CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Almira 3
Shelf 2
11

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नं. ४३०७ [illegible]

४३०८ [illegible]र्थः

४३०९ [illegible]कार्थः

४३१० संशयवादार्थः

४३११ आ.प.प्र.व्या:

४३१२ धर्मितवादार्थः

४३१३ [illegible]

४३१४ न्यायः

४३१५ आ.वा.

४३१६ [illegible]

४३१७ [illegible]

४३१८ [illegible]

४३१९ [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

1. Shabda Pramanya Vichara
2. Padartha Tattva
3. Laghava Gaurava Of Vishvanatha Sharma
4. Akhyata Vada Vichara
5. Karya Karana Bhava Vichara
6. Dharmita Vadartha Of Gadadhara
7. Sanshaya Vadartha Of Gadadhara
8. Ghata Shabdartha Of Gadadhara
9. Sannikarsha Of Gadadhara
10. Danda Ghata Karanata Vichara Of Gadadhara

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

न्याय: । नं० ४३१८ ।

तानवच्छेदकधर्मवत्त्वं तदा घटं प्रति दण्डत्वादिना हेतुतानुपपत्तिः किंच दण्डाद्यधिकरणे परघटाव्यवहितपूर्वक्षणावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्यैव दण्डत्वादौ सत्त्वात् यद्धि तत्तद्घटा
धिकरणे तत्तद्घटाव्यवहितपूर्वक्षणावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकदण्डत्वादिमत्त्वं तदा तु गुरुत्वं किंच अव्यवहितपूर्वक्षणत्वं यदि स्वप्रागभावाधिकरणप्रागभावानधिकरणत्वे
सति स्वप्रागभावाधिकरणक्षणत्वं तदा हि असिद्धिः स्वपदं यदि यत्किंचित्कार्यपरं तदा सर्वेषां क्षणानां स्वघटप्रागभावाधिकरणप्रागभावाधिकरणत्वेन घटाव्यवहितपूर्वक्षणत्वासिद्धिः यदि
तत्स्वपदं यत्किंचित्कार्यपरं तदा घटकारणत्वस्य तत्तद्घटप्रागभावघटितत्वेन गुरुत्वं न चाव्यवहितपरं न देयमेवेति वाच्यम् तथा सति स्वर्गकामो यजेतेत्यादौ स्वर्गस्य द्वारस्यानु
पपत्तिर्यदि स्यादपि यागादेः स्वर्गादिपूर्ववर्तितासम्भवात् दण्डस्याव्यवहितपूर्वक्षणसम्बन्धाभावेनोपहितत्वाभावात्कारणत्वानुपपत्तिरुपपादितजातीयस्यैव कारणतासम्भवात् अन्यथा त
दण्डनाशेऽपि स्वर्गादिकारणत्वप्रसंगः अव्यवहितत्वं स्वाति तेनैव तु स्वस्य व्यापारान्तरस्य फलोपधानवत्त्वं तथा च अव्यवहितपूर्ववर्तित्वं स्वाश्रयत्वस्वाश्रयजनकत्वान्यतरसंबंधे
नाविवक्षितत्वात् तेनैव हि तार्थमद्दण्डकत्वेन न च यागस्य स्वर्गादिकारणताया वैदिकत्वोपि तत्त्वादिवक्ष्यैवेत्यम् अव्यवहितपूर्वजातीयभिन्नस्य कारणतावच्छेदकस्याप्यसामर्थ्यात् किंच प्र
तियोगितानवच्छेदकदण्डत्वादेर्घटकारणतारूपत्वे दण्डत्वादिरूपेणैव कारणतानुपपत्तिः यदि च तादृशाप्रतियोगित्वाभाव एव कारणता तदा घटाव्यवहितपूर्वक्षणे कपालेपि दण्डत्वादिपरिच्छिन्नत्वावच्छि
न्नताभावस्याविशिष्टाभावस्य कारणतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य सत्त्वेन दण्डत्वप्रसंगः न वा स्वस्वव्यापारेतरयावत्कारणसमवधाने कार्यं यद्भावात् कार्याभावस्तत्कारणत्वं यत्र सत्त्वे
दि कारणत्वमिति दण्डस्य कारणत्वसम्भिन्नश्चक्रादेः कारणत्वं दण्डस्यान्यथा अयसं समादधते धातुसिद्धत्वमेतत् न वा यद्व्यतिरेके कार्याभावव्याप्यता दण्डेतराभावेनावच्छिद्यते तत्कारणत्वं दण्डस्य भातिरिक्त
स्यापि घटाद्यभावव्याप्यत्वस्य दण्डाभावेनावच्छिन्नत्वादसम्भवस्यापि कारणत्वापत्तेः रासभादिष्वपि दण्डाभावव्याप्यतारासभत्वेनैवावच्छिद्यते इति रासभस्य प्रागभावादिः अतो ग्रन्थे अनन्यथासिद्धत्वे सति
त्वादिपूर्ववर्तित्वं प्रागभावसम्बन्धः स्वप्रागभावविशिष्टस्वाधारक्षणत्वावच्छिन्नसामानाधिकरण्यसंबन्धेन स्वविशिष्टाभावप्रतियोगितानवच्छेदकदण्डत्वादिमत्त्वं घटादिकारणता स्वपदघ
टादिकार्यपरं प्रवन्यमध्ये स्वत्वस्यैव घटकत्वात् तेन प्रविष्टस्य प्रागभावस्यान्याधारत्वस्य चान्यसंबन्धाघटकत्वादेव तत्तत्कार्यस्य प्रागभावस्याधारत्वस्य चान्यासंभवात् सर्वमेव घटादिमात्रस्वग
म्यो गत्यस्मिन्समर्गतावच्छेदकत्वेपि परवर्तीयसंयोगलाभवद्दण्डसामानाधिकरण्यस्थलेपि स्वपदं न देयमेव न च घटादिकार्योत्पत्तिकाले कारणत्वं न स्यात् घटादिप्रागभावावच्छिन्नघटाधारक्षणान्त
रूपाव्यवहितपूर्वक्षणावच्छिन्नघटाद्यधिकरणत्वविशिष्टस्य हेतुतावच्छेदकतादृशस्य संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावे व्याप्यवृत्तित्वेनासंभवो दण्डघटकाभावाप्रसिद्धेरन्योन्या
भावनिरूपणत्वेनायाः केनाप्यनवच्छिन्नत्वादिति वाच्यम् अवच्छेदकत्वस्याव्यवहितपूर्वक्षणानवच्छेद्यान्योन्याभावस्यैवतद्घटत्वस्यावच्छिन्नानोन्यात्वासामानाधिकरण्यघटकस्याधिकरणत्वे
तु तावच्छेदकसंबन्धेन प्रतियोगिनधिकरणत्वे निरूपणीयं तेन घटाव्यवहितपूर्वक्षणे न दण्डाधिकरणावच्छिन्नाव्याप्यवृत्तित्वेन जापसंयोगादेरभावस्यैव न तत्कारणतासाधनस्य जिज्ञासु
भावलक्षणकारणतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेन निरूपणीय अयो नाभावस्य कारणतानवच्छेदकत्वं किंचित्संबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताककारणाभावस्य कार्याव्यवहितपू
र्वक्षणे सत्त्वेपि न तादृशाभावस्य लक्षणघटकत्वं हेतुतावच्छेदकसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानधिकरणे कार्याधिकरणवृत्तित्वाभावाल्लोनाव्याप्तिः यद्वा सामानाधिकरण्यमत्र हेतुस्वाधिकरण
तावच्छेदकत्वविशिष्टत्वं तत्र देयं अभावस्तु सामानाधिकरण्यसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताको बोध्यः तथा सति घटाद्यधिकरणतावच्छेदककपालत्वावच्छिन्नस्वादौ अव्यवहितपूर्वक्षणे सामान्ता

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीः

२

धिकरण्यसंबंधावच्छिन्नकपालसंयोगाभावस्य समानाधिकरण्यव्याप्यवृत्तित्वाभावेन लक्षणाघटकत्वात्तमादाय व्याप्तिविरहेण स्वाधिकरणे प्रतियोग्यनधिकरणे वृत्त्यनुपादेयत्वं सामानाधिकरण्यघटकस्या
धिकरणताकार्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाग्राह्या · तेन कालिकादिसंबन्धेन घटाद्यधिकरणतायाः [illegible] पूर्वक्षणे [illegible] भावसत्त्वेपि न तस्य कारणतानि · स्वाधिकरणवृत्तित्वाभावस्य नाभावीयविशेषणत
यानिवेशः घटाद्यधिकरणकपालादौ [illegible] पूर्वक्षणे कालिकादिसंबन्धेन [illegible] भावस्याधिकरणत्वेपि [illegible] नावच्छे [illegible] प्रतियोग्यधिकरणत्वं [illegible] तस्मात् [illegible] कारणत्वं तादृ
शप्रतियोगितानवच्छेदकं [illegible] रूपं [illegible] कारणतायाः [illegible] प्रतियोगितानवच्छेदक [illegible] विशेष्यतावच्छेदक [illegible] कारणमिति कारणता
ग्रहेणस्यादिति वाच्यम् · [illegible] विशिष्टस्य [illegible] विशेष्यतावच्छेदक [illegible] कारणत्वं [illegible] विशिष्टस्य [illegible]
त्वं [illegible] धर्मितावच्छेदक [illegible] कार्यकारणत्वमिति वाच्यम् [illegible] कारणत्वं तेन [illegible]
त्वविशिष्ट [illegible] कारणतावच्छेदक [illegible] कारणताभेद [illegible] प्रतियोगितावच्छेदक नानात्वेपि
नकारणताभेदः · यद्वा [illegible] कारणत्वं घटध्वंससामानाधिकरण्याभावप्रतियोगित्वाभावः कारणत्वं [illegible] धर्मविशिष्टस्य [illegible] व्याप्य [illegible] सामानाधिकरण्य
संबन्धेन [illegible] कपाले [illegible] सामानाधिकरण्य [illegible] पूर्ववृत्ति [illegible] कारणता [illegible] कार्यता [illegible] सामानाधिकरण्य [illegible] पूर्ववृत्ति
वृत्ति [illegible] कपाले [illegible] स्वभावसत्त्वात् · अतएव पूर्वक्षणे [illegible] प्रतियोगिता [illegible] कारणता [illegible]
वच्छेदकत्वात् · नित्यवृत्तित्वात् · कार्यतावच्छेदक [illegible] प्रतियोगितावच्छेदक [illegible] सामानाधिकरण्य [illegible]
यसामानाधिकरण्य [illegible] भाववत्त्वे [illegible] सामानाधिकरण्य [illegible] प्रतियोगिता [illegible] सामान्याभावस्य [illegible]
वात् · [illegible] भावस्याभावाप्रसिद्धेः · [illegible] ध्वंसप्रतियोगि [illegible] ध्वंसस्य [illegible] प्रतियोगि [illegible] कार्यतावच्छे
दकत्वे नाभकत्वात् · तथा [illegible] फलं च मंगलस्य विघ्नध्वंसः · प्रागभावरूपा [illegible] धर्मस्य कार्यतावच्छेदक [illegible] प्रसिद्ध [illegible]
करणाद्यभाव [illegible] · तस्य [illegible] प्रधानकर्तव्यमेवं [illegible] · कार्यं तथा [illegible]
विघ्न [illegible] · अतएव [illegible] · [illegible] सिद्धान्तम् [illegible]
समाप्ति [illegible] · [illegible] · प्रागभावरूप [illegible] कारणपद [illegible] · अतएव
प्रत्यवायात् [illegible] कारणात् [illegible] नित्यस्य करणे [illegible] प्रत्यवायानुत्पत्तिरेव [illegible]
भवति · तेन प्रत्यवाया [illegible] · मंगलविशेषण [illegible] प्रागभावस्य [illegible] · एवं च सा [illegible] ध्वंसनाशात्तद्व [illegible] · । [illegible] मंगलस्य विघ्नप्रागभाव
भावस्य प्रागभावनाशं [illegible] · फलत्वे न दोष इति · [illegible] · [illegible] विघ्नध्वंसात् [illegible] मंगलाभावस्य [illegible] · तत्र मंगलाभावस्य विघ्न
हेतुत्वं [illegible] · [illegible] विघ्नध्वंसात् [illegible] पूर्व [illegible] समाप्तिरिति [illegible] · [illegible] मंगलस्य हेतुत्वात् · [illegible] व्यभिचारः विघ्नस्यापि वा
पविशेषत्वात् [illegible] · [illegible] विघ्नमात्र [illegible] · [illegible] विघ्न [illegible] समाप्तिरिति वाच्यम् · विघ्नध्वंस
प्रमादविपत्तौ लौकिककारणबाधात् · [illegible] विघ्न [illegible] · [illegible] व्यभिचार इति वाच्यम् · [illegible]
त्वं नाभावादेव तत्संभावास्यपपत्तेः · [illegible] · किन्तु विघ्न [illegible] · प्रतिपथकत्वसंसर्गाभावत्वेनैव [illegible] त्वात्मभावरूप · क्वचित्तु [illegible] ॥ २ ॥ २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्री:

६

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीः
४

[illegible]

ला

[illegible]

दी

[illegible] ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

घटत्वोः समवायि॰

श्रीः

५

समवायिकारणत्वस्य ... समवायिकारणं कपालसंयोगः ... कश्चित् समवायिसमवेतत्व ... [illegible]

... समवायिहेतुः ... संयोगासमवायिकारणं ... [illegible]

... समवायिकारणं ... [illegible] ... ५८

[illegible]

... का॰२

[illegible]

... ६

॥ इति सूत्रकारणता ॥ [illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्यायः। नं० ४३१२

(आनेयादि ८)

[illegible]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राम

नं० ४३१८

शब्द प्रामाण्य विचार:।

श्री ५ को सरकार
राष्ट्रिय संस्कृत महाविद्यालय

रामराम

४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वमानसान्यत्वयोर्मिथोविरोधाविशेषणभावेविनिगमनाविरहेणप्रतिबध्यप्रतिबंधकभाववाहुल्यंचएवं
चसतिमानसंप्रतिसामग्रीप्रतिबंधकत्वाकल्पनप्रयुक्तलाघवस्यापिनावकाशःयतोमिन्नविषयकत्वाद्युपा
दिसामग्र्यभावरूपकारणवलात्शाब्दसामग्रीकालेशाब्दान्यमानसापत्तिर्विनातदवच्छिन्नप्रतिशाब्द
सामग्रीप्रतिबंधकताकल्पनंदुर्वारंवपरंतुतत्प्रतिबध्यतावच्छेदककोटौशाब्दान्यत्वस्याधिकस्यनिवेशाद्वि
परीतमेवगौरवमिति।अन्यत्सर्वंअनु[illegible]मितित्वस्यमानसत्वव्याप्यत्वखंडनविवारोपदर्शितरीत्यास्वयमूह
नीयमितिसंक्षेपः।वैशेषिकमतानुयायिनस्तु।घटमानयेत्यादिवाक्यघटकीभूतघटामादिपदानुघटक
र्मत्वादिपदार्थोपस्थितौसत्यांकर्मतात्वावच्छिन्नआधेयतादिसंसर्गघटितघटाद्यभावभवाधितत्वरूपघटादि
निरूपितयोग्यताज्ञानादौवसतितादृशयोग्यतादिरूपलिंगककर्मतात्वाद्यवच्छिन्नपक्षकघटत्वाद्यवच्छिन्न
साध्यधेयत्वादिसंसर्गकानुमितिरेवशाब्दधीसमानाकारासंभवतिततएववप्रवृत्त्यादिकार्योपपत्तेःकृतंप्र
का मित्यंतरस्वीकारेणेतिशाब्दोनमानांतरं।स्यादेतत्।घटमानयेत्यादौकर्मानयनकृत्यादिपक्षका
धेयत्वनिरूपककर्मत्वानुकूलत्वादिसंसर्गकघटकर्मत्वानयनकृत्यादिसाध्यकसंघटनालंबनानु ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

३ जातिविशेषावलंबी सार्वजनीनोऽनुव्यवसायस्तद्बलात्तादृशजातिसिद्धिस्तदवच्छिन्नकारणतया शाब्दस्य पृथङ्मानस्य
वा प्रमाणांतरतानिसिद्धिः स्फुटैव। अथायानुतावदेतादृशानुव्यवसायबलात्। शाब्दत्वाख्यजातिविशेषसत्त्वमा
नसत्वव्याप्य एवोपेयते तदवच्छिन्नसामग्रीकाले मानसत्वावच्छिन्नसामग्र्या आवश्यकत्वात्। शाब्दसामग्र्यभा
वस्य मानसहेतुत्वासिद्धेः। एवं च शाब्दस्य प्रत्यक्षप्रमाणएवांतर्भावो नतु प्रमाणांतरतेति मते शाब्दत्वस्य मानसत्व
व्याप्यत्वेपि तदवच्छिन्नं प्रति पदजन्यपदार्थोपस्थित्यादीनां हेतुत्वकल्पनमावश्यकं। अन्यथा तच्छून्यकालेपि शा
ब्दत्वावच्छिन्नापत्तेः। न तथा च लाघवविरहात्तादृशजातिमति मानसत्वसत्त्वे मानाभाव इति वाच्यं। विरुद्धमते शाब्द
सामग्रीकाले मानसवारणाय तत्र शाब्दसामग्रीप्रतिबंधकत्वस्य कल्पनाया आवश्यकत्वात्। व्याप्यमते त
दकल्पनेन लाघवसंभवादिति चेन्न। शाब्दत्वस्य मानसत्वव्याप्यत्वमते भिन्नविषयकचाक्षुषादिसामग्रीका
ले शाब्दबोधानुपपत्तेः। मानसं प्रति तादृशसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वस्य तदानीं शाब्दान्यमानसवारणाय क्लृ
प्तत्वात्। अतस्तादृशसामग्रीप्रतिबंधकतायां शाब्दान्यमानसत्वमेव प्रतिबध्यतावच्छेदकं वाच्यं। एवं च ता
दृशानंतसामग्रीप्रतिबध्यतावच्छेदककोटौ शाब्दान्यत्वस्याधिकस्य निवेशाद्वच्छेदकगौरवं शाब्दान्य ३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

संबंधक मते भवन्मते तु कर्मत्वादेरुपस्थिता न वादि प्रकारक प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रतियोग्यताज्ञानादिविशिष्ट पदोप
स्थिति विशिष्ट कर्मत्वोप स्थितित्वादिना प्रतिबंधकता नो न्यायाते पानजिष्पता मे द्यानं तत्प्रतिबंधकतावारुत्वं
न नत्सामा न्यतः प्रत्यक्षत्वावच्छिन्न प्रति शाब्दसामग्र्याः जैन एकप्रतिबंधकता कल्पनेन वक्ता दोष न सम्भवति
ते न एक प्रतिबंधकत [illegible] संपति समानविषयशाब्दबोधे लौकिक प्रत्यक्षसामग्रीका
[illegible] प्रतिबंधकतोपस्थ शाब्दबोधकार [illegible] शाब्दसामग्र्यभावादिति वेत् न निखिलबोधशाब्द
सामग्रीसाधारणसामग्रीत्वस्यानुगतस्य ब्रह्मणोपि दुर्वचत्वात्। भवन्मतेपि विशिष्य तत्तद्योग्यताज्ञानादिवि
शिष्टघटोपस्थितिविशिष्टकर्मोपस्थितित्वादिनाप्रतिबंधकताघटे [illegible] कर्मत्वविषयताभिन्नविषयताशा विशिष्ट४
लिप्रत्यक्षत्वादिनाव प्रतिबध्यता वाच्या तथा च विषयभेदेन प्रतिबध्य प्रतिबंधकभावकल्पने न भवता मप्यावश्य
कमेव न वा व्यवहितपूर्ववर्त्तित्वसामानाधिकरण्योभयसंबंधेन शाब्दबोधविशिष्टत्वमेव सकलशाब्द ८
बोधसामग्रीसाधारणमनुगतं प्रतिबध्यतावच्छेदकं संभवतीति वाच्यं तादृशसंबंधेन फलविशिष्टत्वे
न सामग्रीप्रतिबंधकतायाश्चान्यत्र दूषितत्वात्। तस्मात् शाब्दाख्यविलक्षणाप्रमित्युपगमे न किंचिद्
विलाघवं प्रत्युत तत्र पदजन्यपदार्थोपस्थित्यादीनामनंतकारणताधिक्यान्महागौरवमेवेति वदंति॥
अत्राहुः। पदजन्यपदार्थोपस्थित्यादिकालीनप्रमित्वं नंतरं घटं शाब्दयामीत्याद्याकारकं शाब्दत्वाख्य
समानविषयकशाब्दबोधे लौकिकप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वे लौकिकप्रत्यक्षोपस्थाप्यमिव नापादितमाव्यं।
समानविषयक लौकिकप्रत्यक्षसामग्र्याः कालेनादृष्टं प्रतिबंधकताभावरूपशाब्दबोधकारणताविरहेण

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भावत्रूपकमिति

प्यनुपपत्तिरितिवाच्यं। वायुष्मादिलौकिकसंऽनिकर्षाश्रयपदार्थांशेऽतत:कालिकादिसंबंधेनैवृताद्दशा
वाक्यार्थस्यविशेषणतयावायुष्माद्युपनीतभानसंभवात्तदानीवताद्दशवाक्यार्थमुख्यविशेष्यताकोबोधोऽ
सिद्ध एवेति। नतदनुरोधेनशाब्दस्यमानांतरता। अथघटमानयेत्यादिशब्दजन्यघटकर्मत्वाद्युपस्थिति
द्दशायांयथाकथंचित्घटकर्मत्वाद्यभावोपस्थितिसत्वेघटकर्मत्वादिसंसर्गावगाहिप्रत्यक्षानिश्चयोनसंभव
तिकर्मत्वानयनादिघटकर्मत्वाद्यभावस्यापिभानसामग्रीसत्वात्॥ अतस्ताद्दशनिर्णयार्थंशाब्दस्यप्रमाणांतर
त्वमितिचेत्र। शाब्दस्यप्रमाणांतरतापगमेएवकल्पताद्दशस्थलेकर्मत्वानयनाद्यंशेघटकर्मत्वाद्यभावप्रकार
प्रत्यक्षंनोत्पद्यतेताद्दशप्रत्यक्षेशाब्दसामग्र्या:प्रतिबंधकत्वादितिचेन्न। तर्हितत्रशाब्दसामग्रीत्वेन
भवदभिमतपदजन्यपदार्थोपस्थित्यादिघटितकारणकलापस्यप्रतिबंधकत्वंमयापिकल्प्यतेनीयंत
थाचताद्दशप्रतिबंधकत्वेनविपरीतकोटिभानासंभवात्। प्रत्यक्षनिर्णयएवसंभवतीत्यलंशाब्दस्या
प्रामाण्येन अथशाब्दादिलक्षणप्रमितिस्वीकारेसामान्यत:प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नंप्रतिशाब्दसामग्री

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नचैवं अलौकिकविषयताभेदस्याधिकस्य निवेशादेव गौरवमिति। शब्दादिलक्षणाप्रमितिस्वीकारे तन्नियामक
बहुतरकार्यकारणभावकल्पनागौरवादेतादृशगौरवस्याकिंचित्करत्वात्। वस्तुतस्तु प्रकृतसंसर्गेणैक
पदार्थे परपदार्थवत्त्वरूपप्रकृतसंसर्गघटितयोग्यताज्ञानस्य शाब्दबोधात्पूर्वं नियमेनापेक्षिततया पदा
र्थोपस्थितेः संसर्गज्ञानस्यापि शाब्दसामग्रीदशायामावश्यकत्वात्। सांसर्गिकविषयताभेदस्योपधाय
कज्ञानजन्यतावच्छेदकीभूतविषयितायाश्च निवेशेऽपि न व्यभिचारः। अन्यथा भिन्नविषयकचाक्षुषसामग्री
काले घटमानयेत्यादिवाक्यार्थविषयकमानसं प्रत्यक्षं न संभवति तत्र तथाविधसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वात्। अतः शाब्द
लक्षणप्रमितिस्वीकार आवश्यक इति चेन्न। तत्र तद्विषयकमानससंभवेऽपि तद्विषयकचाक्षुषस्या
प्युपनीतभाने बाधकाभावात्तत्र एवं तत्र प्रत्यक्षत्वाद्युपपत्तेः। प्रमित्यंतरस्वीकारस्य निःप्रयोजनकत्वात्
न च बहिरिंद्रियजन्योपनीतभाने उपनीतस्य विशेषणतयैव भाननियमात् घटकर्मकानयनकृत्यादि
रूपस्य घटमानयेत्यादिवाक्यार्थस्य विशेष्यभासकसामग्रीशून्यकाले वा चाक्षुषाद्युपनीतभानस्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अस्य प्रत्यक्षमानोपगमात् [illegible] उपनीतभानोपगमात्

श्रीगणेशाय नमः। घटमानयेत्यादिवाक्यश्रवणानंतरं घटकर्मकानयनकृत्यादिपदार्थानां संसर्गविषयिणी शाब्दात्मकविलक्षणप्रतीतिरुत्पद्यते तत्करणतया च शाब्दज्ञानं वा प्रमाणांतरं। अत्र सौगतमतानुयायिनः। शाब्दज्ञानं वा नमानांतरं शाब्दश्रवणानंतरं पदार्थसंसर्गविषयिण्या विलक्षणप्रतीतेरेवासिद्धेः। तादृशविलक्षणप्रमितिस्वीकारेपि पदार्थोपस्थितेस्तज्जनकतया तादृशप्रमितिपूर्वं तदावश्यकतया तदुपनीतपदार्थानां संसर्गावगाहिमानसप्रत्यक्षोपगमेनैव शाब्दस्याविणांग्रहत्याद्युपपत्तेः। न च शाब्दबोधात्पूर्वं पदार्थोपस्थितिनैयत्येपि तत्संसर्गोपस्थितेरनैयत्यात् पदार्थसंसर्गविषयकप्रत्यक्षं नियमतो नियंमेतोन संभवति। संसर्गोपस्थितिशून्यकाले संसर्गभासकसंनिकर्षविरहादिति शाब्दस्य मानांतरत्वमावश्यकमिति वाच्यं। विशेषणविशेष्यसंनिकर्षसत्वे संनिकृष्टस्यापि संबंधस्य बाधाभावादिबलात्प्रत्यक्षभानोपगमात्। नवानुपस्थितस्य संसर्गस्योपनीतभानविषयत्वोपगमे तदुपनीतभानं प्रति तज्ज्ञानस्य हेतुतायां व्यभिचार इति वाच्यं। सांसर्गिकविषयताभिन्नालौकिकविषयतायास्तज्जन्यतावच्छेदकत्वोपगमेनैव व्यभिचारवारणसंभवात्। १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शब्दप्रामाण्यविचारः

शब्द प्रामाण्य विचारः ।

नं० ४३१८

श्री ५ को सरकार
राष्ट्रिय संग्रह अभिलेखालय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इति पदार्थतत्त्वम् ।

नं० ४३१७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प.तृ.

कश्चिदन्वयव्यतिरेकदर्शनसहकृतं प्रत्यक्षं· कश्चिदनुमानं· कश्चिच्चागमादिकं· एतेन कार्यत्वं व्या
ख्यातं। कारणत्वप्रतियोगित्वमेव कार्यत्वमिति चेत्कार्यत्वप्रतियोगित्वमेव कारणत्वमिति किं न रो
चयेः तस्मात्कार्यत्वं कारणत्वं चोभयमतिरिक्तं भिन्नं चेति कृतं पल्लवितेन। अर्थानां युक्तिसि
द्धानां [illegible]को नाम यत्नतः। सर्वदर्शनसिद्धान्तविरोधो नैव दूषणं मतः। अर्था निरुक्ताः सिद्धान्त
विरोधेनैव पौरुष्यतः। दिनातिचारनत्याप्य विचारयत्नतः ॥ ०॥२॥ ॥ शुभमस्तु

रामः

प. त. ६

एवलघुत्वेनन्यायत्वात. संबंधत्रितयनिष्ठैकजात्यंगीकारेव नोदनत्वादिना संकरप्रसंगः.
यदि वा त्वयव्यतिरेकाभ्यां तृणादेरपि कारणादेरपि कारणत्वमिष्यते तदा तेषामपि ए
कशक्तिमत्वेन तदलं. तथापि जातित्रयकल्पनामपेक्ष्य शक्तिद्वयकल्पनैव लाघवेन
ज्यायसीति तेष्वपि वैकजात्यंगीकारे मणित्वानाम् सत्वंप्रमाणायमणित्वादिना संकरप्रसगः.
पदजन्यधर्मिकोटिद्वयतउभयविरोधज्ञानसंशयात्मकयोऽप्यताज्ञानसहिताच्छब्दाद
हृसैव संशयः। समानानेकत्वादिसत्वंप्रमाणायमहर्षेरपि सम्मतमिदं. एकधर्मिकना
नाविरुद्धधर्मप्रकारज्ञानत्वरूपकोटिद्वयज्ञानसामग्रीसमाजाधीनं वसंशयत्वंनील एसः.

६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परिभावनीयं सूरिभिरिति कृतं प्रपञ्चवितेन। एवं सत्यपि पदार्थान्तरं यथेष्टविनियोग्यत्वं तदि
ति चेत् कोसौ विनियोगः भक्षणादिकमिति चेन्न परकीयेप्यन्नादौ तत्संभवात्। शास्त्रानिषि
द्धं तन्न थेति चेत् किं तच्छास्त्रम्। परस्वं नाददीतेत्यादि चेत्। स्वत्वाप्रवृत्तौ कथं तत्प्रवृत्तिः। तस्मा
त्स्वत्वमतिरिक्तमेव। प्रमाणं च तत्र परस्वं नाददीतेत्यादिकं शास्त्रमेव। तच्च प्रतिग्रहपादानक्र
मणपित्र्यादिमरणेन जन्यते दानादिभिश्च नाश्यते। कारणानामेकशक्तिमत्त्वात् कार्याणां चै
जात्याद्य कार्यकारणभावनिर्वाह इति दिक्। एवं शक्तिरप्यतिरिच्यते। तृणारणिमणय
दिस्थले जातित्रयकल्पनामपेक्ष्य तत्तत्संवंधानामेकशक्तिमत्त्वेन कारणत्वकल्पनाया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प.त. तिनिमित्तत्वयासमवायस्येवाभाववत्ताप्रतीतिनिमित्ततयातस्यापिसिद्धेः। स्वरूपसंबंध
७ विशेषएवतत्प्रतीतिनिमित्तमितिचेन्नसमवायेऽपितत्प्रसङ्गात्· तत्रापिस्वरू
पसंबंधविशेषस्यैवनिमित्ततायाःसुवचत्वात्। एतेनज्ञानादिविषयताद्व्याख्याता तंना
नयमघप्रागभावादितिसूत्रम्· अनुपमघप्रागभावाभावादितितदर्थः घरूपांनकसं
जंभसयोदितिकुलजभक्षणाभावविषयकंकार्यमित्यर्थः· एतेनैवतादृशोप्पत्वयः स्थलविशे
षेषुप्रत्तिसिद्धइतिमंतव्यं· कारणत्वंचपदार्थांतरं। तच्चकार्यनिरूपितावच्छेदकभेदाद्विभिद्यते। ६
कारणत्वत्वेनाखंडोपाधिनानुगतंचतत्कारणपदशक्यतावच्छेदकम्· रासंकंक्षतस्य रामः
७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परक्तकार्यतावच्छेदकं। एवं संशयत्वमन्यज्ञानत्वस्वरूपनिश्चयत्वमपि नीलघटत्वभू
न्यघटत्ववन्मयेति। संस्वादन पदार्थान्तरं। न गुणे गुणादिष्वपि तद्वत्ताप्रत्ययात्। न
वासौ भ्रमः। बाधकाभावात्। एकार्थसमवायप्रत्यासत्त्या तथाप्रत्यय इति चेन्न। विल
क्षणाभ्यां समवायैकार्थसमवायाभ्यामविलक्षणायास्तद्वत्ताप्रतीतेरयोगात्। घ
टत्वादौ चैकार्थसमवायादेकत्वप्रत्ययवत् द्वित्वाद्येकार्थसमवायाद्द्वित्वादिप्रत्ययप्रसंगः
रूपत्वादौ च नवत्वसंभवः। समवायेपि च नैकज्ञ जलादेर्गंधादिमत्वप्रसंगात्। परं तु नाने
व। समवायत्वं तु पुनरनुगतमखण्डोपाधिरिति। वैशिष्ट्यमपि पदार्थान्तरं। रूपादिप्रती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प.त
६

भिन्नायां भट्टत्वादेनन्तगामित्वमिति देवं कुत्रचित्तिसंनवं। क्षणक्षणकर्मणि कोति-
रिक्तः कालोऽनुपाधिः। विभागप्रागभावविशिष्टं कर्मैव तथेति चेन्न द्वित्वादिकर्मजन्य-
यविभागप्रागभावविशिष्टस्य कर्मणः क्षणत्वानुपपत्तेः कालावस्थायित्वात् स्वजन्यवि-
भागप्रागभावविशिष्टं तत्तथेति चेन्नहि स्वत्वाननुगमादननुगमः। जाते च विभागे कुतः क्ष-
णव्यवहारः विभागपूर्वसंयोगविशिष्टं कर्मणः एवेति चेन्नहि पुनरप्यननुगमः। एवं
पूर्वसंयोगनाशक्षणोऽपि कर्मसत्त्वक्षणत्वं वक्तव्यमिति। अदृष्टद्वारकत्वे तु नानां
द्वारस्य परता। अन्येषामपि ज्ञानादिपदानां केनचिद्रूपेण पदार्थोपस्थितिरित्याहितैः राम:

६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वस्वाभावाभावरूपत्वेविरोधाभावात्। अन्योन्याभावस्यभावत्वेसंसर्गाभावत्वेवान्यो
न्याभावः अतिरिक्तस्यान्योन्याभावाभावस्यांगीकारेनवस्थाप्रसंगात् ध्वंसप्रागभाव
योश्चातिरिक्तावेवप्रागभावध्वंसोघटादेः सत्वकालेतस्यप्रागभावध्वंसोनष्टइ
त्यबाधिताभावत्वप्रत्ययात्।प्रागभावस्यचनपारमार्थिकइत्यन्ये।प्रत्यभिज्ञायांच
तत्तासंस्कारएवहेतुरितिप्रांचः।नचतस्यासंस्कारजन्यत्वेनस्मृतित्वापत्तिःमनुज
न्यज्ञानत्वस्यतत्रप्रयोजकत्वादितिवाच्यं।किमिदंप्रयोजकत्वंनामनव्यापक
त्वंमविरोधात्।नव्याप्यत्वंमानाभावात्।परत्वनइत्तेःभिन्नत्वेवा तत्तासंस्कारेप्राप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प.त.
५

वद्वस्तुत्वापि. एवं गुणत्वमपि तद्रूपपरिष्कृतविंशतावेका प्रत्यक्षसिद्धा जातिः। अतीन्द्रियेषु प्र
त्यक्षायोगात्। गुणादेरूत्कृष्टजनिमत्तेवालवणादेष्वद्वेषाघभावेपि गुणव्यवहारात्।
एकस्य कार्यतावच्छेदकस्य विशेषियेन केनापि रूपेणास्फुरणत्वात्यन्नगमजातिकल्पनेवा
तिप्रसकरश्चेतिदिक्‌। शब्दादिज्ञानेऽनुभवव्यवसायस्मरत्यन्यज्ञानत्वानिबंधनः। जाति
रत्वनुभवत्वं साक्षात्कारत्वमेव साक्षात्कारत्वानेएव तत्प्रत्ययात्। सत्यपि वानुमानिकादि
त्वादिकमनुभवामीति प्रत्यक्षाया भावादिति। एवं घटाभावस्याप्यभावोतिरिक्त एव घ
टादिमतितदभावोनास्तीत्यबाधिताभावत्वप्रत्ययात्। नचैवमनवस्था एकस्यैक स्म.
५

रवादावारे प्यतइति· द्रव्यप्रत्यक्षवज्ञादृरसगंधजातीनरयोग्यधर्मसमवायित्वं तथा· रसनगतंत्वापि
न्नद्रव्यं न रूपवत् न वास्पर्शवत्। रसनावनद्रव्यग्राहकेन्द्रियप्रत्यक्षं। एतेनवा यूपनितमुर
भिवं पकभागोपि व्याख्यातः घटत्वादेश्चाभावो न घटत्वत्वादिना रूपेण प्रत्यक्षः। तस्यातींद्रिय
त्वात्। एवं जातित्वादिना रूपेणापीती सर्वथैवाप्रत्यक्षः· सत्तावत्‌द्रव्यगुणकर्मवृत्तिकाप्र
त्यक्षसिद्धजातिः। धर्मादीनामनियत्वे न तत्र प्रत्यक्षयोगात्· जात्यादपि सद्‌व्यवहारात्तत्स्य
दोसंख्यव्यवहारश्च न वर्त्तमानत्वादिनिर्बंधनः। किंतु भावत्वं नत्। तत्त्वभावात्यत्वे अभावत्वेवा
जगत्प्रत्यक्षासिद्धो खराडोपाधिः। भावात्वं यारवराडोपाधिः। तच्चज्ञेयत्वादिवत् घटाभावादि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प. त.
४

समवेतेन्द्रियजन्यप्रत्यक्षे तु अज्ञातसमवेतशब्दरसगंधजातीतरयोग्यधर्मसमवायि
त्वं तया । आत्मत्वादिसमवायिकारणतावच्छेदकत्वेन सिद्धमात्मत्वं जातिर्नेश्वरे इति तद्दी
घटाकाशादिपिशाचादी संयोगादिवारणाय योग्येति । [illegible]पि धर्मस्य मा
न्यधिकरणे सन्निधानेन तु रसादेर्नोपादेयः । अस्मदादिनयनसंसृष्टपि
तद्द्रव्ययोः परिमाणभूयस्त्वं परिमाणवत्त्वमते तु तादृशस्य रक्षे परि
माणवत्त्वमेव तथा । यद्वा नयनसंसृष्टपि तद्द्रव्यं नीरूपमेव । अन्यथा पु
रुषान्तरेण तस्यापि तिमोपलंभापत्तेः । स्वपेक्षाणस्तु पीतिमादेः पवनस्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वत्नमिवैकं ज्ञानं। एकत्वं च नसमसमवायिकारणकं। रूपसमवायिकारणत्वेन
कारणत्वाभावात्। भावकार्यस्यासमवायिकारणजन्यत्वे मानाभावात्
द्रव्यनाशे च सर्वत्रासमवायिकारणनाशस्य कारणम्। नित्यसमवेतद्रव्यनाशोत्पत्त्वा
त्। द्रव्यस्पर्शनप्रत्यक्षे स्पर्शवत्त्वमेव प्रयोजकं। अतएव शीतो वायुरित्यारोपोपि स्पार्शनः
साधुसंगच्छते। उदरस्पार्शनत्वेन प्रकृतमं परिमाणमपि तथा। गौरवान्मानाभावात्।
त्वग्व्यापारानंतरं वायुर्वातीति सार्वलौकिकप्रत्यक्षस्यान्यथानुपपत्त्या च रूपं तथा। गौ
रवान्मानाभावात्। निस्पर्शोपामपि प्रभायां चलनादिप्रत्ययापत्तेः स्पर्शोपि न तथा। द्रव्यस्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प॰ ग निति कालावयवावच्छेदेन रसनत्वं चेत्येमाधुर्यो पत्तं मधुरसं गात्। नीरस एव वात
जावयवी। एतेन गंधो व्याख्यातः। कर्मापि व्याप्यवृत्ति। चलंती कुसुमवीरुधशाखा
स्थानेष्वत्र मूलेऽचलत्वे चलतीति प्रत्ययात्। शाखा एव परं चलंतीति न पुनर्वृक्षः
३ स्वपि प्रत्ययो स्यादिति चेत्यस्य सर्वावच्छेदेन चलनाभावो विषयो न पुनः सर्वथैव च
लनाभावः। गौणत्वप्रत्यय एव विरोधात्। अत एव तत्र वृक्षो न स्वत्थः इति प्रसिद्धिः। एप। एम
सर्वैतीव्रवैराग्यवृक्षेऽअवयविनि तीव्राणां चलत्वं स्वावच्छेदेनोत्पद्यमानं कर्मापि तत्र व्याप्या
पकर्मेवोत्पद्यते सजातीय विजातीयेषु नानापदार्थेषु जायमानं समूहालं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रक्ते प्रतीतिर्न प्रमा बाधकाभावात्। उत्पन्ने पाते च भग्ने तस्मिन्न ततः श्यामत्वं स्मृतिरपि
लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे च पाण्डुरः। श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स वृषो नील उच्यते
इति। चित्रमपि नातिरिक्तं रूपं समानाधिकरणविजातीयद्वयसमुदायादेव तथा
विधव्यवहारोपपत्तेः नीलादेर्नीलत्वादिरूपाजनकत्वात्॥ स्पर्शोपि वा व्याप्य
वृत्तिः अन्यथा सुकुमारकठिनाभ्यामारब्धेऽवयविनि सुकुमारावच्छेदेन त्वक्संयो
गे कठिनस्पर्शानुपलम्भप्रसङ्गः। न च सुकुमारत्वकठिनत्वे संयोगविशेषो वा
प्रचयत्वं प्रसङ्गात् स्पर्शोपि व्याप्यवृत्तिः। अन्यथा शीतमधुराभ्यामारब्धेऽवयवी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्तोऽर्थान्तरमित्यादेश्च तत्र च्छद्योऽगैरेषां तु श्यामत्वेनैक्यं ॥ परत्वापरत्वेऽपि न
प्ररंगान्तरे विप्रकृष्टत्वसंनिकृष्टत्वाभ्यां मे ऋष्टत्वे कृमि छत्वाभ्यां तथाविध
व्यवहारोपपत्तेः। तत्राघे तृतीयं प्रपेक्षेते । एवं त्वेतु परस्परागत्यमिति
विवेकः। विशेषोऽपि न पदार्थान्तरं मानाभावात्। विनापि व्यावर्त्तकं धर्मं परे
षां विशेषाणामिव नित्यानां द्रव्याणामपि स्वत एव व्यावृत्तत्वात् ॥ योगिनोऽतिरिक्तविशेषं वीक्ष
न्ते। एवं तर्हि तस्यैवं सत्तापर्यवसन्नेतां किं मते तेऽतिरिक्तं विशेषं समीक्षन्ते न वेति ॥ रूपादिकं वा व्याप्य
वृत्त्यपि समविषयावृत्ते व्याप्यवृत्तिजातेरव्याप्यवृत्तित्वेनाविरोधे निष्ठामालिकः पक्षेव घटे

एमः
२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

योग्यत्वं ॥ वाय्वादौ रूपादिकं नास्तीति सर्वलौकिकप्रत्ययात् । अन्यथा अतीन्द्रियप्रतियो
गिकत्वेन मूर्त्तसामान्याभावस्येव तत्सामान्याभावस्याप्रत्यक्षतापत्तिः । अतीन्द्रियातं
तस्य ऊर्ध्वकोटिकल्पनामपेक्ष्य लाघवान्मूर्त्तत्वे नैव द्रव्यसमवायिकारणत्वम् । मूर्त्तत्वं तु स्पं
दसमवायिकारणतावच्छेदको जातिविशेषः ॥ मूर्त्तत्वमपि तदेव ॥ समवेतेन्द्रियग्राह्यगुण
वद्वृत्तिद्रव्यत्वव्याप्यजातिमत्त्वं तादृत्यपि केचित् । अपकृष्टपरिमाणवत्त्वं वा ॥ अत्यावधुवि
निरसः स्त्वावयोः समानः पृथक्त्वमपि न गुणान्तरम् ॥ अन्योन्याभावादेव पृथक् व्यवहारोप
पत्तेः ॥ पृथक्त्वप्रतिसन्धानस्यावधित्वावलंबनाभावात् । घटात्पटः पृथक् इतरोन्यो ऽपि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वकर्णशष्कुलीविवरावच्छिन्न ईश्वर एव । यथापरेषां तथाविधमाकाशं । मनोपिद्वासम
वेतेभूतं· अदृष्टविशेषोपगृहस्पतियामकत्वाद्भवनादिप्रस्तावव्यावयोः॥परमाणुद्व्यणुकयो
श्चमानाभावः·चक्षुरणावेवाविश्रामात्‌ त्रुटिः समवेतचक्षुषद्रव्यत्वात्घटवत् ॥ तेच समवेताश्च
क्षुषद्रव्यसमवायित्वादितिपुनरप्रयोजकं· अन्यथातादृशसमवायिसमवायित्वादिभिरनव
स्थितं तत्समवायिपरंपरासिद्धिप्रसंगात्· अणुव्यवहारश्चापकृष्टपरिमाणनिबंधनः॥ मह
त्त्वापिमहत्त्वमादणुव्यवहारात्· ईश्वरस्यावपरिमाणत्वेमानाभावः· द्रव्यत्वस्वरूपत्वादेरवि
परिमाणस्यासाधकत्वात्· तस्यचापरिमितत्वनित्वमसिद्धम्· रूपादीनांचनेंद्रियग्रहण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नं० ४३१७ / अथ-पदार्थतत्त्वम् ।

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमः सर्वभूतानि विष्टभ्य परितिष्ठते ॥ अखंडानंदबोधाय पूर्णाय पर
मात्मने ॥१॥ अथ पदार्थतत्त्वं निरूप्यते । तत्र दिक्कालौ नेश्वरादतिरिच्यते ॥ मानाभावात् ॥ तत्त
न्निमित्तविशेषसमवधानवशादीश्वरादेव तत्तत्कार्यविशेषाणामुपपत्तेः ॥ परेषामेकैक
स्माद्दिगादेरिव विलक्षणानां प्राच्यादिव्यवहाराणां ॥ शब्दनिमित्तकारणत्वेन क्लृप्तस्येश्व
रस्यैव शब्दसमवायिकारणत्वं ॥ न शब्दस्तज्जन्यस्तादृष्टजन्यत्वाद्दीपसुखवत् । इति
पुनरक्षेपाजकः ॥ अदृष्टस्य शब्दजनकत्वेपि तदाश्रयस्य तथात्वे मानाभावात् ॥ अस्मदा
देश्च शब्दसमवायित्वे अहं सुखादिमान् इतिवदहं शब्दवानिति प्रतीत्यापत्तेः ॥ श्रोत्रमपि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हस्यम ॥ ॥आर्द्रमासे कृष्णपक्षे विश्वनाथाख्यशर्मणा॥ आदित्यवासरे चेदं लिखितं च शुभं मया॥१॥

नं० ४३१६

श्री ५ को सरकार
वाल्मीकि संस्कृत पाठशाला

श्री ५ को सरकार
वाल्मीकि संस्कृत पाठशाला

रामः
४०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDE

श्रीगणपतयेनमः॥ गणपतमः। श्रीगुरुभ्यो नमः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकंकल्प्यमाननिरुक्तविशिष्टज्ञानस्यशरीरगौरवेनोतावदुपस्थितायोर्नांज्ञानत्वपर्वतत्वादीनामतिप्रसंजकत्वेन
तत्तद्वैज्ञत्वाद्यल्पलघुतरसनतिप्रसंजकवह्निव्याप्यधूमधूमज्ञानधूमवत्पर्वतज्ञानोभयत्वंतदुभयपरंपरावैशिष्ट्यं
नाव्यपतिष्ठतेत्वमतवह्निव्याप्यधूमज्ञानधूमवत्पर्वतज्ञानयोः प्रत्येकधूमलिंगकानुमितिजनकत्वमभ्युपेयतांच
परस्परसहकारिणोरेकत्रसामग्र्याभानवेशाः।एवंचवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइतिविशिष्टज्ञानवृत्तेरपिधूमलिंग
कानुमितिकारणतायाअवच्छेदकतानिरूपकत्वादनुमानेनापिकॢप्तज्ञानधूमत्वादिवृत्तिः निरुक्तावच्छेदकतैव
वविषयीक्रियतेस्तुएवंप्रसिद्धाविशिष्टज्ञानत्वादिवृत्तिरवच्छेदकताः कॢप्ताएवेतिगौरवग्रहसत्त्वामिति रामः
विभाव्यतेतदाविजयंतांप्राभाकराः कि■मत्रकुमइतिप्राहुरितिसंक्षेपः॥ ॥ इतिलाघवगौरवविचारः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ण्यात्मनियोग्यविशेषगुणकश्चिदवरूपं सिद्धः तत्रग्रहणस्मरणात्मकज्ञानद्वयत्वमेककदाचित्स्यादिति संदेहो विद्यते न तु प्र
सिद्धज्ञानद्वयं भिन्नं ज्ञानद्वयं नास्तीति गौरवसंदेहे तर्कोऽपि परिशेषः कपित्थोच्छेदप्रसंगादिति चेत् नास्ति तर्हि तावत्त्पववि
शिष्टज्ञानानीत्यपि कल्पनागौरवनिश्चयः तथा तदात्मनि विशिष्टज्ञानानभ्युपगमेऽपि गुणान्तरानुमंतव्यमिति साम्यात् न
हि योग्यगुणयोर्यौगपद्यसंभवः। असंनिकृष्टातीन्द्रियलिंगकानुमानेऽपि व्याप्यपक्षधर्माभिद्बुद्धौ कारणबाधः पुनर
कारणेष्वविस्तरान्निरस्तः संस्कारद्वयमेव विशेषोपदर्शनस्य जीविनो योग्यविशेषगुणोत्पत्तिनियमो गुणांतरोत्पत्त्या
अवत्रपञ्चपपाद्य इति स्मरणानंतरं संस्कारोत्पत्तिकल्पनमप्रामाणिकमेव यच्च वन्हिव्याप्यं पर्वतं वन्हिव्याप्यधूमवत्का
लीनं धूमवत्पर्वतसमानाधिकरणं शिखरं तद्वान्पर्वत इति विशिष्टज्ञानस्यानुमितिकारणतायां सर्वाभ्युपेतायामवच्छे

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चान्ततत्त्वेविवेचितमस्माभिः। नन्वेवमसंनिकृष्टातीन्द्रियलिंगकानुमितिप्राक्कालावच्छिन्नात्मनिविशिष्टज्ञानतदभावान्य
तरसाधकानुमानेनप्रसिद्धविशिष्टज्ञानबाधतदन्यकल्पनागौरवसहकारात्प्रसिद्धविशिष्टज्ञानस्यतदभावाभिन्नत्वनि
श्चितान्यतरत्वसिद्धेर्व्यभिचारनिश्चयवशात्· विशिष्टज्ञानस्यकारणत्वंमासेत्सीत्‌किंतुनन्यद्रव्यगुणादिज्ञानद्वयमेतिचे
त्·एवंसतिज्ञानद्वयस्यतदभावसाधकत्वानुमानेनात्मवहितपूर्वक्षणावच्छेदेनात्मनिज्ञानद्वयाभावोपिसिद्ध्यत्विति
तत्रापिकथंकारणतागृहः। नह्यनुमितिजनकज्ञानद्वयस्यानुव्यवसायोयेनतत्प्रामाणिकंस्यात्· अपत्वप्रकारकसा
क्षिकामवज्ञानत्वयंगौरवसहस्रेणापितदभावःसिद्ध्यति· गोत्वरंसाक्षिकप्राप्तोविनिगमकंनतुतादृप्येणप्रमाणसि रामः
द्धस्यापवादकमितिचेत्· सिद्धमेवतर्हिस्वप्रकाशंविशिष्टज्ञानं·ननुनास्तिस्वप्रकाशतापक्षः किंतुअनुक्तिमुपदिश्यिरहि ३८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDE

संस्कारजनकतावच्छेदकत्वे बाधकसंभवात्· तथाहि स्मरणोत्तरद्वितीयतृतीयक्षणाद्यवच्छिन्नआत्मा संस्कारोत्पत्तिमद्भा
वान्यतरत्वादित्यनुमानेन प्रसिद्धसंस्कारोत्पत्तिबाधे संस्कारोत्पत्तिनियमः प्रसिद्ध एवेति गौरवप्रतिसंधानवशात् प्रसिद्धोत्तरसं
स्कारोत्पत्तिसिद्धौ प्रतिरुद्धायां क्लृप्तत्वलाघववशात् क्लृप्तसंस्कारोत्पत्तौ तरतमभावाभिन्नानिरुक्तान्यतरत्वालिंत्वमि
त्यामानसविशेषेण वा विशेष्यीकृततद्क्षणावच्छिन्नतदात्मनि संस्कारोत्पत्त्यभावः तदव्यवहितपूर्वक्षणावच्छिन्न
तदात्मभियत् किंचित्कारणतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाभावप्रयोज्य इत्यनेनासिद्धेन तथाविधकारणतावच्छेदकत्वा
न्ताभेदो बाधादेव न भासते· अनुभवत्वान्यजातिश्चान्वयतो व्यतिरेकाद्यव्यभिचारप्रयोजकमुपाधिकशरीरगौरवंप्र
तिसंहितमित्यनुभवत्वावच्छिन्नैव संस्कारणता सिध्यति· तथा सकृदनुभूतस्मरणोत्तरस्मरणप्रसंगो न भवति तथालि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

व्यापकाभावदर्शनाविषयाविरोधित्वं तस्याप्ययथार्थेतु त्राधानादिमत्ताबुद्धेः प्रतियोगिव्याप्यदर्शनविषयाविरोधित्वमित्यवि
शेषेण तदन्यतरत्वसामानाधिकरण्येन हेतुमत्तानिश्चयः। तत्रानुमाने मीमांसाविरोधितन्यायेनाधानवत्ताबुद्धेर्भ्रमत्वा
भावेनिर्णीते तादृशवत्त्वमपि पक्षविशेषणतयाभासनत इति तदितरनिरुक्तान्यतरत्वावच्छेदेन बाध्यनुमित्याविद्याविरह
बुद्धित्वसाकल्येति निराबाधार्थप्रकारादौ विद्याविशेषानुमितिरित्यधिकमुपविष्टान्। एतादृशाख्यानस्य च फलमुखंगौ
रवं न दोष इति प्रवादः यत्र पूर्वोत्पन्नबाधबुद्ध्यादिस्वरूपस्य गौरवग्रहस्य मीमांसाकिसहकृतेन मानांतरेण भ्रमत्वग्रहः।
मत्तुनदीधिकारैः स्मरणानंतरमनंतरमननं न संस्कारकल्पनागौरवं फलमुखत्वाददोष इत्यभिप्रायेण संस्कारस्मरणा रामः
दावसंदिग्धव्यभिचारके नस्नानत्वेनैव कारणत्वं नत्वनुभवत्वेन संदिग्धव्यभिचारकत्वादित्युक्तं। तद्भिन्नत्वे स्नानत्वस्य ३१

श्रुतिः श्रेयसीकर्मधारयोत्तरेण तत्पुरुषोऽन घन्य इत्यादिवाक्यपरिशोधकमीमांसासंस्कृतैः न्यायेऽवधारणीयमित्यादिप
द्यवाक्यवलोकने प्रपंचितमस्माभिः। यद्वा। त्रैवर्णिकभिन्नोऽपि विद्याविरहवान्नित्येकमपंचमत्राधानत्वान्नितिज्ञानमाना
यावन्यतरत्वपक्षः वा अंशांशं तत्त्वव्यधिकरणप्रकारावच्छिन्नविषयताकत्वं सन्निरूपकत्वस्वाश्रयाधिकरणवृत्ति
त्वोभयसंसर्गेणप्रकारतावच्छिन्नविशेष्यताकत्वमितियावत् विरुद्धार्थग्राहित्वं हेतुः तत्त्वप्रमाविरोधित्वं सन्निरूपकत्वं
स्वाश्रयाधिकरणवृत्तित्वोभयसंसर्गेणप्रकारतानवच्छिन्नविशेष्यताकत्वेनप्रतिस्वसमवच्छिन्नाभावप्रतिबध्यतातन्निरूपकप्र
तिबंधकतावच्छेदकविषयतानिरूपकत्वमितियावत् इत्येवं वक्ष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्यमात्रेणाभिधारि
तविशेषस्य भ्रमत्वस्यानुमाने पक्षयोरेकतरव्यावृत्तिकामीमांसा भवति बाधानवबुद्धेः प्रमात्वेन तत्रापि विद्याविरहबुद्धेः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विद्यायां तदितरबाधवशात्. तद्भिन्नामेव विद्यां विषयीकरोति न च तत्र विद्यात्रैवर्णिकस्येत्यवधारणं विरोधि तस्याप्रामाण्यज्ञानाना
स्कंदितत्वेनामकत्वात्. विद्याव्याप्याभाववद्विशेष्यकत्वेन हेतुना त्रैवर्णिकभिन्नेविद्याविरहनिश्चयस्याप्रामाण्यानुमाना
त्. शंखत्ववद्विशेष्यकत्वेन त्रैवर्णिकेतरस्मिन्नाभानादिमत्तया ज्ञानस्य भ्रमत्वानुमानात्. न तन्नोविद्यानुमितिः स्यादिति वा
च्यं. तात्पर्यविषयवाक्यार्थबुद्धित्वावच्छेदेन भ्रमत्वावच्छेदेन भ्रमत्वाभावनिश्चयात्प्रावर्तकधर्मदर्शनसत्वेऽप्यकारा
द्यबाधानादिमत्ताबोधे भ्रमत्वानुमानस्य बाधितत्वात्. तादृशं च तात्पर्यविषयत्वं त्रैवर्णिकभिन्नत्वावच्छेदे विद्यासामा
न्यविरहवत्ताबुद्धौ नास्ति. किन्तु. निषादरथकारादिवृत्ति तत्तद्विद्याभिन्नविद्याविरहवत्ताबुद्धौ अतएव न भ्रांतत्वस्या रामः
धानाद्युपादिकायामपि विद्यायां न चा रथकारादेरपि विद्यांतरेऽप्यधिकार इत्यादिकं प्रयोगादृष्टिर्बलीयसीति वाच्या ३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सिद्धवीजत्वादिजात्यवच्छिन्नत्वसंभवादितरबाधाभावात् प्रसिद्धजातिभिन्नजातिसाधकाभावात् एव तत्सिद्ध्युपपत्तेः। यः
प्रसिद्धवीजत्वादेः सामर्थ्यावच्छेदकत्वे सर्वमर्थस्यापेक्षानुपपत्त्यादिप्रतिसंधानवशात् वीजत्वादेः सामर्थ्यानवच्छेदकत्व
मवधारयति स तद्वर्द्धूपत्त्वमपि प्रसिद्धजातिभिन्नजातित्वेनानुमिनोति एवं तदेवं कल्पनागौरवं वचनानामपदार्थानां नियतावधारणं
मात्राभावावगाहित्वादेवंविधविशेषे प्रतिबंधकमतस्त्वमूद्रादेरध्ययननिषेधने विद्यायास्त्रैवर्णिकमात्रवृत्तित्वेऽप्यवधारि
वर्षासु रथकारः आदधीत निषादस्थपतिं याजयेदित्यादिवाधेनारथकारपदरूढ्या निषादस्थपतिपदप्रयोगेन बोधस्थितिका
रणमनादिस्यपुत्रो निषादो भिन्नस्थपतितो बाधानयजनादिकर्त्तृत्वागमो निराबाधः। विद्यास्त्रैवर्णिकस्येत्यवधारणस्याधानं
त्रैवर्णिकभिन्नस्येतिवचनविरोधित्वात् तदनंतरमाधानयजनादिनाऽलिंगेन रथकारनिषादयोर्विद्यासिद्धिरप्यत्रैवर्णिकवृत्ति

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सर्वमुपपाद्यत इति उपपाद्यतां तावत्पुनरेतावता सर्वतोऽनिकाशिद्धस्य प्रमाणाद्यवधिगौरवमस्येतरवाधादेस्तु हकारित्वमपन
यितुं शक्यते विनावलवद्बाधकमिति प्राहुः। परेतु नचकुर्वद्रूपत्वजातौ कथं प्रमाणाभावः। अंकुरकारितया अवच्छेदकतामा
हकस्य प्रसिद्धजात्यवच्छिन्नत्वबाधेतरत्नाघवग्रहेण सह कृतस्यानुमानस्य संभवात्‌ ततश्च प्रसिद्धजातीरजात्यवच्छिन्न
मंकुरकारित्वमिति स्वगृह्यते इति जायते तस्यापेक्षकल्पनागौरवं प्रसंग इति प्रतिहतत्वात्क्षितिसमाधानं कल्पनागौरवं तत्रभिमतेविधेय
तद्विशेषण बाधस्यैव तथा च प्रसूते जातित्वावच्छेदेन प्रसिद्धजातिभिन्नत्वाभावः प्रसिद्धजातिभिन्नत्वाभावः प्रसिद्धं जातिभि
न्नत्वावच्छेदेन जातित्वाभावो वा कल्पनागौरवं तु निश्चय एव विरोधदर्शनविषयप्रसिद्धेतरजातिसिद्धिविरोधीन संदेहो राम·
मानाभावात्‌ कल्पनोच्छेदप्रसंगात्‌ नन्वेवं प्रसिद्धा एव जातित्रय इति निश्चये तत्संदेहेऽवकुर्वद्रूपत्वसिद्धिप्रसंगः सामर्थ्यादिःप्र २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

संयोगसंसर्गतानिरूपितद्वित्ववद्वृद्दविशेष्यताकत्वं संयोगिसमवायादिपरंपरासंसर्गेण कर्त्तृविशिष्टबुद्धेरपि प्रतिबध्यत्वप्रसंगात्
अतएव वन्हिर्नास्तीत्यादौ वन्हेः समवायेन तदभावे स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेन संसर्गेणावच्छिन्नमेकमेव प्रकारत्वं न तु स्वातं
त्र्येण वन्हित्वेन वन्हिर्नास्तीत्यप्रतीतेः। यद्विवक्षितोद्वित्ववत्कर्त्तृकत्वबाधोऽजायमानानुमितिरपि तन्न स्यादुक्त्यापूर्वानुपस्थितंमे
दंष्टिविशेषणतापन्नं कर्त्तृविशेष्यतया गृह्णाति तदा तादृशागौरवस्तानामवगाहितोत्तरोत्पत्तिकत्वमेव तदनन्यतावच्छेदकं । द्र
यभिन्नोपि गुरुरिति गौरवग्रहस्यापि तद्विशिष्टान्यबुद्धौ प्रतिबंधकत्वमिति तदभावस्यापि सहकारित्वमुपपद्यते । नन्वेवमुपाध्या
यमतेपि द्रव्यं गुर्विति बुद्धेस्तद्विशिष्टान्यबुद्धौ प्रतिबंधकत्वं द्रव्यान्योपि गुरुरिति बुद्धौ उत्तेजकत्वेनाभिमतस्य ज्ञानस्यापि स्वाव्यवहितोत्त
रबुद्धौ कारणत्वं । क्वचिद्द्रव्यवृत्तिगौरवग्रहाभावेन क्वचित्तदितरत्रापि गौरवग्रहेण घटिताकर्त्तरि द्वित्वविशिष्टबुद्धेः सामग्रीति

याविशिष्टासत्त्वभिमतिंप्रतिकारणत्वं भवतिव्याक्षिप्तुद्धेश्यतानिरूपितकर्त्तृविधेयत्वयासार्द्धमवच्छिन्नाभिन्नाकाकर्त्तृःप्रका
रतातन्निरूपितंत्वसंसर्गताद्वयंसंयोगेविशेषणताख्यांत्वसंसर्गतयाक्षितेविशेषणत्वतयासंसर्गतयाद्वित्ववह्न्दस्यविशेष्य
त्वनिरूप्यते द्वित्ववह्नेद्पक्षकत्वानुमानेवकर्त्तृप्रकारतानिरूपितासत्त्वपिद्वित्ववह्नेद्विशेष्यताभवत्त्वुद्धेश्यत्वतयासा
र्द्धमवच्छिन्नाश्चवच्छिन्नावेत्यतोनतत्रव्यभिचारः। अतएवद्वित्ववह्नेदस्यपूर्वप्रसिद्धस्यप्रकारत्व तथाभानासंभवेपिनवि
शिष्टवैशिष्ट्यविषयत्वानुपपत्तिः। एकत्रद्वयमितिन्यायेनद्वयोरेकमितिन्यायेनाप्यान्त्येवात्मनसेइत्यादौविशिष्टवैशि
ष्ट्यानुपगमात्। तथाचदण्डीकुण्डलीत्यादौपुरुषोनवेत्यादौभिन्नप्रकारतात्वयनिरूपितमेकंविशेष्यत्वं तथाप्र
कृतेविभिन्नविशेष्यताद्वयनिरूपणंद्वित्ववह्नेदसंसर्गेणायोगेनरकत्र्चेत्पिसंसर्गोग्रहस्यतुकर्त्तृप्रकारतानिरूपित ३४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDE

रिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतातुल्या नोपनीतेन मुख्या · किंतु ज्ञानादिपारतन्त्र्येणानुपेक्षायावनगामिनेसमंजाना:
मीमांसाकारिकायामेवं सर्वत्र स्वीकारात् · यद्विषयकं ज्ञानं सामान्यलक्षणानन्तु तत्प्रकारकं तदापिसिद्धिमिति कर्त्तरिछित्वव
इह्रदवह्नित्वमपिपूर्वोपनीतं मानसप्रत्यक्षे कुतो न विषय इति संशयस्तु स्यात्तदावच्छेदेन गौरवग्रहस्यतादृशछित्वप्रकारककर्त्र
विशेष्यकबुद्धौ प्रतिबंधकत्वमिति चेन्न · गौरवसहस्रोगृहीतेपि नौकिककर्त्तरितादृशछित्त्वग्रहात् सतिछित्ववतिछित्वाभा
ववतिन्वोभयत्रगौरवग्रहे सत्यांचतदुभयत्वस्यत्वदुक्तसायांक्षितिकर्त्तर्यपिकथितछित्त्वसंशयो स्यादेव · तत्तदुक्तेअकर्त्ता
चविशिष्टगौरवग्रहस्यतद्दोषपनाधकतत्पक्षएवसाधीयान् · तथाहि · नादृशछित्त्वविशेष्यावच्छेदेन गौरवग्रहस्यकर्त्र
त्वावच्छिन्नविशेष्यत्वेनाभिलाषाप्रकारतानिरूपित याउद्देश्यत्वाभिलाषातदनवच्छिन्नयावछित्ववद्विशेष्यत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लौकिकालौकिकसंनिकर्षविरहात् न महोपाधारप्रसरः। ननु पूर्वं यत्किंचिद्वह्नेदोपस्थितौ भेदत्वसामान्यलक्षणयोपतिष्ठ(
मानेभेदप्रतियोगितायां तथाविधच्छिन्नत्ववत्त्वाधेयतानक्षितिकत्तुरूपनीतस्य मानसविशिष्टज्ञानं अनुमितौ छिन्नवह्न्यभावो
पगमेपि पूर्वानुपस्थिततस्य विशेषणतयाभावासंभवादिति वाच्यं· सामान्यलक्षणमतिष्ठमाने वस्तुनि स्वतंत्रज्ञाततवस्तूप
नयायोगात् अन्यथा प्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्नावच्छिन्नत्ववत्प्रकारता लौकिकमुख्यविशेष्यतया जन्यप्रत्यक्षेस्वप्रकारीभू
तच्छिन्नत्ववत्प्रतियोगिकत्वसंसर्गेण ज्ञानस्य कारणतायां अधिचारप्रसंगात् पूर्वं प्रतियोगितयाव[illegible]न्नविशिष्टबुद्ध्यभा
वात् तस्मादुपनीतधर्मविशेष्यतया जन्यप्रत्यक्षे लौकिकसंनिकर्षकज्ञानलक्षणान्यतरत्सहकारिनुसामान्यल(राम.
क्षणेत्येवमवश्यमभ्युपेयं· इन्द्रियसन्निकृष्टांशवादोस्वतंत्रस्मृतपात्त्वादि भ्रमविशेष्यतानुलौकिकीअनगमना ३३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वावच्छेदकधर्मदृष्टान्ताद्धेः तार्णवन्ह्यभाववत्पर्वतबुद्धेर्न प्रतिबंधकतांतरं इतरबाधविशिष्टपरामर्शप्रतिबंधकतयैव फलाभा
वोपपत्तेः उपाध्यायमतेपि इतरबाधविशिष्टपरामर्शप्रयोज्यमानसेनिश्चयत्वसंपादनाय इतरबाधविशिष्टस्यपरामर्शस्या
नुमितेर्वाधि तदभावकोटिज्ञाननिवर्त्तकत्वावश्यकतया अन्वयोरवावकाशः एवमयत्रपक्षमभ्युपेयमनुमितौ गौरवोपनीतस्य
गुरुधर्मभेदादेर्विषयत्वं तथा हि क्षितिः सकर्तृका कार्यत्वादिति परामर्शसमकालिकत्वविशेषावच्छेदेन गौरवग्रहे स
ति ताहृशाधिकत्ववद्धेदः कर्त्तृप्रतीयते तच्चानुमानेनसमसावेत्यत्रपरितिवादः ता दृशाधिकत्वाभाववच्छमनसोपनेतुं शक्यते
कुत्रापिपि तत्प्रतीतिरुपनायकत्वाभावात् कर्तृत्वं दितरावृत्तित्वे सति लौकिककर्तृत्वं तदितराभयावृत्तित्वेन नावृत्तिजी
वेष्वजीवद्भयवृत्ति भगवद्वृत्तिधित्वं वर्त्ततइति भवद्भेतसिद्धिः एवं नकुत्रापि ताहृशाधिकत्ववद्भेदसिद्धिः। अप्रसिद्धरवस्तुनि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गोचरस्य तार्णवह्निनिष्ठाभावसमुच्चयस्य संशयात्वप्रसंगात् पर्वतत्वावच्छेदेन तार्णवह्निविशिष्टबुद्धित्वं तु पर्वतत्वव्यापक
तार्णवह्निनिरूपितसंयोगसंसर्गेण तार्णवह्निप्रकारकबुद्धित्वं तु पर्वतत्वव्यापके न संयोगात् न तार्णवह्निप्रकारकबु
द्धित्वं संयोगस्यापि व्यापकत्वसंयोगत्वादिना सामान्येन तत्र प्रकारतावच्छेदकः प्रामाण्यप्रसंगः यदि च तार्णवह्निनिरूपि
तसंयोगत्वादिना तत्रापि इत्थं चावच्छेदेन रूपपत्ताबुद्धेः प्रामाण्यप्रसंग इत्यादिप्रपंचितमिति तदस्वीकृपत्तौ वा पर्व
तेवह्निव्यावृत्ता याः तार्णेतरवन्ह्यभाव वमानवह्निव्याप्यवांश्चाय पर्वतत्वसमानकालीनत्वाद्यवच्छेदेन स्यच्चनि
श्चयः तार्णवन्ह्यभाववान् पर्वत इति विशिष्टबुद्धौ वज्रभितो वा प्रतिबंधकः। अतएव तार्णेतरवन्ह्यभाववह्निव्याप्यवांश्चाय ३२
पर्वतस्तत्समानकालीनत्वाद्यवच्छेदेन तार्णवन्ह्यभावनिश्चये सति तादृशपर्वतसमानकालीनः पर्वत[redacted]ः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDE

तिरुत्पद्यतेतिचेत्. मैवं तादृशस्थले तार्णवह्निमान् तदभाववांश्च पर्वत इति समूहालम्बनानुमितेर्विशिष्टत्वात् तन्न च तस्याः संश
यत्वं संशयो हि धर्मितावच्छेदकावच्छेदेन एकतरकोटिमवश्यमवगाहते. तथा च कृते यदि पर्वतत्वावच्छेदेन तार्णवह्निं
तदभावं वा अवगाहते तदा संशयः स्यात् न त्वेवं परं तु शुद्धमेव वह्निमभावं च तथा विषयीकरोति पर्वतत्वावच्छेदेन वह्निव्या
प्यवत्ताया अभावव्याप्यवत्तायाश्च परामर्शस्य शुद्धवह्नित्वाभावत्वावच्छिन्नपर्वतत्वव्यापकतावगाहिन्या मेवानुमि
तौ जनकत्वात्. तार्णवह्नित्वतदभावत्वावच्छेदेन पर्वतत्वव्यापकतावगाहिन्यनुमितिस्तु पर्वतत्वावच्छेदेन
तार्णवह्न्यादिव्याप्यतापरामर्शमपेक्षते. न च तार्णवह्नित्वादिभिन्नेन रूपेण पर्वतत्वव्यापकतामवगाहमानं
तार्णवह्निविशिष्टज्ञानं पर्वतत्वावच्छेदेन तार्णवह्निसंशयो भवितुमर्हति प्रमेयत्वादिना पर्वतत्वव्यापकतार्ण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्थितेवावश्यकत्वात् तार्णवन्हिभिन्नवन्हेरनुपस्थितौ तावपि अनुमितेरिव मानसस्यापि विशेष्यविशेषणन्यायेनैव संभवादित्या
ऊः अत्र मिथ्यानुसारिणः इतरबाधनिश्चयस्य विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिश्चयविषया विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धि विशेष्यत्वकका
रणाभावस्यानुमितिसामग्रीमध्यप्रवेशाभ्युपगममात्रेणानुपपत्तेः अनुपनीतबाधितेतरवस्त्ववगाहित्वेवाधकाभावः नन्वित
राधोपनीतस्य वस्तुनो अनुमितौ भानस्वीकारे संशयात्मिकानुमितिप्रसंगस्तथाहि यत्र वन्हिव्याप्यकालभावव्याप्यवांश्च प
र्वत इति समूहालंबनात्मकः परामर्शः स एव तार्णभिन्नवन्हेस्तार्णवन्ह्यभावाभिन्नाभावस्य च बाधावगाही ततः तार्णवन्हि
मानस्तार्णवन्ह्यभाववांश्च पर्वत इति संशयात्मिकानुमितिरर्थादुत्पद्यमाना केन वार्यते नहि तत्र तार्णवन्हिव्याप्य रामः
वत्तायावन्ह्यभाववत्तार्णवन्ह्यभावव्याप्यवत्तायावापरामर्शोस्ति विघटते येन परस्परप्रतिबंधात् वैकतरस्याप्यनुमि ३१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दिकमनुमितिविषयः परंतु लाघवज्ञानेनोत्तेजितेऽवच्छेदकता घटत्ववृत्तिर्नवेति संशये प्रतिरुद्धैवावच्छेदकतायां घटत्ववृत्ति
त्वभाने सामान्यघटत्ववृत्त्यवच्छेदकतानिश्चयः घटत्वावृत्त्यवच्छेदकतेति जन्यप्रत्यक्षं प्रति घटत्वं लाघवमिति ग्रहस्य प्रतिबं
धकताग्रहविरोधिनामभावोऽपि निशाने तेन सति व्यभिचारसंदेहे लघुघटत्वादिवृत्तित्वाभावोऽवच्छेदकतायां भासते तत्र सत्यपि
घटत्वलाघवज्ञाने विरोधिग्रहसत्त्वेऽपि परोक्षसामग्रीबलात् एवंमतबाधोपपत्तौऽपि नानुमितिगोचरः परंतु सति तार्णवह्निबाधवह्नि
व्याप्यवत्तापरामर्शोभयस्मिन् पर्वतो वह्निमानित्येवानुमितिस्ततः तार्णवह्न्यभावविशिष्टवह्निमत्तालिंगकमत्तार्णवह्न्यविरोधा
नुमानांतरं अथवा तार्णवह्निबाधविशिष्टस्य पर्वते वह्निमत्तायां वह्निव्याप्यवत्तायां वा निश्चयस्यातार्णवह्न्यभावविशिष्टवह्नौ
विरोधितत्वादथ तार्णवह्निमत्तानिश्चयः पर्वतमानसस्य मतांतरेऽप्यनुमितौ तार्णवभेदस्यापि विशेषणत्वेन भानार्थं पूर्वं तदुप

नादिमत्वे गुरुलघुभयावच्छिन्नैककारणत्वातउभितावपि न क्षतिः। भवतु वा जन्यप्रत्यक्षत्वमेव गौरवमप्रतिबध्यतावच्छेदकं (
अत भागमादिनागुरुधर्म्मावच्छिन्नकारणताग्रहस्तु न जन्यप्रत्यक्षत्वजायमानस्य तेन विशिष्य बुद्धित्वमीश्वरज्ञानसाधार
णअजन्यतावच्छेदकं जन्यत्वविरोधितंतु प्रागभावध्वंसप्रतियोगित्वादिस्वरूपजन्यत्वमेवाद्धुविधं बुद्धित्वमेव समवायि
कालिकोभयसंसर्गेण जन्यतावच्छेदकमिति मनंतु स्पंदमात्रस्य कालोपाधिभासतेन संघट्टनेइत्यादिशेषानांनावका
शाईश्वरबुद्धिस्पादृत्तायाजन्यप्रत्यक्षत्वजातेरेव जन्यवच्छेदकत्वात् परोक्षबुद्धौपदस्याप्तिव्याप्त्यादिनादूष्योग्राहकाः राम
वरूपंभावेन गौरवमस्तस्याप्यांकिंचित्करत्वात् उपनीतस्य तत्रभानायोगात् एवं लाघववशादपि न नस्तद्धर्मावच्छिन्नत्वा न ३०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF.

प्रतिसंधानं तज्जनाहरणकारणत्वमवच्छेदकतानिरूपकमित्येवानुमितिस्ततः कम्बुग्रीवादिमत्त्वाद्यवच्छिन्नाजनाहरणकारणता
वच्छेदकतेतिमानाभानिश्चयत्वसंपादकतया गौरवग्रहोपयोगः तन्निश्चयं प्रतिग्राह्यसंशयस्य तत्सामग्र्याश्चायात्तस्यां गौर
वग्रहस्य कम्बुग्रीवादिमत्त्ववत्त्वावच्छेदकताबुद्धौ प्रतिबंधकता गौरवग्रहेण प्रतिरुद्धायां कम्बुग्रीवादिमत्त्वप्रकारकावच्छेदक
त्वबुद्धौ विशेषणतानासंसर्गसहादिसाधारण्यसामग्रीवशादवच्छेदकतान कम्बुग्रीवादिमत्त्वप्रकारकावच्छेदकत्वप्रकार
कावच्छेदकत्वबुद्धौ विशेषणतानासंसर्गसहादिसामान्य वृत्तित्वितयोर्निश्चयः गौरवग्रहस्य प्रतिबंधकतांता दूषणं
वच्छेदकताग्राहकं बलवतः प्रमाण्यतेजकं तेनैंदर्णत्वावच्छिन्नायामेव कारणतायां दण्डत्वावच्छिन्नत्वग्राहकानुमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

च्छेदकसामानाधिकरण्यमात्रेणतदवच्छेदेननिश्चययोर्वैधर्म्यंननुवह्निर्दाहकएवेतिज्ञानस्यवह्नित्वव्यापकदाहकत्वविशेषणता
याःसंसर्गतयाभानमितिशुद्धविशेषणतायाअपितत्वाभानंउपरिञ्चसंसर्गस्येहसत्त्वादितिसामानाधिकरण्यमात्रेणापिवह्नौ
दाहकत्वनिश्चयोवर्त्ततएवेतिचेत् एवंसतिपर्वतोदाहकवह्निमानितिमानप्रत्ययोपिदाहकत्वावच्छिन्नसंयोगेनसंशयस्व
रूपोपिशुद्धसंयोगेननिश्चयात्मकएवस्यात् एवंशरीरगौरत्वोपनीतमपिगुरुधर्मावृत्तित्वादिकमनुमितौनविषयः अनुमितौ
व्यापकतावच्छेदकत्वेनगृहीतस्यवस्तुनोविधेयविशेषणत्वेनभानायोगात् किंतुतद्दीयमानसत्तानेतथाहियत्रजनाह रामः
रणतायामवच्छेदकतानिरूपकत्वव्याप्यवत्तापरामर्शसमकालंकम्बुग्रीवादिमत्वेशरीरगौरत्वस्यघटत्वेचलक्षणाधवप्रति २९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिनिश्चयं विनानुपपत्तिरिति मानिकृतः स्वत्वपर्वतेदाहकत्वावच्छिन्नसंयोगसंसर्गेण दाहकत्वविशिष्टवन्हितत्संसर्गेण वन्हिसामान्याभा
वत्वकोटितयावगाहमानं कथं न संशयः स्यादिति चेत् नैवं वन्हित्वावच्छेदेन दाहकत्वग्रहस्य दाहकत्वावच्छिन्नसंयोगसंसर्गावच्छिन्न
त्वावगाहिबुद्धौ विरोधित्वात् शुद्धसंयोगस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वसंभवेन दाहकत्वावच्छिन्नत्वत्वं स्ववन्हिसंयोगाभाववर्त्तकत्वा
त् वस्तुतस्तु दाहकत्वावच्छिन्नसंयोगसंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगितासंसर्गेण तावे वन्हिमवगाहमानाया बुद्धेः वन्हित्वसमानाधिकरण्य
मात्रेण दाहकत्वावच्छिन्नत्वनियमादन्यादृशाया स्तादृशबुद्धेरप्रसिद्धत्वात् तत्सामग्र्यां वन्हित्वसामानाधिकरण्यमात्रेण दाहक
त्वनिश्चयो घटकः प्रकृते तद्वन्हित्वावच्छेदेन दाहकत्वनिश्चयस्यैव सत्वात् न तादृशाभावबुद्धेः प्रसक्तुपदर्शितं बाधमितावत्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यः। नवतादृशीप्रतीतिं शुद्धसंयोगेनवह्निमत्तानुमितिः पर्वतत्वप्रतिबन्धमर्हतीति शुद्धसंयोगसंसर्गकप्रतियोगित्वबुद्धेः विशिष्टसंयोगावच्छिन्न
न्नप्रतियोगिताकाभावबुद्धावविरोधित्वात् नन्वेवं शुद्धसंयोगेन दाहकवह्निविशिष्टबुद्धेः विशिष्टसंयोगसंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभा
वावगाहित्वेपिनसंशयत्वं कोटिद्वयप्रकारतायाः परंपरावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वे सत्येवज्ञानस्य संशयत्वा
त्। अन्यथा अर्पितावच्छेदकसामानाधिकरण्यमात्रेण कोटिद्वयमवगाहमानज्ञानस्य समूहालम्बनस्यापि संशयत्वापत्तेरिति चेत् न। पर्व
तो दाहकवह्निमानिति विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धेरपि दाहकत्वावच्छिन्नसंयोगसंसर्गेण वह्निप्रकारकत्वात् दाहको वह्निरिति विशेषणताव
च्छेदकप्रकारकनिश्चयस्य दाहकत्वावच्छिन्नवैशिष्ट्यसंसर्गतानिरूपितवह्निप्रकारकताकबुद्धित्वमेव जन्यतावच्छेदकमिति एव रामः
शास्त्रीयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताया अंशे भावविरोधितया अवगाहमानस्य अधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावप्रत्ययस्य अंशे शास्त्रीयत्वमि २८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDE

गभेदेनप्रतिबंध्यप्रतिबंधकभावभेदे ध्रौव्येसामानाधिकरण्यघटितसामानाधिकरण्यसंसर्गावच्छिन्नतायागुणान्यत्वनिष्ठावच्छेदकतातन्नि
रूपितसत्तात्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वत्वावगाहिन्यांवागुणसत्तान्यसत्ताऽपास्तीतिबुद्धौतत्तात्वावच्छेदेनगुणान्यत्वावधिकरणत्वावगाहिबुद्धि
विशिष्टायाःगुणःसत्तावानितिबुद्धेरविरोधित्वात् नचसत्तात्वावच्छेदेनगुणान्यत्वसामानाधिकरण्यावगाहिबुद्धिविशिष्टायांयत्रपुनर्बाधावतार
घटितसामानाधिकरण्येनसत्तात्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकीभूयगुणान्यत्वभासात् तादृश्यांबुद्धौसत्तागुणान्येवेतिग्रहसहकृतंगुणःस
न्नितित्वान्नप्रतिबंधकमेवस्यादेवम् सत्यामपिवह्निर्दाहकत्वस्यवह्निमानपर्वतइतिबुद्धौजायमानायादाहकवह्निमानितिमानसीयविशिष्टवै
शिष्ट्यबुद्धिसंशयस्वरूपेवस्यात् दाहकत्वावच्छिन्नसंयोगसंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्निसामान्याभावस्यापरकोटितयाभावप्रसंगात्
---नेतिगुणान्यत्वावच्छिन्नसमवायसंसर्गेणाथसत्त्यात्वेनवावच्छिन्नप्रतियोगिताकमवगाहमानोगुणान्यत्वोपलक्षितसत्वाभावप्रत्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ग्रहस्य प्रतिबंधकत्वं सत्तात्वावच्छेदेन गुणान्यत्ववैशिष्ट्यग्रहणस्यापि सत्ताभिन्नप्रतियोगितायां गुणान्यत्ववैशिष्ट्यावच्छिन्न
त्वग्रहं प्रति विरोधित्वमेव गुणान्यसत्ता नास्तीति प्रतीतौ गुणान्यत्वावच्छिन्नवच्छिन्नत्वसमवायसंसर्गावच्छिन्नायां प्रतियोगिता
यां अद्भसत्तात्वावच्छिन्नत्वमेव विषयः गुणान्यत्वं तु प्रतियोगिविशेषणमात्रमिति प्रतिपादितप्रायं प्राक्. किंच वह्नित्वावच्छे
देन दाहकत्वनिश्चयस्य वह्नित्ववत्तया गृहीते धर्मिणि दाहकत्वाभावप्रतीयते बुद्धिं प्रति वाह्नमत्तया निश्चिते दाहकवह्नि
सामान्याभावबुद्धिं प्रत्यपि विरोधित्वं तदवच्छेदकधर्मविशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धेः तद्विशिष्टतदभावबुद्धिविरोधित्वात्. नहि रज
तत्वावच्छेदेन द्रव्यत्वनिश्चये रजतवति धर्मिणि द्रव्याभावो द्रव्यरजताभावो वा गृह्यते. न च सत्तात्वावच्छेदेन गुणान्यत्ववै राम:
शिष्ट्यग्रहे गुणे सत्तावैशिष्ट्यग्रहे गुणे सत्तावैशिष्ट्यग्रहे गुणे गुणान्यसत्ता नास्तीति संशयं न्येति वाच्यं विशेषणतासंस २७

विशिष्ट्यावगाहिसामानाधिनिश्चयः तन्निश्चयत्वसंपादकतथैवव्याप्यवत्तानादेरप्रयोगः अन्यविरोधिकोटिभानप्रति
बंधकविशेषदर्शनाभावेनपर्वतोदाहकवह्निमान्नवेतिसंशयप्रसंगस्यदुर्वारत्वात् निर्णीतेचवह्नित्वावच्छेदेनदाहक
त्वेपर्वतोवह्निमान्नित्यनुमितेरनंतरं नतावद्दाहकवह्निसामान्याभावकोटिकासंशयः अनुमितेरेवविरोधित्वात् नापि
दाहकवह्निदाहकत्वविशिष्टवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वावगाहित्वात् वह्नित्वावच्छेदेनदाहकत्वनिश्चयस्यदा
हकत्वविशिष्टवह्नित्वेप्रतियोगितावच्छेदकत्वबुद्धौविरोधित्वात् नहिसंभवतिप्रमेयत्वादेर्धूमेव्याप्यकत्वग्रहेप्रमेय
धूमोनास्तीतिप्रतीत्याधूमत्वनिष्ठायांप्रतियोगितावच्छेदकतायांसामानाधिकरण्येनप्रमेयत्वावच्छिन्नत्वस्यधूमवृत्तौ
प्रतियोगितायांप्रमेयत्वधूमत्वोभयावच्छिन्नत्वस्यसंसर्गमर्यादयावगाहनंव्यवहारसिद्ध चतथाविधबुद्ध्यवव्यावर्त्तकत्व

मितिः स्यात् तद्धाहार्यभिन्नतादृशज्ञानत्वेन शाब्दबोधेच्छाया अवकारणत्वाभावात् तादृशस्थले अनुमितिमात्रसामग्रीस
त्त्वेन शाब्दबोधादिप्रसंगविरहेण तादृशाकारणत्वकल्पकाभावात् इति तत्तद्धाहार्यज्ञानभिन्नतादृशज्ञानत्वेन कारणत्वौ
तकल्पनमावश्यकमिति चेत् अत्र तादृशाहार्यज्ञानमात्रेपि तादृशानुमितिविषयत्वेति अनायत्या तद्धाहार्यभिन्नज्ञानस्य
त ण कारतान्यतंत्रैयैवेति वस्तुगतिः। उपाध्यायानुयायिनस्तु कल्पनान्नाथवोपनीतं नानुमितौ विषयः। किन्तु तदुद्दीयमान
मज्ञाने तथाहि यत्र महानसीयवन्ह्यनुमितिजनिकायां सामग्र्यां सत्यां महानसीयवह्निमंशे ज्ञापवनमितिनिश्चयस्तत्र म
हानसीयवह्निमानित्येवानुमितिः एवं यत्र अभ्रवान्हित्वावच्छेदेन दाहकत्वावगाही वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इति प रामः
रामर्शस्तत्र वह्निमान् पर्वत इत्येवानुमितिः। उदीच्यास्तुयंज्ञपवनमहानसीयवह्निमान्दाहकवह्निमान्पर्वत इत्यादि २६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDE

यो ञ्जनविरहात् संयोगादौ व्यभिचारवारणाय प्रयोज्यमविषयत्वञ्जातिरूपनायकतावच्छेदकतया सिध्यति तत्रांतर्भा
वः शाब्दत्वांतर्भावेण व्यञ्जनाऽपवनं वह्निरित्याकारकेच्छायां तादृशज्ञानानुकारणत्वांतरकल्पनप्रसंगात् अंजनपवनत्वाभा
वान् वह्न्यभावगोचरत्वेयेन विनश्यद्वस्थापि तत्साधनताज्ञानोत्पादि तेन व्यंजनपवनत्वाभाव कुर्वीच्छाअनुदयेन समान
विषयके च्छासामान्ये तथा विधज्ञानापेक्षया सर्वतंत्रसिद्धायास्पदृष्टनिकटत्वतद्धत्वाद्विध्यतेच द्वेषयोर्निविषयात तथा
तद्वाहार्यव्यक्तिलयोग्यता ज्ञानकारणतये वज्ञाघकस्य सह कारिसकलमप्यनुमितिजनकज्ञानमात्रान्तामिति नातिरिक्त
कारणताकल्पनं ननु तथापि यत्र वह्निव्याप्यवान्महानसीयेन त्वं वह्न्यभाववान् पर्वतो व्यप्यच्चसर्वो वह्निमान्महानसीयत्व स
वह्निपर्य्याञ्जनमितिनिश्चयस्तदा यद्याहार्यवह्निन व्यंजनपवनमितिज्ञानं ततो व्यंजनपवनम्महानसीयवह्निमानित्यनु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

वेनंतकतरानंतकारणताकल्पनप्रसंगात् प्रत्येकमेव तेषामनेककारणतात्यावच्छेदकत्वमभ्युपेयं तत्रदाहार्यव्यक्तिभे
दविशिष्टयोग्यताज्ञानानां परस्परसहकारित्वाभ्युपगमेननैकस्मादाहार्याद्दाहार्यांतरभिन्नाद्योग्यताज्ञानाच्छाब्द
प्रसंगस्तद्दाहार्यव्यक्तिभिन्नयोग्यताज्ञानाभावात् यत्रचैकस्मिन्नाहार्यज्ञानद्वयमेकदाप्रवर्तितिष्ठते तत्रव्यक्तिद्वय
भेदप्रवेशेनैकैककारणताकल्पनमपितु न तथाविधां क्षतिमावहतिभवतु वा तत्रप्रथमाहार्यव्यक्तेः प्रतिबंधकतैवाद्विती
याहार्यव्यक्तिभिन्नस्यचयोग्यताज्ञानस्यकारणतातेवत्तीयक्षणोत्पन्नाद्दाहार्ययोग्यताज्ञानाच्छाब्दबोधानुपप
त्तिः एवंचयद्दाहार्यज्ञानव्यक्त्यनंतरं नाभिमधिमविषयकंतज्ज्ञानभिन्नयोग्यताज्ञानत्वेनकारणतायांयोग्यताज्ञा राम
नाव्यवहितोत्तरोत्पत्तिकत्वमेवजन्यतावच्छेदकं न तु तत्राहार्य्यव्यक्तिभेदस्यापि योग्यताज्ञानविशेषणतया प्रवेशः प्र २५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रतियोगिताकस्तदभावः कालानवच्छिन्नविशेषणतयायोग्यताज्ञानेविशेषणीभूतजन्यतावच्छेदकेकोटौनिविसनइतिचेन्नहित्व
प्रामाण्यज्ञानस्थितिकालस्योत्पद्यततन्मात्रकालेति· प्रतियोग्यताज्ञानेनजातितस्यशाब्दबोधस्यासंग्रहः अप्रामाण्यज्ञा
नानधिकरणंयः स्वाधिकरणक्षणअप्रामाण्यज्ञानाभावविशिष्टस्यस्वस्याधिकरणंवायः क्षणः तदव्यवहितोत्तरोत्पत्तिकत्वं
तुअप्रामाण्यंतराप्रामाण्यज्ञानाभावस्यसर्वत्रक्षणेसंभवात्ः प्रथमक्षणसंभवी द्वितीयप्रामाण्यज्ञानास्यघयोग्यताज्ञानात्तृतीय
क्षणोत्पन्नशाब्दबुद्धेरनुपग्राहीनेत्यपिपरास्तं· अप्रामाण्यज्ञानाभावस्यपृथगेवजनकत्वाभ्युपगमात्ः एवमहार्य्यबुद्धीनां
तत्समानकालीनगुणांतरस्यवाप्रतिबंधकत्वमपिव्याख्यातं· वस्तुतस्तु· आहार्य्यभिन्नानांमध्येत्याभावानयोगवपक्षेनावच्छे
दकाः अवच्छेदकताप्यमितिरूपपत्तिविरोधादेकविशिष्टापरस्य· तथात्वेपरस्परविशेष्यविशेषणतावैतिनिगमकाभा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न

तु॰ नन्वेवं वह्नित्वावच्छेदेन गृह्यमाणप्रमेयत्वादिरपि वह्न्यादिसाध्यकानुमितावुपनीतो कथं न भासत इति चेत् । उच्यते यद्ध
र्मावच्छेदेन व्यापकत्वाग्रहस्तद्धर्मसामानाधिकरण्येन तथाविधनिश्चयाभावस्य जनकत्वसंभवात् । ज्ञानविशेषस्यैव तस्य स
हकारित्वोपगमाद्वा नातिप्रसंगः । एतेन यत्र व्यंजनपवनत्वाभावप्रकारतात्वावच्छेदेन व्यंजनपवनविशेष्यतानिरूपक
त्वावगाहि प्रथमम् अप्रामाण्यज्ञानं ततो व्यंजनपवनत्वाभावप्रकारकं तद्विशेष्यकं च योग्यताज्ञानं तदनन्तरोत्पन्ने शाब्दबोधे
तादृशाप्रामाण्यज्ञानाभावविशिष्टतत्प्रकारकयोग्यताज्ञानकारणतायां व्यभिचारः । द्वितीयक्षणावच्छेदेनाप्रामाण्य
ज्ञानाभावोपलक्षितस्य तस्य योग्यताज्ञानस्याव्यवहितोत्तरद्वितीयक्षणे जायमानत्वात् । तदव्यवहितपूर्वक्षणे वाप्रामा रामः
ण्यज्ञानाभावविशिष्टयोग्यताज्ञानाभावात् । अथ यावत्सत्त्वप्रामाण्यज्ञानाभावः सामानाधिकरण्यसंसर्गावच्छिन्न २४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्स्वरूपं सदेव कल्पनालाघवोपक्षाणिमलौकिककर्त्तृत्वसामानाधिकरण्येनाक्षितिकर्त्तृभेदकल्पनायां सत्यामलौकिककर्त्तृ
त्वावच्छेदेन क्षितिकर्त्तृतादात्म्यस्यग्रहणायोगात् एवं च प्रकृते प्रसिद्धजातीतरानिरुक्तान्यतरत्वावच्छेदेन तादृशजात्यभाव
त्वस्याग्रहात् तादृशजात्यभावत्वव्यप्रसिद्धजातीतरानिरुक्तान्यतरत्वविशिष्टविधेयताकानुमितिजायमानाप्रतिरूपणाद्विक
र्द्धूपत्वासिद्धं कल्पनालाघवेन तत्तद्धर्मान्यपनये जन्यमाने तत्तद्धर्मे गौरवान्तरस्य सहाभावोपि सहकारीति प्रतिपादितं प्राकृतेन
गंधसमवाय्यकारणतावच्छेदकतानिरूपकत्वसंसर्गेण धर्मवत्ताश्रवच्छेद्यत्वात् इत्यनुमाने प्रसिद्धजात्यवच्छेद्यत्वा
धेयाभिचारित्वधर्माविच्छेद्यानुवाध्यमानप्रसिद्धजातीतराव्यभिचरितधर्मत्वस्वरूपं यावद्विधेयतावच्छेदकं तदवच्छेदे
नतावद्व्योहात्पतमत्वनिर्णयेसत्यपिनतावद्व्योहान्यतमत्वावच्छिन्नत्वंसिद्ध्यतितावन्यतमत्वावच्छेदेन बहुत्वगौरवग्रह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देन कर्त्तृत्वप्रकारकोपस्थितिबलात् क्षितिकर्त्तृकक्षितिरित्याकारा(?)मानाद् अनुमितिविशेष्यविशेषणतयाव्यापकतानवच्छेदक
कमपि क्षितिकर्त्तृत्वं रूपादि – न चैवं तत्त्वस्य कर्तुरेवाध्यवसायेन सिद्ध्यतिपरमार्थस्तु पर्यवसितविधेयतावच्छेदकावच्छेदे
नयोधर्मोगृहीतः स धर्मस्तेनैव कल्पनात्साध्यवेनास्वरूपस्तत्तोपनीतो विधेयविशेषणतयाभासते घटत्वकादिपक्ष
कर्तृत्वमानेवलौकिकस्य कर्त्तृधात्(?) अलौकिककर्त्तृत्वमेव पर्यवसितविधेयतावच्छेदकं तदवच्छेदे सत्त्वक्षितिकर्त्तृत्वरूप
हीतामिति क्षितिकर्त्तृत्ववदलौकिककर्त्तृकं – कमित्यनुमितिरुत्पद्यते तत्रचालौकिककर्त्ता क्षितिकर्त्तेति कल्पना
विशेषणतावच्छेदकप्रकारकानिश्चयत्वेनाववत्त्वप्रकारणाभावात् कर्तृव्याप्यवत्ता परामर्शलौकिककर्त्तृवाधश्च रामः
टिताऽनुमितिसामग्र्यानिवेशात्ते अलौकिककर्त्तरि क्षितिकर्त्तृभिन्नत्वप्रकारकल्पनाविशयत्वाभावस्तत्रूपंगौरवं २३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रकार इति स्पष्टमुपनिबद्धं तत्र वस्तुतस्तु तादृशज्ञानाभाववत्त्वसामानाधिकरण्येन पर्यवसितसाध्यतावच्छेदकप्रसिद्ध्याभिन्न
निरुक्तान्यतरत्वप्रकारकोपस्थितिः स्वरूपसत्त्वेन तादृशज्ञानाभाववत्त्वस्योपनायकं कल्पनालाघवमनुगतस्वरूपव
सायेन तदुभयाप्यतानां तरेण वा तत्तादृशप्रत्युपस्थिते गौरवात् कल्पनागौरवं स्वरूपसन्त्येव ज्ञातित्वावच्छेदेन पर्यवसि
तसाध्यतावच्छेदकप्रकारकोपस्थितौ विधितता द्विरुक्तधर्मावच्छेदेन सधर्मो विधेयविशेषणतया कनीभूतानु
मितौ विषय इति सामान्यव्युत्पत्तिस्त्वेवं वह्न्यादिसाध्यकस्थले पर्वतीयेतरत्वसामानाधिकरण्येन वह्नित्वप्रकारक
कोपस्थितौ सत्यामसत्यां च पर्वतीयत्वाद्यवच्छेदेन पर्वतः पर्वतीयेतरवह्निमानित्यनुमितिः स्यादिति चेन्न कथमस्या
पत्तिर्बाधो न विरुणद्धि अत एव क्षितिपक्षकानुमाने तत्कर्तृसिद्धेस्सकपक्षकानुमाने साध्यमाने क्षितिकर्तृत्वावच्छे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नप्रतिसंहितं स्यात् तत्प्रतिसंधानेऽतुल्लाघवेन तदभेदस्य गौरवत्वेन तद्भेदः साधनाऽं इव इत्स विनिगमस्यावर्त्तेति· अथ जातित्वा
वच्छिन्नभेदेऽपि शरीरत्वलाघवमिव वक्रुत्वगौरवमपि प्रतिसंहितमिति चेत् · पर्यवसितविधेयतावच्छेदकधर्मविशिष्ट
धर्मावच्छेदेन वक्रुत्वगौरवप्रतिसंधानं तद्भेदतद्वृत्तित्वादेरेव विधेयविशेषणतयाभासते जातिवृत्तौ तु प्रसिद्ध
जातिभिन्नधर्मत्वादिरपि तरवाधवशात्पर्यवसितविधेयतावच्छेदकतद्विशिष्टजातित्वावच्छेदेन वक्रुत्वगौरवज्ञा
नं नास्तीति कथं धर्मे जातिभिन्नत्वमवच्छेदकतायां जात्यवृत्तित्वं वाभासेत अपो हेतु प्रसिद्धजातिभिन्नधर्मत्वाविशिष्टा
पोहत्वावच्छेदेन वक्रुत्वं गृहीतमिति महाबुद्धस्य तस्मात्तदीन्द्रियजात्यभावत्वावच्छेदेन प्रसिद्धजातिभिन्नता इत्यादा राम·
ति तद्भावान्यतरत्वप्रकारककल्पनाविविषयत्वेमेव लाघवं तूक्त्वातीन्द्रियजात्यभाववत्त्वं दशान्यतरत्ववानिति व्यवस्था २२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

घुनाद्रव्यत्वेनैव स्पंदसमवायिकारणतावच्छेदकात् गगनादौ स्पंदोत्पत्तिप्रसंगस्य कारणांतराभावेनैव निवारणात् कारणताव
च्छेदकतैव जातिसिद्धिर्यन्नि तत्रान्यशरीराणां समानियतानामनतिप्रसंजकानां वहूनामुपाधीनामवच्छेदकप्रसंभवात् क्लृप्तत्व
लाघवमिन एवविधेयतावच्छेदकावनीय इति व्याप्तत्वमेकत्वमात्रेनावतिष्ठते यथा गंधसमवायिकारणत्वानतिप्रसंजकानामु
पाधीनां तावद्भिन्नत्वतावदवृत्तिभूत्यत्वादीनां नैकतमात्रे क्लृप्तलाघवमिवतिष्ठत इति शरीरलाघवात् पृथिवीत्वजातिसि
द्धिः। ननु तत्रापि गंधसमवायिकारणताप्रसिद्धि जातिभिरनवच्छिन्नधर्मानवच्छिन्नत्वगाहकेन प्रमाणेन नानाविधात्वात्
वच्छेदेनापोहेत प्रसिद्धि जातिभिन्नानतिप्रसंजकधर्मव्याप्तकल्पनालाघवप्रतिसंधानसहकारेणावच्छेदकतायामा
ह वृत्तित्वधर्मे वायोरभेदः कथं न भासत इति चेत् कथं न भासेत यथा घपोहत्वावच्छेदेन क्लृप्तत्वलाघवमिव बहुत्वगौरवमपि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तस्य धर्मस्तत्रापि तदवच्छेदकलाघवेनोपनीतधर्मविषयत्वं तज्ज्ञानत्वावच्छेदेन गृह्यते अन्वयव्यवसायेनानन्वयानुमितित्वा-
वच्छेदेन अत एव लाघवोपनीतधर्म्मगोचरानुमितिमानसं न वेत्यत्र विविदंते अन्यथा प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धेरनुमितेर्लघु
धर्मोपहितविधेयविषयत्वे विवादासंभवात् कल्पनागौरवपरिहृत्य गुरुभेदोपनायकोनवा तद्भेदस्य हेतुप्रतिबंधक इति
वस्तुतस्तु कृप्तत्वलाघवरूपार्थ्यं तयोः आवृत्तं सदवच्छिन्नपरिमाणवत्वेनावतिष्ठते अतः पृथिव्याद्यन्यतमत्यादेर
कृप्तस्य ताहृशोपाधेः संभवात् यदि च शरीरगौरवादिनिरासवशात् पृथिव्याद्यन्यतमभेदोपि धर्मविशेषणीभूय भाव
यं समुदितमादाय विशेष्यविषयतावच्छेदकावनी तैरप्याप्तमितं कृप्तत्वात् लाघवज्ञानमित्युच्यते तदा तदभिप्रेत्यैवमुक्तं रामः
त्वंजातिसाधनमन्यंते तार्किकाः आत्मा शरीरत्वलाघवस्योपाधौ कल्पना लाघवस्य च इत्यथातः शरीरत्वतः कल्पनातश्चानल २९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वेन बोधितात्वाच्च· अतो जातिभेदादिग्राहकाभावान्निराबाधेन शरीरलाघवेन जात्यभेदादिरुपनीयते· अवच्छिन्नपरिमाण
वत्त्वादिभेदग्राहकेण शरीरयोरवेणास्कंदितस्तु कल्पनालाघवं सदर्पितदभेदं न साधयति· संभवति च तत्कारणतावच्छेदक
धर्मे शरीरलाघवोपनीत जात्यभेदग्राहकसामग्रीसमवहित अवच्छिन्नपरिमाणवत्त्वे शरीरयोरवग्रहरूपतादात्म्यसंसर्ग
वच्छिन्नपरिमाणवत्त्ववृत्तिप्रकारत्वं तन्निरूपितविशेष्यत्वेनाभिन्नं वा यद्धर्मनिष्ठमवच्छिन्नपरिमाणवत्त्वतादात्म्यसंसर्गा
वच्छिन्नसंबन्धावच्छेदकत्वं तन्निरूपितावच्छेदकत्वविधेयतानिरूपितप्रकारतोद्देश्यताकानुमिति· मितित्वं प्रतिबध्यता
वच्छेदकं· यदि पुनरवच्छिन्नपरिमाणत्वाभिन्नधर्मावच्छिन्ना च व्याप्यतायाः परामर्शस्तत्र धर्मनिष्ठाधेयतावच्छेदक
ताऽवच्छिन्नपरिमाणवत्त्वतादात्म्यावच्छिन्ना· ननु यत्र लाघवोपनीतस्य धर्मस्तत्रार्पितस्वावच्छेदकलाघवोपनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

वच्छिन्नपरिमाणत्वभेदं च विषयीकरोति· तच्चानुपपन्नं· तथाहि· प्रसिद्धजातीतरधर्मत्वेनावच्छिद्यमानायां तदवच्छेद
कविशिष्टादेवावच्छिन्नपरिमाणत्वान्तरस्याग्रावृत्तमानत्वस्य त्वलाघवमवच्छिन्नपरिमाणवत्त्वेऽगृहीतमनुसंहितं
च· ज्ञातयोन प्रसिद्धजातीरितेन्त्वेन हृत्वाद्यतिर्गोरवमतो ज्ञानवृत्तित्वमवच्छिन्नपरिमाणवत्त्ववृत्तित्वं च भासता
मप्यवाधर्मेजातिभिन्नत्वावच्छिन्नपरिमाणवत्त्वावच्छिन्नभिन्नत्वोसिद्धेतामातिसत्प्रतिपक्षवत्कथं विनिर्गम
कं· नहितयोर्गोरवघटितसामग्र्यावन्यतरस्यवनावनमनुपस्थापामइतिचेत्· अत्राहुः। कल्पनागोरवमहः स्वधर्मि
तावच्छेदकावच्छिन्नभेदमपनात्रायतीत्यत्रविनिगमकाभावः पर्यवसितसाध्यतावच्छेदककल्पनासामान्याभा रामः
वस्ययोग्यप्रतियोगिकत्वेनायोग्यतयादुर्ग्रहत्वात्· अंततोऽन्यथाख्यातिस्वरूपायाअपिताद्दशाकल्पनायाः सर्वत्रसं २०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भवात्· एकतरमात्रपरिकल्पनेविनिगमकवितायांकल्पनालाघवस्योपयोगः। अतएवप्रसिद्धबीजत्वजात्यैवांकुरकारणत्वाव
च्छेदेनतुशरीरगुणानांशाघ्यतमत्वेनवाकल्पनागुणात्कुर्वद्रूपत्वेन· नन्वेवमपिकारणतावच्छेदकत्वेनाएवंजातिसिद्धिरितिप्रा
माणिकानांप्रवादः कथमुपपद्यते· तथाहि कुर्वद्रूपत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतानिरूपकतयाधर्मवृत्त्यवच्छेद
कतावतिकारणत्वादितिसामान्यतोदृष्टावतारेप्रसिद्धजातीनांगुणत्वपृथिवीत्वद्रव्यत्वादीनांविरोधव्यतिरेकव्यभिचारान्वय
व्यभिचारप्रयोजकत्वप्रतिसंधानात्प्रसिद्धवत्यनवच्छिन्नत्वेसिद्धेप्रसिद्धजातीतरधर्मविच्छिन्नत्वानुमितिजायमानाजातेप्र
कारिताद्यरहितत्वानप्रकारत्वस्वरूपशरीरलाघवमवच्छिन्नपरिमाणवत्त्वादौतद्विपरीतंगौरवमवगाहनस्यज्ञानस्यब
लातः अवच्छेदकत्वाविशेषणतयाअवच्छिन्नपरिमाणवृत्तित्वंजातिवृत्तित्वंचावगाहते· अथवाविशेषणेधर्मेसत्यभेदम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वंप्रतिसंहितमितिजात्यभेदोविधेयधर्मेभासतामित्यविनिगमस्त्वात्रवर्त्तते· अथजातित्वावच्छेदेनशरीरलाघवमिवपर्यवसितवि
धेयतावच्छेदकप्रकारककल्पनाविषयत्वाभावरूपंगौरवमपिप्रतिसंहितमितितदुद्भासकसामग्रीसमाजान्नतदभेदोभा
सतइतिचेत्· एवंसतिताद्दशजात्यभावेकल्पनालाघवमिवशरीरगौरवप्रतिसंहितमितितदुद्भासकसत्वात्तदभेदोपिसासि
ध्येति·मेवं·शरीरलाघवस्यावच्छेदकत्वादिविशेषणतयैवलघुधर्मोपिनायकत्वात्· संभवतिलघौगुरौधान्यवच्छेदकत्वादीनि
नाभ्युपेयन्तेतेष्वेवशरीरलाघवस्याविनिगमकत्वात्· एकत्रधर्मिणिशरीरतोगुरुरूपयोरुभयोरपिसमावेशादर्शनात्· धर्मि
णिधर्मसंसर्गानुमानेशरीरलाघवस्याकिंचित्करत्वात्· कल्पनालाघवस्तुपरस्परविरोधिनामेकतमासिद्धौविनिगमकं रामः
विघतेन्वप्रकृतेएकत्रधर्मिणिवीजेताद्दशजातिवद्भावयोरेकस्यामवच्छेदकतायांवद्वयोर्धर्मयोस्समावेशासमावेशासं १९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

वि

विघ्नते। हि प्रकृते प्रसिद्धतादृशजातीतरनिरूपितान्यतरत्वावच्छिन्नानुमितिरितरतरबाधघटितासामग्रीविधेयतावच्छेदकांतरधर्मतादृशजात्य भाववत्त्वस्याधिकवलेन कल्पत्वलाघवस्यानंतादृशजात्यभिन्नप्रसिद्धतादृशजातीतरनिरूपितान्यतरत्वावच्छेदेन कल्पनत्वलाघव प्रतिसंधानभावश्चेतिप्रसिद्धतादृशजातीतरतादृशजात्यभाववत्त्ववच्छ्रयाधीजत्वान्यंकुरजनकतावच्छेदकजातितदभा वान्यतरत्वद्धीजभिन्नानुमितिरुत्पद्यमानप्रतिरूणाद्धिकुर्वद्रूपत्वसिद्धं· वस्तुतस्तु प्रकृते कल्पज्ञातीतरवत्त्वविशिष्टस्य तादृशान्यतरत्वं तदेवपर्यवसितंविधेयतावच्छेदकंतत्प्रकारककल्पनाविषयत्वंचकुत्रापिजात्यभावभिन्नेगुणत्व त्वादिजातौनगृहीतं· यत्र तु साध्यतावच्छेदकप्रकारककल्पनाविषयत्वंतु तादृशजातितदभावोभयसाध्यव त्वेनगृहीतमितिनविनिगमकं· ननु तथापि तादृशजात्यभावो कल्पनालाघवमिवजातित्वावच्छेदेनशरीरलाघ

शुद्धव्यापकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविधेयताकानुमितौप्रतिवंधकत्वंवाच्यंइत्यपूर्वकल्पनंविघ्नतेहि तत्रशुद्धसाध्यानुमि
तिप्रयोजिकापक्षता · किंच · सतीतरबाधेशुद्धसिद्धेवभिन्नविषयकप्रत्यक्षादेरनुत्पादप्रसंगः तत्रेष्टापत्तौइतरबाधाविशि
ष्टशुद्धपरामर्शविशिष्टसिद्ध्यभावादिघटितायाः सामग्र्याभिन्नविषयकप्रत्यक्षादेःप्रतिवंधकताविरहं · अन्यथाशुद्धपराम
र्शस्यशुद्धसिद्ध्यभावविशिष्टत्वेनप्रतिवंधकतयातदभावेनभिन्नविषयकप्रत्यक्षोत्पत्तौबाधकाभावइतिचेत् · मैवं · तथा
यस्तुसमूहालंबनात्मकपरामर्शजन्यानुमिति तदितरबाधजन्यानुमितिरपिविधेयतावच्छेदकशालिनातथापितद्धर्मावच्छि
न्नविधेयताकानुमितिसामग्रीसहकृतंतद्धर्मांतरधर्मावच्छेदेनलाघवज्ञानंतद्धर्मांतरधर्मरहितेताविधेयतावच्छेदकध रामः
र्मवतितद्धर्मलाघवज्ञानाभावसहकारिणासौभौघतद्धर्मांतरधर्मविधेयनिरोधणतयाग्राहयतीतिपरिभाषानविरुध्यते १८

ऽवगाहते । जातेस्तु प्रसिद्धजातीतरजात्यन्यतरत्वेन व्यापिकल्पनाऽगृहीतेति न जात्यभेदसिद्धिः । नान्वितरबाधोपनीतधर्मवि
शिष्टव्यापकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविधेयताकानुमितौ जायमानायां शुद्धव्यापकतावच्छेदकधर्मेण तद्विधेयताम
वच्छिद्यते न वा । आद्ये सामान्येन बाधितमपि साधयेत । अनुमितिस्तथा च तद्विधेयतावच्छेदकधर्मविलीढादितरस्मा
द्व्यावृत्तं लाघवं यद्धर्मावच्छेदेन प्रतिसंधीयते स एव धर्मो विधेयविशेषणतया भासत इति व्युत्पत्तेः । निरुक्तान्यतरत्वप्र
त्यभावत्वं कथं भासेते । न हि लघुत्वलाघवं तदनुमितिविधेयतावच्छेदकनिरुक्तान्यतरत्वावलीढाया गुरुतरजातेर्वा
वृत्तं मन्निरुक्तजात्यभावत्वावच्छेदेनावतिष्ठते । कथमन्यथा वह्नित्वावच्छिन्नव्यापकतावगाहिपरामर्शाज्जनितायाम
मनुमितौ तार्णत्वादिकल्पनालाघवेनोपनीतं न भासते । तार्णोऽपि वह्निरिति प्रतिसंधानसंभवात् । द्वितीयेऽपीतरबाधस्यैव

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुवचं शरीरगौरवत्वाद्दिकल्पनागौरवं तु कथं तदभावं साधयति । नहि कुर्वद्रूपत्वं कल्पनातोऽपि विप्रतिसंधीयते धर्मिणि
एवाप्रसिद्धेः । न च कल्पनागौरवं नाम किञ्चिदनुगतः पदार्थो निर्वक्तुं शक्यत इति पूर्वपक्षः । उच्यते वस्तु पर्यवसितवि
धेयतावच्छेदकप्रकारककल्पनाविषयत्वमेव लाघवं तत्त्वं यद्धर्मावच्छेदेन गृह्यते तं विधेयविशेषणतयावगाह
यति । तथा हि बीजमतीन्द्रियजातिमदभावात्यन्तरबीजत्वेन वांकुरजनकतावच्छेदकजातिमत्त्वान्यतरवत्त्वान्म
यत्त्वात्मतो हेतिसामान्यतो दृष्टावतारेऽपि ततादृशजातीनां ग्रहत्वच्यवध्यानभेदत्वादीनां बीजे वाधवशात् कल्पितताद्द
शजातिभिन्नत्वनिरुक्तान्यतरत्वावच्छिन्नविधेयताकानुमितिरूपेत्मर्हतीत्यवतादृशजात्यभावत्वावच्छेदेन रामः
निरुक्तविधेयतावच्छेदकप्रकारककल्पनाविषयत्वस्वरूपलाघवप्रतिसंधानवशाद्विधेयतादृशजात्यभावम ७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

शेषणतयाबोधयति॰ तथा च शब्दसमवायिद्रव्यसाधकानुमानेमूर्त्तसमवेतद्रव्याविशेषणतयाभासते॰ विभुसमात्मभेद
नुबाधवशादेवनसाधयितुंशक्यते॰ शुद्धविभुत्वावच्छेदेनवाधवशादेवनसाधयितुंशक्यते॰ शुद्धविभुत्वावच्छेदेनवि
धमानमपिबहुत्वगौरवनभूतभेदमाकारोभवेदिति॰ द्रव्यत्वस्वरूपपर्यवसितविधेयतावच्छेदकविशिष्टभूतत्वाधि
करणत्वस्यपूर्वसिद्धतयातत्रबहुत्वगौरवस्याग्रहाभावात्॰ एवंगन्धसमवायिकारणताधर्मावच्छिन्नत्वव्या
प्यवतिप्रसिद्धजातिभिरनवच्छिन्नत्वावप्रसिद्धजातीतरधर्मत्वविशिष्टाउपाधयोबहवः। जातिःशरीरत्वेन
घ्रिरितिवत्तत्समूहालंबनाद्युपाधिभिन्नजात्यभिन्नप्रसिद्धजातीतरधर्मावच्छिन्नत्वानुमितिनवाबाधेतिवक्ष्य
तद्धत्याहुः एवञ्चकर्णशरीरसंख्यागौरवनिर्वचनमिति॰ उच्यते॰ अस्तुतावदेवमेवकाम्यस्यगतःपदार्थोनिर्वक्तुं

म

स्यसत्त्वेननिरुक्तानुमानस्याप्रामाण्यप्रसंगात् परन्तु तादृशस्थले प्राथमिकानुमानेन गृहीते शब्दसमवायित्वे द्रव्ये शब्दसमवा
यितद्भिन्नतरोभयापर्याप्तित्वावच्छेदेन गौरवमुत्प्रेक्ष्यते ततो विभुसमवेतत्वव्याप्यमूर्तेतरद्रव्यसमवेतत्ववत्तायाः शब्दे पर्यांशैः
ततो विशेषशब्दसमवायितद्भिन्नतरोभयावृत्तित्ववद्भेदमवगाहमानानुमितिः क्रमादेकमात्रसमवेतत्वासिद्धिः तादृशाधित्वंवस
मवायितत्त्वमात्रवृत्ति घटादौ प्रसिद्धं इत्येवं सामान्यतः सर्वसमवेतत्वसिद्धमपि प्रकृतानुमानपर्यवसानात् आकाशं न सिद्धेदिति चे
न्न शब्देन विभुद्रव्यसमवेतः शब्दसमवायितद्भिन्नतरोभयासमवेतत्वग्राहकप्रमाणगोचरत्वात् इत्यादिपरिशेषानंतरेण विभुद्रव्यस
मवेतत्वबाधे प्रसिद्धं धर्म्यभिन्नविभुसमवेतत्वासिद्धिसंभवात् यथा च न भगवदेकसमवेताः शब्दास्तथा सिद्धांततत्त्वे प्रपंचितं रामः
नव्यास्तु वस्तुत्वमेव गौरवं तच्च पर्यवसितविधेयतावच्छेदकाधिशिष्टपक्षधर्मावच्छेदेन तद्धर्मविशिष्टभेदमसति बाधके विधेयवि ९६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नसंसर्गतदितरोभयावृत्तिसंयोगसमवायोभयत्वं च न संयोगतदितरोभयावृत्तिसमवायैक्यमर्थसिद्धं· यदि हि समवायद्वयं स्यात्तदा
तदुभयत्वव्याप्यसमवाये तद्भेदबाध एव स्यात्· इत्थं च व्यापकतावच्छेदकतया प्रमाणोपस्थितो धर्मस्तद्वत्तादितरो यदितरबाधोपने
यधर्मवत्तदितरोभयावृत्तित्वं तदेव वह्नेर्देहे न प्रमाणं गौरवं· तादृशाद्वित्ववद्भेदं विधेयतावच्छेदेन बाधमेवावगाहयतीति सामान्य
व्याप्तिः। इदमपि यत्र प्रसिद्धानां यावतामितरबाधादिना प्रतिक्षेपादप्रसिद्धमादायैव साध्यस्य पर्यवसानं तादृशस्थल एव निरू
ढद्वित्ववद्भेदोन्नायकं· एवं च घटादिकर्त्तरि लौकिकेन तादृशाद्वित्ववद्भेदोपनयः। अत एव मूर्त्तसमवेतत्वबाधसहकृतेन श्र
ब्दो द्रव्यसमवेतो गुणत्वादित्यनुमानेन सिध्यति· मूर्त्तेन वद्रव्ये मूर्त्ततदितरयोर्द्रव्यतदितरयोरवर्त्तमानस्याद्वित्वस्यानधिकरणत्वं
नोपनाय्यते प्रसिद्धविभूनामप्रतिक्षेपणात्· प्रसिद्धमेवादाय पर्यवसानसंभवात्· अन्यथा गगनेऽपि व्योमात्माद्वित्वादेस्तादृशा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छिन्नत्वंवजीवात्मसुप्रसिद्धं· एवंगंधसमवायिकारणतायांभर्णावच्छिन्नत्वानुमानेप्रसिद्धजात्यवच्छिन्नत्वेबाधात्‌ जातौवलाघवप्र
तिसंधानात्‌ प्रसिद्धजातितदितरजात्यवच्छिन्नत्वपर्यवसिततंसाध्यं· तत्रयदिजातितदितरोभयावृत्तिप्रसिद्धजातितदितरोभयावृ
त्तिछित्वंसमवेयात्तदातादृशाजातिर्गुरुः स्यात्‌· स्वपुत्रेक्षायायोग्यतातादृशाछित्वविशिष्टगोरवप्रतिसंधानस्वरूपातद्बलात्ता
दृशाछित्ववद्वृत्तेविधेयजातौभासते· पृथिवीत्वगंधवत्त्वोभयावृत्तिछित्त्वंजातितदितरोभयत्रपृथिवीत्वद्रव्यत्वोभयवृत्तिछि
त्वंप्रसिद्धजातितदितरोभयत्रवर्त्ततइतिनतादृशाछित्वमादायबाधः। एवंगौरितिप्रतीतौविशेषणविशेष्यसंसर्गनिमित्तकत्वे
साध्यमानेसंयोगादिविषयत्वेबाधात्‌ संयोगादीतरसंसर्गनिमित्तकत्वेसाध्यमानेसंयोगादिविषयकत्वेबाधात्‌ संयोगादीतर दान:
संसर्गनिमित्तकत्वंपर्यवसिततंसाध्यं· तत्रतदितरोभयावृत्तिछित्ववद्वृत्तिविधेयसंसर्गताभासतेसमवायघटोभयवृत्तिछित्वं ९५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF.

सिद्धाप्यनुमितिपर्यवसानात् अभिमतानिर्वाह इति वाच्यम्ः पक्षधर्मताबललभ्यवस्तुनियादृश्यवृत्त्वसत्त्वेपर्यवसितसा
ध्येगौरवमुत्प्रेक्ष्यतेतादृशावृत्त्वावच्छेदेनगौरवग्रहस्यतादृशावृत्त्ववद्भेदोपनायकत्वात् तथाहि क्षितौकर्तरिसा
ध्यमानेलौकिककर्तृविधिवशात् अलौकिकः क्षितिकर्तापर्यवसितंसाध्यं तत्रयदिकर्तृकर्तृभयावृत्तित्वेकार्त्यंतद्धि
रावृत्तित्वेवातिलौकिककर्तृत्वतद्भिन्नतरोभयावृत्तियद्धित्वंतत्समवेयात्तदाक्षितिकर्तर्युरुः स्यात् इत्युत्प्रेक्षा साचन
स्वरूपसतीहेतुरितितद्योग्यतावाच्याकर्तृकर्तृभयावृत्तिलौकिककर्तृत्वतद्भिन्नतरोभयावृत्तित्ववैशिष्ट्यावच्छेदेनप्रका
रिताद्रूपभूत्यप्रकारत्वाभावबुद्धिस्वरूपाभवति तयाक्षितिकर्तरितादृशाद्धित्ववद्भेदउपनायते नहिकार्त्यंघयोभय
त्रलौकिककर्तृत्वभगवदुभयत्रचसमवेतस्यद्धित्वस्याधिकरणोक्षितिकर्तरिद्धित्ववत्सामान्यभेदोभवितुमर्हति तादृशा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

र्मेवहुभेदेऽप्यवच्छेदकतायांवहुवृत्तित्वंवाभासेतेत्यपिसांप्रतं· एकस्यापिपदार्थांतरमादायवहुत्ववत्वेनएकत्वेरपि
वहुत्ववद्वृत्तित्वेनचसर्वत्रसंख्यागौरवोपनीतधर्मभानेऽप्रामाण्यप्रसंगात्· एकोनद्वावितितत्त्वानवहुवृत्तिरितिप्रती
तीनांएकत्वेद्वित्वाधिकरणताकच्छेदकत्वस्याभावोविषयः अस्तुलाघवोपनीतजातिनिष्ठावच्छेदकतायांवहुत्वाव
च्छिन्नाधिकरणताकत्वाभावोगौरवेणोपनीयतइत्यर्थःकिंजातिमात्रवृत्तित्वंसिद्ध्यतीत्युच्यते· तदापिजातिद्वयेप्रत्येकम
वच्छेदकताद्वयसिद्धावपितादृशानुमितेश्चारितार्थत्वात्अभिमतानिर्वाहइतिचेत्· उच्यते· प्रकारिताद्वयस्यस्वज्ञानप्र
कारत्वाभावस्यैकगौरवं· तत्रविशिष्टधर्मावच्छेदेनगृह्यमाणशरीरगौरवं· वहुत्वावच्छेदेनगृह्यमाणसंख्यागौरवं·
उभयमप्यवच्छेदकत्वादौविशिष्टधर्मविरहाद्यनवच्छिन्नत्वंसाधयति· नचतथापिवहुनाऽनवच्छिन्नत्वावच्छेदकत्व १४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ज्ञानं घटत्वनिष्ठानवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितवृत्तित्वनिष्ठविषयतानिरूपितावच्छेदकत्वादिनिष्ठविशेष्यताकज्ञानज
नने कारणं। समवायातिरिक्तसंसर्गेणानवच्छिन्नत्वाज्जातिर्नविशेषणीभवतीति पुनरप्रामाणिकं। एतत्त्वव्यवसायानंतरं ज्ञा
नविशेषणतया रजतत्त्वानुव्यवसाये व्यभिचारित्वेत्येवं शरीरगौरवलाघवेन दुर्वचं। ननु तथापि किं नाम संख्यागौरवं त्र
थवहुत्वमनेकत्वं वा ततः तत्तद्धर्मावच्छेदेन गृहीते तद्धर्मविशिष्टभेदस्तद्धर्मविशिष्टावृत्तित्वं वा विधेयधर्मो भासत इति
चेत्। तर्हि गंधसमवायिकारणतायां धर्मावच्छिन्नत्वे साध्यमाने जातिर्बहुरिति प्रतिसंधानवशात् धर्मे जातिभेदो व्यव
च्छेदकतायां जात्यवृत्तित्वं वा कथं न भासेतेति। अत एव जातौ सदपि शरीरलाघवज्ञानं जातित्वोपनयं प्रतिनक्षमेत्। नच
बहुत्वगौरवं बहुत्ववतो भेदं तद्धर्मवृत्तित्वं वा उपनाययति। तथात्वगंधसमवायिकारणतायां धर्मावच्छिन्नत्वसाधने ध

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिविवेकः घटइतिज्ञानेचउद्भूतविशेषितावच्छिन्नप्रतियोगिताकः केनापिधर्मेण घटत्वस्याभावोनास्तीतिमतं तत्रापि
घटत्वत्वावच्छिन्नप्रकारतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताको घटत्वत्वविशेषितस्याभावः प्रकारिताख्यस्वरूपज्ञानसामा
न्यवृत्तिरितिज्ञानमेवघटत्वत्वविशिष्टावृत्तित्वमवच्छेदकतायांग्राह्यमेदितिदिक् स्वांशेघटितस्यविशिष्टपदा
र्थस्यप्रकारितात्रयरहितज्ञानप्रकारत्वस्वरूपत्वमेवगौरवं तत्प्रतियोगिप्रकारत्वंस्वैकघटितयोर्लाघवं लाघ
वंतुघटत्वादौयत्किंचिदुपलक्षणधर्मसामानाधिकरण्येनगृह्यमाणेतथैवघटत्वादौवृत्तित्वमवच्छेदकत्वादौगता
ह्यति अस्तुवाप्रकारिताख्यस्वरूपज्ञानविशेषितनिरूपितायाप्रकारत्ववृत्तिप्रकारतात्वयाभिन्नस्याभिन्नस्यवावि रामः
शेष्यत्वस्यनिरूपकानवच्छिन्नघटत्वनिष्ठप्रकारताकप्रकारताख्यस्वरूपज्ञानंघटत्वप्रकार[illegible]कमित्याकारकं ९३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्यात् उभयत्रापिप्रतियोगितायाः समवायिसंयोगावच्छिन्नत्वेनावगाहनाविशेषात् ममम तेतु परं परासंबंधस्य
त्वे समवायसंसर्गताप्रतियोगिप्रकारतानिरूपिता न त्वधिकरणसंयोगादिसंसर्गता विशिष्टसंसर्गस्थले संयोग तु २
निष्ठा समवायिसंयोगत्वस्वरूपविशिष्टधर्मावच्छिन्ना संसर्गताप्रतियोगिप्रकारतानिरूपितेति वैशिष्ट्यसंभवा
त् आधिकरणसंसर्गस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन संसर्गतायाः प्रतियोगिप्रकारतानिरूपकत्वेपि यथा न
संयोगेन रूपाभावप्रतीतेर्भ्रमत्वं तथासिद्धांततत्त्वेमुक्तं एवंच प्रकृतेन तदुपलक्षिताभावप्रतीतौ न तदवच्छिन्ननि
रूपकताकत्वेन शुद्धसमवायादिसंसर्गावच्छिन्नाप्रतियोगिता भासते तद्विशेषिताभावप्रतीतौ तु तदवच्छिन्ननिरू
पकताकसमवायादिसंसर्गावच्छिन्नत्वेन प्रतियोगिता तदुपलक्षितप्रतियोगिप्रकारतानिरूपिता संसर्गताभावेति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वाभ्युपगमात्. हृदे वह्निर्नास्तीति बुद्धौ हि वह्निप्रकारतानिरूपितसंयोगसंसर्गतानिरूपितावच्छिन्नत्वसंसर्गता
निरूपितप्रतियोगित्वसंसर्गतानिरूपितनिरूपितत्वसंसर्गतानिरूपितानुयोगित्वसंसर्गतानिरूपिताभाववत्त्वा
वच्छिन्ना विशेष्यतेत्येतावदुपपादितसिद्धा· संयोगेन वह्निमान् हृद इति विशिष्टबुद्धिप्रतिबध्यप्रतिबंधकतावच्छेदिका·
अन्यथा समवेतसंयोगस्वरूपपरंपरासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावावगाहिबुद्धेरपि तथात्वप्रसंगात्. हृ
दसंयोगसंसर्गावच्छिन्नत्वावगाहित्वप्रवेशे प्रमेयसंयोगेन वह्न्यभावबुद्धेरसंग्रहप्रसंगात्. किंच· प्रतियोगिता
वच्छेदकसंसर्गतायाः प्रतियोगिप्रकारतानिरूपकत्वानभ्युपगमे समवायिसंयोगस्वपरंपरासंबंधमुद्रयावि रामः
शिष्टसंबंधमुद्रया स्वरूपाख्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वं तद्भेदेनाद्विविधोऽभावस्तयोर्विचित्राप्रतीतिरित्यनुपपन्नं ९२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गभात् संभवति चतद्धर्मावच्छिन्नत्वनिरूपकताकसंसर्गावगाहिबुद्धिं प्रत्येव विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयस्य
जनकत्वं· तदभावादेव सदन्यसत्ता नास्तीति नप्रत्ययः। अथ गुणान्यत्वविशिष्टासत्त्वेति विशेषणतावच्छेदकप्र
कारकनिर्णयस्य सत्त्वप्रकारतानिरूपिताया गुणान्यत्वावच्छिन्नत्वनिरूपकत्वेनावच्छिन्नासंसर्गता तच्छालिबुद्धि
त्वमेव जन्यतावच्छेदकं· तत्र गुणान्यसत्तावान् गुणान्यसत्ता नास्तीत्युभयसाधारणं तदैव स्यात् यदि गुणान्यत्वा
वच्छिन्नत्वनिरूपकताकत्वेन प्रथमे समवायस्य वा द्वितीये प्रतियोगितासत्त्वाभावीयोः संसर्गतया भासेत· नवत्वया
गुणान्यत्वप्रतियोगितावच्छेदकतया भानमभ्युपेयते· प्रतियोगितावच्छेदकसमवायसंसर्गत्वं तु न प्रकारतया नि
रूपितमिति कथं तत्साधारण्यमिति चेत् न· प्रतियोगितावच्छेदकसंसर्गताया अपि प्रतियोगिप्रकारतानिरूपक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

भावो द्विविधः। एको विरोधित्वोपलक्षितविरोधिस्याभावः। द्वितीयस्तद्विरोधितस्य· दंडीपुरुषो नास्तीत्येवमाकारि
कायाश्चबुद्धेर्द्वैविध्यस्यानुभवसिद्धत्वात्· अपसारितदंडपुरुषे प्रथमविशिष्टाभावस्याप्रतीतेर्द्वितीयस्यप्रतीतेः
सर्वजनीनत्वात्, तद्वैलक्षण्यंचनप्रकारकृतं· किंतु तदुपलक्षिताभावप्रतीतौ प्रतियोगितावच्छेदकीभूतशु
द्धस्वंसंयोगादिः संसर्गतया भासते· तद्विरोधिताभावप्रतीतौ तु विरोधित्वावच्छिन्ननिरूपकताक इति शुद्धसम
वायेन गुणान्यसत्त्वस्य गुणेन विघतएवाभावः। किंतु गुणान्यत्वावच्छिन्ननिरूपकताकसमवायेन· नवतादृशा
भावस्य शुद्धसत्तात्वमेवप्रतियोगितावच्छेदकं संभवतीति गुणे सत्ता नास्तीत्यपि प्रत्ययप्रसंगः प्रतियोगितावच्छे रामः
कतया गृह्यमाणस्य प्रतियोगितावच्छेदकसंसर्गनिरूपकतावच्छेदकस्य धर्मस्य प्रतियोगिविरोधित्वतयाभानोप ९९

ज्ञानत्वव्यापकस्यप्रकारितासंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्यप्रतियोगित्वमेवगौरवं स्वीक्रियतांचघट इतिज्ञाने घटत्व
त्वावच्छिन्नस्यप्रकारितयाऽभावः सत्तावतिगुणेगुणान्यसत्त्वस्याभाववत् साचप्रतियोगितायद्धर्मावच्छेदेनगृह्यतेतद्ध
र्मविशिष्टावृत्तित्वमेवसिद्ध्यत्यवच्छेदकतायां अतएवघटत्वत्वविशिष्टघटत्वेनावच्छेदकताग्राहकप्रमाणप्रसरः प्र
कारिताद्वयशून्यज्ञानसामान्येघटत्वत्वेन प्रकारितयाचावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्याग्रहणात् प्रतियो
गितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाधिकरणतयैवसाधर्मत्त्वंताभावस्याविरोधात् अन्यथासमवायेनसत्तावतिगुणे
गुणान्यसत्ताभावस्यदौर्लभ्यप्रसंगात् प्रतियोगितावच्छेदकसंसर्गेणप्रतियोग्यधिकरणतायागुणेपिसत्त्वात्
अतएवोत्तेजकसमवधानकालेतदभावविशिष्टमण्यभावोमणिमत्यपिदाहेवस्तुनिनिराबाधः। यत्रविशिष्टा
यत्विति इतिमैथिलत्पनेनान्वितम्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पतावच्छेदकंचद्वयंनियमतःप्रकारितयावर्त्तते· अतएवाखण्डाभावादिर्व्यक्तिर्जात्यपेक्षयागुरुरितिव्यपदिशंति· स्वरूपेणज्ञा
तिभिन्नपदार्थानामप्रकारत्वात् तादृशज्ञानप्रकारत्वाभावश्चघटत्वावच्छेदेनगृह्यतेतद्धर्मविशिष्टावृत्तित्वंतद्धर्मानवच्छि
न्नत्वंवाऽवच्छेदकत्वादौसाध्येभासते· अस्तित्वतादृशज्ञानप्रकारतायाःस्वरूपेणाधिकरणेपिघटत्वेघटत्वत्वाद्यवच्छेदेन
प्रकारताद्वयमन्यज्ञानप्रकारत्वस्याभावइतिघटत्वत्वविशिष्टावृत्तित्वंतदनवच्छिन्नत्वंवाऽवच्छेदकतायां·संभवतिनस्वरू
पेणप्रकारताद्वयमन्यज्ञानप्रकारतावत्यपिघटत्वेघटत्वत्वाद्यवच्छेदेनतदभावःघटेरसवत्त्वेननबाधुर्यविस्मयःकिन्तुरूपव
त्वेनेत्यबाधितानुभवबलात् विषयत्वस्याव्याप्यवृत्तित्वोपगमात् अतएवतज्ज्ञानविषयकज्ञानाजन्यज्ञानग्राह्यत्वंरजत राम·
त्वप्रकारतात्वावच्छेदेनाभ्युपगच्छन्तोपिप्रामाण्यत्वावच्छेदेनतदभावंतार्किकाःसाधयन्ति· भवतुवाप्रकारताद्वयमन्य १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

विषतागौरवमितियावत्. नन्वेकधर्मभिन्नवा विषयताविशेषणविशेष्यसंसर्गेषु पर्याप्ति. प्रत्येकपर्याप्तप्रकारत्वादिभ्योभिद्यते
चेतिचेत्. सेयं विशिष्टवैशिष्ट्यगोचरज्ञानीया विशेषणविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानादिजन्यतावच्छेदिका विशेष्यवि
शेषणं तत्र च विशेषमात्रमवगाहमानां बुद्धिं व्यावर्त्तयंती लौहित्यप्रकारतानिरूपितसमवायसंसर्गतानिरूपितवह्निविशेष्य
त्वेस्वरूपमंस्खलितविषयताश्रयस्य खंडशः प्रसिद्धेषु वैज्ञानिकविशिष्टेषु लौहित्यवन्न्यायादिषु अपि पर्याप्य वर्त्तमाना विशिष्टे
वे नरक्तदंडादिना पुरुषं ज्ञानामीत्यनुभवसाक्षिणी प्रकारत्वविशेष्यत्वस्वरूपाभ्यां विभिन्नैवेत्यन्यदेतत्. वस्तुतस्तु प्रकारितासंस
र्गितावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्थित्वावच्छिन्नाभाववज्ज्ञानप्रकारत्वं लाघवं घटत्वादौ घट इति ज्ञाने हि प्रकारिता न द्वयं वर्त्तते १ -८
किन्तु घटत्वमात्रं तादृशज्ञानप्रकारत्वं गौरवं विशिष्टपदार्थे कंबुग्रीवादिमत्त्वादौ वर्त्तते विशिष्टप्रकारकज्ञाने विशेषणविशेष्य
विद्यते

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

योरन्यतरत्वसामानाधिकरण्येन जलाहरणकारणतावच्छेदकत्वे साध्यमाने कंबुग्रीवादिमत्त्वं गुर्विति प्रतिसंधानबलात् कंबुग्रीवादिमत्तात्वाव
च्छेदकं न सा ध्याभावो भासते· यदि च स्वातंत्र्येणानुमितिविषयता न प्रामाणिकी· किन्तु विधेयत्वोद्देश्यत्वादिपारतंत्र्येणैव तदा साध्ये कंबुग्री
वादिमत्त्वं भासत इत्येवाभ्युपेतव्यं· इत्थं च गौरवं तल्लिंगाभावस्य तदभावस्य वा साधकं इति पक्षः संभवत्येवेति चेत् उच्यते· स्याद्यमीयंप्र
क्रियायदि गौरवं नाम किञ्चिदनुगतः पदार्थः शक्येत निर्वक्तुं· नन्वेकत्वमात्रव्यापकविषयतापर्याप्तिघटितत्वे लाघवं· द्वित्वसामान्य
समानाधिकरणाभावप्रतियोगिविषयतायाः पर्याप्तिरिति यावत्· घट इति ज्ञानीयप्रकारतात्वादिस्वरूपा हि विषयता घटत्व
मात्रे पर्याप्य वर्त्तते· कंबुग्रीवादिमत्त्वपर्याप्तानुविषयता न द्वित्वव्यापिका त्रिषु विशेषणविशेष्यसंसर्गेषु पर्याप्तित्वात् एकत्वा तनः
वच्छेदेनैकमात्रवृत्तिधर्मावच्छेदेन वा पर्याप्तिमाना विषयता लाघवं· द्वित्वावच्छेदेन द्वित्वव्यापकधर्मावच्छेदेन वा पर्याप्ति ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

युज्यत एव तथाहि यत्रसाधनतापक्षः अवच्छेदकतानिरूपकत्वसंसर्गेणसाध्यः। तत्रानुमाने घटत्वकंबुग्रीवादिमत्त्वयोरुपस्थित
त्वेनावच्छेदकत्वप्रसक्तौघटत्वंलघुः। ततः कंबुग्रीवादिमत्त्वंगुर्विति ज्ञानबलाद्घटत्ववृत्तिकंबुग्रीवादिमत्त्ववृत्तित्वाभावस्यविधेय
विशेषणतयाभासते अपेक्ष्यतेचात्रसाध्ये अवच्छेदकताघातघटितत्वसंभावनं नहिघटत्वापेक्षयागौरपृथुलरासभत्वंगुरुत
रमितिप्रतिसंधानबलात्तादृशरासभत्वावृत्तित्वमपिजलाहरणकारणतावच्छेदकत्वेभासतइत्यनुभूयते नचान्यथैवानिरस्ते
वस्तुनिक्वविरुद्धपिगौरवमुपन्यस्यंतितांत्रिकाः। एवंयत्रमहानसीयवन्हितदन्यसाधारणवन्हित्वावच्छिन्नसाध्यकानुमानेमहानसीय
त्वादितरस्यवन्हिः पर्वतेसंभाव्यते तत्रगुरुर्महानसीयोवन्हिर्लघुरितरइति ज्ञानान्मांमहानसीयवन्हभाववान्पर्वतोमहानसी
येतरवन्हिमानित्यनुमितिरुत्पद्यते इत्थंचपक्षीयमपिगौरवंलाघवंलाघवंचोपयुज्यते तथाहि घटत्वकंबुग्रीवादिमत्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

रवत्वमहत्त्वकृतत्तानवच्छेदकताव्याप्यपरामर्शाद्विशिष्टानुमितिप्रसंग इति चेन्न इष्टापत्तेः। अभ्युपेयतां वा गौरवादिप्रयोज्यानुमितौ
शुद्धव्यापकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नापि नियमतो विधेयता। तथा च शुद्धसिद्धौ सत्यां व्यापकसामग्रीविरहादेव न विशिष्टानु
मितिः। एवं सति गौरवज्ञानविशिष्टशुद्धपरामर्शघटितायाः सामग्र्याः विशिष्टविशिष्टभानं निवेश्य भिन्नविषयकप्रत्यक्षादौ पृ
थक्प्रतिबंधकतापि न कल्प्यते। कृप्तशुद्धसिद्ध्यभावविशिष्टशुद्धपरामर्शघटितानुमितिसामग्रीप्रतिबंधकतयैवोपपत्तेः। सत्यां
शुद्धसिद्धौ सत्यपि गौरवादिज्ञाने भिन्नविषयकप्रत्यक्षादेर्वाभ्युपगमात्। अतो गौरवज्ञानस्य कंबुग्रीवादिमत्त्वव्या ज्ञानावच्छेद
कताव्याप्यपरामर्शजनितानुमितौ व्यभिचारो भवत्यनेन नत्वा घटज्ञानमपि व्याख्यातमिति निरस्तं। कारणवैशिष्ट्यस्य कार्यता रामः
वच्छेदकत्वात्। ननु कंबुग्रीवादिमत्त्वव्याप्यवत्ताज्ञानस्य तद्व्याप्तित्वादेरनुपस्थितिकाले कथं गौरवज्ञानमुपपद्यते इति चेत् नोप

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रतीयन्ते· नचानुमितिनिरूपितप्रकारत्वविशेष्यत्वादेरयौगपद्ये कथं तत्सिद्धिरिति वाच्यं· बाधसत्प्रतिपक्षादिप्रतिबध्यत्वान्यथानुपप
त्त्या तत्प्रकारत्वादिसिद्धेः। नहि विधेयत्वाद्यवच्छिन्नं बाधादिप्रतिबध्यं· प्रतिबंधकत्वांतरकल्पनागौरवात्किं भयासिद्ध्यादेरदो
षत्वप्रसंगात्स्व· नन्वगौरवोपनीतधर्मप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविधेयत्वाभिन्नैवाभ्युपेयतामिति कथं न यौगपद्यमेवेदिति वाच्यं
तथापि तद्भिन्नावच्छेदकतापन्नकंबुग्रीवादिमत्त्वव्यावृत्तत्वं कथं विधेयविशेषणत्वेन मानसप्रत्यक्षविषय इत्यनुपपत्ति
तादवस्थ्यात्· न संभवति गवाश्वयोरिव विधेयत्वविशेष्यत्वयोर्भेदः परिदृश्यमानविलक्षणव्यक्तिकल्पनागौरवदोषस्याभ
यत्र तुल्यत्वात्· (ननु गौरवाद्युपनीतधर्मस्याविधेयत्वविधेयत्वविशेष्यत्वयोर्भेदः परिदृश्यमानविलक्षणव्यक्तिव्यक्तिकल्प
नागौरवदोषस्योभयत्र तुल्यत्वात्) ननु गौरवाद्युपनीतधर्मस्याविधेयतावच्छेदकत्वेऽप्यवच्छेदकतासिद्धिकालेऽपि गौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

द्युपनीतधर्मावच्छिन्नत्वेनानुभूयते· अन्यथानुमितौ गौरवाद्युपनीतधर्मविषयत्वस्यायोग्यत्वप्रसंगात् अनुमितित्वावच्छिन्न
विशेष्यतानिरूपितविधेयत्वीयस्वरूपसंसर्गावच्छिन्नप्रकारतासंसर्गेण मानसबुद्धौ तादात्म्येन विधेयतया अनुमितिविशे
षणतापन्नविषयतानिरूपकत्वेन विषयतामानसे तादात्म्येनोद्देश्यतया· अनुमितिविशेषणतापन्नविषयतानिष्ठविशे
ष्यतानिरूपकविधेयनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतासंसर्गेण तत्पुरुषीयमानसबुद्धौ स्वविधेयतावच्छेदकत्वसंसर्गेण तत्पु
रुषीयानुमितेरनुमितिविशेषणतापन्नविधेयतानिरूपकविषयतानिष्ठविशेष्यतानिरूपकविषयनिष्ठप्रकारतावच्छे
दकतासंसर्गेण तत्पुरुषीयानुमितेश्चकारणत्वाभ्युपगमस्यावश्यकतया अनुमितिनिरूपितप्रकारत्वविशेष्यतादेरयोग्यत्वात् रामः ७
नह्यपर्वतमनुमिनोमि वन्हित्वेन वन्हिमनुमिनोमि द्रव्यमनुमिनोमि द्रव्यमेव वन्हिमनुमिनोमीत्यादिकं पर्वतो वन्हिमानित्यनुमातारः

एतेनेत्यस्य निरस्तमित्यनेनान्वयः ॥ ५

ऐक्येनोत्पद्यत इति दिक्. तथा सति कुटिलकंबुग्रीवादिमत्त्वसामानाधिकरण्येन गौरवनिर्णयघटितविशिष्यवैशिष्ट्यबुद्धिसामग्र्या ह्र
च्छाविशिष्टायास्तदितरत्वप्रतिबंधकतायां कुटिलाभाववत्तानिर्णयाभावप्रवेशप्रसंगात् अनुभवविरोधाच्च. तत्साक्षात्कारणवै
शिष्ट्यमेव विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयजन्यतावच्छेदकं. इत्थं च कंबुग्रीवादिमत्ता गुरुरिति ज्ञानस्य विशिष्टवैशिष्ट्यबु
द्धिसामग्र्या इवावच्छेदकताया अप्यपरामर्शघटितायां कंबुग्रीवादिमत्ताव्याप्त्यवच्छेदकत्वनिरूपकसाध्यत्वानुमितिसामग्र्या
मपि घटकत्वमप्युपेयते. एतेन साधनता कंबुग्रीवादिमत्ताव्याप्तिभिन्नावच्छेदकतानिरूपिका न भवतीत्येतादृशेतरबाधो
पनीतकंबुग्रीवादिमत्वव्यापकत्वं विधेयतानवच्छेदकीभूयविधेयविशेषणतया भासत इत्यप्युपेयं. गौरवज्ञानतुल्यशीलत्वा
दितरबाधस्य. तथा च तादृशेतरबाधप्रयोज्यानुमितौ गौरवज्ञानस्य व्यभिचारः । किंच गौरवज्ञानप्रयोज्याया अपि विधेयता गौरवा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF.
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मत्त्वविशिष्टबुद्धौ कंबुग्रीवादिमत्त्वं गुर्विति निर्णयस्य याकारणत्वात्तयैव कारणतयोपपत्तेरतिरिक्तकार्यकारणभावकल्पनादोषोऽपि न
भवति तथाहि गुरुः कंबुग्रीवादिमत्ताविशिष्टबुद्धौ कंबुग्रीवादिमत्तागुर्विति निर्णयस्य कंबुग्रीवादिमत्तात्वावच्छेदेन गुरुत्वाभावाप्रका
रकत्वेन न कारणत्वं कुटिलकंबुग्रीवादिमत्तानगुरुः कंबुग्रीवादिमत्तानगुरुर्वेत्यपि वेति समुच्चया दर्शिता दृष्टबुद्ध्युत्पादात् नापि शु
द्धकंबुग्रीवादिमत्तात्वावच्छेदेन गुरुत्वाभावाप्रकारकत्वे सति कंबुग्रीवादिमत्तात्वसामानाधिकरण्येन गुरुत्वप्रकारकत्वेन कुटिल
कंबुग्रीवादिमत्तागुरुर्नवेति संशयादपि तदुत्पत्त्यापत्तेः अपितु शुद्धकंबुग्रीवादिमत्तात्वावच्छेदेन गुरुत्वाभावाप्रकारकत्वे सति शुद्ध
कंबुग्रीवादिमत्तात्वसामानाधिकरण्येन गुरुत्वप्रकारकत्वेन तथा च कुटिलकंबुग्रीवादिमत्तागुरुः कुटिलाभाववान्वा घट इत्यादिज्ञाना रामः
तच्छुद्धकंबुग्रीवादिमत्ताप्रकारकघटादिविशेष्यकविशिष्टवैशिष्ट्यबुद्ध्युत्पत्त्या न तत्र व्यभिचारः। न च तादृशस्थले विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धि ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF.

व्यक्तिवृत्तित्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वाभिन्नावच्छेदकतानिष्ठविधेयताकानुमितित्वं कार्यतावच्छेदकं · तथा च घटत्वं लघु · घटत्वात्कं
बुग्रीवादिमत्त्वं गुरु स्यात् किंचिदवच्छेदकतानिरूपकत्वं व्याप्यवत्तीसाधनतेति त्रिसमूहालंबनेन घटत्ववृत्तिः कंबुग्रीवादिमत्त्वव्या
वृत्ताया अवच्छेदकतान्निरूपिकासाधनताइत्यनुमितिरुत्पद्यते · न च कंबुग्रीवादिमत्त्वव्यावृत्त घटत्ववृत्त्यवच्छेदकताकत्वे
व्याप्यपरामर्शजनितायामनुमितौ गौरवलाघवज्ञानयोर्व्यभिचार इति वाच्यं · कंबुग्रीवादिमत्त्वव्यावृत्तत्वाद्यवच्छिन्नत्वेना
द्यवच्छेदकतावृत्तिविधेयाविशेषणीयत्वात् · तद्धर्मावच्छिन्नव्यापकताज्ञानप्रयोज्यात् विधेयतान तद्धर्मानवच्छिन्नेति न
व्यभिचारः अस्तु वा स्वसामानाधिकरण्यस्वाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकत्वोभयसंबंधेन कथितगौरवज्ञानविशिष्टज्ञानत्वाव
च्छिन्नप्रत्येव निरुक्तगौरवज्ञानस्य कारणत्वं · तेन प्रत्यक्षादिप्रमाणसहकारिताप्युपपद्यते · गौरवज्ञानस्य गुरु कंबुग्रीवादि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

म

मत्ववृत्त्यन्यतमाभावप्रतियोगित्वं तद्वृत्तित्वं वा अवच्छेदकतायां भासते· लाघवोपनीतं क्षितिकर्तृकत्वादिकमिव गौरवोपनीतं गु
रुत्वावृत्तत्वं व्यापकतानवच्छेदकं पि विधेयविशेषणतयानुमितौ भासत इत्यभ्युपगमे विरोधाभावात्· घटत्वावधिकगौरव
प्रकारतानिरूपितायां कंबुग्रीवादिमत्वत्वावच्छिन्नाविशेष्यतातच्छालिनिर्णयत्वेन कारणता· कंबुग्रीवादिमत्वव्यावृत्तत्वप्रका
रतानिरूपितविशेष्यत्वाभिन्नायावच्छेदकतात्वावच्छिन्नाविधेयतातच्छाल्यनुमितित्वं कार्यतावच्छेदकं· एतत्सहकृतापर
स्वतापरामर्शादिघटितानुमितिसामग्र्यां गृह्यत इति साधनत्वे कंबुग्रीवादिमत्वावृत्तित्वमात्रवृत्तित्वं वा अवच्छेदकतां· न च घटत्वस्य
कारणत्वाविति प्रसक्तत्वग्राहकालेपि कंबुग्रीवादिमत्वावृत्तित्वमवच्छेदकतायां कुतो न गृह्यत इति वाच्यं· लाघवोपनीतघटत्वे रामः
साधनावच्छेदकत्वग्राहिकाया अपि सामग्र्याः तत्सहकारित्वोपगमात्· घटत्वगोचरलाघवज्ञानस्यापि घटत्वत्वोपलक्षित ५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

देडत्वोभयावच्छिन्नत्वावगाहिन्यनुमितिरनुपपन्नास्यात् नन्वेवं तादृशेयप्रमाणसिद्धेऽप्यर्थे गौरवसहस्रस्याप्यकिंचित्करत्वात्
यदि च तादृशोपस्थापकप्रमाणाभावविशिष्टगौरवसहस्रस्य प्रतिबंधकत्वमाश्रीयते तदा क्लृप्तमनेन प्रमाणाभावादेव गुरुधर्मा
वच्छिन्नत्वासिद्धेः। यत्त्ववच्छेदकत्वविषयतानिरूपितविषयतासंसर्गेण बुद्धौ तादृशेण गुरोर्धर्मस्य प्रतिबंधकत्वमतस्तत्र कंबुग्री
वादिमत्वादेः संसर्गतयापि प्रतियोगितावच्छेदकत्वं न दृष्टान्तदृति प्रमाणाप्रसरादेव गुरुधर्मो नावच्छेदक इति तदननुभवविरोधि
कल्पनामात्रत्वादुपेक्ष्यं अथ द्वितीयो यो गौरवस्य तदभावसाधकताकल्पकत्वं गौरवस्य ज्ञानस्य वा सत्तत्र तथा प्रमाणत्वाभावा
त्कीदृशस्य प्रमाणस्य सहकारि गौरवमिति वक्तव्यं न तु जलाहरणसाधनताऽवच्छिन्नासाधनतात्वाद्वित्यनुमानेनावच्छेदक
तायां निरूपकतया कथितसाधनत्वे साध्यमानायां कंबुग्रीवादिमत्त्वं घटत्वाद्गुरुतरमिति प्रतिसंधानसहकारात् कंबुग्रीवादि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कात्वमन्यतमेयावच्छेदकतावच्छेदकत्वमितिरीत्याविन्नोमणविन्नेप्यभावव्यत्याससंभवात् विनिगमनाविरहादवच्छेद
ताभेदसिद्धौतद्वद्घटत्वकारणताभेदसिद्धिरितिवाच्यं· एवंसतियत्कारणतायाअवच्छेदकंघटत्वंतत्कारणतायाः कंबुग्री
वादिमत्वंयाअवच्छेदकं· तद्भिन्नाकारणतातु कथंतेननावच्छिद्यतेकथंवाद्रव्यत्वावच्छिन्नकारणताभिन्नाघ
टकारणतादण्डत्वेनावच्छिद्यतेइतिवैषम्यानुपपादनात्· यद्विघटवृत्तिजन्याहरणकारणतायांकल्पनालाघ
वोपनीतमेकत्वेप्रामाणिकंतदादंडवृत्तिकारणतायामपिलाघवादेकत्वमितितदुपपादकंघटत्वदंडत्वयोरेकत्र
द्वयन्यायेनावच्छेदकत्वमिति।प्रमिनुयाः। विवृतमेतत्सिद्धान्ततत्त्वे· किंचयत्रदंडवृत्तिघटकारणतायांदंडत्वाव रामः
च्छिन्नत्वव्याप्यस्वदण्डत्वावच्छिन्नत्वव्याप्यस्वदण्डत्वेदंडत्वावधिकगौरवावगाहीसन्नसख्यापराभवशक्तितोदण्डत्व ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शत्म- कत्वलक्षणायाप्रतियोगितायाअवच्छेदकताग्राहिकासामग्रीसत्तात्वादौविद्यमानासत्तेतर ःजातित्वादेश्चयेनगुरूहंप्रति
हणक्षीतिवाच्यं· एककार्यंप्रतिगुरुणाद्वितीयंप्रतिचलघुनाधर्मेणयुगपदेवकारणत्वयोर्ग्रहणेनअभिचारात् एककार्यम
नुमित्यादिकंप्रत्यपिलघुनापरामर्शत्वेनगुरुणापक्षतात्वेनघटादिकंप्रत्येकस्याएवकारणतायालघुनादण्डत्वेन
गुरुणादार्ढ्येनावच्छिन्नतायाएकेनज्ञानेनाविषयीकरणाच्च· एत्थंतद्धर्मेतत्कारणताव्यक्त्यवच्छेदकत्वग्राहिकया
सामग्र्यासमवहितस्यतद्धर्मविधिकगौरवग्रहस्यतत्कारणताव्यक्त्यवच्छेदकत्वग्रहप्रत्येवप्रतिबंधकत्वमित्युक्तावपि
नानिस्तारः। ननुयस्याःकारणतायाःदंडत्वमवच्छेदकंननस्याःदार्ढ्यं· किंतुकारणत्वांतरस्य· अत्रएवैकत्रनानाधर्माणां
समावेशस्तत्रअवच्छेदकभेदात्कारणताभेदस्तेषामेकतमस्यसाक्षादवच्छेदकत्वमन्यतमेषामवच्छेदकतावच्छेद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्रव्यत्वेनदृष्टदंडत्वादेरन्यथासिद्धिप्रसंगात् न च तत्कर्मनिष्ठतदवच्छेदकताग्राहकसामग्रीसमवहितं तत्र स्वविधिकगौरवज्ञानमेव द्वितीयध
र्मे तदवच्छेदकताग्रहप्रतिबंधकं ज्ञानग्रहणादावन्वयव्यतिरेकाभ्यां घटस्य कारणत्वग्रहे यत्र कुत्रचित्तदवच्छेदकताग्राहकेण सामान्य
तो दृष्टेन तुल्यवदेव घटत्वकंबुग्रीवादिमत्त्वयोरवच्छेदकत्वग्रहणसामग्र्यां विद्यमानायां पटत्वापेक्षया कंबुग्रीवादिमत्त्वं [illegible] वितिप्र
तिसंधाने गुरुधर्मे अवच्छेदकत्वग्रहप्रतिबंधिकाविनिगमना क्रियते द्रव्यत्वादेस्त्वतिप्रसंजकत्वप्रतिसंधानकाले घटादिकारण
तावच्छेदकत्वग्राहिका सामग्री नास्तीति तद्रूपेणैव गुरुणोपि दृष्ट दंडत्वादेस्तदवच्छेदकत्वग्रहः। अंत्यावयविन्यसमवायिका
रणविरहादतिप्रसंगे प्रतिहते स्पर्शवत्त्वे द्रव्यारंभकतातिप्रसंजकत्वप्रतिसंधानं नास्तीति विद्यते तत्र तदवच्छेदकत्वग्राहिका सा रामः
मग्री यतो गुरोरंत्यावयविभिन्नभूतत्वस्य न द्रव्यारंभकतावच्छेदकत्वग्रहः। एवं सकलसामान्यादिवृत्तेरभावस्य स्वाभावविर ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भिन्नभूतत्वादेरस्पर्शवत्त्वाद्यपेक्षयागौरवप्रतिसंधानेपितत्रद्रव्यारंभकतावच्छेदकत्वग्रहः केनप्रतिबध्यते नहिस्पर्शवत्त्वमन्याव्य
विभिन्नभूतसमनियतावच्छेदकं घटादिवृत्तित्वात् नचसमनियतावच्छेदकत्वमहाय्यलघुधर्मेव्यापकतावच्छेदकत्वग्रहएव
प्रतिबंधकसहकारीतिवाच्यम् एवंसतिघटप्रतिसंयोगेनकारणतायांधर्माविच्छिन्नत्वानुमानेशुद्धवह्नित्वस्यातिप्रसंजकत्वप्रतिसं
धानान्मण्यभावविशिष्टवह्नित्वादेरवच्छेदकत्वतयाग्रहणप्रसंगः। मण्यभावत्वापेक्षयागौरवप्रतिसंधानेपिव्यभिचारकारणत्वाव
च्छेदकसंयोगेनमण्यभावेताद्दशवह्निव्यापकत्वग्रहाभावात् ननुताद्दशस्थलेप्यन्वयव्यतिरेकाभ्यांसंयोगेनवह्निविशेषण
तयामण्यभावस्यकारणताग्रहधौव्ये संयोगेनकारणतायांशुद्धवह्नित्वेनमण्यभावविशिष्टवह्नित्वं विशेषणतयाकारणता
यांशुद्धमण्यभावत्वेनवह्निविशिष्टमण्यभावत्वमन्यथासिद्धं परस्परसहकारित्वकल्पनादेवातिप्रसंगभंगादितिवाच्यम् एवमपि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मत्त्वमितिग्रहेऽपि विशेष्य[त्वा]दिसंसर्गेण कंबुग्रीवादिमत्त्वस्य प्रतियोगित्वकारणत्वाद्यवच्छेदकत्वग्रहो नानुपपन्नः। अस्तु वा धर्म
योः समनियमावच्छेदकत्वग्रहणमेव प्रतिबध्यतावच्छेदकं· तेन घटत्वस्य गगनाद्यवृत्तितया कंबुग्रीवादिमत्त्वविषमव्या
पकत्वग्रहकालेऽपि न कंबुग्रीवादिमत्त्वेऽवच्छेदकत्वस्य ग्रहो न वा सत्तात्ववैयधिकरण्यग्रहेऽपि सत्तेतरजातित्वादौ सामान्यादिवृत्त्य
भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य प्रत्ययः भवति एवं सत्तात्वसमनियमग्रहेऽपि गुणान्यत्वविशिष्टसत्तात्वे प्रतियोगितावच्छेदकत्व
बुद्धिः। अत्र च यत्संसर्गावच्छिन्नमवच्छेद्यं तदवच्छिन्नत्वेन समनियमो निवेशनीयः। तेन सत्तेतरजातिसत्त्वयोस्तादात्म्यावि
षत्वादिना परस्परविरोध अभिवारग्रहेऽपि न क्षतिः। अत एव सत्तात्वगुणान्यसत्तात्वयोस्तादात्म्यसंसर्गावच्छिन्नसमनियमा रामः
वच्छेदकत्वग्रहात् गुरुणो गुणान्यसत्तात्वस्य नान्योन्याभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वं प्रतीयत इति चेत्· एवमन्यावयविर २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मानितिबुद्ध्युदयात्. कंबुग्रीवादिमत्त्वधर्मिकावच्छेदकत्वविशेषणकबुद्धित्वं तथेतिचेन्न गृहीतगौरवेपि कंबुग्रीवा
दिमत्वे धर्मिणि विषयतासंसर्गावच्छिन्नज्ञानविशेषाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य संसर्गतया प्रकारतया वाग्रहात्.
अन्यथा कंबुग्रीवादिमत्वज्ञानं नास्तीति प्रतीत्यनुपपत्तेः। घटत्वव्यधिकरणत्वेन अभिचारित्वादिग्रहकाले कंबुग्रीवा
दिमत्वग्रुर्वितिज्ञानसत्वेपि तद्घटकसामानाधिकरण्यघटकीभूतसंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यापिग्रह
श्च नतु गौरवं नाम सावधिः पदार्थः। तथा च घटत्वावधिकगौरवप्रकारककंबुग्रीवादिमत्वविशेष्यकनिर्णयस्य प्रतिबंधकता. तत्र
सामानाधिकरण्यतुल्यकालीनत्वाभ्यां सामानाधिकरण्यमात्रेण वा घटत्वकंबुग्रीवादिमत्वयोः समनियतग्रहोऽभ्यवच्छेदकत्वस्य प्र
तिबध्यतावच्छेदकं तु येन संसर्गेण तयोः सामानाधिकरण्यग्रहस्तत्संसर्गावच्छिन्नतावच्छेदकताविशेषणककंबुग्रीवादिम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

५२

श्रीगणेशाय नमः।प्रवहपवनवेगघट्टितोपि स्खलति न यः ऽजगदंडपिंडभारः। लघुगुरुतुलनातुलाप्रकारांऽद्भुतमगुणः सभ
वतु गौरवस्य १ हिरण्यगर्भस्य गुरुः शरीरसंख्यालघुर्यः पुरुषः पुराणः। अणोरणीयान्महतो महीयान्पश्यपत्यवधुः सभ्यणो
स्य कर्णः २ लघुः शरीरसंख्याभ्यां लोककल्पनया गुरुः अविक्रियः क्रियाकुर्वद्रूपो मे शरणं शिवः ३ सकलांकुरकर्तृबीजा
जगतं तदकारि याहृतां कुर्वद्रूपत्वं नाम सामान्यं न कल्पयितुमुचितं गौरवात् ननु गौरवेण गुरुवस्तुसिद्धिर्वा प्रतिरुद्ध्यते अनेतद
भावसिद्धिर्वा क्रियते आद्ये गौरवस्य स्वरूपतो ज्ञायमानस्य वा प्रतिबंधकत्वं प्रथमे गुरुवस्तुनोऽप्रामाणिकापि सिद्धिरनुप
पन्ना द्वितीये गौरवज्ञानस्य कंबुग्रीवादिमत्त्वविरोधकगौरवप्रकारकज्ञानत्वेन यदि प्रतिबंधकत्वं तदा किमस्य प्रति रामः
वध्यतावच्छेदकं न तावत्कंबुग्रीवादिमत्त्वावगाहिबुद्धित्वं तत्प्रकारकबुद्धित्वं वा निरुक्तगौरवज्ञानसत्त्वेपि कंबुग्रीवादि १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लाघवगौरवविचारः॥

नं० ४३१६

लेखकः।

विश्वनाथशर्मा।

श्री ५ को सरकार
... संस्कृत ...

श्री ५ को सरकार
... संस्कृत ...

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आख्यातवादः। नं० ४३१५।
समाप्तः।

८

न्नतीत्यादेःप्रयोगस्याप्रसंगाच्च· तत्रतत्रतत्कालानुकूलतत्तद्व्यापारविशेषस्यवधात्वर्थः। सर्व
त्रधात्वर्थाश्रयत्वमेवकर्तृत्वंसंख्यावर्त्तमानत्वादिकंकेविदाश्रयत्वादिकमपिचाख्यातार्थइतिगु
रुमतमपि क्रव्यतादृशप्रयत्नाननुभवप्रसंगादनुपादेयमिति·॥इतिश्रीमहामहोपाध्यायश्रीमत्ता ... राम ः
कशिरोमणिकृताख्यातार्थविवेकस्समाप्तः॥श्रीधरेणलिखितमिदम्।॥ शुभमस्तु॥ श्रीः ॥

८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मिति फाल्गुनवदि ७ रोज ६ कारीराम हस्ते मोहर रू० —— ५०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ती

८ शक्यत्वेवस्तुत्वस्याननुगतत्वेनच्छेदकानन्त्यम् नीलघटोनास्तीत्यादौनीलघटत्वाद्यवच्छिन्नत्वस्येव
पार्थस्वेत्यादौपार्थान्वयोगत्वावच्छिन्नस्याभावस्यप्रतीतिः।समानंचेदम् कृतौकालान्वयेवादिनाधा
त्वर्थानुकूलव्यापारविरहेपिमहीरुहादौसंयुज्यते· संयुक्त इत्यादिव्यवहारात् संयोगवत्त्वमात्र
प्रतीतेश्चनतत्रव्यापारवाचितेतिनसकर्मकत्वंसंयोगइत्यादौधात्वर्थमात्रप्रतीतेः।घटादौप्रयोग
साधुतामात्रमिति मण्डनमतानुसारिणः॥तन्न·पाकानुकूलवर्तमानयत्नाननुभवप्रसंगा राम
त्। फलानुकूलाइष्टवत्यपिपचतीत्यादेः विभागानुकूलपूर्वसंयोगादिमतिनिश्चलादावपित्य ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विशेष्यभावादेवकर्तृकर्मव्यवहारः। वस्तुतस्तु आख्यातस्यैव तृतीयाया अपि व्यापार एवा[illegible]र्थः। कर्मास्या
तस्यैव धात्वर्थफलनिरूपितमधिकरणत्वं कर्मकृतं फलाश्रयः कर्तृकृतश्च व्यापाराश्रयः। कर्मकर्तृसामा
नाधिकरण्यानुरोधात्। जानातीत्यादौ पूर्वोक्तैव रीतिरनुसर्तव्या। मैत्रेण पच्यते पक्व इत्यादौ तुवर्थव्यापार
एव वर्तमानत्वाद्यन्वयः पच्यमानः पक्ववानित्यादौ पुनरन्यपदार्थतावच्छेदकस्य व्यापार एव तदन्वयः॥
क्तो वा फलव्यापारयोरंशयोर्विशिष्टमन्वयबलल्लभ्यम् एवकारस्यैवान्ययोगव्यवच्छेदे अन्यथा अन्ययोगप्रति
योगिकस्यातिप्रसक्तत्वात् अन्ययोगत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकव्यवच्छेदस्य शाब्दत्वे शाब्द्याप्रसिद्धिः। पा
र्थ एवेत्यादौ पार्थान्ययोगत्वावच्छिन्नव्यवच्छेदस्याप्रसक्त्य-प्रसंगश्च तस्यातत्तोऽन्यत्वात् अन्ययोगव्यवच्छेदत्वेन।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तोऽर्थयत्नोऽनुकूलव्यापारः। व्यापारमात्रम्वाऽऽख्यातस्य जन्यजनकभावः संसर्गमर्यादया लभ्यः। लडादि
तिङाद्यर्थो वर्तमानत्वादिः स्वसाधनत्वादिकमेकैकपदोपात्तत्वप्रत्यासत्त्या तत्रैवान्वेति भावप्रत्ययस्य घञा
देरनुकूलव्यापार एवाख्यातार्थः तेन व्यापारसत्त्वे फलानुत्पाददशायां पाको भविष्यतीति न प्रयोगः। न
वा व्यापारविगमे फलसत्त्वे पाको विद्यत इति। नापि घटस्पन्दे तत्तद्योर्मिथस्संयोग इति वह्निर्योगमनमित्या
दिः। प्रत्ययोपनीतपरसमवेतव्यापारजन्यधात्वर्थशालित्वं च कर्मत्वम् पाकनिष्ठं चाधेयत्वं द्वितीयादि राम ६
ना व्यापारनिष्ठं च तृतीयादिना अभिधीयते एवञ्च तण्डुलं पचति चैत्र इत्यत्र तण्डुलवृत्तिजनकव्यापारवा
न्चैत्रः। मैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यत्र मैत्रजन्यफलविशेषशाली तण्डुल इत्यर्थः। फलव्यापारयोर्विशेषण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्रियान्वयिपरसमवेतत्वमपिकर्मप्रत्ययार्थः। इयांस्तुविशेषोयत्परत्वंसुपामकृत्यर्थापेक्षिकम् तिङादीनाञ्च
स्वार्थफलाश्रयापेक्षिकंप्रत्याय्यते॰ घटंजानातीच्छतिकुरुतेचैत्रो मैत्रेणाज्ञायतेइष्यतेक्रियतेघटइत्यादौस
विषयकार्थाभिधायिधातुयोगेकर्मप्रत्ययेन यथायथंविषयित्वं॰ विषयत्वंवकर्तृनिष्ठाश्रयत्वंतृतीय
यानाधेयत्वं बोध्यते। अन्वयबोधेत्वयंविशेषोयदेकंकर्तृप्रत्ययाश्रयत्वंतत्रक्रियातत्रविषयतातत्रक
र्मविशेषणम्। अन्यत्रकर्मणिविषयतातत्रक्रियातत्राधेयत्वंतत्रचकर्तेति॰ ज्ञातोज्ञातानघइत्यादौच
कर्तृकृतांविषयाश्रयप्रतियोगिकबोधकत्वम् यत्तत्इत्यादौचयत्नादिर्नोपस्थिते यत्नेविषयत्वेनना
न्वयः अपितद्धेतुत्वेनपदस्याभावात् अतएवाभुञ्जानेपिभोजनाययतनइत्यादयः प्रयोगाः।धा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

५ वाचकतदादेरिव भुजतिगम्यादेरर्थतावच्छेदकतत्कालिवाचकाख्यातकृतोरपि विशेषरूपेण बोधकत्वम् । अपि च धा-
त्वर्थतावच्छेदकफलशालित्वं कर्मत्वं न तु धात्वर्थजन्य फलशालित्वमात्रम् । गमिपत्योः कर्मत्वस्य पूर्वस्मिन्दे-
शे त्यजेश्चोत्तरस्मिन्देशे स्पन्दे पूर्वापरयोः प्रसङ्गात् । फलावच्छिन्नव्यापारबोधकत्वादेव धातूनां सकर्मक-
त्वव्यवहारः । घटं जानातीत्यादेः तादृशधातुप्रयोग एव च कर्मप्रत्ययाः तत्र च द्वितीयया आधेयत्वमभि- एम॰ १
धीयते तच्चाकांक्षादिवैचित्र्यात् धात्वर्थतावच्छेदकेपि फलेऽन्वेति । अत एव चास्याः पदार्थान्विताधेयत्वबो-
धकसप्तमीभेदः । अस्तु वा कर्माख्यातस्येव द्वितीयाया अपि फलमर्थः आस्तां वा फलव्यापारौ पृथगेव ५
धात्वर्थौ विशिष्टस्त्वन्वयबललभ्यः । भूमिं प्रयाति विहगो विजहाति महीरुहम् । नव स्वात्मानमित्यनुरोधात्

ष्ठान्तराणामनुशक्यत्वं विलीयते । केवलेपि विशेषणे स्वारसिकप्रयोग विरहस्तुल्य एव । एवञ्च गतो गम्यत इत्यादौ फलस्य कृदा
त्मनेपदाभ्यामेव लाभाद्गमयात्याद्यातोरनयोरुक्तव्यापारविशेषमात्रवाचकत्वस्थितौ ग्रामं गच्छति ग्रामस्य गन्तेत्यादौ द्वितीयादेः ।
फलजनकत्वलक्षणं कर्मत्वमर्थः । फले च प्रातिपदिकार्थो विशेषणतयान्वेति । फलमात्रं वार्थो जनकत्वं संसर्गमर्यादयात्त
प्रमितिकेचित् । तदसत् । ग्रामं गच्छति त्यजतीत्यादौ द्वितीयादिना फलसामान्यलाभेपि नियतसंयोगविभागाद्यलाभात् ॥
फलविशेषावच्छिन्नव्यापारस्यैव धात्वर्थत्वात् । अन्यथा त्यजिगमिप्रभृतीनां पर्यायतापत्तेः । तथापि गम्यते ग्राम इत्यादौ ग्रा
मादेः संयोगशालित्वं कुतः प्रतीयते इति चेत् । तदवच्छिन्नव्यापारवाचिधातुसमभिव्याहारादेव पथ्येष्टसाधनं बोधकादिव ल०
देव स्वर्गकामादिसमभिव्याहारात् सुखादिजनकत्वं लिङ्फलस्यां सुखत्वसंयोगत्वाभ्यां वैलक्षण्यदेतत् । अस्तु वा बुद्धिविषय

२७।१

४ फलेऽन्वयः कृदर्थकृतेः क्रियायां विशेषणत्वेनैवान्वयस्य व्युत्पन्नत्वात् कर्तृकर्मवत् कृतिफलयोरप्यभिधाने नियमान्नातिप्रसंगः नचा
पश्यते तण्डुलो मैत्रेणेत्यादयः प्रयोगाः लिङ्‌प्रत्याख्यातां संख्यायाभावनायाश्च प्रथमान्त [illegible] पदोपस्थाप्ये नैवान्वयो व्युत्पन्नः
चैत्रो गतो गन्ता ग्रामो मित्रापक्वी गतं पुरम् ओकारप्रतिपक्षान्निर्मुक्तः पक्षापक्षार्थता भित्राद्ये सामानाधिकरण्यानन्यथानुपप
त्त्या कर्तृकर्मलोकसिद्धेः चैत्रस्य न ग्रामे चान्तो घटात्पृथक् पचे पचे वेत्यादाविव पदार्थतावच्छेदकेनैव कृत्यादिना धात्वर्थान्वयः
तथैव साकांक्षत्वात् अस्तु वा कृत्यादिघटितरूपेण कर्त्रादिना सममन्वयः मुख्यभाक्तसाधारणस्य फलादिलक्षणस्य कर्मत्वस्य
कृत्यादिलक्षणस्य कर्तृत्वस्य चानभिधाने द्वितीयादयः कृतादिविशिष्टस्याभिधाने विशेषणस्याप्यभिधानात् यत्तु आतेन
रमणत्वेन कृतौ शक्तिः पाचकादिपदे तु सामानाधिकरण्यानुरोधाद्विशिष्टे लक्षणेति तन्न भावकृतोऽपि कृतिवाचकताप रामः
त्तेः धात्वादिघटितत्तस्मादाख्यातत्वस्यैव दुर्ग्रहत्वाच्च यदपि कर्तृकृतोऽपि कृतौ शक्तिः कृतिविशिष्टे लक्षणेति तदप्यसत् यतोऽपि ४
नावच्छेदकरूपं शक्यत्वासंभवात् गोत्वस्वत्वादिना शक्तौ जातिगौरवात् अस्तु गवादिपदानां गोत्वादिविशिष्टे शक्यम् विशि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भिन्नबोधकत्वलक्षणं सामानाधिकरण्यमस्ति द्रुम· संभवद्न्याद्यर्थं तु न वार्यते· अथ चैत्रः पचति तण्डुलमित्यत्राश्रयतया चैत्रो तु भावनाविशे
ष्यः चैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यत्र तण्डुलस्तु कथं विशेष्यतयेति चेत्· रथेन गम्यते ग्राम इत्यादौ सविशेषव्यापारानभिधाने का गतिः अत्रत्रं
च: मैत्रेण पच्यते तण्डुल इत्यत्र मैत्रनिष्ठपाकभावनाविषयो मैत्रनिष्ठविक्लित्त्यनुकूलव्यापारजन्यफलस्य ... तण्डुलः प्रतीयत इति साक्षात्परंपरया वा ली रूपा
विशेष्यस्तण्डुलः रथेन गम्यते ग्राम इत्य ... रथनिष्ठगमनानुकूलव्यापारजन्यफलशाली ... ग्रामः प्रतीयत इति व्यापारविशे
ष्यो ग्रामः तस्मात्तु भावनादेराख्यातलभ्यत्वादाधेयत्वं तृतीयार्थोस्तु· संख्याश्रयत्वं वा· संबंधस्तु पचतीत्यादिवाक्यार्थः अतएव
त्वं कर्मत्वेऽपि ... बंधस्तथा· फलं त्वाख्यातस्यार्थः न च तद्वितथापि कारिमुपधासमानत्वात्· फलावच्छिन्नक्रियायामात्मनेऽर्थत्वेऽपि
क्रियाजन्यफलालाभात्· विशेष्यविशेषणभावविपर्ययस्याशक्यत्वात्· तस्मात्फलमात्मने ... पदार्थः इत्थं चाख्यातोपस्थित तावत्......
... भावनायाः क्रियाविषयिण्याः फलेनान्वये फलस्य क्रियाजन्यत्वं न लभ्येत· भावनाया विषयस्य च क्रियायाः फलेनान्वयेति द्वयस्थापितभावनादे
यां विशेषणत्वेनान्यत्र लक्षणान्वयो भज्येत· तस्मात्कर्मत्वानभिधायकभावकर्मप्रयोगे लकारशब्दैः सुपो लभ्ययाभावेन वा विशिष्टायाः·

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

३ यः। चैत्रेण सुप्यते गगनेन स्थीयते इत्यादौ प्रथमान्तपदाभावात् धात्वर्थस्य भावनायां विशेषणतयैवान्वयस्योत्सन्नत्वात्
भावनाया बाधितत्वाच्च भावनाविशेष्यविरहादनन्वितैव संख्या एकवचनं तु साधुत्वार्थम् एतएव स्वापस्य द्विबहुत्वेपि औ(
त्सर्गिकमेकवचनमेव· एवञ्च भावतिङां यथायथं वर्त्तमानत्वादिकमिष्टसाधनत्वादिकमर्थः। तच्च धात्वर्थ एवान्वेति तथैव
प्रत्ययात् तद्बोधकानां तु घञादीनां प्रयोगसाधुतामात्रम् भावनायाश्च कर्तृप्रत्ययत्वेन कर्मणि पुनरन्यथान्वयः
तवकर्तृकर्माभिधायित्वबद्धास्माकमपि तथान्वयबोधकत्वम् अतो मैत्रेण पचति तण्डुलस्तण्डुलं पच्यते मैत्रो मैत्रः एम ४
पक्ष्यते तण्डुल इत्यादयो न प्रयोगाः। भावनाव्यापारमात्रोपक्षिको· अ चै तनानुरोधात् भिन्नाभ्यां रूपाभ्यामेकध(३

ल१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शक्तो शक्तताशक्यतावच्छेदकयोस्तु गौरवमधिकम्· तस्मादाख्यातत्वेन कर्त्तरि कर्मणि वात्मनेपदत्वेन एकवचन
त्वादिना तत्तद्रूपेण एकत्वादौ शक्तिः। एकपदोपात्तत्वाच्च· संख्यायावाख्यगामित्वं कर्तृकर्मबोधकत्वंच्चैकदा
मुत्पन्नमतश्चैत्रः पच्यते तण्डुलः इत्यादयो न प्रयोगाः। कर्त्तरि यकोऽसाधुत्वाच्च। पच्यते चैत्रस्तण्डुल इत्यादयो पि
नेति वैयाकरणाः। अत्र वदन्ति· भावनाविशेष्यैव संख्यान्वयः। समानपदोपात्तत्वेनैकान्वयस्यौचित्यात्।
भावनायाश्च विशेष्यत्वेनान्वययोग्यः कर्मत्वाद्यनवरुद्धः प्रथमान्तपदोपस्थाप्यस्तथैवाकांक्षितत्वात् चै
त्रः पचति पच्यते तण्डुल इत्यादौ कर्तृकर्मणी प्रथमान्तपदोपस्थाप्यतया भावनाया विशेष्ये इति तत्रैव संख्यान्व

आख्यातवाद

२

कादृशजनककृत्यादिनार्थान्तरप्रसंगोपि प्रत्युक्तः भावे यातादृशकृतिनिरूपकत्वाभावाद्धात्वर्थस्य जनककृत्याभावस्यापि यावत्त्वात्.
यत्नमात्रांशस्यैव विषयितासंजनकत्वं वा संसर्गमर्यादया भासत इति नव्याः कर्तृकर्मणी लकारवाच्ये. चैत्रः पचति तण्डुलः पच्यते इति।
सामानाधिकरण्यानुरोधात्. अन्यथा पचतीत्यत्र कर्तरि तृतीयापत्तेः पच्यत इत्यत्रापि कर्मणि द्वितीयापत्तेः. तयोरनभिहिताधिकारी
यत्वात्. कृत्यभिधानस्याविशिष्टत्वात्. कर्तृकर्मगतसंख्याभिधानानभिधानाभ्यां नियमः. न च चैत्रेण दृष्टो हारादौ वचनायत्तिः ख्याते
संख्याप्रतीतेः एकत्वाद्यंशे सुप एव संख्योपस्थितिसंभवे तिङा तदभिधायकत्वमिति वाच्यम् चैत्रो मैत्रश्च गच्छत
इत्यंशे विनापि तादृशानुपूर्वीं बहुत्वादिप्रत्ययात् लाघवादेकवचनत्वादिना एकत्वादौ शक्तत्वाच्च इत्यपि नास्ति कृ रामः
तासंख्यानभिधानात् किं च एकत्वत्वादिना संख्याभिधानेन नियमः पदार्थतावच्छेदकावच्छिन्नस्याकांक्षा २
दिवशात् कर्तृकर्मसाधारण्येनान्वयबोधस्य दुर्वारत्वात् कर्त्रैकत्वत्वादिनाभिधाने तु कर्त्रादेरप्यभिधेयत्वम्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्रियानुकूलव्यापारप्रतीतेर्बाधकं विनागौरणत्वायोगात् जनकव्यापारएवाख्यातार्थः तंडुलकर्मकयत्नादेश्च नपाकादिजनकत्वमिति
नातिप्रसंगः कथं तर्हि पचतीत्यादौ पाकजनकयत्नानुभवइति चेत् यत्नाविनाभूतपाकादिनाक्रियाविशेषेणाकारणेयत्नानुमानात्
पचतिपाकयत्नवानिति तु तात्पर्यविवरणम् अन्यथाधर्मिणोवाच्यतापत्तेः अथैवंयत्नस्यवर्तमानत्वेनप्रतीयेत यत्नस्यापदार्थत्वात्
अन्यत्रधात्वर्थक्रियायां [illegible] त्वा र्थव्यापारेलडादेर्वर्तमानताद्यनुभावकत्वस्य व्युत्पन्नत्वात् इत्थं च पाकजनकवर्तमानव्यापारेण
पाकजनकयत्नानुमानम् यत्नविगमेपिवर्तमानव्यापारानुवृत्तेः धर्मिविशेषानिष्ठतानयत्नस्यनप्रतीयेत तत्राधिकरणव्यापारस्यापि
पाकजनकत्वात् चेतन्याविनाभूतचेष्टात्वादिविशेषवितेनतेनयत्नानुमानमिति चेन्न चेष्टात्वाद्यप्रतीतावपि शोभनः पचतीत्यादौ शो
भनादेः पाकजनकयत्नवत्वप्रतीतेरिति सत्यम् तत्राख्यातस्यजनकयत्नेलाक्षणिकत्वात् मैवम् जनकव्यापारमपेक्ष्ययत्नलाघवेनज
नकयत्नस्यैवशक्यत्वात् यत्नं विहायजनकमात्रेशक्तौ रथोगच्छतीत्यादावचेतनेविप्रयोगोनुपपन्नएवेतिचेन्न अपचत्यपिपाकजनकादृष्ट
वतिपचतीतिप्रयोगापत्तेः पाकजनकादृष्टजनकस्नातेर्नपाकजनकत्वम् मानाभावात् अतएवस्नित्यादेः कर्तृजन्यत्वेसाध्येतज्जन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१ श्रीगणेशाय नमः आख्यातस्य यत्नो वाच्यः पचति पाकं करोतीति यत्नार्थककरोतिना सर्वाख्यातविवरणात् व्यवहाराद् विवा
श्रीं धकं विना विवरणादविश्रुतेः किं च करोतीति यत्नप्रश्ने पचतीत्युत्तरस्य यत्नार्थकत्वं विनाऽनुपपत्तेश्च अचेतने रथो गच्छतीत्यादौ वानुकू
लव्यापारे लक्षणेति वाच्यः अन्यदीयगमनानुकूलनोदनादिमति गच्छतीत्यप्रयोगाद् रथो गच्छति जानाति इच्छति यतते द्वेष्टि विद्यते नि
द्रातीत्यादौ क्रियानुकूलकृतिव्यापारयोरप्रतीतेः गत्यादिमत्त्वमात्रप्रतीतेश्चाश्रयत्वेनैव प्रतीत्यादौ नाशप्रतियोगित्वे निरूढलक्षणा
चैत्रस्तण्डुलः पचति मैत्रः पच्यते तण्डुल इत्यादावन्वयाबोधेन धात्वर्थप्रातिपदिकार्थयोर्भेदेन साक्षादन्वयस्याव्युत्पन्नतया संबंध
मर्यादया तज्ज्ञानस्यासंभवादिति नव्याः कृतेश्चाश्रयत्वाभिधायकत्वं क्रियाजन्यत्वप्रतिसंधानाविशेषेऽपि जन्यत्वाजन्यत्वप्रतिसं १५
धानात् पर्यंकुरयोः कृताकृतव्यवहारात् तान्त्रादिवदाश्रयपरत्वं न कर्तृपदस्य च यत्नाश्रयबोधकत्वात् क्रियायाः क्रियानुकूलव्यापा राम:
रस्य वा कृत्यर्थकत्वे क्रियाश्रयः कारकमात्रं वा कर्तृपदार्थः स्यात् अथ रथो गच्छति गमनं करोति बीजादिनांकुरः कृत इति विनापि यत्नं कृ
तः प्रयोगात् तस्यैव यत्नवाचकत्वं कर्तृपदे च कर्मण्येव यत्ने निरूढलक्षणा यदि क्रियाश्रयमात्रेण तत्प्रयोगः एवं चाचेतने विपचतीति प्रयोगात् १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नं० ४३१५

आख्यात वादः

श्री ५ को सरकार
वाल्मीकि संस्कृत महाविद्यालय

श्री ५ को सरकार
वाल्मीकि संस्कृत महाविद्यालय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नं० ४३१४

न्यायः

श्री ५ को सरकार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१ ॥ श्रीसिद्धेश्वर्यै नमः ॥ प्रमाकरणत्वेन माहुः ॥ ज्ञानं नानुव्यवसायग्राह्यं परं तु स्वयमेव स्वं स्वाश्रयमात्मानं च गृह्णाति । एवं च घट इत्या
घाकारकव्यवसाय एव घटमहं जानामीत्याद्याकारकः । तस्य मितिमात्रंशे प्रत्यक्षरूपता । घटादिरूपमेयांशे चक्षुरादिविकल्पत्वरूपता
क्वचिदनुमितिरूपता । अथैवं मीमांसकमते पाप्रमत्वस्य ... वाहीनां ज्ञातित्वानुपपत्तिरिति चेत् इष्टमेवैतत् गुरुमते ज्ञातेरसाक्षात्कारः । अयथार्थं हि किंचि
दंतदंशेऽप्रत्यक्षत्वेन तावत्तद् ... इन्द्रियसंनिकर्षजन्यत्वं तन्मते ज्ञानेन्द्रियसंनिकर्षस्य ज्ञानजनकत्वात् ज्ञानांशेऽप्रत्यक्षत्वानुपपत्तेः । ना व
पि तद्विषयकज्ञानाजन्यत्वं ज्ञानानुमित्यादीनां ज्ञानविषयकपरामर्शजन्यतया ज्ञानांशेऽप्रत्यक्षत्वरूपतानुपपत्तेः । न चेष्टापत्तिः मितिमा
त्रंशे त्रेप्रकाशांशे सर्वमेव प्रत्यक्षमिति सिद्धान्तविरोधात् ॥ यत्र तु अनुमेयज्ञानांशेऽप्रत्यक्षत्वा ... कत्वं नेष्यते एवं परं तु स्वात्मकज्ञा
नांशे एवं तन्न नानुपपन्नं । स्वस्य स्वविषयकज्ञानाजन्यत्वात् । न च यत्र स्वविषयकपरामर्शजन्यत्वविशेषकानुमितिः तत्र का गतिरि
ति वाच्यं । तादृशोऽपि प्रत्यक्षत्वमभ्युपगमानामस्माकं स्वघटितस्वविषयकज्ञानस्यैवासंभवात् । स्वत्वघटितस्वविषयक
परामर्शात् स्वविधेयकानुमितेरप्रसिद्धेरिति । तदप्यसत् । एवं यदनुमिते ... शेऽप्रत्यक्षत्वरूपतापादुरुपपादत्वात् । अपरं च व्यक्ति
गोचरानुमित्यादेस्तदंशेऽप्रत्यक्षत्वापत्तेश्च ॥ यदपि तदंशे ... ज्ञानविषयतासामान्यमेव तदंशेऽप्रत्यक्षत्वं ज्ञानानवच्छिन्नत्वं च ज्ञाने र
जन्यतावच्छेदकत्वं अनुमित्यादेर्यद्विषयकत्वविषयतायां परामर्शजन्यतावच्छेदिका अतो न तद्विधेयांशेऽप्रत्यक्षत्वापत्तिः । १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ःज्ञानात्मानुमितौ च विधेयारिमुद्रयाज्ञानादिविषयतया अपि तत्र संसर्गे न तत्तद्ग्रोपस्थितद्रूपता अस्त्येव। न च प्रत्यक्षात्मकघटादिविशिष्टबु
द्धावपि घटाद्यंशे तथात्वानुपपत्तिः तादृशज्ञानीयप्रकारत्वाद्यवच्छेदक[illegible]विषयतायां विशेषणज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वादिति वाच्यं विशि
ष्टबुद्धिं प्रति विशेषणज्ञानस्य हेतुतया अनभ्युपगमात् प्रकारतया ज्ञानजन्यतानवच्छेदकत्वादिति ~~वाच्यं विशिष्टबुद्धिं प्रति विशेषणज्ञानस्य~~
~~हेतुतया अनभ्युपगमात् प्रकारतया ज्ञानजन्यतानवच्छेदकत्वादिति~~ ॥ तदपि न सम्यक् ॥ अनुमित्यादेः साध्यांशे प्रत्यक्षताया दुर्वा
रत्वात् तथाहि अनुमित्यादेः साध्यांशे विधेयत्वादिवत् प्रकारत्वाद्यपि विषयतायाः स्वीकार आवश्यकः। अन्यथा साध्यविशेष्यकसा
ध्यविशेषणकानुमित्योरवैलक्षण्यप्रसंगात् प्रकारतायाश्च बाधादिमति च ध्यक्तायाः अवच्छेदकतया तथात्वे अनुमितौ इत्यादिकालेऽनुमित्याप
त्तेश्च। एवं च विधेयत्वादिविषयतायाः ज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वेपि अतथाभूतप्रकारत्वादिशालित्वप्रत्यक्षत्वापत्तिरिति चेत् मैवं॥ साध्यांशा
सा४ दिव्यंजकतया तद्भिन्नतो विषयताविशेषस्य वक्तव्यत्वेन तवबाधादिविधेयकानुमितौ न साध्यांशे अपि तु मिति मात्रेशे एवं एवं मितिका घं४
नानुमितौ साध्यांशे प्रतीति न कश्चिद्दोषः। अथ प्रत्यक्षविषयतायाः स्वजनकसंनिकर्षाश्रयत्वनियतत्वात् ज्ञाननिष्ठसंनिकर्षस्य तद्धनये
प्रत्यक्षाजनकतया ज्ञानस्य स्वजनकसंनिकर्षानाश्रयस्य कथं प्रत्यक्षविषयतेति चेत् स्यादेवं यदि तादृशनियमः ~~प्रामाणिकः~~ प्रामाणि
कः स्यात् ज्ञानस्य ~~कन्यत्नैवमित्यर्थ~~ स्वप्रकाशतायां साधकविरहस्यापि नाशंकनीयं स्वविषयकज्ञाने तत्काल्यत्प्र

युक्तलाघवसहकृतस्य[illegible]नुमानेऽस्वप्रकाशत्वापादकानु[illegible]मानत्वात्· न चैवमिच्छादीनामपि स्वप्रकाशता कथं नोपेयत इति वाच्यं । इ
च्छादीनामनुव्यवसायोपगमस्यावश्यकत्वात् तेषां स्वप्रकाशत्वे मानाभावात्· तेषामनुव्यवसायानुपगमे तद्विषयकस्मरणाभावेन तद्व्यव
हारानुपपत्तेः व्यवहारादेश्चैव हर्त्तृस्मरणोत्तरत्वानादिसाध्यत्वात्· ज्ञानस्यैव विषयसाधकतयाच्छादीनामप्रामाणिकतापत्तेः । एवमिच्छादि
गोचरस्मरणाद्युपपत्तये पितदनुव्यवसायोपगम आवश्यकः स्मरणस्य स्वविषयकज्ञानसाध्यत्वादिति ॥ स्यादेतत् ॥ ज्ञानस्य स्वप्रकाशत्वेऽकृता
लीकारे इच्छादिप्रत्यक्षानुरोधेन कल्पनीये आत्मसमवेतप्रत्यक्षे मनःसंयुक्तसमवाययोः कार्यकारणभावे ज्ञानप्रत्यक्षे व्यभिचारः विषयतासंबंधे
न प्रत्यक्षस्यात्मनि उत्पत्तेः तत्राव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेन मनःसंयुक्तसमवायस्यासत्त्वात् अत आत्मसमवेतेतरज्ञानीयत्वं कार्यतावच्छे
दककोटौ निवेशनीयमिति गौरवं ॥ अथ सामान्यतः आत्मसमवेतमानसत्वेन तत्संनिकर्षजन्यतावच्छेदकं भवेत्तदैवेयमनुपपत्तिः तदेव
न तथा सत्यात्मसमवेतस्य संस्काराद्द्वेषादेरपि मानसप्रसंगात्· अत इच्छामानसत्वादिकमेव विशिष्य संनिकर्षजन्यतावच्छेदकं वाच्यं · त
त्र च न व्यभिचारप्रसंग इति चेत्· इच्छामानसत्वादेर्मनःसंयुक्तसमवायजन्यतावच्छेदकत्वेपि तादृशजन्यतावच्छेदकावच्छिन्नं प्रत्येकं येन संस्का
राद्यनुत्पद्यते· मनःसंयुक्तसमवायस्य तत्तत्र सत्त्वात्· इच्छामानसत्वाद्यवच्छिन्नं प्रति इच्छादिना विषयस्य हेतुत्वकल्पनात् तादृश राम
कारणविरहान्नानुपपत्तिरिति चेत् न तर्हि आत्मसमवेतमानसत्वस्य संनिकर्षजन्यतावच्छेदकत्वेपि इच्छादिरूपविषयोऽवसामग्री विर २

निः [illegible] विषय २ त्वो १

प ३

त्वादेव संस्कारादावात्मसमवेतमानसत्वावच्छिन्नोत्पत्तिर्न संभवतीति कृतमिच्छामानसत्वादीनां संनिकर्षजन्यतावच्छेदकतया। न चेच्छादीनां कारणांतरत्वे
कल्पनापेक्षया इच्छामानसत्वादिना मनःसंयुक्तानुयोगिकेच्छासमवायत्वादिना संनिकर्षस्यैव कार्यकारणभावकल्पने संस्कारादिमानसवारणायो
चितं तथा च ज्ञानस्य स्वप्रकाशतायां नानुपपत्तिरिति वाच्यं। शुद्धरूपभेदभिन्नत्वेन संनिकर्षकार्यकारणभावे विषयविशेषनिवेशापेक्षया विशेषाणां स्वतं
त्रकारणताकल्पने लाघवस्यातिस्फुटत्वात्। यत्तु आत्मसमवेतमानसत्वस्य संनिकर्षजन्यतावच्छेदकत्वे विषयप्रभासकसामग्र्याः सत्वामपीच्छा
दीनां विषयतासंबंधेन तादृशकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नोत्पत्तिः। विषयप्रभासकसामग्र्या विनापि तद्धर्मावच्छिन्नस्य सुखादावुत्पत्तेस्तदवच्छिन्नो
त्पत्तौ विषयप्रभासकसामग्र्या विरहस्याकिंचित्करत्वात्। इत्थं तदिच्छामानसत्वादीनां विशिष्य संनिकर्षजन्यतावच्छेदकत्वमावश्यकमिति। तद
सत्। आत्मसमवेतमानसत्वस्य जन्यतावच्छेदकत्वेपि तादृशापत्तेर्विवादसहत्वात्। तथा हि। विषयप्रभासकसामग्र्याः स्वस्य कालेपि तादृश
सामग्रीवत्त्वात्सुखादावात्मसमवेतमानसमुत्पद्यते तादृशसामग्र्याः सुखादिरूपविषयोपि घटकः। सुखादिमानसे प्रति तादात्म्यसंबं
धेन विषयस्य सुखत्वादिना हेतुत्वात्। प्रतीतावपि गुणमानसत्वमेव य ~~[illegible]~~ मनःसंयुक्तसमवायस्य जन्यतावच्छेदकं तथा चैतत्
ज्ञानादिव्यावृत्तमेवोपगम्यते। ज्ञानेन स्वप्रकाशपक्षे ज्ञानादौ व्यभिचारः। नैयायिकमते अनंतानुव्यवसायव्यक्तीनां कल्पनीयत
पात्स्वप्रकाशपक्षे ज्ञानादिशरीरे वैजात्यकल्पनस्य गौरवाप्रयोजकत्वात्। तत्साकारे मनःसंयुक्तसमवायजन्यतावच्छेदकको

प ४

टिोपगमात्। इत्थं चेच्छादीनामात्मसंबंधेन सुखत्वादीनां मानसत्वान्न तादृशसामग्रीति कथमापत्तिः। केचित्तु

३ दिप्रविष्टविषयस्य गुणत्वाज्ञात्मसमवेतत्वेनाविशेषात् तथापि लाघवात् अथ विजातीयगुणसमवेतमानसत्वस्य संनिकर्षजन्यतावच्छेद
कत्वे आत्मत्वमानसासंग्रह इति चेत् का क्षतिः न हि तन्मानसत्वस्य संनिकर्षजन्यतावच्छेदकानाक्रान्तत्वे संनिकर्षं विनानुत्पत्तिरिति वक्तुं शक्य
ते यतो ज्ञानसामान्यसामग्र्या दशायां आत्मत्वे मनसः संनिकर्षएव दुर्वचः अथैवमात्मसमवेतगुणमानसेपि संनिकर्षहेतुत्वकल्पने मनसर्ष
कं ज्ञानसामान्यसामग्रीदशायां विषयसत्वे तत्रापि मनःसंनिकर्षस्यावश्यकतया ऽन्वयव्यतिरेकाभावात् इति चेत् पुरुषान्तरसमवेतगु
णस्य पुरुषान्तरेण ग्रहणवारणाय गुणविषयक नन्तु रूपवीपमानसे तन्मनःप्रतियोगिकविजातीयसंयोगवत्समवायत्वेन हेतु
ताया आवश्यकत्वात् न च विजातीयगुणमानसत्वस्य मनःसंयुक्तसमवायजन्यतावच्छेदकत्वे आत्मविषयिताया अनियन्त्र
णात् तन्नियामकाभाव इति वाच्यं निर्विकल्पज्ञानानामेवात्मविषयकतया ज्ञानसामग्र्या एव तन्नियामकत्वात् वस्तुतस्तु आत्मत्वावच्छिन्नवि
षयताशालिबुद्धौ न मानसत्वावच्छिन्नं प्रति मनःसंयोगस्य हेतुत्वे कल्पनागौरवं मानसत्वस्यानीयं आत्मत्वमेव विषयितासंबंधेनं कार्यताव
च्छेदककोटौ आत्मत्वविषयिताया अनिवेशेन तत्साक्षात्कारनियामकत्वं संभवतीति तस्या निवेशो न तु अवच्छेदककोटौ गौरवमपि तथापि परास्तमित्याहुः ॥
तदसत् गुणगतजातिमनन्तसाक्षात्कारसामान्यकारणतां इच्छादौ वैजात्यकल्पनस्यासंभवात् न चेच्छादौ संनिकर्षजन्यतावच्छेदककोटि रा
निविष्टतया स्वजन्योपाधिविशेषएव स्वीकरणीयः अस्वजन्योपाधिकल्पने गतेषामप्रसिद्धेः गन्धत्वमधुरत्वाद्यनन्तैरुपाधिष्वोपगमादि ३

८ कार्यतावच्छेदकमुपेयते एवंच मनःसंयोगएव तत्तद्विषयितानियामकः। एतेन ज्ञानसामान्यस्य ला म

तिवाच्यं। अनुगतप्रतीत्यनुपपत्तिं विनाकार्यतावच्छेदकतया एवं ज्ञे प्राप्तिस्वीकारस्याप्यावश्यकत्वासंभवत्वात्। अन्यथा बहुतरातिप्रसंगा
पातात्। वार्यतया वा विजातीयात्मगुणस्य स्वजातीयेन तावच्छेदकत्वमुपगम्य मनःसंयुक्तसमवायस्य हेतुतायां व्यभिचारः। एवमपि मनःसंयुक्तसमवेतविशेषणताया
इच्छादौ विषयित्वादिप्रत्यासत्त्यानुरोधेन कल्पनीयत्वे तु तादृशज्ञानविषयितादिप्रत्यासत्तेर्व्यभिचारः। अहितत्वविजातीयगुणवृत्तिप्रत्यासत्तिवादेर्जन्यता
वच्छेदकत्वमुपगम्यते तत्र व्यभिचारः शक्यते वारयितुं। यतो ज्ञाने ऽर्धवृत्तिविषयिताऽभेदे मानाभावेन इच्छादिरूपविजातीयगुणवृत्तिविषयिता
एव ज्ञाने भासत इति। अत्रोच्यते। अव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेन ज्ञाने मनःसंयुक्तसमवायस्याविरहेऽपि न व्यभिचारः संभवति। तथाहि। अव्यवहि
तपूर्वक्षणावच्छेदेन ~~एवच्छिन्नाव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेन~~ न कार्याधिकरणावृत्तियोऽभावस्तत्प्रतियोगितानवच्छेदकमवच्छिन्नत्वरूपव्यापकत्व
मेव कारणताघटकं। तद्धि घटकत्वं तत्कार्यतावच्छेदकावच्छिन्नाव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेन तदधिकरणवृत्तियोऽभावः कारणतावच्छेदकावच्छि-
न्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव व्यभिचारः। एतादृशाव्यभिचारेण प्रकृते स्वाव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेन ज्ञाने मनःसंयुक्तसमवायस्यैव तद
भावस्याप्यसत्वात्। अव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेन स्वस्मिन्मनःसंयुक्तसमवायत्वप्रतियोग्यसत्त्वेन तदभावसत्त्वे बाधकाभाव इति तु ना
शंकनीयं। यतोऽव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेन स्वस्मिन्मनःसंयुक्तसमवायो न वर्त्तते इत्यत्र स्वाव्यवहितपूर्वक्षणस्यावच्छेद्याधिकरणान्य
तया असंबद्धतया स्वनिष्ठमनःसंयुक्तसमवायवत्तानवच्छेदकत्वमेव वाच्यं। एवं च तत्स्वनिष्ठाभावावच्छेदकत्वमपि न संभवति। निकसत

नं१ समवेता२

४ द[illegible]वच्छेदेन तदभावः स्वस्मिंश्च वर्त्तते अत एव चेच्छाविषयीभूतानागतपाकादौ तदव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेन विशेष्यतया ज्ञानासत्त्वेपि र
च्छाज्ञानयोः समानविशेष्यतया पाकार्यकारणभावो निर्वहति एवं ज्ञानेच्छयोर्विषयिताप्रत्यासत्त्ये मनःसंयुक्तविशेषणताया हेतुत्वे व्यभिचार इत्य
पि नाशंकनीयं यतस्तादृशविशेषणताया हेतुत्वमेव गुरुमतेऽसिद्धान्तथा हि। यदा च्छादौ विषयिताप्रत्यासत्तिर्मते स्यात्तदैव तद्धेतुत्वम्प्रा
भाकरैः कल्प्येत तदेव। विषयानिश्रितविषयिताप्रत्यासत्त्यानुभवात् घटादि[illegible]दिरूपविषयानिश्रितप्रत्यासत्त्यैव च ज्ञानलक्षणायाः प्रत्यासत्ति
त्वेमनभ्युपगन्तां तेषां घटादेरन्तःकरणायोग्यत्वेनासम्भवात्। तथा चेच्छादिप्रत्यासत्त्यस्थले तद्विषयीभूतघटादेस्तत्स्वत्वाभानेदकादौत
दसंसर्गाग्रहाधीन एव घटमिच्छामीत्यादिविशिष्टव्यवहारः। गुरुमते तापपापानरजतभेदाग्रहाधीनेदंरजतमित्यादिव्यवहारवत्। इत्थं चैवर्तेरुपगन्तव्यान २६
याचालम्मनःसंयुक्तसमवेतविशेषणताहेतुतया। न चैवेच्छादिष्टत्वभावप्रत्यक्षानुरोधेन तद्धेतुत्वकल्पनमावश्यकमिति वाच्यं। अधिकरणस्व
रूपाभाववादिनां गुरूणां इच्छादिष्टत्वाभावस्येच्छादिरूपतया मनःसंयुक्तसमवायस्यैव तत्राम्भकत्वात्। अथैवमपि इच्छात्वादिप्रत्यक्षानुरो
धेन आत्मसमवेतसमवेतमात्रस्यातावच्छिन्नं प्रति मनःसंयुक्तसमवेतसमवायस्य हेतुतया आवश्यकतया तत्र[illegible] ज्ञानत्वादिम
त्यसे व्यभिचारः। विषयतालक्षणकार्यतावच्छेदकसंबंधेन कार्याधिकरणे ज्ञानत्वादौ तदव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेन मनःसंयुक्तस
मवेतसमवायाभावसत्त्वात् तदभावप्रयुक्तहानौ तद्धटकीभूतसमवेतविरहप्रयुक्त एवानवसमवेतोपलक्षितसमवाय एव हेतुः। स च स राप
मवेतविरहेपि वर्त्तते एवेति न व्यभिचारः। उपलक्षणतया पत्करणतावच्छेदकघटकं कार्यान्तु ज्ञानत्वादेस्तत्त्वस्यकारणताविघट ४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कत्वे परामर्शादिकारणतावच्छेदककोटिप्रविष्टानां विषयादीनामनुमित्युत्पत्तिप्राक्काले नियतसत्त्वाविरहात्तेषामनुमितिहेतुताविलयप्रसंगादिति
कार्यासमवेतोपलक्षितसमवायसम्बन्धेन तत्वे इष्टाघसत्त्वकालेपि दर्शत्वादिप्रत्यक्षापत्तेरिति। तस्मात्समवेतोपलक्षणत्वाभावात् ज्ञानत्वादिप्र
त्यक्षे मनःसंयुक्तसमवायहेतुतायां व्यभिचारो दुर्वार एवेति चेत् न। अनायत्या मनःसंयुक्तसमवायजन्यतावच्छेदककोटिप्रविष्टात्म[illegible]सम
वेतसमवेतरूपविषयीरीत्या आत्मस[illegible]मवेत[illegible]त्वलिंगेनान्वय[illegible]भिचारः। इदं च गौरवमकिंचित्करमेव। स्वप्रकाशमतेऽवकुंतरलाघवस्य
वस्य प्रामाण्यात्॥ अस्मे तु॥ [illegible] आत्मसमवेतसमवेतमानसत्वमेव संनिकर्षजन्यतावच्छेदकं घटादिगोचरव्यवसायस्य च ज्ञानत्वाघवगा
हित्वेपि तत्र मानसत्वानभ्युपगमान्न व्यभिचारः। मानसत्वं तु जातिः। परमते गुरुत्वं तु गंधत्वादिवद्द्रव्यं जोपाधिरित्येव विशेषः। घमिलि पुरुषा
योरेवाविवादः। एवमप्यहं सुखीत्यादिमानसस्यापि स्वप्रकाशतया तज्ज्ञानित्वादिज्ञानात्व्यभिचारस्य धरहति तु न आशंकनीयं यतः कार्य
तावच्छेदकावच्छिन्नमात्रे चिद्ध्वंसे पौर्वरधिकरण्येनावच्छेदकावच्छिन्नानामसत्त्व एव व्यभिचारः प्रसज्यते। न तु यत्किंचिदधिकरणे तथा सति क्रिया
संयोगादीनां हेतुहेतुमद्भावविलयप्रसंगात् तथा च विषयतासंबंधेन तदहंशामानसादधिकरणे सुखत्वादावनवच्छिन्नप्राक्काले तादृशकारणा
सत्त्वात्तद्विषयकानस्य जन्यत्वादौ तदसत्त्वेपि न व्यभिचार इत्याहुः॥ अथ घटादिगोचरचाक्षुषादेर्व्यवसायवहित्वे घटं पश्यामीत्यादिप्रत्यय
वत्तद्विषयानुव्यवसायाकारकप्रत्ययः। पश्यामीत्याद्याकारकप्रत्ययानां लौकिकविषयत्वाद्यवगाहित्वे पात्तानादौ लौकिकविष

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तर कद

५ यतानभ्युपगमात्तनताद्दशप्रत्ययप्रतितुनया ख्यातात्मनाद्रौ लौकिकविषतोपेनभ्युपगमेघटंपश्यामीत्यादिप्रतीत्यनुपपत्तेरिति॥अत्रकेचि
त॥चाक्षुषत्वादिकं गुरुमतेनजातिः तेषां तु लाघवेनात्यन्ताभ्युपगमात् परंतु अखंडोपाधिरेव गंधत्वादिवत् कश्चित् एवं च चाक्षुषत्वादे
रव्याप्यवृत्तित्वमेवोपगम्यते॥ जातेरेवानां शिकत्वोपगमात्तात्ताखंडोपाधेरिति॥ तथा च घटादिगोचरचाक्षुषादेर्घटादिरूपविषयां
शएव चाक्षुषत्वादिकं स्वीक्रियतेतत्तु नाघंशेतु प्रत्यक्षत्वादिकमेव नतु चाक्षुषत्वादिकं अतो न ताननं पश्यामीत्यादि प्रत्ययः न
तद्विषयाभिन्नतपश्यामीत्यादिप्रत्ययस्य तन्निष्ठविषयावच्छिन्नचाक्षुषलाघवमाक्षित्वादितिसमादधिरे॥ वस्तुतस्तु॥चाक्षुषत्वादेरनां
शिकत्वेपि चाक्षुषत्वावच्छिन्नविषयतयातानादिप्रकारस्य तान्नं पश्यामीत्याकारकप्रत्यक्षस्यासिद्ध्या नापत्तिः संभवतित
यावि धानुमित्यादिकं पुनः सामग्न्यां तेदृष्टमेव॥ अथैवमपि चाक्षुषत्वादेरनांशिकत्वेतान्नं पश्यामी तन्मनस्तस्यापि स्क्का
पत्तिसंभवति तत्पावि धानुमित्यादिकं पुनः सामग्न्यां तेदृष्टमेव॥ अथैवमपि चाक्षुषत्वादेरनांशिकत्वेतान्नं पश्यामीत्यादिकाया
नांयोग्यायेकत्वापत्तिर्दुर्वारैवेति चेत्र चाक्षुषत्वादेरनांशिकत्वेपि ताद्दशापत्तिसद्भवस्यैव॥ ताद्दशावाक्यजन्यबोधेन चाक्षु
षत्वादिकिशिष्टज्ञानादिनिरूपितलौकिकविषयत्वावगाहनात् तस्य च तत्र गुरुमते अवाधात्॥ नचैताद्दशान्तपातत्रोच्चयामसंभ राम
वात॥ अथघटादीनां चाक्षुषत्वाघवच्छेदकत्ववत्ताद्दृषपितानामपि तथात्वमपेयतेएवंयावमन्नमर्थज्ञानादिविषयि ५

सप

२ वाक्यजन्यबोधेदृशानार्द्धशावच्छिन्नत्वेचाक्षुषत्वादेभासतेतस्त्रितत्रबाधितमेवेतिनदोषइतिवाच्यं चाक्षुषत्वा
दिः पदार्थैकदेश२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तायास्त्वावच्छिन्नचाक्षुषत्वादिमत्त्वसंबंधेनैव धात्वर्थस्य प्रत्यक्षत्वादिविशिष्टे अन्वयः स्वाश्रयत्वेन स्वरूपेण संबंधेन॰ एवं च ज्ञानादिवि
षयितायाश्चाक्षुषादेः स्वावच्छिन्नचाक्षुषत्वादिमत्त्वसंबंधेन बाधान्न तादृशप्रयोग इति चेन्न चाक्षुषत्वादीनां घटादिरूपवस्तुविषयीभू
तविषयतानिरूपकतावच्छेदकत्वमेव स्वाश्रयतेन ज्ञानादिनिष्ठविषयतानिरूपकतावच्छेदकत्वं एवं च चविभक्त्यर्थतत्तद्विषयनिष्ठविषयता
यां चाक्षुषत्वाद्यवच्छिन्ननिरूपकत्वसंबंधेन चाक्षुषत्वाद्यवच्छिन्नस्य प्रत्यक्षस्य ज्ञानादिविषयतायां तेन संबंधेन बाधान्न तादृशप्रयोगः अथ ज्ञानमा
त्रस्यापि तन्मात्रादिविषयितायाः क्रियाप्रकारकं ज्ञानसामान्यसामग्रीभिति मात्रादिविषयितायामात्ममनोयोगाद्यात्मककारणसामान्यसाम
नं ६ सामग्रीजन्यतावच्छेदकत्वात् एवं तु योग्येतरजन्यतावच्छेदककोटौ निविष्टमात्रादिविषयितानिवेशोपि स्वपमेव स्वविषयोन्तु निरूपितत्वसंबन्धेन विषयिता
त्रनिरूपकाभावं तत्तज्ज्ञानविषयकत्वं ज्ञानत्वस्य जन्यतावच्छेदकत्वे च ज्ञानिभेदे ज्ञाने न कार्यकारणभावप्रसङ्गः अन्यथा तत्तद्व्यक्तित्वा
वच्छिन्नोत्पादकसामग्रीनां तत्तज्ज्ञानस्य तत्तज्ज्ञानविषयितानिरूपकत्वेनैकज्ञानस्याथ ज्ञानविषयितायां तादृशीव सामग्रीतत्तद्व्यक्तिस्व
रूपाभावतत्तद्व्यक्त्यव्यवहितपूर्ववर्त्तिक्षणोत्पन्नमनोयोगादिरूपा अथ तत्तज्ज्ञानविषयितायास्तादृशसामग्रीजन्यतानवच्छेदकत्वाल्ले
तस्यास्तदवच्छिन्नोत्पादनिरूपकत्वासंभवात् तत्तद्व्यक्तिविषयित्वमपि तज्जन्यतावच्छेदककोटौ निवेश्यं एवं वा नन्वस्तु लेऽवच्छेद
कगौरवं न तत्र वैतोपि तादृशसामग्र्यास्तत्तद्व्यक्तित्वं जन्यतावच्छेदकं वाच्यं ज्ञाननिष्ठतत्तद्व्यक्तित्वं ज्ञानव्यक्तिस्वरूपमेवाक्लृप्त

कवि१

स्यात्पसद्दुर्वत्वान्। अतिरिक्तपदार्थस्याप्रामाणिकत्वात्। एवं च तत्तत्ज्ञानस्वरूपस्य तत्तद्व्यक्तित्वस्य लौकिकविषयतासंबंधेनैव जन्यतावच्छेदकत्वमु
पेयते न तु स्वरूपसंबंधेनैव न। तावच्छेदकगौरवं इति वाच्यं। विषयतासंबंधेन तत्तद्व्यक्तित्वस्य तत्तद्व्यक्तिसामग्रीजन्यतावच्छेदकत्वेनासंभवि स्वरूपसं
बंधेन तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नो [struck] कोत्पत्तिनियामकत्वानुपपत्तेरिति चेन्न। यादृशसामग्रीघटककारणजन्यतायां येन संबंधेनावच्छे
दकीभूतधर्मः सामग्र्या तेन संबंधेन तदवच्छिन्नस्यैकोत्पत्तिनियामकत्विनायमः तथासति घपाहिसामान्यायटमिन्नमिन्नत्वघटवत्प्रकारकप्र
विशेष्यताघवच्छिन्नोत्पत्तिनियामकत्वाद्भसंगात्। अपितु यत्सामग्रीघटकहेतुजन्यता [struck] वच्छेदकनिवत्तावच्छ
सामग्र्या तदवच्छिन्नस्यैवोत्पत्तिनियामकेति नियमः एवं च तत्तद्व्यक्तिविषयकत्वस्य तत्तद्व्यक्तिसामग्रीघटकतत्तज्ज्ञानजन्यतान वादि६
वच्छेदकत्वेपि तस्यासंहवच्छिन्नोत्पत्तिनियामकताविरहेपि वेति वदंति। अपरे तु। ज्ञानहृत्तिलौकिकविषयतासंबंधेनज्ञा
नत्वावच्छिन्नं प्रतिप्रतियोगितासंबंधेन ज्ञानप्रागभावत्वेन हेतुता [illegible] एवं च नदूषाहितत्वाभ्यासान्यसामन्येवज्ञानस्य ज्ञानविषयकत्वेति
वाहिक्या एवं चातीतज्ञाने प्रतियोगितासंबंधेन प्रागभावविरहे [illegible] ज्ञानविषयकत्वस्य कारणसंभवे विभावविषयकत्वमात्रमवच्छिन्नो
तेवारपि तु तदपि प्रागभावत्व हृत्ति प्रतियोगिकतासंबंधेन हृत्तिवैशिष्ट्यं विशेषेव वारणीयं स्वहृत्तित्वं चकालिकसंबंधेन। नाप्रि एप
तत्वेत्तानगतेत्यन्येनाहुः संबंधेन हृत्तिविशिष्टप्रागभावप्रतियोगितासंबंधेन तत्त्वत्वं ज्ञानोत्पत्तेः तत्पत्वां [illegible] भावेन ज्ञानेन ज्ञान ६

गर गध ग३ ति१ वि३
गर१ ग१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ङ्कितप्रदर्शितसंबंधेनैव नालिङ्गते द्वि लक्षणमात्रावच्छिन्नप्रतियोगितादानीं नन्वेवं कालिकसंबंधेन घटतोयादि लक्षणमन्वयपदार्थस्याद्व्यंशे नवप्राणभाव
स्य हेतुत्वे कारणमात्रस्य कार्यसहभावेन हेतुतेति साध्यकारणतासिद्धौ तोयस्येतितथा विघटेतुकल्पनेनेसंभवतीति वाच्यं तादृशप्रवाहस्या
गभावे तत्कारणप्रसक्तावत्र प्रतियोगिनिष्ठप्रत्यासत्तिप्रतियोगिप्रागभावयोः कार्यकारणभावो न संभवतीति तथा हि। कारणत्वं स्वाव्यवहित
पूर्वक्षणावच्छेदेन कार्याधिकरणवृत्तिर्योऽभावः स प्रतियोगितानवच्छेदककार्यच्छिन्नत्वरूपव्यापकतावृत्ति
तं। न चैतादृशव्यापकता प्रकृते संभवति। कार्यतावच्छेदकसंबंधेन कार्याधिकरणे स्वस्मिन् स्वाव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेनवर्त्त
मानस्य स्वध्वंसाभावस्येवाप्रसिद्धेः। न हि स्वनिरूपितवृत्तौ स्वात्मकावच्छेदाधिकरणसंबंधित्वरूपं क्षणावच्छेदकीभवितुमर्हतीति
ति चेन्न उपदर्शितव्यापकत्वे नैकारणताघटकत्वप्रत्यासत्तिविषयताप्रत्यासत्त्या तान्नेच्छादीनां हेतुहेतुमद्भावविलयप्रसंगा
त्। अत्र तागत सैवेच्छादिविषयतया। कार्यतावच्छेदकसंबंधेन कार्याधिकरणे कार्याव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेन वर्तमानस्याभावस्या
प्रसिद्धेः ॥ अपि तु स्वाव्यवहितपूर्वत्वोत्पत्तिकत्वकार्यकारणभावघटकप्रत्यासत्तिघटितसामानाधिकरण्योभयसंबंधावच्छिन्न
प्रतियोगितावच्छेदकताककार्यनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वरूपव्यापकत्वमेव कारणत्वं संबंधोपद
र्शितकार्यनिरूपितव्यापकत्वं प्रागभावस्यापि संभवति प्रागभावेतरादिमद्भेदस्यैव तथाविधान्यकार्यप्रतियोगिकस्य प्रकृते कार्य

क ३

धिकरणक्षणावृत्तितोत्पत्तिरणो ३

वृत्ति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे:२ त्वे२

६ निष्ठसप्रसिद्धेः ॥ अथैवमपि स्वव्यधिकरणस्वसमवेतलौकिकज्ञानविषयत्वं तावदस्य दुर्वारमेव तत्रापि स्वाव्यवहितपूर्वक्षणावृत्तितादृशविशिष्ट
प्रागभावरूपकारणसत्त्वादिति चेन्न पुरुषान्तरीयज्ञानगुरुकान्तरेणास्यादृष्टकारणतापन्नसमवेतवृत्तिविषयतासंबंधेन तत्तद्रूपीयमानसत्ता
वच्छिन्नं प्रति तन्मनःप्रतियोगिकविजातीयसंयोगावत्समवायत्वेन तन्निकर्षसमवेतत्वसंबंधेन तादृशात्मन एव हेतुत्वं भवतापि कल्प
नीयं तच्च तादृशकार्यकारणभिन्नत्वादेव न स्वव्यधिकरणज्ञानस्य स्वविषयत्वप्रयोजकत्वप्रसङ्ग इति । अथ पत्ततत्तत्क्षणवृत्तितत्तत्पुरुषी
यमनःसंयोगादिघटितसामग्न्यापत्त्रत्तत्तदृशमन्त्वाणुव्यावृत्ततद्विषयत्वासारूप्यकार्ये विषयतासंबंधेनोत्पद्यते इत्यतादृशोऽवेन्म
नःसंनिकर्षादिघटितसामग्रीव्याप्तिरूपमेवं गम्यते तत्र तानीतानागतानामपि रूपादीनां तासोन्मातित्वरूपणएव वा तेषां तादृशसाम
ग्रीवलात्प्रत्यक्षापत्तिः ॥ अतोऽवच्छेदकत्वमन्तर्भाव्य तत्र तत्क्षणावच्छेदेन तन्मनःसंनिकर्षादिघटितसामग्र्यधिकरणत्वेऽपि वृत्ति नच ५
त्वविमतक्षणावर्त्तितद्विषयप्रत्यक्षस्वरूपकार्यं विषयतासंबंधेनोत्पद्यते तेन तादृशसामग्र्याः स्वीकरणीयाः एवं वाच्यवाहित
पूर्वक्षणावृत्तित्वादृशसामग्र्यधिकरणत्वमेव विषयतया प्रत्यक्षरूपकार्यप्रयोजकं न तु स्वाव्यवहितपूर्वक्षणावृत्तिसाम
ग्रीसत्त्वमात्रं तादृशप्रयोजकं किं तु तादृशस्य विषयवैलक्षण्यं व्यधिकरणज्ञानस्यापि वेत्तस्य विषयत्वमिव स्वस्य व्यधिकर णम
णस्यापि विषयत्वं दुर्वारमेव । यदि वा विषयरूपकारणविरहेणातीतानागतेच्छादौ लौकिकप्रत्यक्षसंभवश्चाप्यवच्छेदकं नत ७

तदा स्वस्येयत्कथं त्वद्विषयता तादृशप्रयोग
कदिरहस्य स्वास्मिन्नप्यविशेषात् २ त्वा २

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क ६

[illegible]वे नैवोपदर्शितसामग्न्या व्याप्तिरूपगंतव्येति मन्यते तत्राप्यनिस्तारः पक्षे विषयस्य हेतुतो व्यापकत्वे न विषयस्यापि सामग्र्यां व्याप्यत्वानु प्र
वेशनीयत्व प्रसंगात् शब्दसामग्र्या विरुद्धस्यापि स्वसाधारणतया स्वविषयकरणात्मनस्सद्विषयतावच्छेदकत्वं न संभवतीति मैवं उपदर्शितमन
[illegible] तन्निवेशो विवक्षित [illegible] सामग्र्याज्ञाने च्छादि प्रत्यक्षनिवेशे हि कार्यैकार्थस्य विरुपेयते यतः प्रत्यक्षानुपपत्तिः स्यात् अपितु ज्ञान प्रत्यक्षनि
वेशे [illegible] काचित्कार्यैकदेशः [illegible] सा निर्वह्नि कांतज्ञानप्रत्यक्षनिवेशे [illegible] व्याप्तो नावच्छेदकत्वभावइति अत एव ह्येतत्सर्वत्तरणाद्
ति [illegible] सामग्र्याः स्वविषयज्ञानसमत्वविषयतासंयोजकरूपस्य [illegible] नवलीला नागतज्ञानेषु नवेच्छादौतत्राव्यवहितप्राक्काल
वृत्तित्व [illegible] विशिष्टज्ञानप्रागभावरूपतादृशसामग्रीघटककारणस्य प्रतियोगिता लक्षककारणतावच्छेदकस्वसंबंधविरहात नापि स्वव्याप्यकार
णेषु स्व [illegible] तच्छेदक [illegible] तानेषु तादृशसामग्री घटकस्य तत्तु [illegible] त्वसन्निकर्षस्याधेयता संबंधेन [illegible] विरहात [illegible] स्वव्याप्यकारणेषु सत्व
[illegible] चित्कार्यहेतुत्वइच्छादिप्रत्यक्षानुरोधेन कल्पनीये व्याप्यत्वरेखा [illegible] . भी वोविषयानुप्रवेशेवाकरणाप
त्तेस्तीत [illegible] तत्कालात्कावच्छेदकसोपत्तौ तदा तत्संप्रत्यसा पत्ते तादृशसामग्रीवल्लादौच्छादेरिव ज्ञानस्यापि छितोप
[2] तेषु यत्राविषयत्वा विनाचार्ये नीपंयतां त्तानाम्प्रत्यक्षत्वे विषयतासंबंधेन मानसलावच्छिन्नप्रतिज्ञानभेदेनापि हेतुतापा [illegible] त्वनोपत्त मात्रतादृ
शसामग्र्या व्याप्तो ज्ञानभेदस्यापि निवेशेन ज्ञाने भेदाभावत्ता दृशसामग्र्याः स्वि वस्तुतो ज्ञानानां प्रत्यक्षत्वे ज्ञानभेदस्य हेतुत्वैकस्य नेष्यपि न

शा २ नी ले २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

२५ मितिर

ति इपतोत [illegible] पात्मिगुराप्रसेप्सेवाररााापमानं संप्रति इच्छ्रि योगपपुरााकामिच्छात्वादिनाहेतुत्वकल्पनस्यावश्यकतयाप्रद [illegible] वच्छिन्नतामिवट [illegible] ग्या सौतिवे
शनीयतेया [illegible] नेपु [illegible] त्मरूपकाररातावच्छेदकप्रत्या सत्याइच्छा [illegible] नाम सत्वानाइ शसामग्री त्वानेपुनात्नीति न होष ४। अपे [illegible] इयाइ [illegible] सकला
लिप्रस [illegible] ताव [illegible] पिस्वप्रकाशमतेउ परश्रितेति विशिष्ट [illegible] ताम्प्रा वत्वेन कारणताक ल्यनाधिक्यं वात्सत्वं एतन्मते एक कारणता
पिक्वं नैयायि [illegible] नेनकारणतापा४ कात्पनमितिगौरवंतथाहि तन्मते पे घटइत्याकारके रं त्वाघवच्छिन्नविषयतानिरूपितघटत्वप्रका
शालि [illegible] नेरमिवापं घटत्वेति समवाय लंबनानन्तमिरे त्वादिप्र [illegible] विशिष्टविषयकज्ञानहपानं तरं चकथमित्यघटत्वेन ज्ञानाम [illegible]
रवं इ [illegible] विशिष्ट विशेष्य विशेष्यकत्वावच्छिन्नघटत्वमिप्रकार [illegible] प्रकारमिपा [illegible] ज्ञानामात [illegible] कं प्रत्यक्षं कथं नतायतेस्य
म [illegible] नताथामादिषविशिष्टामग्यासत्वापिसत्वात् [illegible] वच्छिन्न [illegible] तानिरूपितघटत्वादिप्रकारताशालि [illegible]
[illegible] ताहक्सामग [illegible] तिवेत्वे न हत्येव [illegible] हेतु [illegible] विषयत्वेन ज्ञानत्वेन वा तर्हि तद्वच्छिन्नत्वस्यत त्र सत्वात्कथं
[illegible] तावच्छेदकीभूततायावत्वेनप्रत्येकंतद [illegible] वच्छिन्न [illegible] वच्छिन्नव्यक्तिविषय [illegible] विटं
प्रसूतेसामग्री [illegible] यतिताहशानुव्यवसायप्रति इदं त्वावच्छि [illegible] ताकघटत्वादिप्रकारकोनिरूपकव्यवसायोहेतुरिति
[illegible] सतासिद्धौ कारणतानामेवा [illegible] वच्छिन्न [illegible] घटइत्याकारके रं त्वावच्छिन्नविषयताकघटत्वादि

तर्हिगुरु ताहशा अप पदि४ के र

व्यासज्य हेतुत्वं कल्पनीयमिति लाघवान्नवकाश १ सोकारकत्वे १ इति चेन्न गुरुमते इदं त्वविशिष्टविशेष्यक त्वावच्छिन्नघटत्वप्रकारकत्वादि २

१६ ग२

प्रकारकज्ञानस्येव घटत्वेन जानामीति व्यवसायस्यैव हि कुतः इदंत्वावच्छिन्नविशेष्यतावच्छिन्नघटत्वप्रकारकत्वादिप्रकारतानवच्छिन्नप्रत्यक्षत्वं
वनाहि इतिमिति व्यवसाये निर्वाहात् विशेष्यतासंबंधेन ताहृशघटत्वादिप्रकारत्वादिमत्त्वाया आघटत्वप्रकारकत्वाप्रत्यक्षाभावत्वेन प्रति-
योगितायां प्रकारकप्रत्यक्षत्वस्य इदंत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितघटत्वप्रकारता [illegible] ताहृशप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नो यस्तत्त्वापकथ
नावच्छिन्नसामग्र्यादिभयादिदंत्वावच्छिन्नत्वाविशेष्यकघटत्वादिप्रकारकज्ञाने सामग्र्या प्रतिबंधेनैव ताहृशप्रत्यक्षत्वं नादि प्रामाण्यलेवनत्यविध
व्यापकत्वसामग्र्या विरहान्नताहृशप्रत्यक्षत्वं नादि इदंत्वविशिष्टविशेष्यकत्वावच्छिन्नघटत्वप्रकारकत्वादिप्रकारकतेति नविषं
कारणताकुल्यं नमिति [illegible] व्यापकमतेव अनुमितित्वं नमिति वह्निमान्पर्वतो घटवानित्याकारकव्याप्यवह्निव्याप्यहेतुप्रकानुमित्यनुद्देश
पि वाधाभावादि घटितसामग्र्यो वलात्पर्वते वह्निमनुमिनोमीत्यनुव्यवसायकारणापत्ताहृशानुव्यवसायं प्रति पूर्वतत्त्वावच्छिन्नोद्देश्यकवह्निः
घटावच्छिन्नविधेयकानुमित्यादिरूपव्यवसायस्यैवहेतुत्वमधिकं वह्निल्पनायां गुरुत्वानुपर्वतो वह्निमानित्याद्यनुमितेरेव पर्वते वह्निमनुमिनोमीत्या
द्याकारकतत्पर्वतो वह्निमानित्याकारकानुमितिसामग्र्या व्यापकसामग्री विषयपर्वते वह्निमनुमिनोमीत्येताहृशप्रत्यक्षोत्पत्त्यापत्तेः
तयार तोवह्निमान्पर्वतो घटवानित्याकारकानुमितिं प्रति विरहेणैव नतां सांत याकारत्तेति अधिककारणताकल्पनं विनैकोप
पत्तेः अत्र यथार्थवक्ष्याले तान्नरूपविशेषणज्ञानविरहात्सकथमात्माभाषणाघेन्नत्तज्ज्ञानानां स्वविषयतावच्छिन्नविशेषणत्वादिकेष्वद्वि

विशे १ या १ पं १ पदि १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्यनुभवप्रमात्र्   पगमेप
नियमर   त्वोर

पसन्निकर्षादितपर्वविशिष्टहेतुमनुत्पत्तिर्विशिष्टबुद्धिसामान्ये विशेषणज्ञानस्य हेतुत्वमप्रामाणिकमिति मन्यते तथापि कदाचित् जाति मात्र
त्राकारिका कदाचिज्जातिमान्य इत्याकारिका घटत्वादिविशिष्टबुद्धिरित्येतादृशं निर्विकल्पकं हेशेन्याप्रकारकं तद्विशिष्टबुद्धौ तद्धेतोऽस्मा प्रका
रकतद्विषयकज्ञानत्वेन हेतुत्वमनिष्ठं [illegible] सीकारेपि न व्यभिचारः ज्ञानाराधकालानव्यवसायेज्ञानत्वाद्यहेः स्वरूपको विशेषणतासेम
तृ५ र्वख्यवसायस्य घटमहं जानामीत्याद्याकारकत्वेन्नुपपत्त्या तथाकारकोनुव्यवसायोऽवश्यमुपगंतव्यः नचानुव्यवसाये ज्ञानत्वादिनास्फुरप
तो विशेषणतया भानेपि स्वेवानुपपत्तिरिति वाच्यं ज्ञानत्वेन ज्ञानत्वादिनिर्विकल्पकेनानुपपत्तस्याभावात् तन्न चान्वयानिर्विकल्पकोपगमे ज्ञाना
मीत्याकारकानुव्यवसायोपपत्तिकाले व्यवसायनाशात्तादृशानुव्यवसायानुपपन्न इति वाच्यं विषयस्य कार्यसहभावेन हेतुत्वान प६
भ्युपगमात् कार्यकाले व्यवसायसत्वेपि तादृशानुव्यवसाये बाधकाभावात्पत्तु पचहृशीतनि ष्प्रमाणं वर्हिापत्तौ घटत्वादिविशिष्टबुद्धौ
दि४ स्वरूपतो घटत्वादिज्ञानस्य हेतुत्वापेक्षसामान्यस्यापि ज्ञानत्वादिविशिष्टबुद्धौ ज्ञानत्वादिज्ञानहेतुर्विकल्पनल्लघ्मनर्थकंमनुरूपमतान्निर्वि
ल्पकापेव ज्ञानानामञ्ज्ञानामीत्याद्याकारकतया स्वरूपतो ज्ञानत्वाप्रकारकबुद्धेरेवासत्वात्तादृशाकारकत्वाकल्पने अनुपप प-
त्त्यभावादिति प्रपञ्चं ज्ञानत्वाद्युपस्थितिमंतरेणापि व्यवसाये स्वरूपतो ज्ञानत्वादेर्विशेषणतया भानेपि बाधकाभाव इतितत्र ताप
विनाविशेषणज्ञानस्य विषयप्रभेदेन कारणतापेक्षापगमे तत्समाधानमुपपद्यते तत्र देवनतथात्वसाज्ञानत्वकारणत्वकल्पने नम ६

त्वे४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

संयोगेन गौरवात्परं तु सामान्यतो विशेष्यतान्यप्रकारतासंबंधेन ज्ञानं प्रति विशेष्यतान्यविषयतासंबंधेन ज्ञानत्वेनैव ~~[illegible]~~ वि
षयमात्रनिवेशे विषयनिष्ठप्रत्यासत्त्या हेतुताभ्युपेयते एवं च स्वरूपतो ज्ञानत्वादिविशिष्टबुद्धौ तथाविधतद्बुद्धेः सामग्र्या अपेक्षणीय
तेति मैवं तादृशकार्यकारणभावे कार्यतावच्छेदकं मतप्रकारतायां ज्ञानत्वादिवृत्तिनिरूपितविषयतायां भेदानिवेशात् इति न स्वरूप
तो ज्ञानत्वादिविशिष्टबुद्धौ तथाविधज्ञानापेक्षा उपदर्शितबहुतरलाघवेन च स्वल्पगौरवं न स्वप्रकाशतायां बाधकं इति अथ कामिनीजिज्ञा
साःकालीनकामिनीज्ञानस्य स्वप्रकाशता नोपपद्यते कामिनीजिज्ञासाकालीनघटादिज्ञानस्य वारणाय कामिनीभिन्नविषयकत्वं प्र
तो०६ ति कामिनीजिज्ञासायाः प्रतिबन्धकत्वं वधारणाद्वादिति चेन्न रूपविशिष्टकामिनीज्ञानं ज्ञापतामिते तादृशेच्छाकाले रूपवती कामिनीसा
दिबोधोपपन्नये साक्षात्परंपरया कामिनीविषयतानिरूपितविषयतानवच्छिन्नतदन्यकामिनीजिज्ञासायां प्रतिबध्यतावच्छेदकीभू
त कामिनीभिन्नविषयतायां निवेशनीयतया कामिनीजिज्ञासाकाले कामिनीविषयतानिरूपितज्ञानाविषयतावंशालिङ्गकेप्यनै
बाधकाभावात् विवेचनं चेदं मधिकमग्रे अथ समानविषयकानुमित्यादिसामग्रीकालीनपर्वतो वह्निमानित्याद्याकारकप्रत्यक्षता
दौ मितिमात्रादि ~~[illegible]~~ भानेन न संभवति वह्निमत्पर्वतादिभिन्नविषयकप्रत्यक्षत्वाद्यैतद्विषयकानुमित्यादिसामग्र्याः प्रतिबन्धकता
रनचेच्छानां विशिष्टज्ञानकत्वानुदोषेन घटत्वाद्युपलक्षितमात्रमेव प्रतिबध्यतावच्छेदकत्वमुपगन्तव्यं एवं च ज्ञानत्वादिमत्त्वे तत्र

नी २

तौ १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१८ तिवंधकताया अकल्पनात् ज्ञानात्मादिमानेबाधकाभावदिति वाच्यं इच्छाविशिष्टानुमितिसामग्र्याभिन्नविषयकप्रत्यक्षादिप्रतिवंधकतायामिष्टत्वे
जकत्वाभावात् तद्भिन्नविषयकानुमित्यन्यज्ञानत्वरूपानुगतधर्मस्यैवप्रतिबध्यतावच्छेदकतया इच्छाविशिष्टानुमितिसामग्रीकालीनेच्छाधीन
त्वस्मानविषयकप्रत्यक्षादौ तज्ज्ञानादिमानस्योपपादयितुमशक्यत्वात्। नचविरोधिसामग्रीकालीनेज्ञानेनात्मज्ञानत्वादिमत्त्वं स्वीक्रियते तद्दा
नीं घटीवं पहि त्याद्याकारकप्रत्यक्षादेरेव स्वीकारात् अनुमितिमात्रविषयकं सर्वज्ञानमपि स्वस्याविरोधात् इति वाच्यं स्वीयप्रत्यक्षान्तं तत्र
सिद्धेः गुरुमते आत्मत्वदीधितिकारेण इष्टत्वात् तस्यासंगतत्वापत्तेरिति सर्वत्रात्मत्वादिमानेतु तथात्मतत्त्वमितित्वतोनुपपत्तिरस्त्ये
वेति। नचानुमितिसमानविषयकप्रत्यक्षादिसामग्र्या इच्छादिविशिष्टायाः प्रतिवंधकतापातहभावस्याप्यनुमितिघटकतयेच्छाविशिष्टस्य द्सा:
मानविषयकप्रत्यक्षादिसामग्रीकालेऽनुमितिसामग्र्येवनास्ति कालीनसामग्रीतत्र ज्ञानादिमानिति वाच्यं। समानविषयकप्रत्यक्ष
सामग्र्या अनुमितिप्रतिवंधकत्वेपि अनुमितिसामग्रीप्रतिवंधकत्वे प्रयोजनविरहेण तद्धूनिवेशात्तानवृद्धेः तथापि विशेषपक्षवह्न्यनु
मितिसामग्र्या वह्निघटयोः प्रत्यक्षसामग्रीतत्र वह्निघटोभयप्रत्यक्षोत्पत्त्यापत्तेन्निवेशनमावश्यकं इति वाच्यं तत्र घटप्रत्यक्षान
भ्युपगमे इतिविरहात् अपि तु वह्निमत्पर्वतविषयताकप्रत्यक्षानत्वमेव पर्वतो वह्निमानिति सीतावृत्त्यनुमितिसामग्रीप्रतिबध्यताव
च्छेदकं नतु वह्निमत्पर्वतविषयताभिन्नविषयतावदनुमितिसम ~~ज्ञानत्वं तेरसामग्र्यं वह्निमत्पर्वतविषयताभिन्नविषयतावदनुमितिसम~~ १०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्याय: नं० ४३१२

कार्यकारणभावविचार:

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

॥श्रीगणेशाय नमः॥ विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयजन्यकाले विशिष्टबोधापत्तिवारणाय विशिष्टवैशिष्ट्य-
बोधे विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयत्वेन हेतुता कल्प्यते। सेयं हेतुता च न सामान्यतो विशिष्टवैशिष्ट्यबोधत्वावच्छि-
न्नं प्रति विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयत्वेन। सर्वसाधारणविशिष्टवैशिष्ट्यबोधत्वस्य विशेषणतावच्छेदक-
प्रकारकनिर्णयत्वस्य चैकस्याभावात्। एकविशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानादपरविशिष्टवैशिष्ट्यबोधापत्तेश्च।
किंतु रक्तत्वादिविशिष्टदंडादिवैशिष्ट्यावगाहित्वावच्छिन्नं प्रति दंडत्वावच्छिन्नविशेष्यताकरक्तत्वादिनिर्णयत्वे- क
न विशिष्टवैहेतुता। न च विशेष्ये विशेषणं तत्र च विशेषणांतरमिति रीत्या रक्तत्वविशिष्टयो दंडत्वनिरूपितसंयो-
गादिरूपवैशिष्ट्यावगाहितया तत्र व्यभिचारो निर्वाह्यो। रक्तत्वं दंडत्वोभयावच्छिन्नप्रकारताकत्वस्यैव तद्धर्मितावि-
शेष्ये विशेषणमिति रीत्या रक्तत्वादिविषयकज्ञानीयदंडादिप्रकारताया रक्तत्वावच्छिन्नतया तत्र व्यभि-
चाराभावात्। किंतु रक्तत्वविशिष्टदंडसंयोगपुरुषादिविशेष्यतानिरूपितप्रकारतायाः पर्याप्तिः विशिष्टवैशिष्ट्य-
बोधस्थले स्वीक्रियते। तथा च तादृशविशिष्टपर्याप्तप्रकारताकत्वमेव रक्तं दंडोऽइत्यादिनिर्णयजन्यतावच्छेदकमि- राम
त्यभ्युपेयते। विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या रक्तत्वादिविषयकज्ञाने पुरुषादिविशेष्यतानिरूपितप्रकारतायाः १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

शुद्धं दंड एव पर्यवसितं न यानं तत्र व्यभिचार इत्याहुः। तदसत्। तथा सति दंडांशे रक्तत्वभ्रमात्मकस्य रक्तदंडवानिति ज्ञा-
नस्य विशिष्टवैशिष्ट्यबोधत्वानुपपत्तेः रक्तत्वविशिष्टदंडाभावात्। एवं लोहितवह्निमान् इति ज्ञानस्य विशिष्टवैशिष्ट्य-
बोधत्वानुपपत्तेः लोहित्यविशिष्टवह्नेरप्रसिद्ध्या गतिरेवात्र विशिष्टा। अप्रसिद्धावपि खंडशः प्रसिद्धयोर्वह्निलोहित्य-
योरेव प्रकारतायाः पर्याप्तिः स्वीक्रियते कार्यतावच्छेदकमपि वह्निलोहित्योभयपर्याप्तप्रकारकत्वमेवेति
नानुपपत्तिरेवेति वाच्यं। पर्वतादिविशेष्यतानिरूपितप्रकारतायाः लोहित्यांशे स्वीकारे लोहित्याभाववान्पर्वत
इत्याकारकबाधबुद्धिदशायां लोहितवह्निमान्पर्वत इत्येतादृशविशिष्टवैशिष्ट्यबुद्ध्यनुत्पत्त्यापत्तेः। तन्म-
ते लोहितवह्निमानेतादृशविशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धेरपि लोहित्यनिष्ठप्रकारतानिरूपितपर्वतविशेष्यता-
शालित्वेन तत्तादृशबाधबुद्धेर्विरोधित्वात्। तस्याश्च विशिष्टवैशिष्ट्यबोधस्थले विशेषणतावच्छेदकवि-
शेषणयोर्नैकप्रकारतापर्याप्तिः किंतु विशेषणतानिष्ठप्रकारता विशेषणतावच्छेदकावच्छिन्नैवेति। वि-
शेष्ये विशेषणमित्यत्र तु विशेषणतावच्छेदकप्रकारतानिरूपितैव विशेषणप्रकारता न तु विशेषण-
तावच्छेदकावच्छिन्नेति तयोर्भेदः। अथ रक्तत्वं दंडत्वोभयधर्मावच्छिन्नप्रकारताकत्वस्य दंडो रक्त इति नि-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णयिजन्यतावच्छेदकत्वेपि रक्तत्वधर्मितावच्छेदककदंडत्वप्रकारकनिर्णयिजन्यरक्तदंडवानितिविशिष्टवैशिष्ट्यबोधे व्यभिचारोद्धु
रः । तत्रापि दंडनिष्ठप्रकारतायाः दंडत्वरक्तत्वोभयावच्छिन्नत्वात् । न चा रक्तत्वप्रकारतानिरूपितदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यताशालि
त्वस्य तादृशनिर्णयिजन्यतावच्छेदके प्रवेशान्न व्यभिचार इति वाच्यं । तादृशबोधे नैवपत्त्रा विशेष्ये विशेषणमिति न्यायेन दंड
त्वावच्छिन्ने रक्तत्वविषयीकृतं तत्र तादृशसमूहालंबने व्यभिचारस्य तादवस्थ्यापि दुर्वारत्वादिति चेन्न । रक्तदंडवानित्येतादृश
ज्ञानीयोभयधर्मावच्छिन्नदंडप्रकारताया एव रक्तत्वप्रकारतानिरूपितदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यतास्वरूपत्वाभ्युपगमात् । रक्तत्व
प्रकारतानिरूपितदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नरक्तत्वावच्छिन्नप्रकारताया एव दंडो रक्त इत्येतादृशनिर्णयिजन्यतावच्छेदक
त्वाभ्युपगमेन तत्र व्यभिचारानवकाशात् । तादृशसमूहालंबनबोधीयोभयधर्मावच्छिन्नविषयता दंडत्वप्रकारतानिरूपित
रक्तत्वावच्छिन्नविशेष्यतारूपाया रक्तत्वप्रकारतानिरूपितदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नत्वात् । न च रक्तत्वावच्छिन्नप्रकारताया
रक्तत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतारूपत्वेन रक्तदंडवानिति बोधस्य रक्तत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितरक्तत्वप्रकारताशा
लित्वप्रसंगः । तथा च तादृशज्ञानाद्रक्तत्वावच्छिन्नविशेष्यकरक्तत्वप्रकारकरक्तो रक्त इत्याकारकस्मरणापत्तिः । तत्र तथाविध
निर्णयिस्य हेतुत्वादिति वाच्यं । रक्तत्वावच्छिन्नविशेष्यतायास्तत्र रक्तत्वप्रकारतानिरूपितत्वेपि रक्तत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वेन राम
तस्यास्तादृशप्रकारतानिरूपितत्वात् । उपगमात्तेन रूपेण रक्तत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यताशालिज्ञानस्यैव रक्तो रक्त इ २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१ तत्त्वा॰ त्याकारस्य तज्जनकतत्ताद‍ृशस्मरणाप्रत्यसंभवात्। एकसंबंधेनरक्तत्वप्रकारकनिर्णयस्य तत्संबंधांतरेण रक्तत्वविशिष्टवै
शिष्ट्यावगाहिज्ञानकारणाय विशेषणतावच्छेदकीभूतसंबंधविषयतानिवेशएतद्भेदेनविभिन्नकारणभेदकल्पना। एवं रक्त
दंडवत्पुरुषवाननयइत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यबोधेरक्तदंडवान्पुरुषइत्यादिनिर्णयत्वेनहेतुता। तत्रचदंडांशे रक्तांश
निर्णयत्वंनिवेश्यं। एवंश्यामदंडोदंडवानित्याकारकविशेषणतावच्छेदकांशेनिर्धर्मितावच्छेदकेदंडत्वादिविशिष्टवै क
शिष्ट्यबोधंप्रतिनिर्णयत्वमनिवेश्यदंडत्वप्रकारकज्ञानत्वेनैवहेतुता। निर्धर्मितावच्छेदकसंशयाभावेनतत्रनिर्णयत्व
[illegible] निवेशप्रयोजनविरहात्। तेन तुता दु॰अ
च दंडत्वादिनिर्विकल्पकदशायांतादृशविशिष्टवैशिष्ट्यबोधवारणाय। एवं दंडो रक्तोनवेतिसंशयानंतरं रक्तविशेषणविशि
२ ष्टपरमिश्रेषणस्येवैशिष्ट्यमिति रीत्या रक्तदंडः प्रमेय इत्यादिबोधवारणाय तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यबोधे विशेष्यताव
च्छेदकप्रकारकनिर्णयस्य हेतुतांगीकाये तद्धेतुताभेदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितरक्तत्वप्रकारताशालिनिर्ण
यत्वेनतन्यतावच्छेदकंचरक्तत्वविशिष्टदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यताशालिज्ञानत्वं तेनप्रमेयत्वादिकमवगाहमानस्येकत्वक्षय।
मितिरीत्या तथाविधज्ञानस्यदंडनिष्ठविशेष्यतानरक्तत्वावच्छिन्नेतिनतत्रव्यभिचारः नचप्रमेयत्वप्रकारतानिरूपितदंड
निष्ठविशेष्यतायां रक्तत्वाद्यनवच्छिन्नत्वेन रक्तत्वंधर्मितावच्छेदकीकृत्यप्रमेयत्वादिबोधकालेतथाविधज्ञानापत्तिरिति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तादृशविशेष्यतायां रक्तत्वावच्छिन्नत्वमावश्यकमिति वाच्यं। एवमपि प्रमेयत्वादिप्रकारतानिरूपितदंडत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्य
ताभिन्नया एव रक्तत्वावच्छिन्नविशेष्यतायाश्चानुपगमात्। एकस्या विशेष्यताया रक्तत्वदंडत्वोभयावच्छिन्नत्वे न व्यभिचारा
[illegible] नवकाशा
त्। तन्मात्रपि रक्तत्वधर्मितावच्छेदककदंडत्वप्रकारकनिर्णयजन्ये दंडो रक्तः प्रमेय इति एतादृशबोधे व्यभिचारवारणाय तादृश
विशेष्यतायां रक्तत्वप्रकारतानिरूपितदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वाशालित्वं निवेशनीयं। इदंत्वविधेयं। रक्तदंडवान रक्तदंडः प्र
मेय इत्याकारकोभयविशिष्टवैशिष्ट्यमाधारं रक्तत्वविशिष्टदंडत्वावच्छिन्नविषयताशालिज्ञानत्वावच्छिन्नं प्रति दंडो रक्त
इत्येतादृशनिर्णयत्वादिनैव हेतुत्वं कल्प्यते। कदाचित्तादृशविशिष्टधर्मावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानं कदाचित्तादृशविशे
ष्यताशालिज्ञानं रक्तं त्वया। अविनिगमकत्वेन षष्ठ्या चोभयत्वादिनामपीति। अथ रक्तो दंडो नवेत्याकारकसंशयानंत
रं रक्तदंडं मद्देमीत्याकारकरक्तत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाह्यनुव्यवसायोदयात्तद्विशिष्टवैशिष्ट्यबोधं प्रति विशेषणतावच्छे
दकप्रकारकनिर्णयत्वेन हेतुत्वकल्पनं न संभवति। न च तत्र विशेष्ये विशेषणमिति रीत्यैवानुव्यवसायो भवतीति तत्र
सो विशिष्टवैशिष्ट्यविषयताशालीति वाच्यं। विशिष्टवैशिष्ट्यविषयताशून्यज्ञानानुव्यवसायास्यु
पगमे रक्तः पटो दंडो द्रव्यमित्यादिव्यवसायानंतरमपि विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या रक्तदंडं जानामीत्याकारकानुव्यव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सायापत्तिरितिचेन्नतानां दंडो रक्तो न वेत्यादिसंशयानुव्यवसायो न ज्ञानांशे रक्तत्वविशिष्टदंडप्रकारकः किंतु प्रकारितासंबं
धेन ज्ञानांशे रक्तत्वप्रकारकः । को दंडो रक्तत्वसंदेहीत्याकारक एव यदि तत्र ज्ञानांशे रक्तत्वविशिष्टदंडप्रकारकत्वं दंडे रक्तत्व
प्रकारकोऽप्यनुव्यवसायः स्यात् तदा स्वीक्रियतेतरां यतो विशेष्ये विशेषणमितिरीत्यैव ज्ञायते न तु विशिष्टवैशिष्ट्यविषयताशाली ।
न च पूर्वोक्तातिप्रसंगः । रक्तत्वविशिष्टदंडप्रकारतानिरूपितविषयितासांसर्गिकविषयतानिरूपितविशेष्यतासंबंधेनानुव्य
वसायं प्रति रक्तत्वप्रकारतानिरूपितदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वेन हेतुताया आवश्यकत्वात् । पूर्वोक्तसमूहालंबनानं
तरं च तथाविधानुव्यवसायासंभवात् । आवश्यकत्वं च तादृशहेतुतायाः । रक्तदंड इत्याद्यौ कारकप्रत्यक्षानंतरं यत्र तादृश
समूहालंबनस्मरणादिकं तत्र रक्तदंडं स्मरामीत्यनुव्यवसायापत्तिवारणायेति । अथ दंडो रक्त इत्येतादृशज्ञानोपरमेपि
द्वा रक्तदंडं करोमीत्याकारकस्मृतिसोत्कारोत्पत्त्यात्तत्र व्यभिचारः । न च ज्ञानत्वमपि वेश्यदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यताकरक्तत्वप्र
कारकत्वेनैव हेतुत्वाम व्यभिचार इति वाच्यं । तथापि दंडो रक्त इत्याकारकानुभवसंस्कारसत्त्वोक्तानिर्विकल्पकदशाप
न्नपि विशिष्टवैशिष्ट्य [illegible] बोधापत्तेः । न च संस्कारजन्यविशिष्टवैशिष्ट्यबोधे उद्बोधकानां हेतुत्वेन तदभावान्नापत्तिरिति
वाच्यं । उद्बोधकं विनापि सामान्यसामग्र्याः फलजननेन विशिष्टवैशिष्ट्यबोधसामान्यापादने उद्बोधकविरहस्याकिंचित्करत्वा
दिति चेत् । न स्मृतिसाक्षात्कारसूर्वं नियमतो दंडो रक्त इत्याकारकस्मरणाभ्युपगमेन व्यभिचारानवकाशात् । वस्तुतस्तत्संस्का

प्रत्यक्षत्वेऽपि इच्छाकृतिसाधारणतद्विषयकविजातीयगुणत्वेनैव हेतुत्वोपगमात्। आवश्यकत्वं च गुणे ॥३

स्याच्चत्वं ज्ञानेच्छाकृतिवृत्तिजातिविशेषकल्पनया विशेषणतावच्छेदकप्रकारकविजातीयगुणत्वेनैव हेतुत्वं स्वीक्रियते। अतंतस्मृ
तिहेतुत्वशक्तिकल्पनापेक्षया तादृशजातिकल्पनाया एवोचितत्वात्। न च कृतिसाक्षात्कारपूर्वं विषयस्मृतिकल्पनमावश्यकं।
अन्यथोपनायकज्ञानविरहेण विषयभानासंभवेन कृतिसाक्षात्कारानुदयप्रसंगादिति वाच्यं ज्ञानलक्षणामानसजनकतावच्
२ छेदकतया संस्कारादिवृत्तिजातिविशेषकल्पने। अन्यथा संस्कारादीनां मानसापत्तेरिति। विशिष्टवैशिष्ट्यानुभवत्वमेव ज
न्यतावच्छेदकत्वमास्थीयते स्मरणे तादृशसंस्कारस्य तादृशविषयताविधामक इति वहकः केचित्। अनुभवत्वजातेर्मा
नाभावेन ज्ञानत्वस्यापि नित्यसाधारणतया तस्य जन्यतानवच्छेदकत्वात्। जन्यप्रत्यक्षवृत्ति जातिविशेष एव विशेष
णतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयजन्यतावच्छेदकः। अनुमित्यादौ परामर्शादिरेव तादृशविषयतानियामकः। एवं च शाब्दबो
धे अन्वयांतरवाक्यार्थबोध एव तथा। अथ विजातीयप्रत्यक्षत्वस्य तज्जन्यतावच्छेदकत्वे इतरव्यापकीभूताभावप्रतियोगि
त्व। घटीत्ववान्ती पृथिवीत्याकारककपरामर्शादिनभेदत्वप्रकारकतानदशायामिव तत्कृसदशायामपि पृथिवीतरभे
दवतीत्याद्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यविषयताशालिन्या अनुमितेरापत्तिः। तादृशानुमितौ वत्वव्याप्तितानस्यैव हेतुत्वा
त्वापत्तिरित्युक्तौ च स्वातंत्र्येणेतरभेदत्वप्रकारकज्ञानस्य सत्वे तादृशानुमित्यनुदयापत्तिः। न च पृथिवीमितरभेद इत्याकारि राम
कानुमितिरेवोत्पद्यत इति वाच्यं। साध्यविशेष्यकानुमितौ साध्यप्रसिद्धेर्विधितपातत्र तादृशानुमित्युत्पादासंभवात्तान ४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

च विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या पृथिवीतरभेदवतीत्याकारिकानुमितिस्तत्र जायत एवेति वाच्यं। तथा सति साध्यज्ञानशून्यका
लेतादृशपरामर्शात् पृथिव्यामितरभेदः पृथिवीतरभेदवतीत्याकारिकद्विविधविषयताशालिन्या अनुमितेरापत्तेः। न च
विशिष्टबुद्धिं प्रति विशेषणज्ञानस्य हेतुत्वान्नापत्तिरिति वाच्यं। एवमपि प्रमेयत्वादिनाऽऽइतरभेदज्ञानकाले तथाविधानु
मितेरापत्तिसंभवात्। न च प्रमेयत्वादिना साध्यज्ञानकाले साध्यविशेष्यकानुमितिं प्रति बाधकीभूतसाध्यसिद्धिसत्त्वेन त
न द्विविधविषयताशाल्यनुमित्यापत्तिरिति वाच्यं। साध्यतावच्छेदकप्रकारकसिद्धेरेव साध्यविशेष्यकानुमितिविरोधित्वा
त्। अन्यथा इतरभेदत्वरूपेणाभेदांते रावगाहिपृथिव्यां इतरभेदइत्याकारकसिद्धिकाले तादृशानुमितिवारणापत्तादृशा
नुमितिं प्रति पक्षविषयत्वनिविष्टसिद्धेः प्रतिबध्यप्रतिबंधकत्वानंतरापत्तेरिति। तस्मादितरभेदत्वप्रकारकज्ञानकालीन
व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानजन्यानुमितौ विशिष्टवैशिष्ट्यविषयताया स्वीकार आवश्यकः। तत्साधारण्यं च विशेषणतावच्छेदकप्र
कारकज्ञानजन्यतावच्छेदकस्यावश्यकं। तथा च सति नेतरभेदत्वप्रकारकज्ञानशून्यकाले विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या
इतरभेदत्वप्रकारकद्विविधविषयताशाल्यनुमित्यापत्तिः। विशिष्टवैशिष्ट्यानवगाहित्वाद्विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या
जायमानाया अनुमितेरप्रसिद्धेः। विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिन्यां च तस्यां विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयस्य हेतुत्वादि
ति चेत एवमपि अनुमितौ स्वातंत्र्योणोवहेतुत्वं अनुमितिसाधारणस्य जन्यतावच्छेदकत्वे नित्यव्यावर्त्तनीयाय जन्यत्वनिवेशश्च।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

स्यावश्यकतयामिथो विशेषणविशेष्यभावे विनिगमनाविरहेण कार्यकारणभावद्वयस्यावश्यकत्वात्। अवच्छेदके गौरवाच्च। पा
कुः परे तु अनुभवत्वादिकमनिवेश्य विशिष्टवैशिष्ट्यविषयतावत्त्वमेव तदवच्छेदकमास्थीयते। विशेषणतावच्छेदकप्रकार
कज्ञानशून्यकालीनस्मरणोद्बुद्धज्ञाने च विशिष्टविशेषणमित्येतादृशविषयतामात्रमनुपेयते। तेन न व्यभिचारः। न वानि
त्यसाधारणमिति निवर्दनी। केचित्तु। विशेषणतावच्छेदकसंशयकाले विशिष्टवैशिष्ट्यबोधं स्वीकृत्य निर्णयत्वमनिवेश्य वि
शेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेनैव हेतुतां कल्पयन्ति। तदसत्। संशयसाधारणज्ञानस्य हेतुत्वे। अप्रामाण्यनिर्णयस्यैवोत्तेज
कतया निर्णयत्वेन हेतुत्वे चाप्रामाण्यज्ञानसामान्यस्यैव तथात्वे न निर्णयत्वेन हेतुत्वकल्पनस्योचितत्वात्। अन्यथा विशे
षणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयत्वापेक्षया गुरुशरीरस्याप्रामाण्यज्ञाननिर्णयत्वनिवेशनमहागौरवप्रसंगात्। अथ वि
म शेषणतावच्छेदकसंशयकल्पितं च अप्रामाण्यशंकायां भवन्मते इष्टमपि विशिष्टवैशिष्ट्यबोधानंगीकारादप्रामाण्यज्ञानवा
वच्छिन्नाभावे विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानहेतुतायां निवेश्यते न तु निर्णयत्वघटितगुरुशरीरावच्छिन्नाभाव इति चे
त्। एवमपि संशयसाधारणज्ञानस्य विशिष्टवैशिष्ट्यबोधहेतुत्वे। तु मित्यादिकं प्रति परामर्शस्य हेतुत्वे वह्निव्याप्यधूमवान्
पर्वतः वह्निव्याप्यधूमवत्त्वस्य हानसमित्याद्यनिकविधज्ञाने व्याप्यांशे निर्णयत्वनिवेशापत्ते रवं। अस्माकं तु तत्र व्याप्तिविशि ताम
ष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वादिना हेतुत्वस्वीकारात्। विशेषणतावच्छेदकांशे संशयात्मकविशिष्टवैशिष्ट्यबोधाप्रसिद्ध्या व्याप्त्यं ५

गा १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

यत्वस्यानिवेशेपि स्वतन्तिविरहात् तन्त्वाहार्यविशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयो नरो त्यन्न स्वविशेषणतावच्छेदकांशे सं
शयात्मकज्ञानस्य विशिष्टवैशिष्ट्यविषयताशालित्वबाधकाभावात् तादृशज्ञानोत्तरमनुमितिवारणाय विशेषणता
वच्छेदकप्रकारकनिर्णयित्वे न विशिष्टवैशिष्ट्यबोधवादिनापि परामर्शहेतुतायां व्याप्यांशे निर्णयित्वमवश्यं निवेश्य मि
ति लाघवमिति वाच्यं। अनाहार्यविशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयित्वेनैव विशिष्टवैशिष्ट्यबोधे हेतुत्वाभ्युपगमा
१ वैशिष्ट्यबोधहेतुतायां। त्। अत एव विशिष्टवैशिष्ट्यबोधे पि तु मितिलक्षणानि व्यास्तिःसंगच्छते। अन्यथानुमितिजनकतावच्छेदकको
टावनाहार्यत्वनिवेशे विशिष्टनिवेशे एकरूपेण हेतुत्वाभावान्नानिव्याप्तिविशिष्टकायामनुगत्यापत्तेः। नच विशेषणता
वच्छेदकप्रकारकज्ञानहेतुतायां [illegible] अनाहार्यत्वस्य निर्णयित्वस्य च निवेशापेक्षया परामर्शहेतुतायां
व्याप्यांशे निर्णयित्वनिवेशनमेवोचितमिति वाच्यं। वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतः वह्निव्याप्यधूमवन्महानसमित्यादिनेकवि
धज्ञाने हेतुतायां निर्णयित्वनिवेशापेक्षया धूमो वह्निव्याप्य इत्याकारकैकविधज्ञानहेतुतायां तन्निवेशे लाघवात्। न
च धूमो वह्निव्याप्य इत्याकारकसामानाधिकरण्यावगाहियो निर्णयिदशायां सामानाधिकरण्येन व्याप्यभाववानेवा
धकाभावात् धूमत्वसामानाधिकरण्येन व्याप्यभावकोटिके संशयस्यापि विशिष्टवैशिष्ट्यविषयताशालित्वात्तदुत्त
रमनुमितिवारणाय व्याप्यांशे निर्णयित्वनिवेशनमावश्यकमिति वाच्यं। विशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्येनोभ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

थकोऽघवगाहि ज्ञाने संशयत्वाभावात्तादृशज्ञानादनुमितिस्वीकारे सत्यभावत्वानवच्छिन्नत्वसामानाधिकरण्येन व्याप्तिप्रका
रकनिर्णयानंतरोत्पन्नात्तत्त्वावच्छेदेन व्याप्यवगाहिनो धूमत्वसामानाधिकरण्येन व्याप्यभावावगाहिनः संशयादनु
मित्युत्पादो वारयितुमशक्यः तेन तादृशज्ञानस्य व्याप्तिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वस्वीकारादिति वाच्यं अवच्छेदकावच्छे
देन व्याप्तिप्रकारकविशिष्टवैशिष्ट्यबोधे ऽवच्छेदकावच्छेदेन व्याप्तिप्रकारकनिर्णयस्य हेतुत्वात् अवच्छेदकेऽवच्छेदेन निर्ण
यसत्त्वे धूमत्वे विशेष्यतावच्छेदकीभूतव्याप्यभावमानाभावात् तेनैवमपि धूमो वह्निव्याप्य इत्यादृशज्ञानस्यैव निर्णा
यत्वे न हेतुत्वमायाति। रक्तदण्डो वानित्यादिविशिष्टवैशिष्ट्यबोधस्थलीयहेतुतापत्ति निर्णयत्वनिवेशे पुनः किं विरह इति वाच्यं
दण्डो रक्त इत्याकारकज्ञानस्य निर्णयत्वेन हेतुत्वे रक्तो विशिष्टदण्डादिहेतुकानुमितौ तद्धेतुकपरामर्शहेतुताया हेतुतावच्छे
दकीभूतरक्तत्वांशे निर्णयत्वानिवेशेन लाघवात् विशिष्टवैशिष्ट्यविषयतायामेव निवेशेन तद्दण्डो संशयात्मककपराम
र्शादनुमित्यापत्तेरसंभवात् वक्तव्यत्वात्। विशिष्टवैशिष्ट्यबोधं प्रति विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेन हेतुत्वे घावि
ह्नित्वादृशविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि प्रत्यक्षसामग्रीकाले दण्डो न रक्त इत्याकारकानुमितिः स्याद्बाधादिनारणाय तादृशा
नुमित्यादौ तथाविधसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पने गौरवं। अस्माकं तु तादृशसामग्रीकाले दण्डो रक्त इत्याकारकनिर्ण
यस्य नियमतः सत्त्वात् तादृशनिर्णयस्य बाधस्तु द्वारा तथाविधानुमितिप्रतिबंधकतया तादृशसामग्र्याः प्रतिबंधकताया

राम.
६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अकल्पनात्। नचतादृशसामग्रीकालेतरानुमितिवारणाय तत्र तादृशसामग्रीप्रतिबंधकत्वे कल्पनीये तत्र विषयसमनि
वेश्यानुमितित्वावच्छिन्नं प्रतित्वेव तथाकल्पना तत्तदतिरिक्तप्रतिबंधकताकल्पनाधिक्यमिति वाच्यं। इच्छायाः उत्ते
जकत्वानुरोधेन विशिष्टविशिष्टप्रतिबंधकतायाः आवश्यकत्वादिति। एतेन परामर्शहेतुतायां विशिष्टवैशिष्ट्यवि
षयतानिवेशोपि निरायित्वनिवेशस्यावश्यकः। अन्यथा धूमो वह्निव्याप्य इति निरायिनं तद्व्याप्याभाववत्त्वे संशयबला
व्याप्यभावावगाहिनः संशयात्मकव्याप्तिमत्ताज्ञानादनुमित्यापत्तिः। तादृशज्ञानस्य तथाविधविषयताशालित्वे बाधका
भावादिति न लाघवावकाश इति परास्तं। तावता गुरुकल्पलाघवापरीक्षणादिति। अथवा। संशयोत्तरविशिष्टवैशिष्ट्यबो
धात्मपुनरागमेपि विशिष्टवैशिष्ट्यबोधत्वावच्छिन्नं प्रति विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिरायित्वेन हेतुत्वमनर्थकं दण्डो
रक्तो रक्तो वेति संशयानंतरं रक्तदण्डवानिति विशिष्टवैशिष्ट्यबोधवारणाय तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यबोधं प्रति दंडत्वध
र्मितावच्छेदककरक्तत्वाभावप्रकारकज्ञानाभावत्वेन हेतुत्वं कल्प्यतां संशयानंतरं निरायित्वेतिचेत् न। विवेकेन विशि
ष्टवैशिष्ट्यबोधः। नचतादृशकारणताद्वयकल्पनापेक्षया लाघवात् दंडत्वधर्मितावच्छेदककरक्तत्वप्रकारकनिरायित्वे
नैव अस्तु हेतुत्वकल्पनं समुचितमिति वाच्यं। दंडत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितरक्तत्वाभावप्रकारताऽन्यत्व दंडत्वा
वच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितरक्तत्वप्रकारताशालिज्ञानत्वरूपनिरायित्वेन हेतुत्वे तादृशप्रकारताऽन्यत्वता दश

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कार्यकारणभावविचारः समासः नं० ४३१२

प्रकारताशालित्वज्ञानत्वाभ्यां मिथो विशेषणविशेष्यभावे विनिगमनाविरहेणाघरकारणाभावापत्तेरवच्छेदकगौरवाच्च । अन्य
थैतादृशरक्तत्वाभावप्रकारकज्ञानाभावस्य हेतुतायां तादृशरक्तत्वाभावप्रकारकत्वज्ञानत्वयोर्विशेषणविशेष्यभावे विनिग
मनाविरहेण कार्यकारणभावद्वयं रक्तत्वप्रकारकज्ञानहेतुतायां च रक्तत्वप्रकारकत्वज्ञानत्वयोर्विशेषणविशेष्यभावे विनि
गमनाविरहद्वयोपमितिकार्यकारणभावचतुष्टयकल्पनादवच्छेदकलाघवाच्चेति । एवं रक्तदंडवद्भूतलवान् रक्तदंडवत्पुरुष २४
वानित्यादिविशिष्टवैशिष्ट्यबोधे रक्तदंडभूतलमित्यादिबहुविधज्ञानस्य हेतुतायां दंडत्वधर्मितावच्छेदककरक्तत्वाभाव
प्रकारकान्यत्वरूपनियामकत्वस्य निवेशेन भवन्मते गौरवं । तदानिवेशे रक्तत्वांशे संशयात्मकतादृशज्ञानानन्तरं तादृशबोधा
पत्तेः । न च स्ववत्तादृशविशिष्टवैशिष्ट्यबोधेपि तथाविधसंशयस्य प्रतिबंधकत्वं कल्प्यमिति वाच्यं । मन्मते च रक्तत्वविशिष्टवै
शिष्ट्यावगाहिज्ञानं प्रति दंडत्वधर्मितावच्छेदककरक्तत्वाभावप्रकारकज्ञानस्य रक्तदंडवानित्याकारकज्ञानस्थले प्रतिबं
धकताकल्पनात्तत्प्रतिबध्यतावच्छेदकीभूतविषयतापाश्चव्यापकतया तादृशसंशयकाले व्यापकधर्मविछिन्नसा
ध्यभावादेव रक्तदंडवद्भूतलवान्देश इत्यादिविशिष्टवैशिष्ट्यबोधासंभवात् तत्कारणाय तत्र रक्तत्वाभावप्रकारके
ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वानाकल्पनात् । किंतु रक्तदंडवद्भूतलवानित्यादिबोधे रक्तदंडाभावप्रकारकज्ञानमात्रस्य प्रति गम
बंधकत्वं कल्प्यते । न च मन्मतेपि रक्तदंडवानित्यादिविशिष्टवैशिष्ट्यहेतुभूतदंडत्वधर्मितावच्छेदककरक्तत्वप्रकारकनिश्चा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MoE

कीभूततत्तदात्मसंसृष्टत्वपर्याप्तिकसामग्र्यासीसमवायेनानुमित्युत्पादकत्वतदात्मसंसृष्टत्वजातिसिद्धिप्रसंगाभावादिघटितसामग्र्यामपि निवेशान्न
ष्टघासामग्र्यन्तराणां कृत्याप्यसत्वेनाप्रसंगाभावात्. अनुमित्यादिसामग्रीतदात्मीयमात्मनि वर्त्तते॥ न च सा तादात्म्येन तदात्मनोऽभावा
त्. तापित्तदात्मनि. सिद्धिस्तादृशीति॥ न चैवं साध्यवत्तादात्म्यसत्त्वेनात्मत्वाभाववत्त्वेनानात्मत्वानात्मकतां हेतुत्वकत्वस्याधिकारादेत
न्मते गौरवमिति वाच्यं॥ समवायसत्तासंतिकृष्टस्यैव विषयमहेतुलिंगाविशिष्टैनैव मित्यासु परामर्शहेतुतोऽस्तु पूर्वापरविच्छिन्नविनि
गमनाविरहेणानन्तकारणताधिक्यात्तद्व्यपेक्षया आत्मत्वव्यक्तिभेदेनापद्वार्थितकारणताकल्पने लाघवमिति तत्त्वविदः साहुः॥ ❀॥ १६८४
इति श्रीहरिरामतर्कालंकारविरचिते धर्मितावच्छेदकत्वप्रत्यासत्तिविचारः समाप्तः॥ ॥युगवसुरसचंद्रे प्रमितशाके निदाघे वि
विताविसितपक्षे शुक्रवारे च पूर्णे॥ श्रीवर्धमानपरेण नाम्ना स्वयेष्टं लिखनमजनि तद्धुःखतर्कैर्लकैर्पिसा॥ ॥१॥ वैशाखशुदि

धर्मितावादः/ नं॰ ४३१२ गदाधरः/

श्री ५ को सरकार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

त्रे२

तासत्तिकत्वेन वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतविषयत्वसंशयाप्रतिबन्धकत्वादीनामेकत्र कारणतावच्छेदके कोटिनिवेशनीयतया विशेषणविशेष्यभावे विनि
गमनाविरहेण कार्यकारणभावाननुगमः ॥ एतन्मते तु तेषां नैककोटिनिवेशः । किन्तु तत्तद्धर्मावच्छेदेन नानैव कारणता [illegible]ते इति लाघवं ॥ भवन्मते प्रसि
द्धरूपावच्छेदेन नानानुमितौ तत्कल्पनेन संभवति । तथा सति वह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतादिविषयकसंशयस्य संशयप्रयोज्यघटादिज्ञानस्य [illegible]त्वे एवं वह्नि
व्याप्यधूमवत्पर्वतादिविषयकसंस्कारघटादिज्ञानस्य सत्वे समवेतत्वकारणतावच्छेदकीभूततादात्म्यप्रत्यासत्त्यानाट्रककलकारणतावच्छे
दकावच्छिन्नानामेकत्राभावेनापत्त्यभावात् प्रत्येककारणताकल्पनेन किं विवादकमिति ॥ अथ तन्मते एकस्य परामर्शस्य सत्वे परामर्शि
धूमत्वेप्यात्मनि सिद्ध्यभावादिबलात्समवायेनानुमित्यापत्तिः ॥ तत्र नैः सामानाधिकरण्यसंबन्धेनानुमितेः सामग्र्याः पुरुषान्तरीयप
एवं२ रामर्शस्य सत्वादिति चेन्न ॥ विषयमर्शितस्य सामानाधिकरण्यसंबन्धेन तत्तद्ग्राहकानुमितिं प्रति निरुक्तधर्मतासंबन्धेन तत्तदात्मत्वेन हेतुत्वक
ल्पनात् । एवं समवायसंबन्धेन तत्तदात्मीयानुमितिं प्रति तादात्म्यप्रत्यासत्त्या तत्तदात्मत्वेनापि । एवं च [illegible] प्रत्यासत्त्या तादात्म्य
ह्रकत्तमसिद्ध्यभावादिघटितसामग्र्येव समवायेनानुमित्युत्पादिका । नाहं सामग्री व्याप्तो वाधेयत्वप्रत्यासत्त्या तत्तदात्मत्वस
कृतपरामर्शरूपायाः सामानाधिकरण्यसंबन्धेनानुमित्युत्पादिकायाः सामग्र्याः प्रत्येककालीनत्वसंबन्धेन वेति स्पष्टमेव । ननु
एवं पुरुषान्तरीयपरामर्शदशायामपि परामर्शीयात्मनि तदात्मनि एतदात्मसह कृतसिद्ध्यभावादिघटितसामग्रीबलात्समवायेना
नुमितिरापादनीया ॥ न तु न संभवति ॥ तत्सहकारिण्या सामानाधिकरण्येनानुमित्युत्पादिकायाः पुरुषान्तरीयात्मघटितसामग्र्यास्तद
त्मनि त्रापद्यनीयात्मनि तत्तादात्म्यारम्भायोगवत्त्वेन तत्राधेयतया एतदात्मनोऽभावात् ॥ एतदात्मनिष्ठसिद्ध्यभावादि
घटितापि व्याप्यत्वात् ॥ न हि पुरुषान्तरीयपरामर्शेनाहरामर्षीयवत्त्वेन तत्सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्यानुमित्यापत्तिः । समवायेनानुमित्युत्पादकीभूतसिद्ध्यभा
वे तत्सिद्ध्यादिमत्तदात्मसमवेतपरामर्शसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्यानुमित्युत्पादकीभूतसिद्ध्यभावादिस्तत्पूर्वतनीसत्त्वादिसपिपरामर्शे ॥ तदीयपरामर्शसामानाधिकरण्यसंबन्धेनानुमित्युत्पादकसामग्र्या
वादिघटितसामग्र्याः प्रत्यासत्त्या तत्रासत्त्वात्

ल१

तो वह्निमानित्याद्याकारिकाऽनुमितिर्निर्वाहिका॥ एवं च पर्वतो वह्निमानित्येतादृशलिङ्गिकाले पर्वतत्वज्ञानसहकृतपरामर्शात्मककारण
जीवलात् न पर्वतत्वेविशेष्यतावच्छेदकताघटितसंबन्धेनानुमित्यापत्तिःसंभवति॥ तादृशपरामर्शात्तद्याविषयिताभावविशिष्टत्वाकुत्रापि फलो
ऽनुत्पत्तेः। तादृशपरामर्शस्याप्येतद्याविषयिताभावस्यापित्वेऽस्यात्॥ नापिद्रव्यत्वादिना नघटितसामान्यविरत्वात्॥ इदं च
सामान्यविषयतायां सर्वत्रत्वेऽसत्वेन नवतादृशपरामर्शस्यैवासत्वात्॥ न च विशेष्यतावच्छेदकभेदेनपर्वतत्वज्ञानाहीनानेकविधकेरा
रणताकल्पनेविशेष्यतावच्छेदकताप्रत्यासत्तिकल्पेलाघवात्तवैकाधिकादात्म्यमित्युपस्त्यासत्तिकल्पेऽवसमुचित इति वाच्यं॥
अत्रात्मनिष्ठप्रत्यासत्तिकल्पसाधक्सोधनतत्संवन्धादिभेदेनमित्रपरामर्शेहेतुतायांविशेष्यतावच्छेदकतानियमापेक्षयापक्षतावच्छेद
कभेदेनाधिकैककारणतापाःपरामर्शस्यविशेष्यतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्याकारणताया:कल्पनेलाघवस्यातिस्फुटत्वादिति
ऽनुमितिविस्तरेण॥ केचित्तु॥ परामर्शस्यकारणतावच्छेदकप्रत्यासत्तितादात्म्यं। कार्यतावच्छेदकप्रत्यासत्तिस्वसामानाधिकरण्यं
न च सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्याऽनुमितेरात्मनि उत्पत्तिपरामर्शान्तरेणुत्पन्ने तत्र च तादात्म्यसंबन्धेन परामर्शसत्त्वाद्व्यभिचार इति
वाच्यं॥ धूमपरामर्शवृत्तिसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्याऽनुमितित्वावच्छिन्नं प्रतिधूमपरामर्शादिनाहेतुत्वकल्पने व्यभिचाराभावात्
काघातः॥ न चैवमपि कालान्तरीयधूमपरामर्शादावपि सामानाधिकरण्यसंबन्धेनानुमित्युत्पत्तेस्तत्र कोऽत्र वह्नित्वपूर्वक्षणे ताद
स्यापत्त्यासत्त्यापरामर्शासत्त्वेन व्यभिचार इति वाच्यं॥ कालान्तरीयधूमपरामर्शादौ कारणतावच्छेदकसंबन्धेन कारणासत्त्वे
व कारणाभावस्याप्यव्यवहितपूर्वक्षणेऽसत्त्वेन व्यभिचाराभावकोघात्॥ एवं चान्यलिङ्गकानुमितावपि व्यभिचाराभावका
ताव्यवहितोत्तरत्वं कार्यतावच्छेदककोटौ निवेश्यत इति सम्बन्धप्रत्यासत्तिकल्पापेक्षया महालाघवं॥ एवं समवायप्र

...स्यादिकाले वह्निमान्पर्वत इत्यादिपरामर्शात्पर्वतत्वादौ विशेष्यतावच्छेदकतादिसंबंधेन वह्न्यनुमितिर्वा
वह्नेः आपत्तेः। न च विधेयतावच्छेदकतादिसंबंधेनानुमित्युत्पत्तौ समवायादिसंबंधेनानुमित्युत्पादकसामग्र्या
अपि अपेक्षितत्वात् तादृशसामग्र्याः सिद्ध्यभावादिघटिततया सिद्ध्याः क्वचित्काले सत्त्वान्नापत्तिरिति वाच्यं। इष्यत्वात्
मर्शादिसाक्षात्कारकसिद्ध्यभावादिघटितसामग्र्या अपि समवायसंबंधेन वह्न्यनुमितित्वावच्छिन्नोत्पादकतया साध्या
सामग्र्या एव तदानीं सत्त्वे नापत्तेर्वारयितुमशक्यत्वात्। अथ सिसाधयिषाविशिष्टानुमितौ इच्छाया हेतुत्वकल्पने उपदर्शित
गौरवाभावात्तत्र विशेष्यतावच्छेदकादिनिष्ठप्रत्यासत्तीनामपि प्रतिबंधकत्वं भवतीति नोक्तापत्तिरिति चेन्न। एवमप्यन्यलिंगकेच्छायाः प्रत्या
निष्ठप्रत्यासत्त्यैव प्रतिबंधकत्वं स्वीकरणीयं॥ तत्रानुगतेच्छायाः उत्तेजकत्वस्यावश्यकत्वात्। तत्कालीनानुमितौ तथाविधेच्छानां तत्
व्यक्तित्वेन तत्र हेतुत्वे तत्कालीनपदार्थान्तरे हेतुतासाधारण्याद्विनिगमनाविरहस्तथापि तत्त्वसम्भवात्॥ नवीनं तूत्तेजकत्वमन्ये पदार्थान्तरस्योत्तेज
कत्वमादाय विनिगमनाविरह इति वाच्यं॥ तत्कालीनवाय्वादिसंयोगादिपदार्थान्तराणामुत्तेजकत्वे साध्यानधिकरण एव संबंधाव
च्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावस्यैवाऽन्यलिंगकेच्छायां निवेशनीयत्वे तद्विपक्षयाः। ननु गलत्तत्तल्लिंगकेच्छाभेदानेवोक्तलाघवस्यै
वाविनिगमकत्वात्॥ विवेचितमेवेदं पक्षताविचारेऽस्माभिरिति॥ इदमत्रावधेयम्॥ ॥अत्र केवा सिद्ध्यादीनामात्मनिष्ठप्रत्यासत्त्या
प्रतिबंधकत्वे॥ तथापि विशेष्यतावच्छेदकताप्रत्यासत्त्या परामर्शस्य हेतुत्वे बाधकाभावः॥ तथाहि एतन्मते तत्पुरुषत्वादिकं
विषयान्तरं वा निवेश्य पक्षतामात्मतः पर्वतत्वादिविषयतासंबंधेनानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति ज्ञानत्वावच्छिन्नस्यैव वा पर्वतत्वादिवृत्तिवि
षयतया ज्ञानत्वेन परामर्शत्वादिज्ञानस्य हेतुता कल्प्यते॥ तथा च पर्वतत्वादिज्ञान एव हृत्तत्परामर्शघटितसामग्र्येव पर्व

तावत्यासत्तिकल्पे विशेष्यानिवेशनमावश्यकं । अन्यथा पर्वतत्वेनैकपर्वतविशेष्यकपरामर्शादपरविशेष्यकानु
मित्यापत्तेः । एवंच विशेष्यविशेषणनिवेश्य विशेष्यतावच्छेदकताप्रत्यासत्त्या विशेष्यतावच्छेदकं निवेश्य पर्वतत्वाव
च्छिन्नेविशेष्यकेषु विशेष्यनिष्ठप्रत्यासत्त्या वा कार्यकारणभावः कल्प्यते तद्द्वैते च विनिगमनाविरहः । उभयप्रत्यास
त्त्या हेतुत्वकल्पने च विशेष्यतावच्छेदकविशेष्यभेदेन कारणताद्वयकल्प्यस्यावश्यकतया लाघवानवकाशः । विशे
ष्यतावच्छेदकमनिवेश्य विशेष्यताप्रत्यासत्त्या विशेष्यमनिवेश्य च विशेष्यतावच्छेदकताप्रत्यासत्त्या कारणता
द्वयकल्पने पर्वतत्वेन तत्पर्वतद्रव्यत्वेन च पर्वतान्तरमवगाहमानात्परामर्शात्पर्वतत्वेन पर्वतान्तरद्रव्यत्वेन तत्पर्वत
मवगाहमानायाऽनुमितेरापत्तेर्विशेष्यतावच्छेदकं निवेश्यैव विशेष्यताप्रत्यासत्त्या विशेष्यनिवेशेनैव चावच्छे
दकताप्रत्यासत्त्या हेतुतायाः कल्पनीयतया तदपि निरस्तं । पृथक्२ कार्यकारणभावे विशेष्यतावच्छेदक
विशेष्ययोर्निवेशेऽप्युक्तरीत्या उभयोर्निवेशेनापुक्तरीत्या लाघवासंभवादिति । इदंतु चिंत्यं । सिद्धांते
नात्मनिष्ठप्रत्यासत्त्यैव प्रतिबंधकत्वमास्थेयम् । ननु विशेष्यतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्या । तथासति पर्व राम १६
तत्वद्रव्यत्वावच्छिन्नपक्षकानुमितिप्रयोजकोऽनुगतानुमित्सानामेकतरोत्तेजकताप्रसंगेन गौरवात्तद्
वच्छपरामर्शस्यापि आत्मनिष्ठप्रत्यासत्त्या हेतुत्वकल्पनमावश्यकम् । अन्यथा पर्वतो वह्निमानित्यतो द्रव्यं वह्नि

वोचितं ॥ एवं च परामर्शस्यापि विशेष्यतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्या हेतुत्वं उअन्ते ॥ ननु विषयतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्या ॥ तथा च निःसाम-
ग्रीकालीनो विशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेनानुमितिमुत्पादिकायाः तादृशपरामर्शरूपग्रहाभावघटितसामग्र्या एककालीनत्वसंबंध-
भावेऽपि विधेयतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्याऽऽपत्तेस्तन्न क्षोभः तत्पदार्थघटितसामग्र्यां निवेशनीयतया वह्निमात्त्वत्वावच्छिन्न-
भाववत्त्वं वह्निमात्त्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वादिरूपा सामग्र्यग्रहदशायामपि
पत्वादिहेतुस्तदभावस्यैककालीनत्वसंबंधेन वह्निमात्त्वावच्छिन्नेतरत्वादिपरामर्शविशिष्टत्वात् ततः पर्वतत्वावच्छिन्ना-
वच्छिन्नतानिरूपितविधेयतावच्छेदकतासंबंधेन वह्निमात्त्वाद्यनुमित्युत्पादप्रसंगात् ॥ विशेष्यतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्या
हेतुत्वेन तु एकसंबंधेन कार्योत्पादकयोः परामर्शाभासाद्यग्रहाभावयोः स्वीयकारणतावच्छेदकसंबंधेनैकाधिकर-
ण्यापन्नयोरेव विशेष्यतावच्छेदकप्रत्यासत्त्या फलोत्पादप्रयोजकीभूतसामग्रीघटकतया नोपस्थितत्वे पर्व-
तत्वे विशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेनानुमित्यापत्तिः ॥ तद्ग्राह्यपरामर्शाग्रहाभावासत्त्वेनोक्तरूपसामग्र्या एवाभावात् ॥
वस्तुतो विशिष्टज्ञानविरह एव सम्यक्प्रत्यासत्त्येव हेतुहेतुमद्भावः ॥ एवमप्यात्मनिष्ठप्रत्यासत्तिकत्वापेक्षया लाघव-
मस्तु फलमेव न त्वादि आत्मनिष्ठप्रत्यासत्तिकत्वे विषयतावच्छेदकपक्षतावच्छेदकयोरेकत्रानिवेशात्संवन्तत्वरूपेक-
रूपक्षतावच्छेदकेनिवेश्यवह्निमात्त्वादिसाध्यविधेयतावच्छेदकभेदेन कार्यकारणभावसहस्रमिति सहस्रपक्षे-
वच्छेदकभेदेन सहस्रयुक्तिनसहस्रकार्यकारणभावः ॥ आत्मनिष्ठे तु सहस्रहेतुमात्रं तत्कल्पनम् ॥ एकैकविधेय-
७८ तावच्छेदकैकैकपक्षतावच्छेदकवन्निवेश्य एकैककार्यकारणभावमात्रकल्पनात् ॥ एतेन विशेष्यतावच्छेदकै-

धूमिता॰ पितविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छेदकतायांतिसुरथवह्निः साध्यत्वावच्छिन्नाभावधूम[illegible]त्वावच्छिन्नाभाववह्निव्याप्य[illegible]धूमत्वावच्छि
१८ न्नाभावकेचित्कुसंशयपानीयासंवारणेनयाधूमत्वावच्छिन्नाभावप्रकारकसंशयात्मकत्वादृष्टान्तानिवेशात् ॥ वस्तुतो वह्निव्याप्यत्वाव
च्छिन्नाभाववद्वृत्तिवह्निव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वादिरूपाया प्रामाण्यग्रहाभि
[illegible]सामानाधिकरण्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रयोजकहेतुतावच्छेदकोक्तिसंबंधेनसंबंधीयनिविशेष्यतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्यासमविधे
यतावच्छेदकनिष्ठप्रकारतासमानाधिकरणावच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावानामविषयतावच्छेदकनिरूपितसामानाधिकरण्यसंबंधेनविधे हे ६
यतावच्छेदकनिष्ठप्रकारतावच्छिन्नपरामर्शोपि हेतुतावच्छेदकविधेयतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्यैवहेतुत्वात्प्रसिद्धवह्निमोक्षा
सामानाधिकरण्येनविधेयतावच्छेदक[illegible]विधेयतापि वीपत्वात् । एकविधविषयतापाःप्रतियोगिताकावच्छेदकसंबंधत्वाभिकारेस्म
निविधविषयताकःवह्निव्याप्यत्वविषयत्वादिनानिवेशस्यावश्यकत्वात् [illegible]ऽलोकव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारकानिरू
पितवह्निव्याप्यतावच्छेदकनिष्ठप्रकारतासमानाधिकरणप्रतियोगिताकतदभावानां विषयतावच्छेदकनिरूपितसामानाधिकरण्यसंबं
धेनविधेयव्याप्यत्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तिपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वाघटकादिज्ञानत्वालेऽनुमितिप्रतिबंधकत्वासंभवात् ॥ न
नुविधेयतानिरूपितविधेयतावच्छेदकभेदेनैवविधेयतावच्छेदकभेदेनापि कार्यकारणभावव्याकुलत्वात् ॥ विधेयतावच्छेद
कनिष्ठप्रत्यासत्त्यादर्शनस्यनिष्फलत्वात् ॥ स्ववामहत्वाप्रामाण्यग्रहाभावानामात्मनिष्ठप्रत्यासत्त्या हेतुत्वकल्पनेऽपि पक्ष
तावच्छेदकविधेयतावच्छेदकोभयसंबंधेनानंतहेतुताकल्पनप्रयुक्तगौरवपराहतत्वात् इतिसाम्युपदर्शितविशेष्यतावच्छे हेत्वः
दकनिष्ठसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावस्यविशेष्यतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्यानुमितिहेतुत्वकल्पनमे १८

मेदेना २

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कावच्छिन्नत्वविरहात्॥ अथ स्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्वरूपकज्ञाननिरूपितत्वोभयसंबंधेन पक्षविशेष्यतानिरूपितताभावविषय
तानिरूपितहेतुप्रकारतानिरूपितव्याप्तिप्रकारतानिरूपितसाध्यप्रकारताविशिष्टान्यायापक्षविशेष्यतानिरूपितहेतुप्रकारता
निरूपितव्याप्तिप्रकारतानिरूपितसाध्यप्रकारतातदवच्छेदकत्वसम्बन्धसत्त्वापरामर्शस्य हेतुत्वान्नानुपपत्तिः॥ [illegible] वह्निव्याप्तिव
ह्निव्याप्यनीलधूमाभाववान् वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्याद्याकारकपरामर्शादनुमित्युपपत्तये॥ भावविशेष्यता
निरूपितहेतुप्रकारतायां वह्निव्याप्यत्वधर्मस्तावन्मात्रातिरिक्तधर्मेणानवच्छिन्नत्वं निवेशनीयम्। साध्यतावच्छेदकसंबन्धस्यावर
क इति वाच्यं॥ तन्निरूपिताविशेष्यतानिरूपकत्वसंबंधेन धूमत्वान्यूनवृत्तिप्रकारताविशिष्टपक्षीयहेतुप्रकार
ता निरूपितव्याप्तिप्रकारता यन्निवेशेनेव उक्तज्ञानीयपर्वतादृशाव्याप्तिप्रकारतायामुक्तसंबंधेन नीलप्रकारताविरह
त्वात्तादृशज्ञानादनुमित्युपपत्तेः॥ वह्निव्याप्यधूमत्वावच्छिन्नाभावकोटिकसंशयपर्यवसन्नधूमत्वान्यूनवृत्तिव्याप्ति
प्रकारतायां निवेश इति चेत्॥ एवं सत्यपि धूमत्वावच्छिन्नाभावकोटिकवह्निव्याप्यधूमवत्संशयादनुमित्यापत्तिः॥
तादृशज्ञानीयविषयतायामुपदर्शिततोभयसंबंधेनाभावप्रकारतानिरूपितहेतुप्रकारतानिरूपितव्याप्ति
प्रकारतानिरूपितसाध्यप्रकारताविशिष्टत्वाभावात्॥ तद्वारणाय धूमत्वावच्छिन्नाभावप्रकारतानिरूपितपक्ष
तावच्छेदकतावच्छिन्नविशेष्यताकान्यत्वस्य कारणतावच्छेदककोटौ निवेशे तु तद्दोषः स्यात्॥ किंच पक्षतावच्छेदकसा
सातिकल्पापेक्षया॥ विशेष्यतावच्छेदकतावच्छिन्नत्वस्य ... स्वरूपकनिरूपितत्वस्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वोभयसंबं
धेन वह्निव्याप्यत्वाभावरिक्तसाध्य ... अवच्छिन्नप्रतियोगिताप्रकारतानिरूपिताभावप्रकारतानिरू

नि २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

समानाधिकरण्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकयद्धर्मवत्सामानाधिकरण्यमिति साकारकात्सामानाधिकरण्यनिरूपकतावच्छेदे
कमुद्रमात्रस्वरूपतो वह्नित्वान्नगाहिनः परामर्शात्स्वरूपतो वह्नित्वविधेयतावच्छेदकीकृत्यानुमित्यापत्तेः॥ न वेष्टापत्तिः॥ तत्र
वह्नित्वरूपाज्ञानिस्याकारकापरामर्शादिनानुमितेरसत्त्वेः॥ अन्यथा केवलतत्पाविशाकारानुमितिविलोपप्रसङ्गादिति वच्य॥ लाघवात्
साध्याभाववद्वृत्तित्वरूपव्याप्तिज्ञानस्यैव हेतुत्वमुपपत्ते॥ न तु व्यापकसामानाधिकरण्यज्ञानस्य॥ एवं च निरवच्छिन्नविधेयतावच्छे
दकत्वप्रत्यासत्त्या ऽनुमितित्वावच्छिन्नं प्रति पक्षविशेष्यतानिरूपितहेतुप्रकारतानिरूपिताया ऽभाववत्त्वावच्छिन्नावच्छेदके
तारत्वेवैशिष्ट्यसाध्यनिष्ठावच्छेदकतापर्याप्त्यनिवेशं तत्तदवच्छेदकतानिरूपितानिरवच्छिन्नावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्याप
रामर्शहेतुत्वकल्पनये वोपदर्शितानुपपत्तिनिराकरणसंभवात्॥ तथा चोक्तपद्धतिल विनिगमनाविरहो दुर्वार एव
॥ अत्रेदं प्रतिभाति॥ वह्निव्याप्यत्वावच्छिन्नाभावप्रकारकत्वरूपनिश्चयत्वनिवेशानुरोधात्साध्यतावच्छेदकस्यावश्यं
निवेशनियमनपाविधेयतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्तिकल्पने लाघवानवकाशः॥ न च वह्निव्याप्यत्वावच्छिन्नाभावप्र
कारकत्वं न निवेश्यते· किंतु संशयानुमित्योर्वारणाय ज्ञानकतावच्छेदकप्रत्यासत्तिघटकीभूतहेतुप्रकारतायां स्वाव
च्छेदकावच्छिन्नस्वरूपकज्ञाननिरूपितत्वोभयसंबंधेन पक्षवृत्तित्वावच्छिन्नाधिकरणतानिरूपिताभावविषयतानिरूपि
तत्वप्रतियोगिप्रकारताविशिष्टान्यत्वं निवेश्यत इत्यनानुपपत्तिरिति वाच्यं॥ वह्निव्याप्यत्वेन पदार्थान्तरं प्रतियोगि
प्रकारतावच्छेदकविधया ऽवगाहमानस्य वह्निव्याप्यत्वं पक्षविशेष्यकानाहार्यरूपितप्रकारतावच्छेदकविधया ऽवगाह
मानात्संशयादनुमित्यापत्तेः॥ तत्र पक्षविशेष्यतानिरूपितहेतुप्रकारतायास्तादृशप्रतियोगिप्रकारतावच्छे

कारणाभावमेवस्वावच्छेदकतयावगाहमानवकाशो नास्मन्निष्ठप्रत्या[illegible]सत्तेरेवोचितत्वात्। न च विशेषणतावच्छेदकं यद्विशिष्टवैशिष्ट्यविशेषणतावच्छेद
कनिष्ठप्रत्यासत्त्या [illegible]विशेषणतावच्छेदकं वा निवेश्यैव विशेषणतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्या कार्यकारणभावकल्पने अतोऽनन्तकुम्भपृष्टेऽनका
रणतावाहुल्यमिति वाच्यं।। तथा सति वह्निव्याप्यधूमवद्भूमालोकव्याप्यवान्पर्वत इत्याद्याकारकसमूहालंबनपरामर्शाद्धूमत्वध
र्मितावच्छेदकीभूतालोकत्वावच्छिन्नस्य पर्वते तद्धर्मितावच्छेदकीभूतस्य वह्नित्वावच्छिन्नस्यानुमितिप्रसंगात्।। इत्थं च पर्वतत्वेपा
पदर्शितविशेषणतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्यालोकत्ववह्नित्वयोः स्वोपदर्शितविशेषणतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्या सपरामर्शसत्त्वात्। तथा
वेतरनिष्ठप्रत्यासत्त्या विशिष्टव्याप्तिवेशनमावश्यकमेव।। [illegible]विशेषणतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्तिकत्वेऽपि साध्यतावच्छेदकघटितव्या
प्तिविषयतायाः प्रत्यासत्तिकोटौ निवेशितत्वात् साध्यतावच्छेदकस्यापि विषयतया उक्तलाघवानवकाशात्। नन्वेवं हेतुनिष्ठप्रकारता
निरूपितसाध्यतानाधिकरणप्रतिष्ठावच्छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वरूपसाध्यतावच्छेदकप्रति
ष्ठप्रत्यासत्त्या साध्यतावच्छेदकमपि निवेश्यैव हेतुत्वकल्पने सम्भवति।। तादृशावच्छेदकत्वस्य हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वा
नवच्छेदकत्वावच्छिन्नं तन्निवेशनीयं।। अतो न व्यापकत्वानवगाहिज्ञानादनुमित्यापत्तिरिति वाच्यम्।। हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियो
गितानवच्छेदक[illegible]ज्ञानिमत्समानाधिकरणहेतुमानित्या[illegible]दिपरामर्शाद्वह्निमानित्याद्यनुमित्यापत्तिः।। [illegible]उपदर्शितरीत्या
वह्नित्वराहित्यादिघटितवह्नित्वाघटि घटकीभूतभेदानिष्ठावच्छेदकतापर्यन्तनिवेशपक्षे तदवच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्यैव हेतुत्वं कल्पनी
यमतो नोपदर्शितानुपपत्तिः।। हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदके वह्नित्वे तादृशधूमवद्वह्निसमानाधिकर
णवान्नित्याद्याकारकसकलवह्नित्वविशिष्टावगाहिनोऽपि ज्ञानाद्वह्निमानित्याद्यनुमितिरिष्टैवेति वाच्यम्।। एवं सत्यपि हेतु

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

धर्मिता ९६

न्नविशेष्यतात्वावच्छेदेन धूमाभाववद्वृत्तित्वावगाहिज्ञानीयपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितविशेष्यतायाश्चापि तथमवरमसंबंधाभाव
द्विप्राप्यप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायां सत्वात्तादृशज्ञानकाले वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वत इत्येतादृशपरामर्शाद
नुमित्युदयापत्तिरतस्तन्निवेशनं॥ तृतीयपदस्याप्रवेशे धूमप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छेदेनालोका
भाववद्वृत्तित्वावगाहिज्ञानीयपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतावृत्तिविशेष्यतायां अप्रामाण्योभयसंबंधेन धूमप्रकारतानिरूपित
पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायां सत्वात्तादृशज्ञानकाले उपदर्शितपरामर्शादनुमित्यनापत्तिरतस्तन्निवेशनमिति॥ अन्यत्
सर्वं स्वयमूहनीयं सुधीभिरिति॥ अथ वदंति ॥ उपदर्शितविशेष्यतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्यानुमितिपरामर्शयोः कार्य
कारणभावः कल्प्यते॥ उक्तविधेयतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्या वा॥ विधेयतावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्तिश्च कार्यस्य पर्वतत्वा
वच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितविधेयतावच्छेदकत्वं॥ कारणस्य च पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमादिप्रकारता
निरूपितव्याप्तिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वं॥ विशेष्यतावच्छेदक
तानिष्ठप्रत्यासत्तिकल्पे विशेष्यतावच्छेदकभेदेन तत्कल्पे विधेयतावच्छेदकभेदेन कार्यकारणभेदाभावाल्लाघवम्॥ वि
शेष्यतावच्छेदकविधेयतावच्छेदकयोर्न्यूनाधिकभावस्थले सर्वहेतुः परिच्छेद्यः॥ न च विनिगमनाविरहादुभयप्रत्या
सत्त्यैव कार्यकारणभावः स्वीक्रियतामिति वाच्यम्॥ तथा सति विशेष्यतावच्छेदकविधेयतावच्छेदकभेदेन कार्य रामः ९६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शेष्यतात्वावच्छेदेन धूमाभाववद्वृत्तित्वग्रहसत्वे तादृशपरामर्शीयधूमप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायां न तादृशविशेष्य
ताभाववैशिष्ट्यं ॥ तदानीमुपदर्शितत्रितयसंबंधेन तादृशसामान्यज्ञानीयविशेष्यतावृत्तिविशेष्यतायाः धूमप्रकारतानि
रूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायां सत्वात् ॥ प्रतियोगितावच्छेदकतासंबंधमत्र प्रथमदलाप्रवेशे धूमप्रकारतानिरूपि
तमहानसत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छेदेन धूमाभाववद्वृत्तित्वग्रहदशायामपि तादृशपरामर्शीयप्रकारतानिरूपितप
र्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायां तादृशसामान्यज्ञानीयमहानसत्वावच्छिन्नविशेष्यतावृत्तिविशेष्यतायाश्चरमसंबंधेन धू
द्येन सत्वात् सर्वतो वह्निमानित्यनुमित्युदयापत्तिरतः प्रथमदलप्रवेशः ॥ न चावच्छेदकताविशेषणनिवेशे नैवो
पपत्तौ गुरुतरप्रथमदलप्रवेशो निरर्थकः ॥ उपदर्शितासामान्यज्ञानीयमहानसत्वावच्छिन्नविशेष्यतावृत्तिवि
शेष्यतायाः विशेषणताविशेषणमहानसत्वावच्छिन्नविशेष्यतायामेव सत्वात्तद्घटितत्रितयसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगि
ताकतद्भावस्य पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायां सत्वादिति वाच्यम् ॥ विशेषणताविशेषघटितसंबंधावच्छिन्नाभाववति
विशेष्यधूमप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वेन पर्वतविशिष्टविशेष्यतामात्रविषयीकृत्य तद्धूमस्यावच्छेदके स
वगाह्य सामान्यज्ञानं तत्र पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतांतरे विशेषणताविशेषघटितसंबंधावच्छिन्नतादृशसामान्यज्ञानीय
विशेष्यताभावसत्वात् सर्वतो वह्निमानित्यनुमित्यापत्तिः ॥ एवं च द्वितीयदलाप्रवेशे आलोकप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

धर्मिताव॰ १५ रूपितमधिकरणं पर्वतत्वसामानाधिकरण्यनिरूपकाधिकरणस्यैव सामानाधिकरण्यसंबंधेनैकविशिष्टापराधिकरणत्वात्॥ इत्येवकारण
तावच्छेदकविशिष्टनिरूपिताधिकरणतायाएवकारोपात्तस्यादन्ययोत्तकतयान्तर्भूतपर्वतत्वेनविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेनानुमित्यापत्तेः॥
अप्रसिद्धत्वान्नादृशसंबंधावच्छिन्नसामानाधिकरण्यग्रहस्याविशिष्टविशेष्यतावच्छेदकत्वमेवकारणतावच्छेदकः संबंधः॥ उपदर्शितसंबंधेन
पर्वतत्वनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकतायाः सामानाधिकरण्यसंबंधेन तादृशसामानाधिकरण्यग्रहस्याव्याप्तिविरहितयानोपदर्शितकारणताघ
टकसंबंधेन पर्वतत्वे परामर्शोत्पत्तावि नानुपपत्तिरिति॥ अपर्याप्तविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेनानुमितिंप्रतितादृशसंबंधावच्छि
न्नप्रतियोगिताकसामानाधिकरण्यग्रहस्याभावस्यप्रत्येकंहेतुताकल्प्यते इत्याहुः॥ एतेन गुरुकल्पेषु हेतुतावच्छेदकभेदेन परामर्शस्य हे
तुताभेदप्रयोजकइत्यपास्तं॥ तदहिगुरुतायांपुनरेतद्दूषणं॥ ज्ञानीयविशेष्यतानिरूपितविशेष्यताभावविशिष्टापाद्यप्रकारे
तानिरूपितविशेष्यतानवच्छेदकत्वमप्रसिद्धपरामर्शो हेतुः॥ विशेष्यताभावस्य स्वनिरूपितावच्छिन्नत्वहस्यवच्छेदकतावच्छेदकध
र्मावच्छिन्नत्वस्वनिरूपितनिरूपितत्वहस्यवच्छेदकतानिरूपितप्रकारतात्वावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वसंसर्गावच्छिन्नावच्छे
दकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वस्वनिरूपिताधेयत्वप्रकारतानिरूपितापादकरणप्रकारतानिरूपिताभावप्रकारतानि
रूपितप्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्व एतत्त्रितयसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता रामः
कोऽभावः॥ तदेवविशिष्टविशेषणताविशेषणं॥ वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्येतादृशपरामर्शीयधूमप्रकारतानिरूपित १५
पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतासावच्छेदकधूमाभाववद्वृत्तित्वग्रहस्यतादृशपरामर्शीयधूमप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नवि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तानिरूपितनिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्न १

तदेवं तु ना। पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकधूमलिंगकवह्न्यनुमितिं प्रति धूमाभाववद्वृत्तित्वप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्व
कारकत्वग्रहत्वावच्छिन्नाभावत्वेन तस्य हेतुत्वे च हेतुत्वस्य च पत्ते॥ न च सामान्यतो ग्रहाभावस्य पक्षतावच्छेदकभेदेन हेतुत्वस्य परामर्श
स्य च पुरुषभेदेन कारणतावच्छेदकत्वस्य नानात्वे ... तावच्छेदकभेदेन सामान्यतो ग्रहाभावविशिष्टपरामर्शत्वेन हेतुत्वे तत्कल्पने गौ
रव मिति वाच्यं॥ तत्पक्षतावच्छेदकभेदेन ... विशेष्यता ... विरहेण पक्षतावच्छेदकसमसंख्यककार्यकारणभावानां वैगुण्यप्रसं
गात्॥ पक्षतावच्छेदकभेदेन सामान्यग्रहाभावानां गुरुत्वभेदेन परामर्शं प्रति हेतुत्वकल्पनायामपि विनिगमनाविरहात् ... ॥ एवं तु
धूमाभाववद्वृत्तित्वप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितविशेष्यत्वानिष्ठविशेष्यतानिरूपितनाद्यवच्छिन्नत्वनिष्ठावच्छे
दकतानिरूपितावच्छेदकत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकसामान्यग्रहाभावविशिष्टपरामर्शत्वेन हेतुता कल्पनान्नोपपत्तिः। धूमप्रका
रतानिरूपितपक्षतावच्छिन्नविशेष्यता धूमाभाववद्वृत्तित्वग्रहदशायामपि तादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकसामान्य
ग्रहाभावविशिष्टपरामर्शस्य पर्वतत्वे सत्त्वात्॥ ... वच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वघटितसामान्याधि
करणपन्न॥ ... वं धूमप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकेन धूमाभाववद्वृत्तित्वग्रहदशायामपि पर्वतो व
ह्निव्याप्यधूमवान् महानसं वह्निव्याप्यधूमवदिति समूहालंबनपरामर्शात् पर्वतो वह्निमानित्यनुमित्यापत्तिरिति गम
कमसत्त्वात्तद्वारणाय तादृशसामानाधिकरण्यसंबंधेन सामान्यग्रहाभावविशिष्टपरामर्शस्य विशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेन प
र्वतत्वे सत्त्वादिति चेन्न॥ तादृशपरामर्शस्य महानसत्वांशे विषयतासामान्यग्रहाभावविशिष्टत्वेऽपि तद्विशिष्टपरामर्शानि

३ मा३

धर्मिता॰ १४

दिग्रूपत्वग्रहसत्वेपि मत्वर्थसत्तानवच्छिन्नविधेयकानुमित्युत्पत्तिविशेष्यतावच्छेदकावच्छेदेन तादृशविशेष्यतानिरूपितत्वप्रकारकत्वसं
बाभावनिवेशस्य ॥ नाप्यंतः ॥ तदज्ञानीयधूमप्रकारतावच्छेदकसंबन्धसत्वाद्यभिन्नधूमाभाववद्वृत्तिविशेष्यतानिरूपितत्वप्र
कारकत्वस्य तादृशायामपि वह्निधूमाभाववत्संयोगसाविशेष्यतानिरूपितत्वस्य तादृशायामपि पर्वतो वह्निमानित्याकारकानुमितेरनुद
यप्रसङ्गात् ॥ न चापि ॥ ज्ञानतावच्छेदकीभूतप्रकारताखंडत्वप्रकाराभाववद्वृत्तिविशेष्यतानिरूपितत्वप्रकारत्वस्य वानुमितिजं
नकघत्ते इत्यनुभवसिद्धं ॥ तादृशविशेष्यतानिरूपितत्वभानं तत्प्रकारकभासा बर्वतिमत्तानसत्वादेरप्रसिद्धेश्च भानेप्यक्षत्य
भावात् ॥ सत्यमेवस्यात् ॥ सकलपि विशेष्यतावच्छेदकतात्रत्यासत्तिकल्पे धूमाभाववद्वृत्तिधूमप्रकारतानिरूपितप्र
त॰ तावच्छिन्नविशेष्यताक धूमाभाववद्वृत्तिधूमप्रकारतानिरूपितमत्वानसत्तावच्छिन्नविशेष्यताकत्वादिरूपेन
तावि धायमाराणाग्रहाभावानामेकत्र निवेशनीयत्वात् वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतः वह्निव्याप्यधूमवत्वमत्वानसत्यविधा
कारकेसमूहालंबनपरामर्शे धूमाभाववद्वृत्तिधूमप्रकारतानिरूपितमत्वानसत्तावच्छिन्नविशेष्यताकत्वादि
रूपायामाराणग्रहसत्वे पर्वतो वह्निमानित्याकारकानुमितेरनुपपत्तिः ॥ नचैव तादृशानुमितिः सर्वानुभवसिद्धं
व नसेकधर्मावच्छिन्नविशेष्यतापंचकमत्ताभाववद्वृत्तित्वग्रहे न धर्मावच्छिन्नविधेयकानुमितिरपि नासंघटते रामः
इति कश्चित् ग्रंथैति ॥ यत्र क्वचित् ॥ अप्रामाण्यग्रहाभाववत्परामर्शीयज्ञानकत्तावच्छेदकतापगम्यत्वप्रसङ्गात् १४

वच्छेदकत्वाभावात्। तत्पर्वतसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रकारताविशेष्यनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेन परामर्शासत्वेपि नभसि वारयितुं
यं पुनः स्यादित्यपिपाठः॥ ॥स्यादेतत् न तावत्सत्तावच्छेदकभेदेन नानाविधाः परामर्शाः ज्ञानाभावात् यत्किंचित्प्रकारानुरोधे
नभेदेन परामर्शहेतुताभेदस्यावश्यकत्वे॥ यत्र च हृदत्वेन धूमाभाववति पर्वते धूमप्रकारकमिदं धूमाभाववदिति सत्त्वस्य
मप्रकारकमितराकारकमिति विलक्षणपरामर्शद्वयस्य सत्त्वे तत्र हृदत्वेन धूमाभाववतिमहानसे धूमप्र
कारकमितराकारकपरामर्शद्वयस्य पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकधूमपरामर्शानन्तरं पर्वतानुमितिरनुदयापत्तेः॥
तत्र पर्वतत्वावच्छिन्नपक्षकधूमादिपरामर्शानन्तरं धूमाभाववति पर्वते धूमप्रकारकमितराकारकपरामर्शज्ञानस्य वैलक्षण्य
तैतादृशपरामर्शस्य पर्वतादिविशेषधूमाद्यभावव्याप्तत्वेन वा व्यतुरपतादृशपरामर्शाभावाभावतितबंध
कत्वादिति तादृशाभावानां ज्ञानकत्वावच्छेदककोटौ निवेश एव नास्तीति वाच्यं पर्वतत्वावच्छिन्नसाध्याधिकरणे प्रतिबंध
वत्यादिपरामर्शानन्तरं तत्समानाधिकरणेन धूमाद्यवत्त्वादिनिस्तादृशपरामर्शस्य हृदयस्यादि वाधकाभावात्
यत्र वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्यादिपरामर्शादव्यवहितोत्पत्तिकज्ञानीयधूमप्रकारतात्वसामानाधिकरणेन धूमाभाववन्महा
नस्यविशेष्यतानिरूपितत्वाव गादिभ्रमत्वस्य पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकानुमितित्वेन तादृश्यपि किंचानादृशग्रहस्य
नत्वावच्छेदकताद्दशविशेष्यतानिरूपितत्वावच्छिन्नभ्रमत्वस्य रसत्वे॥ तन्नाद्यपक्षः॥ वह्निव्याप्यधूमवन्महानसमिति
त्यतादृशपरामर्शादव्यवहितोत्पत्तिकज्ञानीयधूमप्रकारतात्वसामानाधिकरणेन धूमाभाववन्महानसविशेष्यतानिरूपितत्वावग

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सामानाधिकरण्यस्याव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकत्वोभयसंबंधेन तादृशपरामर्शवत्त्वमेव धूमादिपरामर्शवत्त्वमेव धूमादिपरामर्शजन्यतावच्छेदके
निवेश्यते॥ एवं च वह्निव्याप्यधूमवन्महानसं वह्निव्याप्यरूपविशेषवान् पर्वत इत्येतादृशसमूहालंबनजन्यानुमितेः पर्वतत्वसमानाधिकरणोभयावच्छिन्नप्रत्ये
कानुमितित्वात्तादृशोभयसंबंधेन धूमपरामर्शवत्त्वेपि तादृशानुमितिविशिष्टं पितृमधिकरणं तत्पर्वतत्वस्य सामानाधिकरण्यसंबंधेन एकविशि
ष्टाऽपराधिकरणान्तरयोः सामानाधिकरण्यघटितविशेषणस्य यादृशः संबंधः प्रसिद्धः तेन संबंधेन पर्वतीयपराधिकरणं वत्तान्निपतत्वा
पर्वतत्वस्य तादृशसामानाधिकरण्यघटकीभूततादृशधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वरूपविषयतासंबंधेन
विशेषणीभूततादृशधूमपरामर्शानधिकरणत्वात्॥ अतः पर्वततत्तादृशधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्व
संबंधेन परामर्शासत्त्वेपि न व्यभिचारः॥ कार्यतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्व
रूपनियतत्वघटकव्यापकतायाः एवकारेण तात्पर्यगर्भनिवेशनेन कारणतावच्छेदकविशिष्टस्य तादृशाभावप्रतियोगितान
वच्छेदकत्वस्यैव व्यभिचारत्वात्॥ तस्य च प्रकृतेऽसत्त्वात् इति भावः॥ ॥ स्वाव्यवहितपूर्वक्षणवृत्तिज्ञानीयसंयोगावच्छि
न्नधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्व स्वीयवह्निविधेयतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वोभयसंबंधेन
नुमितिं प्रति संयोगावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेन परामर्शत्वेन हेतु
ता उपदर्शितस्य गुरुत्वेनानुमितिं प्रति वह्निविधेयतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वसामान्येन पर्वतत्वेन वे
र्तते ननु तादृशोभयसंबंधेन तत्र तदनुमितस्य च वह्नित्वपूर्ववर्त्तिज्ञानीयधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यता १२

ना३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नुमितिनिरूपितत्वस्यावच्छेदकाव [redacted] च्छिन्नोभयसंबंधेन संयोगसंबंधावच्छिन्नवह्निव्याप्यधूमादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशि-
ष्टत्वविशेष्यतावच्छेदकत्वं कार्यतावच्छेदकमासत्तिस्तादृश [redacted] तमूलत्वेन नानुमितिनिरूपिता पर्वतत्वावच्छिन्नविशे-
ष्यता यथा तादृशसंयोगसंबंधावच्छिन्नधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपकपरामर्शव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमि-
तिनिरूपितानन्तादृशविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नमतोनोपदर्शितोभयसंबंधेन तादृशविशेष्यताविशिष्टत्वम्· अपि
तु मरणानन्तरत्वावच्छिन्नविशेष्यतेवेत्यतो नानुपपत्तिः॥ तादृशानुमितिनिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायाश्च
क१ पितत्वावच्छेदकावच्छिन्नेन संबंधेन समवायान्तरीयपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकप्रमपरामर्शनिरूपिततादृशविशेष्यताविशिष्टत्वात्तत्वपमव
लघवेशः॥ तादृशसमूहालंबनात्मकपरामर्शोपमनसत्वावच्छिन्नविशेष्यतायाः स्वनिरूपकत्वानामव्यवहितोत्तर॰ त्पद्यमानानुमितिनिरूपि-
तत्वसंबंधेनवृत्तित्वमस्तीतो तादृशसमूहालंबनानुमितिनिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायाः सत्वात्तत्र समूहालंबनेऽप्यापत्तेः॥ अत्रभेदेनानु- ता८५
नपक्षताभेदोपगमएव न्निसारा॥ अन्यथा तादृशानुमितिनिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायाः तथाविधोभयसंबंधेन धूमप्रकारतानि-
रूपितविशेष्यताविशिष्टत्वाभावात्पर्वतत्वावच्छिन्नपक्षकधूमलिंगकपरामर्शजन्यानुमितिविशेष्यतानतद्भिन्नत्वेनत्वमिवास्याप्यापत्तेरनुमा-
नत्वात॥ अन्येतु॥ समवायप्रत्यासत्तिकत्वेसमवायसंबंधघटितसामानाधिकरण्यस्याव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकत्वोभयसंबंधेन परा-
मर्शवैशिष्ट्यानिवेशात्तन्मतेपि धूमादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्व वह्निविधेयतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वघटितत्व

धर्मिता० व्याप्यसंबंधावगाहि वह्निव्याप्यरूपविशेषवान् पर्वत इत्येतादृशपरामर्शजन्यपर्वतत्वावच्छिन्नविधेयकानुमितेरपि संयोगसंसर्गकवह्नि
१२ व्याप्यधूमवत्ताविरोधिपर्वतावच्छिन्नतद्रूपात्मकानुमितित्वरूपतादृशधूमपरामर्शजन्यतावच्छेदकाक्रान्ततया विशेष्यतावच्छेदकत्वस
त्वासत्त्वात् तद्धि तद्रूपाक्रान्तपर्वतत्वावच्छिन्नधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वरूपतादृशतावच्छेदकप्रमासत्त्वात्सा संयोगसंब
धावगाहिधूमपरामर्शत्वप्रकारतान्तर्भावेन व्यभिचारः॥ न च भेदवत्त्वेन पुरुषान्तरीयतल्लिङ्गकपरामर्शमवगाहितोत्तरक्षणोत्प
त्तिकाऽन्यसंसर्गकपरामर्शजन्यानुमितौ व्यभिचारवारणाय स्वसमानाधिकरणपरामर्शावगाहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकत्वोभ
यसंबंधेन तत्संबंधावगाहिधूमपरामर्शादिमत्त्वनिवेशनं वक्तव्यं तत्र तेऽपि द्वितीयतत्संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमादिप्रकारतानिरूपि
तविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकत्वस्याव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकत्वसंबंधेन तत्ताद्विधिच्छत्वेकाप्यतावच्छेदककोटौ नि
वेश्यास्वधर्मावच्छिन्नविशेष्यकसंयोगसंबंधावगाहिधूमादिपरामर्शमवगाहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकत्वपर्वतत्वाद्यवच्छिन्नपक्षकान्यसंस
र्गकपरामर्शजन्यानुमितौ व्यभिचारवारणाय इति वाच्यं॥ एवमपि वह्निव्याप्यधूमवत्समवायेन संवह्निव्याप्यरूपविशेषवान् प
र्वत इत्यादिसमूहालम्बनजन्यायाम् तेन संवह्निमत्पर्वतो वह्निव्याप्यवानित्येतादृशसमूहालम्बनानुमितेः पदार्थतो भयसं
बंधेन तादृशज्ञानविधिविषयतापन्नविशेष्यतावच्छेदकतया [redacted] पर्वतत्वेऽपि तत्र तादृशधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्य रामः
तावच्छेदकत्वपरामर्शासत्त्वेन व्यभिचारस्य दुर्वारत्वात्॥ ॥अतएवोक्तं स्वनिरूपकज्ञानावगाहितोत्तरक्षणोत्पन्ना १२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ते ऽतु सत्त्वावच्छिन्नाभावीयप्रतियोगितायां वा निरूपितत्वसंबन्धेन स्वस्यानवच्छेदकतया तादृशाभावमादाय नातिप्रसंगाभावात् ॥ अथैवमपि तन्नि
ष्ठानीयपूर्वस्मादिवृत्तित्वविशिष्टविशेष्यत्वाभावमादायातिप्रसंगो दुर्वारः ॥ तादृशप्रतियोगितायां तज्ज्ञानस्याप्यवच्छेदक
त्वात् ॥ न वा ऽवच्छेदकताया अवृत्तितया तत्र तज्ज्ञानस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वं न संभवति । किंतु पूर्वक्षणवृत्तित्वविशि
ष्टद्वेषत्वावच्छेदकतायामेव निरूपितत्वघटितसामानाधिकरण्यसंबन्धेन ज्ञानावच्छेदकत्वं तस्येति न दोष इति वाच्यम् ॥ पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्ट
वच्छेदकतायां तादृशसंबन्धेन तज्ज्ञानस्यावच्छेदकत्वेन ज्ञाननिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायां वा पूर्वक्षणवृत्तित्वमवच्छेदकमि
त्यत्र विनिगमनाविरहेण तज्ज्ञानस्यापि तत्रावच्छेदकत्वादिति चेन्न ॥ स्वनिष्ठावच्छेदकतायां किंचिदवच्छिन्नावच्छेदकतानिरूप
कत्वस्य निवेशात् तज्ज्ञाननिष्ठतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकतायाः पूर्वक्षणवृत्तित्वलाघवच्छिन्नावच्छेदकतानिरू
पकत्वेन तादृशाभावमादायातिप्रसंगाभावादित्यलं पल्लवितेन ॥ ॥ अथ वह्निविषयकतावच्छेदकताश्रयत्वात् परामर्श
स्य हेतुत्वोपगमे ऽन्यलिंगकानुमितौ हेतुतावच्छेदकमपि वैषम्यमालोकादिलिंगकपरामर्शानामेकरूपेणाहेतुत्वेनास
५२ वंधर्मिकाभववत्परामर्शानामनुमितौ व्यभिचारो दुर्वारः ॥ तथापि ॥ एतन्मते विशेष्यतावच्छेदकसंनिवेशेपि संयोग
संसर्गकवह्निव्याप्यधूमवत्ताज्ञानोत्तरवह्निविषयकानुमितित्वादिकमेव संयोगसंसर्गकधूमादिपरामर्शजन्यतावच्छेदकम्
च्छेदकं वाच्यम् ॥ तथा च महानसत्वादिलाघवविशेष्यकसंयोगसंसर्गावगाहिधूमादिमत्ताज्ञानानन्तरोत्पन्नायाः सम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धर्मिता
११

रूपितत्वाभावेन तादृशव्यक्तिद्वयसंबंधेनालोकाभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावैशिष्ट्याभावात्॥ ज्ञानभेदेन विषयताया भेदे तु सवि-
शेष्यत्वाभावविशिष्टायास्तादृशवह्निव्याप्यप्रकारतानिरूपितविशेष्यतान्तरवच्छेदकत्वमेव परामर्शस्य प्रसक्तमस्तीति॥ द्वितीयाप्यत्वाभा-
वस्यावच्छेदकावच्छेद्यत्वस्थलनिरूपितत्वाभाववद्व्यक्तिनिरूपितप्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रकारता-
निरूपितत्वोभयसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकोऽभावः॥ वह्निव्याप्यधूमवांश्च समवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्यलौकिकादृशज्ञानी-
यपर्वतविशेष्यतायां न दृश्यमूलकसविशेष्यतायाः स्वावच्छेदकावच्छेद्यत्वसत्त्वात्॥ वह्निव्याप्यालोकाभाववान् वह्निव्याप्यधूमवा-
न्पर्वत इत्येतादृशज्ञानीयपर्वतविशेष्यतायां तदीयालोकाभावप्रकारतानिरूपितपर्वतविशेष्यतायाश्चैकमदेत्वात्स-
त्त्वात् तादृशोभयसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविशेष्यत्वाभावविशिष्टत्वमसत्त्वमेव॥ सर्वांशे निश्चयात्मकवह्निव्याप्यधू-
मवान्पर्वत इत्याकारकज्ञानीयधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायां तादृशज्ञानीयविशेष्यतायास्तादृशसंबंधाव-
च्छिन्नाभावो व्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नाभाव एवं रूपमवधेयम्॥ न च ग्रन्थकृद्विशेष्यतात्वावच्छिन्नविशेष्यताकोऽभावोऽव-
च्छिन्नाभावो॥ वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्याकारकनिरूपितविशेष्यतायाः संशयीयज्ञानीयविशेष्यतायास्तादृशसंबंधेन स-
वैशिष्ट्यमप्रसक्तम्॥ वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इत्याकारकसामान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वविशेष्यत्वाभावसत्त्वात्॥ तन्न ज्ञानीयविशेष्यतात्वावच्छि-
न्नविशेष्यतात्वरूपसामान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविशिष्टत्वाभावसत्त्वात्॥ एतेन ज्ञानहेतुत्वेनानुगमयति विशेष्य[redacted]ताऽऽसेनियोगिताऽभावत्वेन तार-
भावत्वेन तादृशाभावविनिवेशप्रयोजनम्॥ इत्यवसंशयात्मकज्ञानीयविशेष्यतायामपि तादृशज्ञानीयाभावप्रकारतानिरूपि- रामः ११
तायामतिव्याप्तिवारणाय॥ इत्यवसंशयात्मकज्ञानीयविशेष्यतावच्छिन्नाभावसत्त्वादिति संगच्छत इति वाच्यम्॥ निरूपितत्वसंबंधाव-
नविशेष्यतायादित्वादित्ताताद्दृशोभयसंबंधावच्छिन्नाभावसत्त्वादित्यसंगतिरिति वाच्यम्॥ अनिर्णीतत्वविशेष्यताद्वितीयप्रतियोगिताकाभाववत्त्वेन तादृशाभावानां निवेश्या-
च्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकीभूतविशेष्यता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ना॰ दुरि … घवा १ … चेत २

नीलधूमविशिष्टतानवच्छेदकरूपवद्व्याप्यवत्त्वमिति यत्वे न पर्वततावच्छिन्नविधेयतानिरूपितवह्निव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रतिहेतुत्वसंभवाद्वेयहेतुतावच्छेदकवि
शिष्टभावच्छेदकयोर्न्यूनाधिकभावस्य सर्वत्र यौक्तत्वया विधेयतावच्छेदकताप्रत्यासत्तिकल्पनानवकाशादित्यर्थं ॥ हेतुतावच्छेदकमे
देन परामर्शस्य हेतुत्वकल्पनमेवोचितं ॥ अन्यथा वह्निव्याप्यधूमाभाववान्पर्वत इत्याद्याहार्यापत्तिरपि आपाद्य अतिरेकानिरासाय विधेयत्वावह्नि
व्याप्यधूमवान्पर्वत इत्यादिनिश्चयासाधारणहेतुत्वान्तरकल्पने गौरवात् ॥ ननु मिति निश्चले वह्निव्याप्यवत्तापि शायाद्यास्तारेतुत्वे
कल्पने विषयभेदेनैव स्पष्टतादृशास्य हेतुमत्त्वसाधारणवह्निव्याप्यधूमादिमत्तानिश्चयविषयत्वस्य समानतावच्छेदकत्वोपगमा
त् तादृशकार्यकारणभावेनैवोपपत्तेः तरति विशेषकारणतायास्तत्राकल्पनात् ॥ अथ वा एतन्मतेऽपि हेतुतावच्छेदकमन्निवेशे वस्त्रा
वच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य निरूपकज्ञानानिरूपितत्वस्य निरूपिताभावविषयतानिरूपितप्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्नप्रकारतावच्छे
दकावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वस्य तत्रैव पक्षविशेषविशेष्यताविशिष्टविशेष्यताकत्वं च वह्निव्याप्यप्रकारतानिरूपितविशेष्यता
के हेतुमत्त्वस्य समानज्ञानत्वेन हेतुताकल्पना ॥ प्रथमदलस्यैव धूमाभाववान् सं वह्निव्याप्यधूमाभाववान्पर्वत इत्याकारका ज्ञा
नीयपर्वतविशेष्यतायाः संग्रहः ॥ द्वितीयदलस्यैव निविष्टत्वे नीयपर्वतादिविशेष्यतायास्तद्घटितसंबंधेन ज्ञानान्तरीय
धूमाभावादिप्रकारत्वानिरूपितपर्वतादिविशेष्यताविशिष्टत्वमिति लक्षितिः ॥ तृतीयदलस्यैवालोकाभाववान् वह्निव्याप्यधूमवां
श्च पर्वत इत्याकारकसमूहालंबनज्ञानीयधूमप्रकारतानिरूपितपर्वतविशेष्यतायाः तावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य निरूपकज्ञानानिरू
पितत्वे भपसंबंधेनालोकाभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टत्वेऽपि न क्षतिः ॥ तादृशविशेष्यतायामालोकाभावप्र
कारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपिताभावविषयतानिरूपितप्रतियोगिताकारत्वावच्छेदकतालोकत्वावच्छिन्नप्रकारतानि

का२

१०१ ३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ता२ क३ ४ नरनभ्युपगमे ४ ता३५ त२

धूमितता१ नायवकं कंचास्वादिति ॥ यथा विशेष्यतावच्छेदकतासमसामानाधिकरण्येहेतुतावच्छेदकीभूतधूमत्वालोकत्वादीनां विशिष्यविवक्षाया आवश्यकतया
कारतावाकुल्वं तथाहि धूमत्वालोकादीनां विशेष्या निवेशो ॥ स्याद्वक्रकावच्छिन्नत्वस्य निरूपकत्वान निरू पितविषयसंबंधेन
१० किंचिद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताव्याप्याभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टत्वस्य व्याप्यप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्व
सत्यासत्याज्ञानभेदेन विशेष्यताभेदाभ्युपगमेऽनुस्वीयव्याप्यप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वस्य निष्प्रमेयज्ञानप्रतियोगितानिरू
पितत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितकिंचिद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताव्याप्याभावप्रकारतासंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतोभयसंबंधेन रामस्य न५
स्यहेतुतावाच्या ॥ तथा च वह्निव्याप्यालोकाभाववान् वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वत इत्याकारकज्ञानात्तु भित्तिसुप्रसंग इति धूमत्वादी
नां विशिष्य निवेशनमावश्यकं सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्तिकल्पेऽनुनहेतुतावच्छेदककोटिप्रवेशकारणं नायाकुल्यो हेतुतावच्छेदककोटौ विषयस्य नि विशिष्य५
रूपितत्वनियोगिताकं भगावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य निरूपकत्वाननिरूपितत्वोभयसंबंधेन पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानि
रूपिताभावप्रकारताविशिष्टज्ञानव्यापर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितव्याप्यप्रकारतान लिंगज्ञानत्वरूपं कार्यतावच्छेदकतानिर्णयत्वेन
ज्ञानभेदेन विषयताभेदाभ्युपगमपक्षे ... अभ्युपगमेऽनुस्वावच्छिन्नप्रतियोगिताभावप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वैकत्वसंबं रामः४
धावच्छिन्नस्य निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतात्मकभेदवत्त्वस्य वाच्यत्वव्याप्यप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वोभयसंबंध १०

ता१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

मति १ वह्नि १

मितिँ स्वोयँ साध्यप्रकारतानिरूपितत्वविशेष्यतावच्छेदकत्वस्वानिष्ठभेदप्रतियोगितानिरूपितस्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभावप्र
कारतानिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकत्वोभयसंबंधेन पराम र्शेहेतु । व ह्व्याप्यधूमव न्नाग मह ानसं वा ह्व्याप्यधूमवान्पर्व
तरत्यापरामर्शेस्वस्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वस्वाभावप्रकारता [redacted] कत्वसंबंधेनेव पर्वतत्व [redacted] वत्वाभावेननादृशसं
बंधावच्छिन्नपर्वतत्वविषप्रतियोगितावच्छेदकताकभेदवत्वात् स्वनिष्ठभेदप्रतियोगितानिरूपितनादृशसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकत्वघटितो
भयघटितसंबंधेनपर्वतत्वघटितेनं अन्यत्तद्रूपवत्वेनावह्निमानित्याकारकेऽनुमितित्वनुदयप्रसंगः स्वनिस्वस्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभाव
प्रकारतानिरूपकत्वसंबंधेनमहानसत्वावच्छिन्नवत्वात् तादृशोभयसंबंधेनमहानसे वर्तते नतस्मान्नोहानसे वह्निमादित्यनुमित्या
पत्तिश्च नन्वयोगितावच्छेदकत्वप्रसिद्धिरयात् तेनपर्वतो वा ह्व्याप्यधूमवान्नवेत्यादिविचारविशिष्टसंदेहानामेव तादृशसंबंधेनपर्वते
त्वम हानसेत्वाभयावच्छिन्नभेदवत्वेऽपिनक्षतिश्च ॥ तादृशाभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वोभयतावच्छिन्नत्वात् ॥ नवय्यादृशावश्ये
विषयधर्मितावच्छेदकसे एकदापि दृष्टिधूमाभाववत्ता ज्ञानं तादृशधर्मानिरूपकत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वोभयसि
द्धात्तनादृशोभयसंबंधेनपरामर्शाभावान्नह्युक्तिविधिविशेषकानुमित्यनुदयप्रसंगइतिवाच्यम् ॥ नादृशानुमित्यनुरोधेनैस्वा
वच्छेदकावच्छिन्नत्वसंबंधेनसूक्ष्मभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टान्यविशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्तापरामर्शस्यहेतुत्वान्तरकल्पना

मा २ अनन्तर्गतानन्तमनुमितित्वविशिष्टविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेनानुमिते॰२

ग्रं॰५

कर्मेदाउ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ता४

न५ विशेष्यतावच्छेदकतापर्याप्त १ लमपत्कृहेता७

धर्मिता१ ति तादृश्येभयत्वस्य तादृशपरामर्शीय [redacted] विशेष्यतानवच्छेदकत्वादिति चेदत्रैव मापानात्तत्स्तस्यापि पर्याप्तत्वविषयिस्थलेकावच्छिन्न
विशेष्यकपरामर्शीतादृशानुमित्यापत्तिर्दुर्वारैवेति ॥ तादृशपरामर्शीयविशेष्यतावच्छेदकतायाः [redacted] [redacted] भयत्वाव
च्छिन्नेनैव पर्याप्तत्वात् ॥ वस्तुतस्तु ॥ अवच्छेदकताया व्यासज्यवृत्तित्वस्य निरस्तत्वाद्गौलपर्वतावाह्निमान्नित्यादित्वाद्विशेष्यता
वच्छेदकतायाश्रयत्वेतक पर्याप्ततया तद्गृहाद्याकारो ऽसंभवदुक्तिकस्तैव । स्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वमित्यत्र स्वपदस्य कल्पं निरर्कमे
वेत्याहुः । ये तु जातिमान्वह्निव्याप्यधूमाभाववान्पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवानित्याकारा ... नुमितिमनुपपन्नेति । के ॥ अतं जाति
मान्वह्निव्याप्यवान्नवेत्याकारकसंशयादृश्यनुमित्यापत्तिरिति वाच्यम् ॥ जातिमान्वह्निव्याप्यवानित्याहिनिश्चयात्पर्वतो वह्नि धूमेनैव ५
मानित्यनुमित्यापत्तिवारणाय निरवच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकतासंबन्धेनानुमितिं प्रति तादृशावच्छेदकतासंबन्धेन परामर्शस्य हेतु
तायाश्च कल्पना । तादृशस्मरणाय ... तेऽपि तत्र वह्न्यनुमित्यापत्तिवारणसंभवात् ॥ जातिमान्वह्निव्याप्यवानित्यादिहेतुसमानविश
ष्यतावच्छेदकत्वघटनास्ताकार्यकारणभावकल्पनातत्र जातिमान्वह्निव्याप्यवान् । नित्यादिनिश्चयकाले जातिमान्वह्निमा
नित्याद्यनुमित्युदयप्रसंग इत्याहुः ॥ अथ ज्ञानमात्रे भेदेन विषयतामेदान्मपृष्यमानविषयत्वकज्ञानीयविषयतायाः ऐ३४
प्रवित्तादृशोभयसंबन्धेनावशिष्टविषयमित्यनुपपत्तिः समाधानेन ॥ इत्युनारिहाविषयाम् ॥ विशेष्यताक्च्छेदकस्य संबन्धेनात्

१ वच्छेदकता२ , स्याधः अंतर२

विशेष्यता १ ...

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वह्निमानित्याकारिकानुमितेरवोत्पत्तावित्थं लेकवीरुप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासिन्नवह्निविधेयतानिरूपितविशेष्यता
वह्निद्वकोसंबंधेनावच्छिन्नतावच्छिन्नप्रतियोगिताकप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासिन्नवह्निव्याप्यप्रकारतानिरूपितविशेष्यताव
च्छेदकत्वप्रत्यासत्यापरम्परयावेहेतुतात्तत्कल्पनायाआवश्यकत्वात् तत्रवह्निव्याप्यधूमप्रकारतासिन्नायाधीलब्धावच्छि
न्नप्रकारतानिरूपितकिंचिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपविषयविशेष्यतायानिवेशनीयतयानुपपत्त्यभावात् पर्वतोवह्नि
वाह्निमानित्यनुमितिस्थलेहेतुतात्तत्कल्पनायाआवश्यकत्वस्य नीलवह्नि आपवान्इत्यादिसमूहालंबनात्स्मोरुपर्वतोवह्नि
मानित्यनुमितिस्थलेहेतुतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्तिकल्पनायाछेत्सामर्थ्यात् ॥ यत्तु ॥ विशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्तिकल्पनाछेत्समूहालंबना [redacted] द्वोर
नित्येतादृशानुमित्यापत्तिवारणाय सम्बन्धेनानुमितिं प्रतिताद्रशसं
पर्वतोवह्निमानितिपत्ताद्याहनुमि त्यापत्तिर्नसंभवति ॥ अवच्छेदकत्वापर्याप्तत्वसंबंधेनानुमितिं प्रतिताद्रशसं
बंधेनैवपरामर्शस्यहेतुतानादृशसमूहालंबनस्यैनीलधविशेष्यतावच्छेदकताया अपिविधिपर्याप्तत्वाभावात् न तथानुमितिवि
शेष्यतावच्छेदकतायां विधिपर्याप्तत्वासंभवाद् इतितु विशिष्टस्यानतिरिक्तत्वेनतथावच्छेदकतायापर्याप्तवचस्का
त्वसम्बन्धेनानुमितिंप्रतिताद्रशसंबंधेनैवपरामर्शस्यहेतुतानीलपर्वतोवह्निमानित्यादौनीलधवितत्वोभयत्वावच्छेदेनवि
शेष्यतावच्छेदकतायापर्याप्तिविरहितताद्रशसंबंधेनतथाविधानुमितिताद्रशोभयत्वस्यैतत्पक्षत्व ॥ तत्रप्रत्यनसंभव

४ नज्ञा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धर्मिता ८ न४
बोधस्तु तत्र पर्वतो वह्निमानित्येतादृशानुमित्यनुपपत्तिः तादृशज्ञानीयधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायास्तत्र धूमाभावप्रकारतानिरू-
पितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नतया उभयसंबंधेन तादृशविशेष्यताविशिष्टत्वात् न च धूमाभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायां धूमाभाववान-
३ नीलरूपप्रकारक वच्छिन्नप्रकारतानिरूपितकिञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नत्वनिवेशान्नानुपपत्तिः तादृशज्ञानीयधूमाभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायाः धू-
माभाववत्त्वावच्छिन्ननीलधूमप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नत्वादिति वाच्यम् ॥ स्वविशिष्टनीलधूमवत्त्वावच्छेदेन धूमाभावप्रकारकात्
नुपदपर्वतत्वावच्छेदेन धूमप्रकारकसंशयात्पत्यनुमित्सापत्तेरिति चेन्न ॥ अवच्छेदकावच्छेदेन ज्ञातासाधारणसाधारणरूपेण हेतुताव-
पि६ च्छेदकतानाधिकरणप्रत्यासत्तिकल्पने नैवं तत्र दोषस्य वाच्यत्वादित्याहुः ॥ स्वव्यापकावच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञाने हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नतादृशाविशेष्य-
ताभिन्नत्वाविशेषित धूमाभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यताभिन्नत्वमेव धूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायां निवेशनीविशनी-
यमतो नातिप्रसङ्गः यथा यादृशानुमित्सापत्तिः सामानाधिकरण्यमात्रावगाहित्वादनवच्छेदकतायां तादृशविशेष्यतावच्छिन्नत्वेऽपि विशेषनी-
यमतो नापत्तिरित्यलं तन्निरूपकत्वेनानुमित्यनुपपत्तिरिति ॥ अथवा नीलपर्वतत्वावच्छेदेन धूमाभावप्रकारकात् सामाना-
धिकरण्येन धूमप्रकारकात् संशयादनुमित्यापत्तिरिति वाच्यम् ॥ धूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायामपि धूमाभावप्र- दाम४ ८
कार[illegible]तानिरूपितकिञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नत्वस्य निवेशात् ॥ अत एव नीलपर्वतावच्छेदेन आपाद्यवह्न्यंशे पापकार
णपरामर्शस्य हेतुत्वात् तदनुरूपस्य सङ्ग इति वाच्यम् ॥ तादृशपरामर्शान्नीलपर्वतो

तु ५ भिन्न ४ न४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

धूमाभावनिरूपितं स्वविशेष्यता ६ विशेष्यतायां ६ स्थ १ सप्रयोगादि १

शेष्यतावच्छेदकतासंबंधेन परामर्शस्य हेतुत्वकल्पनान्न संशयानंतरमनुमितिरित्यपि ॥ निरस्तम् ॥ संशयेऽपि विरोधावच्छिन्नसंसर्गकत्वेऽपि तु
धूमसंयोगावच्छिन्नधूमाभावप्रकारताशालित्वेन प्रतिबंधकाभावात् तदनंतरमनुमित्यापत्तेर्वारणासंभवात् विरोधघटितसंसर्गतया भाने सम्बन्धाभा[illegible]वा
धूमाभावाभावत्वविरोधघटितसंसर्गतया भानोपगमे विरोधघटितसंसर्गावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यताया एककोटिकज्ञानसाधारण्याभा
वात् धूमाभावप्रकारतानिरूपितएकविशेष्यतायाः परामर्शस्य एव कल्पयितुमुचितत्वात् संयोगादिनिष्ठावच्छेदकताकत्वं नानाप्रकारत्वेऽपि निरोधावच्छिन्नत्वेन
धूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यताभ्यां धूमाभावप्रकारतानिरूपितत्वविशेषस्यैवाधिकत्वात् ... परामर्शाद्यनुपपत्तेः प्रकृते विनिगमनाविरहात्
इति प्रकृतमनुसर निवेशनीति ॥ केचित्तु ॥ स्वनिरूपकज्ञाननिरूपितत्वस्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वोभयसंबंधेन धूमाभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यता
तदन्यधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यताया अवच्छेदकत्वे कारणताघटकत्वात् संसर्गविधया भानस्य भावान्तर्भाव... आत्मकज्ञानीयधूमप्रकार
तानिरूपितविशेष्यता[illegible] तथोभयसंबंधेन तद्रीयधूमाभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिविष्टे वृत्तिनानुपपत्तिः निश्चयात्म
कज्ञानीयविशेष्यतायामपि स्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वसंबंधेन संशयात्मकज्ञानीयधूमाभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावैशिष्ट्यात् स्वनिरूपक
ज्ञाननिरूपितत्वनिवेशश्च ज्ञानभेदेऽपि विशेष्यताभेदोपगमान्नानुपपत्तिः ॥ धूमवन्नवाऽभ्रहानसे धूमवान् पर्वत इत्येतादृशज्ञानीयधूमप्रकारता
निरूपितविशेष्यतायामपि स्वनिरूपकज्ञाननिरूपितत्वसंबंधेन तद्रीयधूमाभावाकारतानिरूपितमहानसत्वावच्छिन्नविशेष्यतावैशिष्ट्य
त्वात् ॥ स्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वनिवेशश्च ॥ अथ नीलधूमत्वेन तत्सावच्छेदेन धूमाभावं शुद्धपर्वतत्वसामानाधिकरण्येन धूमाभावगाहिसमूहालम्बन

म १

५ संशयेऽपि विशेष्यताइकैवेतिमतेन ५

२३।नि

धूमप्रकारता ... धूम्यभाववि...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

१ वे।१ १ गोवछिन्नत
ह्लं ५ के ४

धर्म्मिता १ तथैव [illegible] उभयप्रकारतानिरूपिता ऽऽकैव विशेष्यता। किन्तु तस्यांशवैन त्वावच्छिन्नत्वे द्वह्लमप्रकारतानिरूप त्वेनैव तन्निष्ठप्रवर्तितावच्छि
न्नत्वरूपेण भूमाभावप्रकारतानिरूपितत्वमिति विशेषः। नोत्कर्षवर्तित्वप्रमाणान्तरानिसिद्धशाया विषयविषयतायाश्चैकरूपेणैवोभय
७ प्रकारतानिरूपितेइतितत्रैवेतुल्यत्वमेवापत्तिरितिसंशुः॥ अत्रैवविभावनीयं ॥ संशयस्तुल्यवत्तैकल्पप्रपञ्चोत्तउभयप्र
५ अतितन्त्रसत्ता कारतानिरूपितत्वमतिरिक्तं विषयत्वमाऽस्ताम्सशये॥ किन्तु सत्यकप्रकारतानिरूपितविशेष्यताद्वयसत्वेपितत्राभावस्तस्यात्र
वत्तामूत्र्यादि भासत्वात्॥ नवातद्वच्छिन्नेप्रतिसंशयसामग्र्याःप्रतिबन्धकत्वकल्पनानिश्चयाऽभ्यां अवनास्तीतिवाच्यम्॥ तत्रसंशय
साधारणप्रतिबन्धकत्वेमानाभावात्॥ नवसत्यैकप्रकारतानिरूपितविशेष्यताद्वयस्यसत्तुल्यसाधारणसंशयस्वीकारेतस्यात्र
द्वयस्यावेद्युत्सरणानुपपत्तिश्च [redacted] तत्माहुर्त्तविषयतायास्तत्राभावात्॥ तिं॥ अन्यथानुपपत्त्यात्संशयत्वभा
प्रतिबन्धकत्वकल्पनमावश्यकमितिवाच्यम्॥ संशयविलक्षणविषयतायाः सत्कृत्स्नेसत्वेतस्यसंशयत्वेलक्षणपत्तिश्च संश
यत्वानुगतविषयविषयताशालित्वरूपवैलक्षण्यस्यसत्वेपितुभयत्वस्यत्रकल्पयमर्थेऽ [illegible] र्गोत्साकमभ्यासइति॥ एवञ्चभूमातिरिक्तस्य
त्वभूमाभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकेसम्बन्धेनपर्वतत्वादेसत्वान्नतिन्नभिन्नपातिदुर्विरेवेति॥ एतेनानिखिलसंशय राम४७
उविरोधश्च संशयगतयाभासतेनान्यन्नतथापीविरोधान वच्छिन्नसंयोगप्रावच्छेदकत्वानिरूपकवहिमान्प्रकारतानिरूपितवि
ता२ २ त २ ले ४ विकेवापनिश्चविलक्षणविषयतायास्तत्राभावेनै ४
धूम १ २२१ को

संधापस्य५   ने९१६   ताहृशे१   ले२   ले१

विशेष्यतातोभिन्नत्वात् तत्र धूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायां नीलावच्छिन्नत्वाभावात् नीलविशिष्टपर्वतत्वावच्छिन्नधर्मितावच्छेदकीकृत्य उभयकोटिमवगाह-
मानस्य संशयस्य तत्रोत्पन्नस्यानुपपत्तेः न च तत्र धूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतातो धूमाभावप्रकारतानिरूपित नीलविशिष्टपर्वतत्वावच्छि-
न्नविशेष्यताभिन्नैवास्तां ॥ परं तु नीलपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायां धूमप्रका[illegible]रतानिरूपितपुरुषपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायामपि धूमाभा-
वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतेति नानुपपत्तिरिति वाच्यम् ॥ तथा सति नाहं संशयात् पुरुषपर्वतत्वं धर्मितावच्छेदकीकृत्योभयकोटिमवगा-
हमानस्यैव प्रतिबन्धकत्वानुपपत्तेः विरोधिसामग्र्या दर्शनात् नीलपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभावप्रकारताशालिनि संशये विशेष्यताभि-
न्नो धूमसत्ताज्ञानादनुदयप्रसंगः । नीलपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभावप्रकारताशालिनि पुरुषपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरू-
पितधूमाभावप्रकारतायाः [illegible] यत्तामिनो ... विरोधिसामग्र्या । इति चेद् धर्मो नीलरूप वह्निव्याप्य ८
नाति नाहं ... तथाविधधूमसत्त्वे नीलभासकसामग्र्यासत्त्वे [illegible] पुरुषपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकधूमाभावप्रकार-
कसंशयस्यापत्तेः न च नीलपर्वतो धूमवान् नीलपर्वतो धूमाभाववान् इत्याकारकसमूहालम्बनज्ञानवत् नीलपर्वतो धूमाभाव-
वान् पर्वतो धूमवान् इत्येतादृशज्ञानानामपि न संशयत्वमिति वाच्यम् ॥ तस्य निश्चयत्वे कार्यकारणभावपर्वतत्वावच्छेद[illegible]न धूमवत्तानि-
श्चयस्य विरोधिनः सत्त्वात् नीलपर्वतत्वं धर्मितावच्छेदकीकृत्य धूमाभाववत्ताज्ञानानुदयप्रसंगादिति चेत् मैवम् ॥ तादृशसं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कौ.द्यो:पर४ प४ प४

भूमिस्ता या:३

हानसंवच्छिन्नमिदित्यनुमितायत्तिरितिवाच्यम् ॥ संशये प्रकारताभेदेन विशेष्यताभेद भ्युपगमात् ॥ उभयप्रकारतानिरूपितविशे
ष्यतायाः संशयातिरिक्तज्ञानेऽप्रसिद्धत्वात् संशयेऽतिरिक्तविशेष्यताकल्पनप्रसंग इति वाच्यम् ॥ प्रत्येककोटिज्ञानीयविशेष्यतातो
ऽतिरिक्तैव विशेष्यतया संशये स्वीकारे संशयसमुच्चययोर्वैलक्षण्यानुपपत्तेः तत्कल्पनावश्यकत्वात् ॥ नच समुच्चयादि
रविरोधस्य संसर्गारोपे तस्य समुच्चये वैलक्षण्यापत्तेः इति न विशेष्यताया मानाभाव इति वाच्यम् ॥ विरोधिप्रकारत्वं विना विधि
शेषादर्शनकालीनस्मरणधर्मिज्ञानादितः सं शयस्याप्युत्पत्तेः तथापि निखिलसंशयानां विरोधिविषयत्वासंभवात् ॥ अत एव द्विधेति कारे
णापि कापि स्फुरीरोप्यमानस्यापि तस्यौदासीन्यात् स्यात्कोटिद्वयं ॥ ॥ संशयविशेषस्य कोट्यधिकरणयोः संसर्गांश
५५ यैर्भानोपगमात् संसर्गज्ञानस्यैव विशिष्टधीहेतुत्वाभावान्निखिलसंशयानामेव विरोधिविषयकत्वं संभवति किमतिरिक्तविषयता
कल्पनेनेति ॥ तदसत् ॥ संसर्गांशे यावद्विरोधिविषयतायाः अप्रामाणिकत्वात् संशयसमुच्चययोर्वैलक्षण्यस्यान्यथानुपपत्त्या न२
३३ एतत्कल्पनस्य किमपराद्धं उभयप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायां निखिलसंशयानां [redacted] उभयप्रकारतानिरूपितैकविशेष्यतायाः एकत्व
निखिलसंभूति तथाहि नीलं एवैतत्त्वधर्मिभावच्छेदकोत्कल्पनस्यापि प्रमासाक्षात्कारपर्वतत्वधर्मिभावच्छेदकोत्कल्पने तत्त्वच्छेदेन वह्न्यभा
वादिमान् इति संशयस्य तत्र वाद्यागतो उभयप्रकारतानिरूपिता विशेष्यतायानीताम् अवच्छिन्नमयान्त इति ह्युभावप्रकारतानिरूपित

१मा१ व२ स्रा१ लौ२ धौ१ विध४ तत्र१ अय३ २त१ भूमा१

ग२ानि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

१ स्वालक्षण   मणिविशिष्ट४   पत्र२   ५८२   रूप६   त्वे५

प्रकारतानस्य तथाविशेष्यसंबंधेन धूमाभाववत्त्वज्ञानविशिष्टत्वात्त्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभावप्रकारताशालित्वावच्छिन्न[redacted]
[redacted]विशेष्यतानिरूपितधूमप्रकारताशालित्वोभयसंबंधेन [redacted] किंचि[illegible]मिति विशिष्टज्ञानत्वमेव धूमवत्तानिश्चयत्वं ॥ वह्निव्या
धूमवत्त्वावच्छिन्नसंबंधिप्रयोज्य धूमवत्त्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यताशालित्वस्य निरूपकोभयसंबंधेन पक्षतावच्छेदकविशिष्टत्वान्त्रोयमिति वक्तव्यं ॥ अ
नुपपन्नादृशानिश्चयतादृशसम्बन्धावच्छिन्नसाधारणविशेष्यतावच्छेदकमनिवेश्य [illegible] सुवचम् ॥ तथापि तादृशरूपेणहेतुतानुसंभव
ति तथासतितादृशसम्बन्धेन तद्वतामनुमितिप्रति वह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वसंत्यासत्पामहानसेपिसत्वा
त् तदनंतरं महानसे वह्निमद्विषयकारकानुमित्यापत्तेः ॥ स्वतन्त्रतादृशसम्बन्धेन तादृशनिश्चयत्वावच्छेदकत्वेत द्वारे पर्वतो वह्निमान्
इत्यनुमित्युदयापत्तेः ॥ तत्ताधारत्वरूपस्य जनकतावच्छेदकत्वे तदुत्तरं महानसे वह्निमदित्यनुमित्युदयापत्तेः ॥ कथंचित् पिनिरस्ता
इति ॥ गौरवात् ॥ तत्पक्षेकारणतावच्छेदककोटौ निश्चयत्वं न निवेश्यते ॥ किंतु संशयसाधारणज्ञानत्वमेव मिति वारणाय कारणे
तावच्छेदकसंबंधो घटकोभूताधूमप्रकारतानिरूपितधूमाभावप्रकारतानिरूपितत्वं निवेश्यते ॥ तथा च धूमाभावप्रकारता
निरूपितधूमप्रकारतानिरूपिताविशेष्यतावच्छेदकत्वसत्त्वानोच्यते तत्त्वेन वह्न्यनुमितिहेतुता ॥ तत्र संशयप्रकार
अहेत्विति विशेष्यतामेदान्न धूमाभावप्रकारतानिरूपितधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वसत्त्वाकारणत्वेन भ
२४
विशेष्यतांश३

१ निखिलसाध्यधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानामेव धूमाभावप्रकारतानिरूपितत्वात् तादृशविशेष्यताममावच्छेदकमितिवाच्यं १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तन्निवेशस्यावश्यकत्वादिति ६   वह्निव्याप्य ५

व १   या ३   त द ३   तादृश २   न ४

धूमिता १ ५

उपदर्शितस्थलेपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानतादृशोपयसंबंधेन धूमप्रकारतानिरूपितसम्महानसत्वव्यापकत्वादिविशिष्टसंयोगस्येवपर्वत
त्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमप्रकारतावच्छेदकतयाधूमप्रकारतानिरूपितत्वंपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायांपरं [illegible] याता
दृशधूमप्रकारतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेद [redacted]
कत्वस्यमहानसत्वस्यसत्वात् ॥ पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतायास्तत्वावच्छिन्नस्याभावात् इति पर्वतत्वेनतादृशधूमप्रकारतानिरूपित
विशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्यापरामर्शे [illegible] वर्तितेइति तत्रतत्ताद्रूप्यावच्छेदकतासंबंधेनानुमितिरितिसर्वमुक्तम् ॥ यथाविशेष्यतावच्छेदक
मनिवेश्यानिश्चयतस्य [illegible] तत्तद्विशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्तिप्रवेशोपयवानवकाशः ॥ तथाहि धूमवत्तानिश्चयस्थलेयदिधूमाभावप्रकारकोले
सतिधूमप्रकारताकत्वंन [illegible] दाम्महानसेधूमाभाववत्पर्वतोवह्निव्याप्यधूमवानिति तथातादृशज्ञानासत्त्वात् ॥ नापिवह्निव्याप्यधूमप्रकारतानि
रूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभावप्रकारताशस्त्वेपि सतिवह्निव्याप्यधूमप्रकारकत्वम् नादृशज्ञानीयधूमाभा
वप्रकारतायांअपिमहानसत्वावच्छिन्नविशेष्यकधूमवत्ताज्ञानीयधूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपि   एम४
तत्त्वेनतस्यैवसंग्रहात् [redacted] संबंधे [illegible] तादृशधूमाभावप्रकारताशालित्वंनादृशज्ञानीयधूमस   ५
बंधेनधूमाभाववत्ताज्ञानावच्छिन्नभिन्नत्वमिदरोपिवह्निव्याप्यधूमवत्पर्वतमहानसे वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइत्यादितादृशज्ञानासं

२ एवं धूमप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपित २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उ॰ न्य॰ हा॰ ३ तं॰ ५ स्मिन्संबंध १

२ घटाभाववत्वेनरूपे तानत्वभाववत्वेन ४ रितिवाच्यम् ॥ संयोगस्यैव स्वनिरूपकावच्छेदकतानिरूपितत्वादिति [redacted] त्वानभ्युपगमेनानुपपत्त्यभावात् ॥ नवैवमपि पर्वतवृत्तिघटा ३ त्वनिरूपकावच्छेदक तानिरूपकत्वसंबंधेन
भावप्रतियोगितानवच्छेदकता वगाहित्वाभावात् पर्वतत्वव्यापकत्वावगाहिन्यानुमितेरुपपत्तिरप्रयत्नातिरिक्तानवच्छिन्नत्वस्याभावनिष्ठ
वच्छेदकतायां निवेशे पर्वतवृत्तिः सं [redacted] नमहत्ति प्रतियोगिताभाववत्त्वप्रतियोगितानवच्छेदकत्वग्रहस्यापि दृष्टानुमित्यापत्ति दुर्वारैवेति वाच्यम् ॥
धूमो [redacted] यत्राग्निरिति व्याप्त्यवच्छेदकताया अपि तादृशसंबंधेनाभावत्वान्मनिष्ठावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वान्निवेशस्य उपदर्शितस्थले [redacted]
[redacted] नादृशानुमित्यापत्तिर्निरसनीया इति वदंति ॥ अत्रेयमनुपपत्तिर्विशिष्ट ज्ञितनीपाः ५
पर्वतत्वावच्छिन्नधर्मितावच्छेदकीकृत्य धूमसंयोगेन महानससंबंधा एकधूमसंयोगेन व्याप्यवत्तानिर्णयः मनसत्वं धर्मितावच्छेदकीकृत्य पर्वतत्वे
व्यापकी मः तत्संयोगेन धूमवत्तानिर्णयश्च तत्र पर्वतत्वं धर्मितावच्छेदकीकृत्य पर्वतत्वव्यापकी भूततत्कृसंयोगेन वह्न्यनुमि
त्यापत्तिः निरूपकावच्छेदकप्रत्यासत्त्या विशेष्यतावच्छेदकप्रत्यासत्त्यावच्छिन्नपराशेषस्य पर्वतत्वेपन्नत्वादिति ॥ अत्रोच्यते
तादृशावच्छेदकतासंबंधेनानुमितिं प्रति धूमप्रकारताविशिष्टापाविशेष्यतावच्छेदकत्वसंबंधेन परामर्शो हेतुः विशेष्यतायां धूमप्र
कारताविशिष्टत्वं स्वनिरूपितसंयोगाभिन्नावच्छेदकतानिरूपितताया धूमनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताया धूमत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपि
तापाभावनिष्ठकतानिरूपितत्वं च कामेण प्रकारतानिष्ठावच्छेदकत्वपर्याप्तिनिवेपयत्वस्य वच्छेदकावच्छिन्न स [redacted] स्वनिरूपितत्वोभयसंबंधेनान्निवेशनं ॥

१ वह्निद १ तं ६ ३

इत्यं व्यापकतासंसर्गानवगाहित्व

४वा दि तन्त्र भवितु नप्रवधर्मत्वपता याः इत्यं वच्छेदकतावच्छिन्नविषयतावत्तु ... व्यापकताघटक संसर्गानवगाहित्व

२४१ ... ततद वा १

३ ख

धर्मिता ५

व्यापकतासंसर्गकत्वमत्र व्याप्यकोटौ भावो निवेशनीय इति वाच्यम् । पर्वतवृत्त्यभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वरूपव्यापकताया विवक्षितत्वेन घटकीभूतस्य
वह्निवादौ रूपविशेषस्याप्रवेशकत्वात् । यादृशपर्वतत्वादिरूपनिवेशेऽपि वह्नित्वाद्यवच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छिन्नाभावनिष्ठ ... वच्छेदकता
निरूपकवह्निनिष्ठप्रकारतानिरूपकप्रकारतानिष्ठावच्छेदकसंसर्गतानिरूपकसंयोगनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकवह्नित्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपित
उद्देश्यतावच्छेदकत्वस्य सम्बन्धेन ज्ञानमिति । तादृशाभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकप्रमत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपि ... यितापूर्णनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितासंयो
गादिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकवह्निव्याप्यप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकस्य ... यासत्त्वे ... हेतुतावच्छेदकत्वे तदाभासप्रसक्तिर्व्यापकताघटक
संसर्गविषयतागाहित्वात् । पर्वततावच्छे [redacted] ... परामर्शादेपि पर्वततावच्छेदेनानुमित्यापत्तेः । अतश्च ... धर्मावच्छिन्नविशेष्यताकत्वं तद्धर्मा
[redacted] व्यापकतायां संसर्गेति ... कारितत्वसंसर्गाभावेन ... साध्याभिसत्त्वात् ॥ ... ॥ ... तावच्छि
न्नविशेष्यता [redacted] निरूपितसंयोगनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवह्निनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकता निरूपि ... निष्ठावच्छेदकतानिरूपि
तानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित ... निष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रकारतानिरूपि ... वच्छेद
कतावच्छेदकत्वस्यासत्त्वात् अनुमितित्वावच्छिन्नं प्रति वह्निप्रकारकत्वेन ... निरूपितसंसर्गनिष्ठावच्छेदकतानिरूपि [redacted] निष्ठावच्छेदकतानिरूपि
[redacted] ... निष्ठावच्छेदकतायाः एवं ... कारणनिष्ठावच्छेदकत्वपर्यन्तं निवेश्यतावच्छेदकस्य ... हेतुतावच्छेदकत्वान्नोक्ता
तिप्रसंगः ॥ ... पर्वतत्वधर्मीभावावच्छेदके ... पर्वतत्वव्यापकताघटकसंसर्गानवगाहित्वात् परामर्शस्तादृशव्यापकत्वावगाहित्व (एम४)
च्छिकालेपु ... व्यापकतासंसर्गकानुमित्यापत्तिरिति ... ॥ ... निरूपकावच्छेदकता निरूपितत्वसम्बन्धेनावच्छेदकता ४
विशिष्टान्यावच्छेदकतायाः एव प्रकाशान्तिस्वोगमात् ॥ तादृशत्वस्य ... स्वावच्छेदकतायास्तादृशसंसर्गानवगाहित्वनिष्ठावच्छेदकतावि
घटकेनाप्यत्यभावात् ॥ ... वच्छेदकतानां तादृशसम्बन्धेन ... प्रकारावच्छेदकताविशिष्ट ... वच्छेदकतायाः असत्त्वात्

वं २ संयोगः दे ६ धर्म [redacted]

२ निष्ठाके वं २ ता १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

७४ तरा१ तरा१ वह्निमत्४ दः। का१ नः१

त्ति विद्वन्मावच्छिन्नस्य तद्व्यक्तिनिष्ठयत्संबंधावच्छिन्नकार्यतानिरूपितत्वेन तत्कारणतावच्छेदकीभूतधर्म्मायावंतश्चैतेकंनाद्यवच्छिन्नकार्यताविशिष्टत्व संबंधावच्छि
न्नतद्व्यक्तिनिष्ठकार्यतानिरूपितस्यावच्छि [illegible] नाघटकसत्यासत्याधिकरणसंयुक्तत्वसंबंधेन तदाधिकरणेऽप्यसत्संयोगस्यैव [illegible] संबंधेना
वच्छेदकारणमित्यत्र सम्बन्धी व्याप्तिरित्युपपन्नं ॥ स्वरूपसंबंधेन साध्यवद्व्याप्यत्वं पर्वतइत्यादौ तादृशपरामर्शकाले पर्वतो वह्निमानित्येतादृशानुमितिकाले पुरुषीतरी
यात्किंचिदनुमितिनिष्ठसमवायसंबंधावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकयावद्धर्म्मविशिष्टत्वमेव न तत्तद्व्यक्तित्वादितादात्म्यसंबंधेनावच्छिन्नकार्यता
निरूपितकारणतावच्छेदकं तु न तादात्म्यावच्छिन्नस्य तत्तादात्म्येन न त्वाभावात् ॥ चैत्रीयानुमितिनिष्ठकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकीभूतध
र्म्मितावच्छेदकतया परामर्शनिष्ठकारणस्य व्यक्तित्वस्य तद्व्यक्तिनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकीभूत
यावद्धर्म्मावच्छिन्नविशिष्टत्वेन तदापर्वतत्वस्य न तदानीं पर्वतत्वेऽसत्वादिति न समवायेन चैत्रसंबंधानुमितिविशेष्यतावच्छेदकतया पर्वतत्वे व्याप्तिरिति
॥ न च समवायेन तत्तदात्मसमवेतत्वावच्छिन्नं प्रतितादात्म्येन तत्तदात्मत्वेन हेतुतायां मानाभावात् एतादृशगौरवात्मानिवारणमिति वाच्यम् ॥ विषयी
तासंबंधेन पक्षतावच्छेदकतात्वकारणतायां निवेशनीयत्वात् विशेष्यतासंबंधेन निवेश्यतादृशकारणकत्वस्यैवोचितत्वादिति ॥ पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन
सन्धाकारहेतुमत्ताज्ञानात् पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितेरनुत्पत्त्या पर्वतत्वावच्छेदव्यापकतासंसर्गकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रतिपर्वतत्वावच्छेदव्यापक
तासंसर्गकहेतुमत्ताज्ञानत्वेन हेतुतावाच्या ॥ इत्थं च पक्षतावच्छेदकस्याविशेषणे निवेशनमावश्यकं तथा सतीतत्र विशेष्यतावच्छेदकव्यापकतासं
सर्गिकारणे न च विशेष्यतावच्छेदकव्यापकत्वस्य पर्वतत्वव्यापकत्वसंसर्गकत्वं निवेशनीयं पर्वतत्वव्यापकत्वान्तःधर्म्मभेदेनानंतका
रणताकल्पनीयात् तदुपमात्र त्वादृशसंसर्गस्थले एकमेव कारणत्वमिति वाच्यम् ॥ पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नोत्वावगाहिहेतुमत्ताज्ञानात्
पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नत्वावगाहिन्यानुमिते [illegible] रेवजन्माक्रिकतया महानसत्वावच्छिन्नपक्षकपर्वतत्वावच्छिन्नव्यापकत्वावगाहिनो हेतु
मत्ताज्ञानात् पर्वतानुमितेरव्यापकाकिकत्वात् महानसपत्तादृशस्थले एकैकस्यैव कारणत्वकल्पनात् ॥ न च पर्वतत्वादिकं [illegible] मानव

भ२ म७

१ विशेष्यत्वा पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नः१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प्रमिता०७ निद्धिप८ ध३ ए८ ढं४

३ हेतुकीभूतविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्निमत्तानिर्णयत्वावच्छिन्नाभावस्याहि [illegible] सत्वात् न तत्र विशेष्यताव
च्छेदकत्वप्रयुक्तासत्वाद्वह्न्यनुमितित्वावच्छिन्नाव्यभिचारितिचेन्न ॥ सामान्यतो वह्न्यनुमितित्वावच्छिन्नं प्रति वह्निनिर्णयत्वावच्छिन्नाभाव — स्यादिना हेतुतानसंभवति
पुरुषांतरीयपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्निमत्तानिर्णयकालीनपुरुषांतरीयपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्न्यनुमितौ व्यभिचारात् । तेन तत्पुरुषीयवह्नि
व्यतानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति तत्पुरुषीयवह्निमत्तानिर्णयत्वावच्छिन्नाभावस्यादिना हेतुता वाच्या स्वविषयपर्वतो वह्निमानित्येतादृशमतिच्छि
न्नविषयवह्निव्यापकवत्ताज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितकार्यतानाश्रयीभूतपुरुषांतरीययत्किञ्चिद्वह्न्यनुमितिनिष्ठकार्यतानिरूपितकार
णतावच्छेदकीभूततत्पुरुषीयवह्निमत्तानिर्णयत्वावच्छिन्नाभावत्वघटितो यावत् धर्मावच्छिन्नाभावः पर्वतत्वेस्मात् तत्तद्विशेष्यतावच्छेदक
त्वप्रयुक्तासत्त्वाद्यनुमित्याप्तोर्ग्र [illegible] तत्पुरुषीयवह्न्यनुमितित्वावच्छिन्नं प्रति तत्पुरुषीयवह्निव्यापकवत्ता हनुमिति६
ज्ञानत्वेन हेतुत्वे तत्पुरुषीयवह्निव्यापकवत्ताज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितकार्यतानाश्रययत्किञ्चित्तत्पुरुषीयानुमितिरेव तन्निष्ठका
र्यतानिरूपितप्रकारतावच्छेदकीभूततया वन्तो धर्मास्तदन्तर्गतवह्नीयवह्निमत्तानिर्णयत्वावच्छिन्नाभावत्वघटितधर्मावच्छिन्नस्य पर्वते
यपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्निमत्तानिर्णयदशायां पर्वतत्वेऽसत्त्वेन तद्विशेष्यतावच्छेदकत्वप्रयुक्तासत्त्वानतत्रानुमित्यापत्ति
रिति विशेष्यतावच्छेदकत्वसंबंधावच्छिन्नपरामर्शनिष्ठप्रकारतायाः अपि तत्पुरुषीयत्वेनैव हेतुतावच्छेदकामिति ॥ अत्रेदं सम एम०
धानम् ॥ तद्धर्मावच्छिन्नयत्किंचिद्व्यक्तिनिष्ठपक्षसंबंधावच्छिन्नकार्यतानिरूपितस्वतरकारणतावच्छेदकीभूता यावन्तो धर्माः प्रत्येकं ३
तदवच्छेदकसूक्ष्मविषयपदार्थाधिकरणे तत्संबंधावच्छिन्नत्वं [illegible] किनिष्ठकार्यतानिरूपितस्वावच्छिन्नकारणताघटकस्य तत्संबन्धस्य

१कलपामः२ प्रस्ता१

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तथाविधम्   स्वावच्छिन्नम्

संबंधेन तत्कार्यतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणे तत्कारणतानिरूपितायाः कार्यतायाः यत्किंचिद्व्यक्तिनिष्ठतदवच्छेद
कसंबंधावच्छिन्नकार्यत्वांतरनिरूपितकारणतावच्छेदकीभूतनिखिलधर्मावच्छिन्नविशिष्टत्वस्यापि निवेशनीयत्वात्ति
आदिकालीनत्वं प्रसिद्धमिति ध्येयम् ॥ तदानीं समवायेन व्याप्यवत्ताज्ञानवत्त्वे च तदात्मनि समवायसंबंधावच्छिन्नव्याप्यवत्ताज्ञाननिष्ठा
कारणतानिरूपितकार्यतासमानाधिकरणत्वं तत्कार्यतावच्छेदकसमवायसंबंधावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकयाव
त्वंतर्गतविशिष्टाभाव व्याप्यत्वाभावाद्वेति वाच्यम् ॥ तदानीं पूर्वतावच्छिन्नविशिष्टाभावः स्वरूपसंबंधेन व्याप्यवत्ताज्ञानत्वाव
निरूपित ६ च्छिन्नकारणतानिरूपितकार्यतायाः स्वरूपसंबंधावच्छिन्नविशेष्यकत्वस्य स्वकार्यत्वकिंचिद्व्यक्तिनिष्ठसमवायसंबंधावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदके
त्व ४ भूततद्व्यत्वावच्छिन्नविशेष्यकत्वविशिष्टाभावघटितनिखिलधर्मावच्छिन्नानां विशेषात्मनि सत्त्वात् ॥ यत्किंचिद्द्रव्यत्वावच्छिन्नविशेष्यकत्वमिश्रयत्न
नतु प्रतिबंधकता ॥ किंतु सामान्यतो विशेष्यता वच्छेदकतासंबंधेन व्याप्यत्वप्रकारकत्वावच्छिन्नं प्रति विशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेन व्याप्तिनिर्णयत्वेन
प्रतिबंधकता कल्प्यते ॥ एवं च विशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेन व्याप्यवत्ताविशेष्यकत्वे कारणत्वेन संबंधावच्छिन्नकारणता
निरूपितकार्यतावच्छेदकीभूतविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधावच्छिन्नतादृशकार्यतायत्किंचिद्व्यक्तिनिष्ठकार्यतानिरूपितकारणता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प्रकारणताघट५ तावच्छिन्न४ १ तद्धर्मावच्छिन्न१

५ धर्मितावाद्यश्च०

संबंधावच्छिन्नकार्यतानिरूपितत्वावच्छिन्नकारणताघटकप्रत्यासत्त्याधिकरणं यत्तत्तत्ताद्रूप्यसंबंधेनैव कार्यतावच्छेदकावच्छिन्नस्योत्पत्ते
न तु संबंधेनाधिकरणमित्येव समग्रीशरीरमिति । इत्थं चेत् स्वीकरणीयत्वे कारणतावच्छेदकोपरि तेषु स्वत्वेन तस्य पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यता
कानुमितेरेवोत्पद्यते वह्न्यनुमितित्वावच्छिन्ननिष्ठस्वसमवायसंबंधावच्छिन्नकार्यतानिरूपितत्वावच्छिन्नकारणताघटकप्रत्यासत्त्या
व्वेन्द्रानुमते आसन्नस्य विज्ञानत्वावच्छिन्नस्य वह्न्यनुमितिनिष्ठ [redacted] विशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्यवच्छिन्नकार्यता
निरूपितत्वावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्यवच्छिन्नाधिकरणतायाः पर्वतत्वे सत्त्वात् तस्य समवायेन पर्वतात्मकस्व
ध्ववृत्त्यनुमितित्वावच्छिन्ननिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्यवच्छिन्नाधिकरणतावत्त्वकत्वात् एवं मेघस्य ... त्वावच्छि
न्नविशेष्यताकानुमितिरुत्पद्यते । न चैवं चैत्रीयः इत्यत्र पर्वतावच्छिन्नविशेष्यताकानुमितिः समवायेन चैत्रात्मसंबंधस्य
पर्वतज्ञानत्वावच्छिन्नस्य विशेष्यतावच्छेदकत्वसंबंधेन ... वृत्ते ... इति आत्मसमवेतवह्न्यनुमितित्वावच्छिन्न
निरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्यवच्छिन्नाधिकरणतानिरूपकत्वाभावात् इति नव्यरूपाः ... विशेषविशेष
ष्यतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्या कार्यकारणभावकल्पनम् — भवतीति वदन्ति ॥० ॥ अत्रेदं चिन्तयामः ॥ ० ॥ पर्वतस्य वह्न्य
र्वं वानुपपत्तेः इत्येतादृशपरामर्शदशायां तत्पर्वतो वह्निमानिति तेनादृशासिद्धेः सत्त्वे पि पर्वतो वह्निमानित्यनुमितापत्तिः । तत्र १७
समवायेनात्मप्रत्यासत्त्या वह्निव्याप्यवत्ताज्ञानस्य विशेष्यतावच्छेदकतया पर्वते सत्त्वात् ॥ नवं कारणतावच्छेद

नै ताद्रूप्या२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संबंधेन१ स्य२ संभवेन२ ४व्याप्तस्थो तत्र१ व३

कत्वप्रत्यासत्त्यौ परामर्शहेतुतावच्छेदकत्वानात् तादृशपरामर्शस्य विशेष्यतावच्छेदकत्वसंबंधेन पक्षनिष्ठत्वेन पक्षतावच्छिन्नाविशेष्यतानिरूपितपक्षवृत्ति तावच्छिन्न
विधेयता [redacted] कानुमितेरेवापादनासंभवात् नैवं तत्र लोके एकपुरुषीयपरामर्शकाले अन्यपुरुषीयानुमितिवारणाय तत्पुरुषीयानु
मितौ तत्पुरुषीयपरामर्शत्वेन हेतुता वाच्या इत्यत्र पुरुषभेदेन कार्यकारणभाववत् स्थलान्तरे बाधवोकाप्ययितिवाच्यम् पुरुषापेक्ष
या विषयानामधिकतया विषयभेदेन कारणतापेक्षया पुरुषभेदेन तत्तत्कुलसिस्थितावोप्यितत्वात् केचित्तु समवायेन वह्निविधेय
ताकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति समवायेन विधेयतावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्या वह्निविधेयताकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति विधेयतावच्छेदक
कल्पते ६ ता [redacted] संबंधेन परामर्शस्य हेतुतौ अन्यथा एकपुरुषीयपरामर्शादन्यपुरुषीयानुमितेरेकधर्मावच्छिन्नविधेय [redacted] ताके
परामर्शादन्यधर्मावच्छिन्नविशेष्यताकानुमितेर्वापत्तिः ॥ अथैवमपि चैत्रस्य पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताको मैत्रस्यैव वह्नितावच्छिन्नविशेष्य
ताकः परामर्शस्तदा चैत्रस्य धूमत्वावच्छिन्नविशेष्यताकानुमितेः मैत्रस्य पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकानुमितेश्चापत्तिः सम वह्न्यनुमितिजनक
वायेन वह्न्यनुमितिजनकीभूतस्य वह्निव्याप्यवत्ताज्ञानस्य समवायेन चैत्रमैत्रयोः विशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेन दुर्वार क. धूमस्य तस्य
पर्वतयोः सत्त्वादिति चेन्न ॥०॥ एकधर्मावच्छिन्नं प्रत्युभयविधप्रत्यासत्त्यैकधर्मावच्छिन्नस्य हेतुतात्र विलक्षणया लाद्धक्कसंबंधेन४
प्रत्यासत्त्या समस्तपर्यवसितया तादृशापत्तिप्रसङ्गाभावात् तथाहि [redacted] यद्धर्मावच्छिन्ननिष्ठया तादृशसंबंधावच्छिन्नकार्यता
निरूपितस्यावच्छिन्नकारणताघटकसंबंधेन यदघ्घकरणप्रत्यासत्त्यास्यकारणतावच्छेदके विशिष्टस्य तद्धर्मावच्छिन्ननिष्ठयत्सी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

धर्मितावच्छेदकः २

वह्नित्वं समवायघटित

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अनुमितिपरामर्शयोः कार्यकारणभावे घटकसत्वासत्त्वे समानाधिकरण्यं । नैनैवैकपुरुषीय
परामर्शदशायां अन्यपुरुषीयानुमित्यापत्तिः ॥ तस्य समवायरूपकारणतावच्छेदकसंबंधेन परामर्शविरहात्
तर्वीनात्क ॥ समानधर्मितावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्यानुमितिपरामर्शयोः कार्यकारणभावः समानाधिकरण्यप्रत्यासत्ति
कल्प्यते एकधर्मावच्छिन्नविशेष्यकपरामर्शकाले धर्म्यन्तरे विशेष्यकानुमितिवारणाय धर्मितावच्छेदकानां विशिष्यानि
वेशनीयतया धर्मितावच्छेदकभेदेन कार्यकारणभावबाहुल्यप्रसङ्गात् ॥ अन्यथा तु समानधर्मितावच्छेदकत्वप्रत्या
सत्यानादरणात् पुरुषाभावात् ॥ धर्मितावच्छेदकमनिवेश्यैव वह्न्यनुमितित्वावच्छिन्नं प्रति वह्निव्याप्यवत्तानिर्णयत्वादिना
प३ हेतुतायाः कल्पनीयतया तद्भेदेन कार्यकारणभावबाहुल्यं ॥ नैवं तत्कल्पने वह्निव्याप्यधूमवद्ध्र्यं पर्वतो घट इत्याकारकपरा ग्रमः
मर्शकाले पर्वतो वह्निमानित्याकारकानुमित्यापत्तिः ॥ तादृशधर्मितावच्छेदकतासंबंधेन पर्वतत्वे विसत्वात् इति वाच्यं ॥ व
ह्निविधेयतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकं [redacted] नुमितिं प्रति वह्निव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपितवि [illegible] शेष्यतावच्छेद २

तासंबंधेन

रपरामर्शस्य

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धर्मितावादः

धर्मितावादार्थः / गदाधरः

नं० ४३१२

श्रीगणेशाय नमः॥

मृगतृष्णांभसि स्नातः खपुष्पकृतशेखरः॥ एष वंध्यासुतो याति शशशृंगधनुर्धरः॥१॥ इति मङ्गलः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

९ प्रतियोगिज्ञानकारणतावादः

नं० ४३११ अ० प्र० प्रति० ज्ञा० का०

तथाच घटादिप्रकारतापन्नज्ञाने इन्द्रियसंबंधविशेषणतायाः कार्यतावच्छेदकयोः परस्परं व्याप्यव्यापकभावेन ताभ्यां फले जननीये ।
तयोः परस्परं सहकारित्वस्य क्लृप्तत्वात् इत्याहुः ॥ तदसत् ययोः कार्यकार्यतावच्छेदकयोः परस्परं व्याप्यव्यापकभावः तयोः प्रयोजकेन फले
जननीये अन्यस्य सहकारित्वं कल्प्यते अन्यथा प्रमाणाभावात् प्रतियोगिज्ञानस्योपदर्शित कार्यकारणभावं कल्पयित्वा उपदर्शित
कार्यकारणभावेन निर्युक्तिकत्वात् तस्माद्ययोः कार्यतावच्छेदकयोः सामानाधिकरण्यं निषतितयोरेकेन सहकारि फलजनने अन्य
स्य सहकारित्वं कल्प्यते इति नियमस्वीकृत्य इन्द्रियसंबद्धविशेषणतायाः जननीये घटत्वविशिष्टवैशिष्ट्यबोधे घटत्वप्रका
१० रकज्ञानं सहकारित्वमेव कारणतावच्छेदकस्य प्रतियोगिभावबुद्धिं प्रति प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वं कल्पनीयमिति चेन्न घटप्रकारतानिरू
पिताभावविषयताकसमूहालम्बनत्वावच्छिन्नं प्रति घटत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितज्ञानत्वेन हेतुत्वमित्यपि नास्ति गौरवात् प्रयोजकता
त्वेनेत्याकारकसत्त्वापन्नेस्क प्रकारान्तरेणैव वाधितत्वादिति ॥ किमधिकं कल्प्यते नेति उपदर्शितोऽसौ कार्यकारणभा
वकल्पने घटत्वप्रकारकज्ञानकालेपदाभावस्यापत्तिरिति ॥ समाप्तश्चायं वादार्थः ॥ श्रीशाके १६७६ संवत् १८१७
भागीरथीग्रामे कमलापाणिकेन श्रीलिखितं नारायणशर्मणे स्वार्थे पुस्तकमेतत्सेव श्री ॥ ॥श्री॥ ॥ग॥ ॥ग॥ प ने येन
[illegible] ॥ [illegible] ॥ २ ॥ [illegible]
योलिखितं मया ॥ ~ ॥ श्रीशाके १६७७ संवत् १८११ ॥

नोपदर्शितदोषेणैवकाशात् ॥ ननु तथापि घटत्वप्रकारकज्ञानकाले घटाभावे इन्द्रियसंबंधविशेषणतासत्त्वे भिन्नविषयकानुमितिसामग्र्य
भावे लाघवान्मानि घटत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपिताभावविषयताशालिप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नापत्तिर्दुर्वारैवेति घटाभावलौकिकसन्नि
कर्षसत्त्वकाले तथाविधसामग्र्यभावरूपकारणाभावात् ॥ तादृशप्रत्यक्षापत्तिवारणाय तादृशसामग्र्यभावेऽस्यापि न तथाविधसन्नि-
कर्षस्य सहकारित्वकल्पने तत्र ह्यानीमितकोलीनत्वं प्रधानं न तादृशसन्निकर्षादिघटितविरोधिसामग्र्यभावस्यापि सामग्र्या
अपि असत्त्वात् त्वादिति वेन्न ॥ घटाभावविषयतासंबंधेन प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रतितादात्म्यसंबंधेन घटाभावत्वहेतुत्वमनाय
त्वा कल्पितत्वात् तादात्म्यप्रतियोगित्वघटितसामानाधिकरण्यसंबंधेन घटाभावविशिष्टाया इन्द्रियसंबद्धविशेषणतानवि
च्छिन्नत्वाविशिष्टतथाविधविरोधिसामग्र्यभावस्यापायाद्वत्तस्यासामग्र्यभावसमानिघटाभावप्रत्यक्षोत्पत्तिनियामकत्वादनुप
गमेनानुपपत्त्यभावात् ॥ केचित्तु ॥ अभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रति प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वकल्पने इन्द्रियसंबद्धविशेषणता
तायाः फलजननीये घटत्वप्रकारकज्ञानस्य सहकारित्वकल्पनं न संभवति ययोः कार्यकारणभावस्तयोः परस्परं सहकारित्वकि
रित्वांगीकारात् अभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रति प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वं कल्पयित्वे तु घटनिष्ठप्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नप्रकारतानि
रूपितानवच्छिन्नविशेष्यत्व घटादिनिष्ठप्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वं तद्भाववैशिष्ट्याभावत्वावच्छिन्नविषय
ताशालिप्रत्यक्षं प्रति घटत्वविशिष्टवृत्तित्वविशिष्टं यत् घटत्वातिरिक्तवृत्तित्व तद्भावप्रकारताशालित्वेन हेतुत्वं कल्प्यते

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भाव२

प्र॰ ज्ञा॰ का॰ र्थविधृत्वेत्वन्कात्लौनाभावप्रत्यक्षस्य नेत्याकारकाभावलौकिकप्रत्यक्षपर्यवसन्नतयाऽनुचितेति वाच्यम् ॥ तदा घटत्वप्रकारकज्ञा
८ नरूपदोषवत्त्वात् घटाभावांशे भ्रमात्मकाभावलौकिकप्रत्यक्षसंभवेन प्रतियोगिप्रसिद्धिः नेत्याकारकैर्गत्यदोषप्रसंभवात्
ननु तथापि भ्रमे लौकिकप्रत्यक्षजनकसामग्रीव्याप्तोऽपि इन्द्रियसंबद्धविशेष्यतायामेककालीनत्वसंबन्धेन घटत्वप्रकारक
ज्ञानादर्शनविरहानयमेन ननु कारणतावच्छेदकसंबन्धघटितसामानाधिकरण्यसामानाधिकरण्यसंबन्धेन विशेषणा
तावच्छेदकज्ञानस्यात्मनिष्ठप्रत्यासत्त्या इन्द्रियसंबद्धविशेष्यतायास्त्वविषयनिष्ठप्रतियोगितासंबन्धेन हेतुत्वस्य कल्पना
त्तयोः कारणतावच्छेदकसंबन्धघटितवैयधिकरण्येन तद्घटितसामानाधिकरण्यविरहात् ॥ तथाप्येकपुरुषीयघटत्वप्रकारकज्ञा
नकाले पुरुषान्तरीयइन्द्रियसंबद्धविशेष्यतायास्तत्वे घटाभावे पुरुषान्तरीयाभावांशे लौकिकप्रत्यक्षापत्तिः न चेष्टापत्तिः तदा
नीं तादृशाभावप्रत्यक्षस्य नेत्याकारकप्रतियोगिप्रसिद्धिताभावप्रत्यक्षपर्यवसन्नतयाऽऽरोपत्वेऽसंभवादिति चेन्न ॥ तदात्मसम
वेतज्ञानादिप्रत्यक्षे आत्मसंयुक्ते आपत्तिवारणाय तदात्मसमवेतत्वावच्छिन्नं प्रति तदात्मत्वेन तादात्म्यप्रत्यासत्त्या हेतुत्वमवश्यं क रामः
ल्पनीयं तथा च तादात्म्यसंबन्धघटितसामानाधिकरण्यसंबन्धेनात्मविशिष्टज्ञाने एककालीनत्वसंबन्धेन तच्छिशिष्ट ८
या एतत्पुरुषीयइन्द्रियसंबद्धविशेष्यताया एवैतत्पुरुषीयाभावलौकिकप्रत्यक्षे नियामकत्वादिति सामग्र्या व्याप्तेऽपराभ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नव्यमते लौकिक[illegible]विषयतासंबंधेनाभाववत्त्वं प्रति स्वकारणीभूतधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन ज्ञानत्वेन हेतुताकल्पना
द्युपपत्तेर्गौरवात् तथाहि अभाववल्लौकिकप्रत्यक्षे यामिकाउपर्युक्ताकारणकारणतावच्छेदकसंबंधघटितसामानाधिकरण्यसंबं
धेन ज्ञानविशिष्टत्वेनेन्द्रियसंबद्धविशेषणतासामान्य वत्ज्ञान दोषादिविशिष्टेन्द्रियसंबद्धविशेषणतानां दोषादेरपि नाकल्प्य
मते घटाभाववत्त्वमवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावेन इन्द्रियसंबद्धत्वमात्रप्रकारकज्ञानमिन्द्रियसंबद्धविशेषणतासंपद्यते इति एवं
चप्रत्यक्षप्रकारकघटज्ञानमपेक्ष्य तदभावविशेष्यकमतज्ज्ञानकोभ्रमदोषमते घटाभावेन्द्रियसंबद्धविशेषणतारूपकारणवत्त्वात् अभावलौ
किकप्रत्यक्षापत्तिस्तदा घटाभावेस्वप्रकारीभूतधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबद्धघटितसामानाधिकरण्यसंबंधेन ज्ञानविशि
ष्टेन्द्रियसंबद्धविशेषणता[illegible]यास्तद्दोषविशिष्टेन्द्रियसंबद्धविशेषणतायाश्चापि अभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रतियोगिकाया
अभावात् [illegible] तदुपपत्तिर्यस्त्वत्प्रयोज्यो मते[illegible]निर्दोषालोकवद्यामः अगत्येति यद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदिन्द्रियसं
बद्धविशेषणतायां तद्धर्मप्रकारकज्ञानत्वेनैव ज्ञानस्यैव तद्भावांशे तत्प्रकारकभ्रमजनकदोषत्वमपेक्षते लाघवादिति
रीत्यैव तदोषस्यैव तत्रापि वक्तव्यत्वात् तथाच घटाभावेन्द्रियसंबद्धविशेषणतारूपकारण[illegible]सत्त्वात् अभावलौकिकप्रत्यक्षस्य घटाभावे
आपत्तिरिदत्वापत्तिः परिहरणीया नवीनमते इन्द्रियसंबद्धविशेषणतायां विषयतासंबंधेन कारणतावच्छेदकत्वं नववनग्रन्थे तथा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

४
श्री·ग·ल·

घटत्वप्रकारकज्ञानानन्तरं इन्द्रियसंबंधविशेषणतारूपकारणवलात् तदभावप्रत्यक्षापत्तिः न चेष्टापत्तिः तदा घटाभावांशेऽपि
त्वेंप्रयजनकदोषाभावेन एतस्याभावे नेघटज्ञानस्यतेवघटज्ञानसंभवात् घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रत्यक्षस्या
नेताकारकप्रत्यक्षापरविस्मृतेत्यादापत्तेरयोगात् ॥ केचित्तु ॥ घटत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपिताभावनिष्ठलौ
किकविषयताशंबंधेन प्रत्यक्षं प्रति इन्द्रियसंबंधविशेषणतायां घटाभावादिनिष्ठाया हेतुत्वे कल्पिताय घटाद्यभावादि
निष्ठेन्द्रियसंबंधविशेषणतेन यः फलजनने घटत्वप्रकारकज्ञानसंस्कारत्वकल्पनीयं एवमन्यथापित्तथावर्धोपदर्शितापत्तिः
त्तिः तदानीं घटत्वप्रकारकज्ञानेसत्त्वेन घटाभावादिनिष्ठेन्द्रियसंबद्धविशेषणतारूपसामग्र्यभावात् ॥ न च तथापि
घटविशेष्यकघटत्वप्रकारकज्ञानसत्त्वे घटाभावांशेभ्रमजनकीभूतदोषसत्त्वे घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रत्यक्षाप
त्तिः तदानीं प्रपदर्शितसामग्र्यभावादिति वाच्यम् ॥ घटाभावांशनिष्ठेन्द्रियसंबद्धविशेषणतायाः फलजनने घटत्वप्रका
रकज्ञानस्येव घटत्वप्रकारकघटविशेष्यकज्ञानत्वेनापि दोषादीनामपि सहकारितास्वीकारादित्याहु [illegible] रित्यन्ये ४
प्रत्यक्षविषयताशंबंधेन इन्द्रियविशेषणतायाः कारणत्वाधिक्यात् ॥ नव्यास्तु प्रतियोगिज्ञानहेतुतापि विषयतासंबंधेन ग्रः
इन्द्रियसंबद्धविशेषणतायाः कारणतावच्छेदकत्वं विनानन्तिस्तारः एवंविपदार्थनिरूपणप्रसंगात सत्त्वादिति भावः ॥

काभावे घटध्वंसस्य जनकीभूतदेशो नास्तीत्यनेनाकारकघटाभिन्नाभावप्रत्यक्षापत्तिवारणाय अभावलौकिकप्रत्यक्षे प्रतियोगि गति
तावच्छेदकप्रकारकज्ञानस्य हेतुत्वमावश्यकमिति ॥ न च तत्कार्यकारणभावकल्पनापेक्षया प्रतियोग्यारोपजनकतावच्छेदककोटौ प्रति
योगितावच्छेदकविषयतानिवेश उभयसमाधीनमिति वाच्यम् ॥ प्रतियोग्यारोपजनकतावच्छेदककोटौ तन्निवेशे संबंधभेदेन भि
न्नाया अनंतप्रतियोग्यारोपहेतुताया अवच्छेदककोटौ स्वसमुदीरितेन लाघवादभावलौकिकप्रत्यक्षे प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारक गति
ज्ञानस्यैव स्वतंत्रहेतुताकल्पनमुचितमिति न किंचिदेतत् दीधितिकृतस्तु प्रतियोग्यंशे विशिष्टवैशिष्ट्यविषयताऽन्यस्या विशेष्यवि
शेषणतत्रविशेषणकं ज्ञानमिति विषयताशालिनोऽभावप्रत्यक्षस्यानभ्युपगमेन स्तु यद्विरोधस्तथाप्युल्लजनने घटत्वादिविशि
ष्टवैशिष्ट्यबुद्धिं प्रति हेतुत्वेन ज्ञानस्य घटत्वादिप्रकारकज्ञानस्य सहकारित्वस्वीकारे तेनैव नेत्याकारकप्रत्यक्षवारणस्य संभवे कि
तया अभावबुद्धिं प्रति प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वकल्पनं निर[illegible]किमिति तदाहुः ॥ अभावबुद्धिविशिष्टवैशिष्ट्यमर्यादया नाति
शानत इत्यादिनेति ॥ अत्रेदं विवाच्यं ॥ इंद्रियसंबंधविशेषणतया अभावप्रत्यक्षजननीये घटत्वप्रकारकज्ञानस्या
पि सहकारित्वं आवश्यकं अन्यथा घटत्वप्रकारकज्ञानकाले इंद्रियसंबंधविशेषणताबला[illegible]तदन्यस्य घटत्वावच्छिन्नप्र
तियोगिताकाभावप्रत्यक्षस्य घटत्वप्रकारकज्ञानशून्यकालेऽपि तथाविध[illegible]णताबलादापत्तिसंभवात् तथा च ॥

३
ग॰व्या॰का॰
१

भिन्नत्वाभावसत्त्वव्याप्तिरित्याहुः ॥ तदसत् तादृशनिरोधस्यासंभवेपि प्रतियोगितासंबंधेन घटोऽस्तीति ज्ञानस्याक्षुण्णतया तथावि
धकालेनैत्यकारकप्रतियोग्यभिन्नताभावस्य लौकिकगतत्वस्यापत्तेः ॥ विनोपदर्शितप्रकारेणाव्याप्त्युद्धारणेपि दुर्वारत्वात् अथाप्यभावस्य लौकिक
त्वस्यत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकविशिष्टप्रकारज्ञानस्याहेतुत्वकल्पनं निर्युक्तिकमेव भूतलादौ संयोगसंसर्गकघटप्रकार
कज्ञानदशायां भूतलादौ संयोगसमवायान्यतरसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाभावस्य लौकिकप्रत्यक्षवारणाय विशेष्यतासंबंध
न तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रति तेन संबंधेन प्रतियोगिप्रकारकज्ञानस्य हेतुत्वस्यावश्यं कल्पनीयतया त
त्तेनैव प्रतिज्ञानेन भूतलादौ प्रतियोग्यभिन्नताभावसत्त्वव्याप्तिवारणसंभवादिति वदन्ति ॥ तदपि न संयोगावच्छिन्नप्रतियोगि
ताकघटाभावस्य विशेष्यतावारणाय तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रति तत्संबंधेन तज्ज्ञानस्याहेतुत्वकल्प
ने तेन संबंधेन तद्ज्ञानस्य हेतुत्वे गौरवात् तथा च प्रतियोग्यभिन्नताभावस्य लौकिकप्रत्यक्षस्यापत्तेर्विना प्रतियोगिज्ञानहेतुताय
त्वे कल्पनमावश्यकमेव अतएव आत्मत्वादिविकल्पापत्तिरिति कुतो प्रतियोगिज्ञानहेतुतावच्छेदकतया अन्यथोपदर्शितापत्ति
वारणाय प्रतियोगिप्रकारकज्ञानस्य हेतुताया आवश्यकत्वेन तत्तदुद्धरणस्यासंगतापत्तेर्भवतु वा अभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रतियो
ग्यारोपो हेतुः तथापि तत्र कारणतावच्छेदककोटौ प्रतियोगितावच्छेदकविषयतानिवेशप्रयोजनाभावेन तन्निवेश्यप्रक
यकारणाभावस्वीक्रियते तथा च पटत्वरूपेण घटस्य संयोगसंबंधेनारोपे तिष्ठति अपि च घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता

३
स्नः
१

९ अभावत्वं धर्मितावच्छेदकीकृत्य न संभवतीति भ्रमः। किंतु सतियोगितासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारकनिर्णयो न संभवतीति शुद्धप्रतियोगितासंबंधकतत्प्रतियोगि

१४ ज्ञानकाले निर्धर्मितावच्छेद

भावत्वं शेषविषयीकृत्य घटो नास्तीति प्रत्यक्षस्य संभवेन प्रतियोगित्वमिश्रिताभावप्रत्यक्षासंभवात् यदि यावृत्तित्वं काले घटादिरूपप्रतियो
गिताश्रयत्वात्कार्यतावच्छेदकावच्छिन्नस्योपनीतोक्तिविषयतायां फलतो नेत्याकारकोपत्तिः संभवतीति [illegible] मन्यसे तदा फलवता
तदानीं शेषं कल्पयितावघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नघटनिष्ठप्रकारतानिरूपितासावविषयताशालिप्रत्यक्षस्योप
गमेनानुपपत्त्यसंभवात् ॥ केचित्तु ॥ एकं धर्मितावच्छेदकीकृत्य भावाभावोभयप्रकारकनिर्णयानभ्युपगमेनाभावत्वं ध
र्मितावच्छेदकीकृत्य घटघटाभावोभयप्रकारकस्याभावो न घटीयत्वाकारकनिर्णयस्यासंभवेन उपदर्शितानुपपत्त्यभावात् ॥ नैवं क
मं धर्मितावच्छेदकीकृत्य तेन संबंधेन तस्य तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावस्य च निर्णयस्यैवानभ्युपगमात् स्यैतस्य अभाव
त्वं धर्मितावच्छेदकीकृत्य संयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाभावप्रकारकनिर्णयस्योत्पत्तौ
बाधकाभावेन तादृशनिर्णयकाले प्रतियोगित्वमिश्रिताभावलौकिकप्रत्यक्षमिति वाच्यम् ॥ वृत्ते संयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियो
गितां प्रतियोगिताकघटाभाववत्ता ज्ञानं प्रति संयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावनि
र्णयस्याप्रतिबंधकतया स्वात्मनि[illegible]कि ले शुद्धप्रतियोगितासंबंधेन अभावांशे घटविषयीकृत्य घटो नास्तीत्याकारकप्रत्य
क्षबाधकाभावे प्रतियोगि[illegible]मिश्रिताभावप्रत्यक्षस्यासंभवः शुद्धप्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाभावव
ज्ञानत्वबाधस्यैव प्रकृतेऽपि + योगितयातस्यैव प्रत्यक्षलौकिकप्रत्यक्षीयत्वात् तथाच तादृशनिर्णयस्यासंभवेन कथं प्रतियोग्य

२४ भावानवबोधनात् नहि ×५

धर्मं

लोप ५ पृ ३

संबंधावच्छिन्न ४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

२ प्र॰ ला॰ का॰ ६

त्वप्रतियोगिताकाभावानिरूपकाभावत्वावच्छिन्नलौकिक[illegible]विषयताशालिप्रत्यक्षस्य तेजस्त्वप्रकारताशालिज्ञानस्य कार्यतावच्छेद-
कत्वोपगमात् तन्नाप्यालोकोपदर्शिताभावप्रत्यक्षप्रतियोगिज्ञानयोः कार्यकारणभावः तथापि तत्र प्रमाणाभावः ॥ न च तादृशकार्य
कारणभावाकल्पने प्रतियोगिहृत्यकाले तेनाकारकप्रतियोग्यमिश्रिताभावप्रत्यक्षापत्तिरिति वाच्यम् ॥ प्रतियोग्यमिश्रिताभाव
प्रत्यक्षासमिद्धौ तथाविधप्रत्यक्षसंभवेन तथाविधकार्यकारणभावे प्रमाणाभावादिति चेन्न ॥ अभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रतीन्द्रियसंबंध ८४
विशेषणतया यावत्सत्त्वेन प्रतियोगिज्ञानहृत्यकाले तथाविधकारणेनास्तादृशाभावलौकिकप्रत्यक्षतावच्छिन्नस्य घटादेरप्र
पत्तौ क्रियमाणायां फलतः प्रतियोग्यमिश्रितेनेत्याकारकं प्रत्यक्षापत्तिसंभवात् घटादिभासकसामग्रीविरहात् तदभावप्रत्य
क्षे तद्वंशघटादिभा[illegible]नासंभवात् न वेष्टापत्तिः सद्धाम भावो निरूप्यते इत्यनेन मीमांसकरीत्या तदनभ्युपगमविरोधात् ॥ यत्तु ॥ न
द्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रत्यक्षं प्रति तद्धर्मप्रकारताशालिज्ञानत्वेन प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वकल्पनेपि प्रतियोगिता
इति साते संबंधेनाभावो न घटीयं बाधानिश्चयदशायां घटज्ञानकाले घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावलौकिकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्ने व्याप
कं फलतो नेत्याकारकापत्तिः स्यात् अतः तदभावांशे प्रतियोगितासंसर्गकघटज्ञानप्रतिबंधकतथाविधबाधबुद्धिसत्त्वेनाभावांशे १ तमः ६
प्रतियोगितासंसर्गकघटादिविषयकप्रत्यक्षोत्पत्त्यसंभवात् इति तन्न तदानीमप्येकरूपमितिरीत्या घटाभाववत्त्वोभयम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

स रि३ क४ त४

लितयापरिमाणात्मकायेतावच्छेदकाकाङ्क्षांतत्वापत्तिर्वाच्यम् ॥ तथा सति विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धिं प्रति विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञा
नस्येव हेतुत्वस्य हेतुतया नैव निर्वाहः अभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रति प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वस्वतन्त्रकल्पनायोगात् अपि च क
लादिति वन्न समविषयताभावादिभिन्नत्वास्तु पर्यायेन परिमाणत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रति परिमा
णत्वाद्यवच्छिन्नविषयताशालिज्ञानत्वेन हेतुत्वकल्पने विशेषलाभात् न च स्वस्तु धर्मिग्राभावप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन तदी
तद्भावेन कम्बुग्रीवादिमत्तावच्छिन्नविषयताशालिज्ञानोत्तरं घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितासंबंधेन कम्बुग्रीवादिमत्तावच्छिन्न
प्रकार तानिरूपितताभावविषयताशालिकम्बुग्रीवादिमान्नास्तीत्याकारकप्रत्यक्षोत्पत्त्या न घटत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञान
हेतुतायां व्यभिचार इति वाच्यम् ॥ कम्बुग्रीवादिमत्तावच्छिन्नविषयताशालिज्ञानकाले कम्बुग्रीवादिमत्त्वावच्छिन्नप्रकारताशा
लिज्ञानस्यावश्यकतया नदुक्ते कम्बुग्रीवादिमत्तावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावलौकिकप्रत्यक्षस्याप्युपगमेन कम्बुग्रीवादिमत्ताव
च्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानहेतुतायां व्यभिचाराभावात् विशेषणसंबंधेन कम्बुग्रीवादिमत्त्वं विषयीकृत्य कम्बुग्रीवादिमान्नास्तीति
प्रमायाः स्वीकारस्यानुपपत्त्यभावात् नवत्वेजस्त्वप्रकारकज्ञानं विना ज्ञायमानस्ते त्वादिना तेजःसामान्याभावरूपतमःप्र
त्यक्षे तदभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रति तेजस्त्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानहेतुतायां व्यभिचार इति वाच्यम् ॥ तेजस्त्वावच्छि

त६ ॰ त्वेन विषयता यत्तु ५ षत्वेति

प्रतियोगि० ५ ॥ न च तथापि विषयत्वसंबंधेन घटत्वावच्छिन्नघटनिष्ठशालिज्ञानत्वेन हेतुत्वान्नोपदर्शितरीत्या वाच्यं ॥ तथाविधदोषदृशायां घ
टत्वेन घटज्ञाने तादृशाभावाघेघटत्वेन घटज्ञानवगाहिनो भ्रमात्मकप्रत्यक्षस्यापत्त्यापायते ॥ न च तादृशधर्मालोपपत्तये घटत्वेन घटज्ञा
नस्यापि पृथक्हेतुत्वं कल्पनीयमिति वाच्यम् ॥ पूर्वदर्शितप्रत्यक्षं प्रत्याप्यवारणात् तादृशज्ञानेन फलजनने तथाविधदोष
स्य सहकारित्वस्वीकारापत्तिवामोक्तमनन्तकार्यकारणभावकल्पनाद्यस्यागौरवस्य ...रादिति चेन्न ॥ [illegible]
[illegible] मामाण्याकगौरवस्य दोषस्य दोषकत्वात् ॥ घटत्वेन घटज्ञानकाले घटाभावाबोधे घटत्वेन घटज्ञानजनकीभूतदोषस्य
तत्र क्षणसंबंधस्य नियमतो हेतुत्वागीकारा[illegible] तादृशज्ञानद्वयं प्यानेत्याकारकतथाविधभावप्रत्यक्षापत्तिरिति तत्त्व ॥ अन्ये तु
तत्क्षणसंबंधानां पृथक्त्वेन मानाभावा[illegible] गौरवादिति वा अयं तत्संख्यावच्छिन्नप्रतियोगिताभावे लौकिकप्रत्यक्षता
वच्छिन्नं प्रति तत्संख्यावच्छिन्नविषयताशालिज्ञानत्वेन हेतुत्वकल्पनेन संभवति तथा च नियता संख्यापरिमाणघटाभावानाम
कन संख्यादिज्ञानेनान्तरा तन्नसंख्यातावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविषयकलौकिकप्रत्यक्षस्यापि परिमाणतावच्छि
न्नाभावविषयकतया परिमाणतावच्छिन्नाभावविषयकलौकिकप्रत्यक्षं प्रति परिमाणतावच्छिन्नविषयताशालिज्ञानत्वे
न हेतुतया व्यभिचारात् न च परिमाणत्वावच्छिन्नप्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्नपरिमाणादिनिष्ठविषयतानिरूपिताभाव
निष्ठलौकिक[illegible]विषयताशालिपरिमाणत्वावच्छिन्नविषयताशालिज्ञानत्वेन हेतुत्वकल्पनान्नव्यभिचारः ॥ संख्यात्वा
वच्छिन्नविषयताशालिज्ञाना न्तरोत्पन्नसंख्याभावप्रत्यक्षस्य संख्यातावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छिन्नसंख्याविषयताशा तमः ६

नि१५ संबंधी१

अभावप्रत्यक्षे प्रतियोगिज्ञानकारणतावादः   नं० ४३११ गदाधरः।   लौकिकतद्विशेषणविशेष्यतयाविशेषः = लौकिके प्रत्यक्षे योग्यता...

श्रीगणेशाय नमः ॥   ॥ प्रतियोगिज्ञानं कालेनेत्याकारकप्रतियोग्यभिमतनाभावलौकिकप्रत्यक्षोत्पत्तिवारणायाभाव लौकिक
प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रति प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वमङ्गीकुर्वन्ती निर्विकल्पकं लौकिकप्रत्यक्षप्रतियोगिज्ञानयोर्न सामान्य
तः प्रतियोगिज्ञानत्वाभाव लौकिकप्रत्यक्षत्वाभ्यां कार्यकारणभावः घटज्ञानादिकालेपटाभावादिविषयकप्रत्यक्षापत्तेः नी
पिघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव लौकिकप्रत्यक्षं प्रति घटज्ञानादिना तथाप्रतियोगिज्ञानादिनापटादिज्ञानेन ऽपि
८ प तथाविधाभाव लौकिकप्रत्यक्षाप   त्तेः नापि पटत्वविषयकज्ञानत्वेन तादृशकारणत्वं   घटत्वनिर्विकल्पकानन्तर
मपि तथाविधाभाव लौकिकप्रत्यक्षाप त्तेः किंतु घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव लौकिकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रति घटत्वावच्छि
न्नविशेष्यताशालिज्ञानत्वेन हेतुत्वं वाच्यं ॥ ननु घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव लौकिकप्रत्यक्षं प्रति घटत्वावच्छिन्नवि
शेष्यताशालिज्ञानत्वेन हेतुत्वकल्पनेऽपि घटत्वेन पटभ्रमदशायां   घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव लौकिकप्रत्यक्षा
पत्तिर्दुर्वारैव न च तदापत्तिः तथाविधाभावप्रत्यक्षस्य घटत्वेन पटज्ञानादिजनकीभूतदोषस्य तदानीमसत्वेन घटत्वेन प
टाविषयकतया घटत्वेन पटज्ञानं सत्वेन तद्विषयकतया नेत्याकारकप्रत्यक्षपर्यवसन्नत्वेनेष्टापत्तेरसंभवात्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आदिनापदार्थ ज्ञानसंग्रहः=

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संशयपक्षतायः ४

ग्रहः

संशयोत्तरसंशयस्याग्रहमिवतादृशोभयपातसम्भवात् तद्धेतुतदुत्पादस्यैव सत्त्वात् इति चेन्न विशेष्यरूपसंशयत्वस्य निय
मतो विशेष्यतावच्छेदकावच्छेदेनोभयकोटिकत्वांशे प्रत्यक्षत्वांशे उभयकोटिकज्ञानमात्रस्य समुच्चयान्तर्गतत्वात् त
थात्वनिश्चयविशेष्यतावच्छेदकसंशयत्वविशेष्यतावच्छेदकावच्छेदेनोभयकोटिप्रत्यक्षान्तर्गतिरिक्तस्य संशयस्यानियामकत्वात् तथा
विशेष्यतावच्छेदकावच्छेदेनेन ननु एवं विशिष्टबुद्धिसामग्र्यभावादेव धर्मीसत्त्वमस्तीति तत्र तदभावोभयविशिष्टधीसामान्य
स्य सत्त्वेऽपि विशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन भूतले घटवत्त्वं न घटाभाववत्त्वेत्यादिसमुच्चयोत्पत्तिः स्यात् यत्र भूत
ले घटवत्त्वेत्यादिसंशयोत्पत्तिर्विशेष्यतावच्छेदकावच्छेदेन तत्तादिविशिष्टबुद्धिं प्रति विशेष्यतावच्छेदकसामानाधि
करण्येन तदभावस्यापि कार्यसहभावेन प्रतिबन्धकत्वात् तत्र सामग्रीविरहात् नैवं व्याप्यवृत्तित्वग्रहदशायां वृत्तेः
संयोगवान् तदभाववांश्च इति प्रत्यक्षिकसमुच्चयोत्पत्तिः समकालीनतादृशविशेष्यताविशेषात्मकसंशयत्वस्यापि लिङ्गा
नोत्पत्तेर्दुर्वारत्वात् अव्याप्यवृत्तित्वग्रहविशिष्टस्यैव तदभावादिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वादिति वाच्यम् अव्याप्यस्य
ग्रहदशायां निश्चयोत्पत्तिरिव व्याप्यवृत्तित्वग्रहदशायां सापि निश्चयोत्पत्तिसंभवात् न च तथापि अव्याप्यवृत्तित्वग्रहद
शायां साध्याभावोभयप्रकारकानुमित्युत्पत्तिः समकालसंशयोत्पत्तिर्दुर्वारा तदानीमपि संशयानुपगमात्तु भव ४
विरोधादिति दिक् ॥ तादृशविशेष्यताविशेष्यत्वं यत्र वस्तुतस्तु प्रत्यक्षत्वात् व्याप्यवृत्तित्वग्रहदशायां समानमेव

नं०४३१० संशयपक्षतावादार्थः समाप्तः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

५६ यं२ संशयः७

तदभाववत्त्वेत्यादिसमुच्चयोत्पत्तिदशायां नियमतो विशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन भ्रमत्वं वेत्यादिसंशयोत्पादोपपत्तेः
ननु समुच्चयस्य तदभावोभयनिश्चयरूपतया सहकार्यसहवारितत्ववारितया तादृशस्य तत्तदभावोभयविशिष्टस्तु
दिरूपत्वादिति वाच्यम् विशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन तदभावादिनिश्चयस्य तत्सामानाधिकरण्येन तत्तद्वत्ता
द्विज्ञानप्रतिबन्धकत्वात् अन्यथा प्रामाण्यग्रहदशायां समुच्चयस्य तत्स्थले विशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्ये
न संशयप्रतिबन्धकत्वाविशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन एककोटिनिश्चयविरोधिप्रामाण्यं यत्तिदूष्यस्य तत्तदभावोभयप्र
कारादिघटितसंशयस्यार्थसमग्रस्यत्वात् विषयताविशेषरूपस्य कार्यतावच्छेदकत्वे बाधकाभावात् ननु तादृशसमु
च्चयोपितयतिविशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन संशयोत्पादस्येष्टत्वात् अस्तु वा प्रतियोगिसामान्यतानिरू
पसामग्री प्रतिबन्धकेति वाच्यम् तथा सति तत्तत्पराये तत्तदभावमेदनसंशयस्थले ऽतिरिक्तानन्तप्रतिबध्यप्रति
बन्धकभावकल्पनापत्त्या प्रागविनादिमनस्येषस्याक्षतेः नयसंप्रदायमतेपि विशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्ये
नानलं घटवत्त्वे तत्तदभाववत्त्वे निश्चयसमुच्चयोत्पत्तिदशायां नियमतो विशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन भ्रमत्वेन तावद्वि
वेविरोधसंसर्गकघटत्वाभावाद्विप्रकारकज्ञानापत्तिवारणाय प्रतिबध्यप्रतिबन्धकभावकल्पनावश्यंवाच्यम् विरोध

॥अ×४

तद्धेतुसंशयस्य विशेष्यतानिरूपितसंशयविनिगमकाभावात् विनिगमकाभावेऽपि सर्वत्रैव तत्संशयोपगमे तावतु ज्ञानीयप्रतिबध्यप्रति
संशयवादस्य बन्धकभावासंभवे विनिगमकाभावेन तत्तुल्यप्रसंगात् विशेष्यतावच्छेदकभेदेनैव प्रकारताभेदेनापि विरुद्धोभयप्रकारकज्ञान
३ विशेष्यताभेदस्याप्रसिद्धत्वात् अन्यथा विशेष्यतावच्छेदकभेदेनापि विशेष्यताभेदस्य स्वीकारे घटादिपलापप्रसंगात् नवत
त्रापि संशयस्थले तत्तदभावेऽपि प्रतिच्छायैकैव प्रकारतावच्छेदकभेदेऽपि प्रकारताभेदाभावात् सत्त्वन्नेवय तत्तदभावत्व
रूपप्रकारतावच्छेदकभेदेन प्रकारताद्वयमित्यत्र भेदकस्य विनिगमकाभावात् तदभावाद्यन्यप्रकारताज्ञानत्व
भा पर्वनिश्चयत्वस्यापि सुवचत्वादेतेन तथा सति घटत्ववत्त्वेन संशयस्य घटाभावविषयकत्वनिष्ठप्रकारकतापत्तेः
भावत्वावच्छिन्नप्रकारताप्रतिबध्यतापत्तिस्तथा सति घटाभावत्वरूपेण घटस्य घटत्वरूपेण घटाभावस्य च ज्ञानसत्त्वे विना त
दृश संशयानुपपत्तेः न्यायेन विशिष्य वैशिष्ट्यबुद्धिं प्रति विशेषणतावच्छेदकविषयकज्ञानस्य हेतुत्वात् तत्र तत्प्रकारकत्व
त्वनिष्ठप्रकारकज्ञानत्वेन तद्भेदे कप्रकारकत्वेन हेतुसंभवात् घटाभावत्वेन घटाभावसंदेहे घटाभावत्वेन घटाभावप्रका
रकज्ञानवान् घटत्वेन घटसंदेहे घटत्वेन घटप्रकारकज्ञानवान् इत्यनुव्यवसायवत् घटत्वावच्छेदेन घटसंदेहे घटाभाव
त्वेन घटसंदेहे घटाभावत्वेन घटप्रकारकज्ञानवान् घटत्वेन घटाभावप्रकारकज्ञानवानहमित्याद्यनुव्यवसायो मानवादि
श्यामः ३
... संशयरूपत्वेनाद्यविशेष्यतास्यादि ज्ञाने ... विशेष्यतायां ... किंत्वित्यात्मकधर्मितावच्छेदकप्रकारधर्म
धीसहितं तत्तदभावाद्युभयविशेष्यतासामान्यस्य तदुत्पत्तियामकविशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन ... पदार्थे

ज्ञाप   ट×४   व५

प्रकारता १ कद्द मोद्द तान्द्द

रिस्याद्विरोधसंसर्गाग्रहस्याप्रतिबन्धकत्वे वा स्वरसतः संशयोत्पत्तिभावे न योग्यताज्ञानस्य हेतुताकल्पनात् ■ तादृशविप्रतिपत्तिवाक्यस्थले स्थले विरोध-
संसर्गग्रहाद्बोधो न जायते । किं तु पक्षसाध्योपस्थितिमात्रं ततस्तदनन्तरं मानसः संशय इति विभाव्यते । तदा योग्यताविरोधसंस-
र्गग्रहे साध्यतदभाववत्ताव्याप्तिज्ञाने पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन साध्यतदभाववत्ताव्याप्तिविशिष्टपरामर्शात् तत्र पक्षतावच्छेद-
कसामानाधिकरण्येन विरोधसंसर्गाग्रहे साध्यतदभाववत्ताः समूहालम्बनानुमितिर्वा लिङ्गोपहितवारणायैव यत्नस्तन्निवेशावश्यकत्व क×४
ता■ऽतिरिक्तज्ञाने संशयव्यवहाराभावात् । न च संशयत्वे तदुत्तरपक्षतावच्छेदकावच्छेदेन साध्यतदभाववत्तोपनीतभानात्संशय
त्विरिति वाच्यम् । तथात्वे ⁘ प्रकारताद्वयानिरूपितैकविशेष्यताशालिज्ञानत्वमेव संशयत्वं संशयत्वे [illegible] इत्यनुव्यवसायसिद्ध■त
दभावोभयनिरूपितधर्मिताकैकविशेष्यताप्रकारभेदेऽपि विशेष्यताभेदाभावात् । समुच्चये तु तदभावलक्षणप्रकारभेदेन सं×६
विशेष्यभेद इति संशयातिरिक्तज्ञाने एकस्या विशेष्यतायाः प्रकारताद्वयानिरूपितत्वात् ■ संशयसमुच्चययोर्भेदोऽन्यथाऽनुपपत्त्या अ×५
लाघवात्तथैव कल्पनात् । न च संशयविशेष्यताद्वयं समुच्चयेऽपि कल्पितं स्यात् विनिगमकाभावादिति वाच्यम् । संशयसमुच्च-
यादिविशेषविषयिताद्यनिवार्यम् । तथा सति बाधनिश्चयादेः प्रतिबन्धकतावच्छेदकनिश्चयत्वस्य [illegible] तत्त्वेत्यस्य
वाविनिगमकत्वात् । एतेन प्रकारताभेदेन विशेष्यताभेदे किन्तु विशेष्यतावच्छेदकभेदाद् ग्राह्यकत्वादत्र समारहस्यात्तत्संश-
यसमुच्चययोर्भेदः स्फुट एव संशयत्वानुव्यवसायस्य [illegible] एव तत्समुच्चयानुप्रकारताद्वयनिरूपितैकविशेष्यताशालिधर्मविषयकत्वमपि परास्तं

नाप के २ पृ ५ ना ६ क्षीभूत ३ लघो ३

×: समुच्चितोऽसीत्यनुव्यवसायसिद्ध २९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

कारक २

संशयवारणाय

प्रत्यात् निरुक्तप्रत्ययस्यैककत्वद्वयसाधारणेन प्रकारतानाद्वयशालित्वात् ज्ञानस्यैव संशयत्वापात् अथाप्याहरणीत्वप्रकाराशेषितनाद्वयप्रत्य
२ कसत्त्वे वृक्षादौ संयोगादिमत्त्वग्रहस्यैव तत्त्वात् न च तथाप्यसंयोगस्यैवेत्यादौ भावकोटिसंशयस्यापि सिद्ध्येदिति वाच्यं तत्र गोत्वाभाव
द्विति त्वादेः प्रकारतावच्छेदकतायाम् न च संशयत्वस्य विशेष्यत्वनयाः लक्षणत्वात् न तत्र संयोगस्यैवेत्यादिसंशये तथापि स्यात् प्रसिद्धत्वात् गो२३
न त्याः प्रतिबन्धकत्वस्य तयाविशेषस्यैव न त्रासम्भवादित्याहुः सम्प्रदायिकास्तु न न द्वयभावान्यतरकोटिकसंशयसंसर्गकस्य प्रमितावप्र
हकत्वेनाभावमयकोटिकप्रसंगसमवाये कुविद्वियोस्यताद्दृक्तावच्छेदकं कार्यचनसामानाधिकरण्येनापि भवनिसत्त्वद्वयविरोधे
कान्त्यरस्य विरोधविषयतासंबन्धेनोभयकोटि धर्मिताप्रकारकत्वं केचित्तु अभावकोट्युपरि प्रतियोगिनः प्रका
रत्वमेव भावकोटिविरोधविशिष्टप्रति योगितासम्बन्धेनाभ्युपगमात् विशेषस्तु न द्व्यधिकरणवृत्तित्वमन्त्रस्यासंकाध
प्रद्धेन समुच्चयस्यापि वृक्षो वायमिति दृश्यादिविषयसंयोगानात्कोटिकत्वात् स्वच्छाव्याप्यवृत्तित्वग्रहस्यापि वृक्षः संयोगवान्
तदभाववांश्चेति प्रत्यक्षसमुच्चयस्थले विरोधस्याऽसंसर्गत्वात् किन्तु समुच्चयस्यैव विरोधसंसर्गेनानुपपत्त्यैकेन वर्णनात्
सभः २ यात्तन्तवेत्यादिविप्रतिपत्तिवाक्येन संशयात्मकयोग्यताज्ञानसहकारात् जनितस्य परामर्शस्यानित्यत्वेत्यादिविरोधसंसर्गक
पाद्यनुबोधस्य वारणाय प्रत्यक्षत्वस्यापि विधेः न च न स्थलद्वयत्वमस्तु किं प्रत्यक्षत्वनिवेशेनेति वाच्यम् प्रत्यक्षातिरिक्त
ज्ञाने संशयव्यवहाराभावात् न स्थसंशयत्वे विनापि वाक्यजन्यत्वेनाप्रामाण्यज्ञानं तदनन्तरं मानससंशयापत्तेः य

त२ सको५ स्वंत्र४ तो४

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्यतरकोटिवगाहिस्कन्धमितावच्छेदकतत्तद्भावग्रहप्रयुक्तकोटिकप्रत्यक्षत्वं तस्मिन्नवच्छेदकत्वं यत्समानाधिकरणेति निष्कर्षः आदि
पदात्तद्वदादिपरिग्रहः अव्याप्यवृत्तित्वग्रहदशायां भूतलं घटवद् घटाभाव[redacted]त्यादिसमूहालम्बनस्यावच्छेदकसामानाधिकरण्ये
नैव तत्तद्भाववाद्विप्रकारत्वं ननु विशेष्यतावच्छेदकावच्छेदेन तत्तद्भावान्यतरप्रकारकत्वनियमः अव्याप्यवृत्तित्वग्रहदशायां
वृक्षत्वावच्छेदेन वृक्षः संयोगवान् तदभाववांश्चेत्याद्यनुमितौ संशयत्वे तु वा नियामकाभावस्याप्रत्यक्षत्वनिवेशे प्रत्यक्षातिरिक्तज्ञा
नेसंशयव्यवहाराभावेन तयोः संशयत्वात् न तं संशयत्वे व्याप्यवृत्तित्वग्रहदशायामपि वृक्षादौ संयोगादिमत्त्वग्रहापत्तेश्च
तरस्य संशयात्मकयोग्यताज्ञाना[redacted] दृष्टान्तेन नित्यादिविप्रतिपत्तिवाक्यजन्यान्तरणत्वात् अवच्छेदेन स्वरूपादिसंबन्धेन नि स्र४६
त्यत्वतदभावप्रकारकप्रमायाश्चाव्याप्यस्यापि न संशयत्वं न तत्त्वाप्ति स्वरूपसंबन्धेन तदुत्पत्तिरेवकर्यस्यात् ज्ञानावनिश्च
यस्य कार्यसहभावेन विशिष्टबुद्धिप्रतिबन्धकत्वात् इति वाच्यम् याद्वान्यविशिष्टबुद्धेः प्रतिबन्धकत्वात् न च तथापि
तदनन्तरं कर्यमानं संशय इति वाच्यम् नित्यादिवाक्यजन्यत्वेनाप्रमात्वेन प्रामाण्यज्ञानेऽननुभवमानं संशयाभ्युपगमात् न च प्र
साध्यत्वनिवेशोपि अव्याप्यवृत्तित्वग्रहदशायां वृक्षत्वावच्छेदेन वृक्षः संयोगसामान्याभाववानन्यतर[redacted]त्वेनिप्रत्यक्षे निर्याप्ति स्त
तूष्णत्वा४१ स्य संशयत्वं स्यादिति वाच्यम् अव्याप्यवृत्तित्वग्रहदशायां वृक्षत्वावच्छेदेन वृक्षः संयोगवान् वेत्यादिप्रत्यक्षे [redacted]स्यापि संशय

म३ त२ व५ न॥४३ म३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

+भूतलं घटवद् घटाभाववच्चेत्यादौ+३ श्रम

संशयवादार्थे श्रीगणेशाय नमः ॥ ननु किञ्चिन्मात्रसंशयत्वं तद्भिन्नतावत्त्वं देह भीत्यनुभवसिद्धो ज्ञानि... संशयः अप्रामाण्याद्यनास्कन्दितप्रमाज्ञान औं नापिकधर्मि ×न३

२ जिकत्वं तु प्रामाण्यज्ञानापितत्तदभावोभयप्रकारकज्ञानत्वं भूतलं घटवत्तु घटाभाववान्नेत्यादि संशयसाधारणत्वेनाऽतिव्याप्तेः नाप्येकधर्मिताव

च्छेदकतत्तदभावोभयप्रकारकज्ञानत्वं विशिष्टधर्मितावच्छेदककोधर्मिकतदभावोभयप्रकारकसमूहालम्बनेऽतिव्याप्तेः समुच्चयसाध

कतत्तदभावोभयप्रकारकज्ञानत्वं तादृशविवक्षणम् भूतलं घटवद् घटाभाववच्चेत्यादिसमूहालम्बनेऽतिव्याप्तेः काऽपि संभ

कोटिद्वयावगाहित्वानिश्चयरूपत्वात् नवसमुच्चयात्मकनिश्चयरूपत्वेन तत्प्रतिबन्धकत्वाभावस्य तत्तदभावनिश्चयत्वविशेषः कार्यसंभ

वेन तत्तदभाववैशिष्ट्यविषयकत्वनिबन्धनत्वात् इति वाच्यम् घटतदभाववत्त्वात् [illegible] इत्यत्र [illegible] इत्यादौ व्याप्यत्वस्य च संशयत्वानुपपत्तेः विशेष्यतावच्छेदकसामा

नाम् अप्रामाण्यज्ञानाभावविशिष्टस्यैव तदभावनिश्चयस्य तद्धीप्रतिबन्धकत्वात् विशेष्यतावच्छेदकसामान्याधिकरण्येन ज्ञानाभावव्याप्यनिश्चयस्य विशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन विनिश्चयत्वादेः प्रतिबन्धकतया व्याप्यवत्ति न२२ श्रमः

त्वाग्रहकाले इत्यायामपि विशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्येनैव तदभावोभयसमुच्चयसम्भवात् अत एव व्याप्यवत्तित्व २

ग्रहदशायामपि पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन साध्यतदभावव्याप्यवत्त्वावगाहिन्यास्तु पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्ये

न साध्यतदभावोभयप्रकारिकासमुच्चयरूपाऽनुमितिः [illegible] इति चेदत्र प्राञ्चः विशेष्यतावच्छेदकावच्छेदेन तत्तदभावा ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संशयवादः

नं० ४३१० गदाधरः।

संशयवादार्थः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्कारसामग्रीघटकाः। अथालौकिकबाधनिर्णयोत्तरोत्पन्नलौकिकवह्निमत्वेन साक्षात्कारेण संस्कारजन्यत्वेअलौकिकवह्नि
प्रकारतानिरूपितपर्वतत्वविशेष्यताकविशिष्टस्थानेबाधनिर्णयस्यप्रतिबंधकत्वान्नलौकिकाएववह्निप्रकारता

७

घटशब्दार्थः

गदाधरः।

नं० ४३०२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पर्वतो वह्निमानित्याकारकसंस्कारवृत्तिर्या समवायसंसर्गावच्छिन्ना कार्यता तन्निरूपितकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणताकृ
दस्य चात्मप्रत्यासत्त्यावच्छेदकीयलक्षणात्वदवच्छेदेन निरूपकताविशेषसंसर्गावच्छिन्नानवच्छिन्नवृत्तिकार्यतानिरूपककारण
कृताधिकरणं यद्विषयतासामान्यलक्षणां यवह्नितोत्तरक्षणावच्छेदेन चैवात्मसमवेतस्य संस्कारस्य निरूपकतासंसर्गेणोत्पत्तिम
नीति सामान्यतो व्याप्तिर्भवति च पर्वतो वह्निमानित्यालौकिकविषयतास्थसंस्कारव्यक्तिवृत्तिर्या समवायसंसर्गावच्छिन्ना कार्यतानि
रूपककारणतावच्छेदकावच्छिन्नानां क्षिप्रीनज्ञानाभावसंबंधिदर्शनादीनां तादात्म्याधिकरणतावच्छेदको योऽभवो यन्निष्ठ
णाः तदवच्छेदेन तादृशात्मलौकिकविषयतायां निरूपकविशेषणासंसर्गावच्छिन्नकार्यतानिरूपककारणतावच्छेदकावच्छिन्नाना
चैत्रीयाऽभवनिरूपकत्वनन्तद्विषयतातादात्म्यादीनामधिकरणत्वमस्मिन्निनद व्यवहितोत्तरक्षणावच्छेदेन सैवालौकिकवि
षयतासंस्कारो यन्निमतो न तु लौकिकी यादृशविषयताकसंस्कारं प्रति समवायिप्रत्यासत्त्या निकारणानि तन्निविषयताव्यक्ति
तादात्म्यस्यैव सामग्रीयटकतानुपगमात्। लौकिकविशिष्टविषयताविधेयताद्युपादानस्य तु न तादात्म्येन जनकता न। नवासं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्कारस्सामान्यं प्रत्येव प्रतिबंधकत्वं न तु विषयतानिरूपकसंस्कारे। न तु दृग्रामारण्यादिर्जनको थवा ग्रामारण्यज्ञानानां वह्निलिंगिकानुभव
विशिष्टसंस्कारेन तथाविधानुभवस्याभिरूपकत्वाविशेषद्दति स्मामानाधिकरण्यप्रत्यासत्याकारणत्वेन तादात्म्यसम्बन्धेनसंस्कारस्य
विषयताभिरूपप्रत्यासत्यानत्तादात्म्यसम्बन्धेन स्मरणं प्रत्येक एव कार्यकारणभावद्वयात्खंडलकार्थः। समवायप्रत्यासत्या कार्यकारणभा
वेनपर्वतो वह्निमानितिस्मरणसंस्कारानुभवानां वह्निगोरकगुंजादिविषयभेदभिन्नविषयताकोयवच्छिन्नस्मरणसंस्कारयोः सं
स्कारानुभवयोर्भेदधाकार्यकारणभावकूटः। विषयताभेदेनानुभवस्यसंस्कारजनकतायां संशयसर्वशोपेक्षादेशंशिकोक्षाया॰ ६
र्भ्वा ग्रामारण्यान्तानानमभावस्यैकत्वप्रवेशेनेषां परस्परविशेष्यविशेषणभावेन कारणतानन्त्यं न दृष्टो त्यानंताभावादिभेदेन वान
द्विषयतानिरूपकस्यानुभवस्य संस्कारणताकोटाविनिवेशमेवगोरवं। न त्वेवं पर्वतो वह्निमानिति साक्षात्कारानुभवस्याभिरूपकत्वासंस
र्गेणालौकिकविशिष्टविषयतायामपि सत्वात्तन्निरूपकतासंसर्गेणसंस्कारस्मरणयोः कथंचित्प्रसंगादेवं पर्वतो वह्निमानित्यनुभि
तिरूपानुभवस्य पर्वतोद्देश्यताभिरूपितवह्निविधेयतानिरूपकतयाविद्यमानत्वात्तन्नापि संस्कारस्मरणयोरापत्तिरिति चेन्नानुभवे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्तं यत्कारणतां न देव संस्कारं प्रत्यभिज्ञातिरिच्यते। स्मरणसंस्कारयोः संस्कारस्मरणयोर्भिविषयताभेदावच्छिन्नकारणतांगीका
रे महागौरवप्रसंगात् संस्कारस्मतन्त्वउपेक्षाभिन्नानुभववैशिष्ट्येन तु स्वसमवायिसमवेतत्व स्वरूपकविषयतानिरूपकत्व स्वह्व
त्वप्रागभावप्रतियोगित्वकालिकविशेषणतासंसर्गश्चेति चतुष्टयात्मकमवच्छेद्यं। यत्रापेक्षाज्ञानात्पूर्वः पश्चादनुभवः ततो वृक्षं
शोपेक्षात्मकं वह्निगुंजयोः समूहालंबनं नञ्रतुंजाविषयतायां विशेषणतायामात्मोपि संस्कारेण न तु उपेक्षाभिन्नपदानुभववैशि
ष्टः स्वनिरूपकविषयतानिरूपकत्वाभावात्। विनश्यदवस्थेनानुभवेन तु नक्रुयापि जन्यते संस्कारो येनाविभिन्नकालिकयोः का
लिकसंसर्गाभावान्नदसंग्रहेदोषः स्यात्। कार्यसहभावेनानुभवस्य जनकत्वमप्युपेयं। तेनाविनत्क्रमेणाप्यत्रोपेक्षाद्वयस्थले
द्वितीयोपेक्षाभिन्नेन प्रथमेन विनश्यता न संस्कारजनन। एवमात्रिकोपेक्षाव्यक्तिभिन्नानुभवस्य तथानुभववैशिष्ट्यसंस्कारेस
वैशिष्ट्योपेक्षाव्यक्तिभिन्नानुभवस्य संस्कारसामान्ये विषयतास्वनिरूपकतासंसर्गेण कार्यकारणभावः। विषयताव्यक्तीनां च
स्वव्यक्तिनिरूपकतासंसर्गेण जन्यज्ञानसामान्ये कारणत्वे विपरीतज्ञानस्यतु विपरीतविषयकसंस्कारनिरूपितविषयताकसं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

या साक्षात्कुर्वन्तीति नवव्यवहारकालेनादृष्टीकारणताके नाप्युक्तमतो न बोधप्रियुक्तिप्रसक्ते। न तु नतूपेक्षाभिन्नत्ववच्छिन्नसर्वज्ञानु
भवस्यैनैव संस्कारं प्रतिजनकत्वं एवं च स्मेकयक्ती भिन्नत्रुपयत्नांमिलित्वा संस्कारोपधायकत्वोपमानात् नोपेक्षान्तरानसंस्कारसंभव
भः यद्वा उपनयविरलत्वमेत्तोपत्तुपेक्षाद्वयं नत्त्वनतुभयपमेदरादकचैव कारणतायामभिनिविशतइति। ननु च संस्कारप्रसंगइति। वि
षयतामेदं नभीवेन कारणानैवात्तुभवस्युपपत्ते। नतु उप्रति बंधकत्वमुपेक्षायाः पृथगनुभवस्यकारणताकल्पनेगौरवात् उपेक्षा
समनंतरोत्पन्नापेक्षया संस्काजननेक्षणादिलं वप्रसंगात्· विषयताघटीनांनानात्वे नस्वनिरूपकजन्यगुणादेकारणताधि ५
काद्वेतिचेन्न· एकच्चकुत्रचिदंशे उपेक्षात्वकमितरांशे चोपेक्षात्वकं यत्तसमूहालंबनंजन्यमोमाभावस्य कारणतानास्वंतभावगौर
वप्रसंगात् उपेक्षात्वकमिन्नानुभवविशिष्टसंस्कारत्वावच्छिन्नस्यनिरूपकतासंसर्गेणामन्तोनयक्तिभिन्नानुभवस्यनिरूपक
ताविशेषसंसर्गेणकारणत्वमितियथसैवोचितत्वात्। चैत्रीयत्वदेजन्यतावच्छेदकतयावच्छेदककोटिप्रवेशात्तुविषयाभ्यन्त
वैभादिभेदभिन्नविषयतायेरावच्छिन्नकार्यकारणभावस्वीकारावरापेक्षयानगौरवमाहितिविषयताव्यक्तिनांतु स्मरणंप्रतिहेतु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

क्तित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावो दहनत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नतत्संस्कारसामान्यं प्रत्येव कारणं तद्विशेष्यताक
दहनादिपक्तिभेदेनापि चास्य कारणतासु न तन्दशायामप्रामाण्यज्ञानाभावानिवेशः एवमाहार्यपक्तीनां सर्वांशोपेक्षा पक्तीनां च संस्कारसामा
न्यं प्रत्येव प्रतिबंधकत्वमस्तु पेयं आहार्यजनकविशेषज्ञानादेरेव विशेषणतागोचरसंस्कारोदयात्। किंचिदंशेऽपेक्षास्वरूपाणामाहार्य
ज्ञानानां दहनपर्वतादिविषयकसंस्कारत्वावच्छिन्नप्रत्येव प्रतिबंधकत्वं न तु पर्वतो दहनवानित्यनुभवः। वह्निगुंजागैरिकापरागादिमत
या संशयालंबनमस्ते। नावह्नौ नावह्निप्रकारत्वानिरूपितपर्वतविशेष्यतानां निरूपकः किंचिदंशेऽनपेक्षास्वरूपः तद्वन् ग्राह्ये विष
यभेदभिन्नप्रत्येकविषयतानिरूपकसंस्कारं प्रति प्रतिबंधकत्वमाभ्यर्हणीयं। तथा च तत्र पक्तिपित्वात्तथैवस्यावह्नित्वावच्छिन्नगैरि
कप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतासंस्कारं प्रति कारणं तथाविधविषयतानिरूपकत्वेनावच्छिन्नाप्रविष्टत्वेनैव मि
लीयतन्तुपेक्षां त्वभेदभ्रमेऽपि तथा सकलोपेक्षा पक्तिभेदावच्छिन्नकारणतायाः प्रमाणागोचरत्वात्। सर्वज्ञानापि प्राय ईदृशस्यावच्छेदकानां
ग्रहणे किंचिदपि न प्रमाणमस्ति। न हि सर्वज्ञाः सर्वथा वाधिनामिरूपणिव्रतयन्तीत्यागमो बोधयति। किंतु यवह्निनवि प्रकरणत्वपुरुस्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

येनत्वात् एवं च दहनप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावत्त्वावच्छेदेन दहनाभावावगाहिना मत्प्रामाण्यज्ञानानां तथाविधाप्रामाण्यविषय
कसंस्कारानिरूपितविषयताकसंस्कारप्रत्येकप्रतिबंधकतया दहनप्रकारकविशेष्यतावान् दहनाभाववान् दहनाभाववान्वेति संशय
काले दहनप्रकारकविशेष्यतावान् दहनत्वावच्छिन्नसंस्कारद्वयपर्वतो दहनवानिति संस्कारोऽपि नोत्पद्यते दहनवत्पर्वतविषयतायां अपि
निरूढाप्रामाण्यविषयकसंस्कारानिरूपितत्वनियमात्प्रामाण्यग्रहकालिकेन पर्वतो दहनवानित्यनुभवेन संस्कारो जन्य
ते एवं दहनज्ञानत्वावच्छेदेनाप्रामाण्यावगाहिनो ज्ञानस्याप्रामाण्यवत्दहनज्ञानगोचरसंस्कारानिरूपितविषयताकसंस्कारप्र ४
त्येकप्रत्येकप्रतिबंधकत्वमास्थेयं। तेन दहनज्ञानत्वं प्रमा न वेति संशयकाले दहनज्ञानं प्रमेति दहनज्ञानमप्रामाण्यभाववदिति द
हनज्ञानप्रामाण्यवदन्योन्याभाववदिति संस्कारद्वयपर्वतो दहनवानिति प्रत्यनसंदहनवदिति दहनवान् पर्वतो वानिति दहनज्ञ
ज्ञानसंदेहमिथ्यादयापि संस्कारानोत्पद्यते नहि दहनवत्पर्वतविषयताज्ञानत्वापि दहनज्ञानाप्रामाण्यमवगाहमानेन संस्कारेणानि
रूपितेयानि विषयितान्यवच्छेदेनाप्रामाण्यदहनज्ञानत्वसामान्यविकल्पेन तदज्ञानाप्रामाण्यसंचावगाहमानानि ज्ञानानि तेषां तद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिसामग्र्यभावसत्त्वादित्याविशिष्टजन्यप्रत्यक्षादेनत्वादित्याचारणां · वह्निमत्पर्वतउत्संक्षंजायतामितीच्छाघटितेवह्निमत्पर्वतप्रत्य
क्षसामग्रीवह्निमुख्यविशेष्यकत्वस्वरूपव्यापकधर्मावच्छिन्नमपिप्रत्यक्षंप्रयोजयतीत्यभ्युपगमात् · वह्निमुख्यविशेष्यतायाव
ह्निमत्पर्वतविषयताव्यापकत्वंवह्निमुख्यविशेष्यकस्मरणादिकार्यदर्शनादभ्युपेयतइतिपरोक्षज्ञानानांतत्त्वमस्त्येव · वह्नि
मत्पर्वतानुमितिजनकसाध्यप्रसिद्धिप्रभवान्संस्कारादेववावह्निरितिस्मरणमभ्युपेयम् · वस्तुतस्तुनिरूपकतासंसर्गेणसंस्कार
भव५ प्रत्यन्तत्वेनैवकारणत्वंनतुनिरूपत्वेनगौरवात् · पर्वतोवह्निमानितिवह्नित्वेनगुञ्जागैरिकाद्यवगाहिपर्वतत्वेनगिरिगण्डोपल
मत्त्वेंऽशेऽवगाहिष्वज्ञानेषुनानाकारतानामवच्छेदकत्वेऽपिवह्निपर्वतविषयतानामन्योन्याभावनिवेशेसंख्यातोऽप्यधिकगौरवाच्च
संशयाच्चसंस्कारोत्पादवारणायपर्वतत्वावच्छेदेनवह्न्यभावावगाहिनोज्ञानस्यप्रतिबन्धकत्वमभ्युपेयंतत्प्रतिबध्यतावच्छेदकंच
तिर्वह्निपर्वतगोचरसंस्कारनिरूपितपर्वतविषयताकसंस्कारत्वंतेनपर्वतोवह्निमान्नवेतिपर्वतोवह्न्यभाववान्नवेतिपर्वतोवह्नि
न्यभाववद्न्योन्याभाववानित्यादिसकलसंस्कारपरिग्रहः · संशयानन्तरितनिर्णयाच्चसंशयानाशानन्तरमेवसंस्कारोत्पत्तिरिष्ट

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ष्टिः पर्वतप्रत्यक्षं जायतामितीच्छाजनिते पर्वतो वह्निमानिति प्रत्यक्षे वह्निमुख्यविशेष्यकत्वासंभवात्· वह्निमुख्यविशेष्यकप्रत्यक्षं
प्रति प्रतिबंधकतायाम् उत्तेजकायां वह्निप्रत्यक्षं जायतामित्येवमाकारके इच्छाया अभावात्· वह्निमत्पर्वतप्रत्यक्षे इच्छाया अपि तचोत्तेजकत्वे
पर्वतादिप्रत्यक्षसामग्र्यामसत्यां वह्निमत्पर्वतादिप्रत्यक्षे इच्छाया वह्निमुख्यविशेष्यकप्रत्यक्षजननप्रसंगात्। वह्नित्वविशिष्टस्य वह्नेः स्पा
र्शनेन जनितपर्वतो वह्निमानित्यनुमितिनवह्निप्रकारके चाक्षुषे वह्निमुख्यविशेष्यकत्वस्यासंभवाच्च अन्यथा वह्निप्रकारतानिरूपितलौकि
कमुख्यविशेष्यतासंसर्गेण चाक्षुषं प्रति जनिकायाः चक्षुःसंयुक्तविशेष्यकचाक्षुषप्रकारतापन्नवह्नित्वरूपसामान्यप्रत्यासत्तेः जन
कताया व्यभिचारप्रसंगात्। सामान्यधर्मप्रकारतानिरूपितविशेष्यतया जन्यप्रत्यक्षे जायमाने सामान्यप्रत्यासत्तिरिति नव्यमते ३
पि पर्वतो वह्निमानित्यनुमितौ वह्निमुख्यविशेष्यकत्वं न संभवत्येव यथा तु परामर्शबाधावच्छिन्नां कार्यतायां विशिष्टविषयत्वेनैव· वह्ने
दात् वह्निमुख्यविशेष्यताः एतेनापि कारणेनाप्रयोजकत्वात् परोक्षज्ञानानां कारणाप्रयोज्यविषयतांगीकारे मानाभावात् विशिष्टविषय
तारतम्यविषयतयोर्व्याप्यव्यापकभावसत्त्वेऽपि न त्वात् इति चेन्मैवं भिन्नविषयकानुमितिसामग्रीमहत्प्रत्यक्षेऽपि भिन्नविषयकानुमि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वादेरप्रवेशात्। वह्निमद्भावोभयप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायाव्यक्तीनां तादात्म्येन संस्कारं प्रति प्रतिबंधत्वादेव न संशयाकार
संस्कारः भिद्यते हि तत्तद्भावोभयप्रकारतानिर्णयविषयताद्वयात्। अन्यथा सर्वांशिद्वयांशिसंयोगवत्त्वसंयोगाभाववत्त्वे चेति स
मुच्चयात् द्रव्यसंयोगवत्त्ववत्त्वेति संशयस्य वैलक्षण्यानुपपत्तेः। भवतु पर्वतत्वावच्छेदेन वह्न्यभावावगाहिना संस्कारेण अनिरूपिताया
विषयतानात्रिष्ठनिरूपकतासंसर्गेण संस्कारः पर्वतत्वावच्छेदेन वह्न्यभावावगाहिनो ज्ञानात् तस्यानुभवस्य निरूपकतयात्तत्तद्विषय
ताव्यक्तीनां तादात्म्येन कारणतं तत्त्वनिरूपकतासंसर्गेण जन्यगुणासामग्र्यं प्रत्यावेदितं प्राक्। तेन वह्निमत्पर्वतविषयताया अवच्छ
ेदकत्वविषयतायामपि वह्न्यभाववत्पर्वतविषयतातादात्म्यादेव न सामग्रीघटकत्वाभ्युपगमात्। नन्वेवं पर्वतो वह्निमान्न वेति संशया॰
गा पर्वतः इति वह्निरिति वह्निमानिति च वह्निप्रकारतानिरूपकपर्वतविशेष्यतायां वह्निमुख्यविशेष्यतायामनवच्छिन्नाया वह्निप्रका
रतानिरूपितविशेष्यतायां च निरूपकतया संस्कारस्य स्मरणस्य वोत्पत्तिर्न घटते। तादृशतादृशनिरूपकतया निरुक्तसंशयनिर्णययोर
भावात्। वह्नित्वप्रकारकमुख्यविशेष्यतात्वादेर्विशिष्टविषयताव्यापकत्वं तु नाशंकनीयं। भिन्नविषयकानुमितिसामग्रीकाले वह्निवि
ताविषयकात्पर्वतो वह्निमान् अनलं च घटत्वेऽपि तु पवा संस्कारोत्पत्तिसमाहितावेदितत्वात्। वह्निमत्पर्वत २८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वीकर्तव्या। इतरथा वह्निमत्त्ववत्त्वविषयतायां पर्वतत्वभूतलविषयतां वानिरूपकतया संस्कारसत्त्वेपि च भूतलं न पर्वतवदिति बा
धप्रत्ययबोधकसंबन्धिदर्शनाविरहे वा यया सामग्र्या वह्निमत्त्वविषयतायां स्मरणं तस्याः पर्वतत्वभूतलादिविषयतायामप्यवे
कल्यात्। साहि सामग्री तदात्वावच्छेदेन वह्निवाधाभावसंबन्धितादर्शनाद्यधिकरणीयः क्षणः तदवच्छेदेन निरूपकतयावि
षमानत्वदात्मसमवेतसंस्कारत्वव्यापकविषयताद्वयस्यापि शिष्टः विषयतानां प्रतिस्वकारणत्वाभ्युपगमेन वह्निवाधाभावादिप्र
तीतायाः सामग्र्यां निरूपकतया संस्कारः तादात्म्येन वह्निमत्त्ववत्त्वविषयताव्यवच्छिन्नतीतिन पर्वतत्वभूतलादिविषयतायामति
प्रसंगः। एवं च निर्विकल्पकीयविषयताव्यक्तावपि संस्कारसत्तानन्तव निरूपकतया स्मरणोत्पद्यते। स्यादेतत् यदि द्विविषयताह २
त्ति निरूपकतया संस्कारं प्रति तथैवानुभवस्य कारणत्वं स्यात् न चैवं संशयात्मकानुभवादपि संस्कारोत्पत्तिप्रसंगात्। निर्णयत्वेना
नुभवस्य जनकत्वेतु विषयभेदेन कारणभेदध्रौव्यस्य निष्प्रत्यूहत्वात् सामस्येव कार्यकारणभावस्योचितत्वात्। निर्विकल्पकविष
यतायां संस्कारोत्पत्तिर्न संभवतीति चेन्न। विषयतानां हि निरूपकतासंसर्गेणानुभवस्य नयैव संस्कारं प्रति कारणतायां निर्णय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रयोः कार्यकारणभावस्यौचित्यात्। स्मरणव्यक्तिसंस्कारव्यक्तिभेदेन कारणताभेदश्चाव्येव तत्रादिविषयभेदेन कारणताभेदक
ल्पने मानाभावात्। एतेन वह्नित्वावच्छिन्नव्याप्तित्वं निष्ठकारणतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्य। तथा तदात्मसमवे
म३ तस्मरणत्वेन तदात्मसमवेतसंस्कारस्य कारणत्वमपि प्रत्युक्तं व्यक्तिभेदेन कारणताभेदश्चौव्येन व्यक्तित्वादिनैव तयोः का
र्यकारणभावस्यौचित्यात्। तस्माद्विषयविषयतायाः संसर्गस्यापि विषयोत्पादकसामग्रीविषयत्वात् यत्किंचिद्विषयतया सह तज्ज्ञा
नस्य संसर्गो ज्ञानोत्पादिकासामग्रीमपेक्षत इति विषयतानिष्ठनिरूपकतासंबंधेन तदात्मसमवेतस्मरणं प्रति तेनैव संस्का
रः कारणमित्यभ्युपगन्तव्यं विषयेनैव वह्निप्रकारतानिरूपितपर्वतविशेष्यतायां निरूपकतासंसर्गेण संस्कार इति तच्च निरूप
कतया पर्वतो वह्निमानित्याकारकस्मरणमुत्पद्यते। ज्ञानसंस्कारयोर्विषयताभेदे प्रमाणाभावात्। तद्विषयतात्वेन निरूपकता न१
संसर्गेण जन्यजनकभावे तादात्म्येन तद्विषयताकारणमिति तद्विषयताप्रत्यासत्त्या तदात्मसमवेतसंस्कारस्वरूपासामग्री न
द्विषयतानिरूपकस्मरणोत्पादकतदात्मप्रत्यासत्त्या कारणकल्पनाधिकरणकालकल्पिततद्विशिष्टानिरूपकतया स्मरणोत्पादप्रयोजिका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्णयस्य तथाविधसंस्कारासेजनकमपि प्रत्युक्तं। समवायघटितसंसर्गाभ्यां घटत्वेन न घटत्वावगाहिनो ज्ञानात् कालिकसंसर्गपरीहारे तज्ञा-
यमाने घटस्मृतिस्मरणादौ व्यभिचारप्रसंगात् अथ तद्व्यक्तिगोचरनिर्विकल्पकात्मकस्मरणेन तथाविधस्य संस्कारस्य तद्व्यक्तिगोचरनि-
र्विकल्पकसंस्कारस्य च तद्व्यक्तिनिर्विकल्पकज्ञानस्य कारणत्वमनायत्या कल्पनमिति चेन्न गगनादिपदाकाशगोचरनिर्विकल्पकस्मर-
णानुपपत्तिप्रसंगस्स्यात्। नहि गगनगोचरनिर्विकल्पकात्मकसाक्षात्कारो विद्यते येन तथाविधसंस्कारोत्पद्येत। अनादिस्मरणसं-
स्कारपरंपराकल्पने उद्बोधकाभावो पूर्वस्मातींद्रियस्य वस्तुनः पारिभाषिकडित्थादिपदस्मरणप्रसंगश्चेति किंच येन पर्वतो वह्नि-
मानित्यादेः संस्कारस्य समानाकारस्मरणेन तावत्समवायसम्बन्धेन जनकत्वं पर्वतत्वेन महानसत्वेन वह्निमवगाहमानात् सं- १
स्कारात् वह्निमत्पर्वतत्वाभ्यां नहि वह्निमत्त्वेनावगाहिस्मरणप्रसंगात्। अथ वह्नित्वावच्छिन्नतद्व्यक्तित्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितपर्वत-
त्वावच्छिन्नतद्व्यक्तित्वनिष्ठविशेष्यताकत्वेनैव संस्कारस्य तथाविधस्मरणकारणत्वमिति चेदेवं सति वह्नित्वेन तत्स्मरणव्यक्तिपर्वतत्वे-
न तत्संस्कारव्यक्तिजन्यज्ञानानं स्मरणं च प्रति तथाविधस्य संस्कारस्य कारणत्वावश्यकत्वात् तत्तद्व्यक्तित्वादिनैव स्मरणसंस्का-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नं०४३०२ घटशब्दार्थः। गदाधरः

श्रीगणेशायनमः॥ ॥केचनस्मरणमपिनिर्विकल्पकमभ्युपगच्छन्ति। तन्निदमनुपपन्नं। घटत्वप्रकारकं न व्यक्तिविशेष्यकं स्म
रणं संस्कारं च प्रति तथाविधनिर्णयस्य कारणतया निर्विकल्पकात् सविकल्पकाच्च ज्ञानात् निर्विकयोः संस्कारस्मरणयोरसंभ-
वात्। अन्यथा घटत्वप्रकारकात्। घटत्वेन व्यक्त्यन्तरावगाहिनिर्णयाद्घटत्वेन न व्यक्त्यवगाहिसंस्कारस्मरणयोरुत्पत्त्यापत्तेः। अथ
समवायसंसर्गावच्छिन्नघटत्वप्रकारतेतरप्रकारतानिरूपितविशेष्यताभिन्नव्यक्तिवृत्तिविषयताकसंस्कारादौ घटत्वेन न व्य
क्त्यवगाहिनो निर्णयस्य कारणत्वात् घट इति सविकल्पकादेव निर्विकल्पकस्मरणमिति चेन्न। एवं सति न व्यक्तिनिर्विकल्पकसं
स्कारादेः घटत्वादिप्रकारकसकलनिर्णयकार्यतावच्छेदकावलीढतया कस्याप्यसर्वज्ञस्य तदुत्पत्त्यसंभवात्। संभवे वा व्यभि
चारप्रसंगात्। न च घटत्वेनैतरप्रकारतानिरूपिततद्व्यक्तिविषयताकत्वेन घटादिनिर्णयानां जनकत्वं तथाविधयावज्ज्ञानक
तावच्छेदकधर्मावलीढनिर्विकल्पकादेर्निर्विकल्पकात्मकस्मरणादिति न व्यभिचार इति वाच्यं। नीलो घट इति निर्णयाद् घ
ट इति संस्कारादेरनुत्पत्तिप्रसंगात्। एतेन न व्यक्तिविशेष्यतानिरूपितसमवायसंसर्गत्वानिरूपितघटविषयताकत्वेनापि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सत्यभावांशे निर्विकल्पकस्यासंग्रह इति नाशंकनीयं। अभावस्य सविकल्पकमात्रवेद्यत्वान्न दृंशे नि
र्विकल्पकस्यैवासिद्धेः॥ ॥ इति सन्निकर्षविचारः समाप्तः॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नं० ४३०८

सन्निकर्षः समाप्तः।

२५

गदाधरः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तन् २

तासमवेतसमवेतविशेषणतासंइंद्रियसंबंधभेदेनेंद्रियसंबंधविशेषणतावकृविधैव। तद्धेतुता॰
चक्रमेणाद्रव्यतत्समवेतँसमवेतसमवेते वृत्त्यादिवृत्तिभावप्रत्यक्षेबोध्या। कार्यकारणभावश्चद्रव्य
वृत्तिचाक्षुषादौचक्षुःसंयुक्तविशेषणताविशेषेण बोध्या॰ वृत्तिश्चविशेषणताविशेषावच्छिन्नाग्रा॰
ह्या॥अतोनरूपादिप्रत्यक्षेव्यभिचारः॥अथविशेषणताविशेषेणवृत्तिमतोघटगुणान्यतरत्वादेर्घ
टभेदविशिष्टगुणाभेदावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदादिरूपस्यघटादिसंनिकर्षध्वंसकालेपिगुण
घटितसंनिकर्षात्प्रत्यक्षोत्पन्नेस्तदानींचतत्रचक्षुःसंयुक्तविशेषणताविरहेणव्यभिचारइतिचे
न्न॥द्रव्यविषयतानिरूपितविशेषणताविशेषीयसांसर्गिकविषयतानिरूपितविषयतासं
बंधेनचाक्षुषत्वावच्छिन्नंप्रतिचक्षुःसंयुक्तविशेषणतात्वेनहेतुत्वे व्यभिचाराभावात्तत्राधि
करणविधयागुणस्यैवभावादुपदर्शितप्रत्यासत्तीनांदशान्यतरत्वादौ प्रत्यक्षानुत्पत्तेः॥एवं॰

संबंधेनतत्सुरूपीयमानसत्त्वावच्छिन्नंप्रतितन्मनः [redacted] प्रतियोगिकविजातीयसंयोगवत्स[redacted]मवा
यत्वेनगुरुणाहेतुत्वकल्पनापेक्षयातेनसंबंधेनतद्धर्मावच्छिन्नं [redacted] प्रतिआधेयतासंबंधेनतदात्म
त्वेनहेतुत्वकल्पनमेवान्यदीयाज्ञानमानसवारणायकल्पयितुमुचितं॰ एवंगुणासम[redacted]वेतवृत्तिवि
षयतासंबंधेनतादृशमानसत्त्वावच्छिन्नंप्रतितन्मनःप्रतियोगिकविजातीयसंयोगवत्समवेतस
मवायत्वेन [redacted] गुरुणाहेतुत्वकल्पनापेक्षयातेनसंबंधेनतद्धर्मावच्छिन्नंप्रतिआधेयतासंबंधेनत २४
दात्मसमवेतत्वेनहेतुत्वमेवान्यदीयात्मनिचाक्षुषादिदशायांचाक्षुषत्वादेर्ग्रहणंवारयंणाकल्प
यितुमुचितिमिमनः संयोगादिहेतुतायांत्वमुक्तिलेशो [redacted] बोतिकृतंविस्तरेण॥ विशेषणताविशेषे
णवृत्तिमत्तामभावसमवायप्रतियोगित्वकारणत्वादिपदार्थानांप्रत्यक्षेविषयसंबंधविशेषणा
ताहेतुः। एवंचसंयुक्तसमवेतविशेषणतासंयुक्तसमवेतसमवेतविशेषणतासमवेतविशेषणा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मात्वहेतुभूतात्ममनःसंयोगविरहेणैवतद्विशेष्यकमानसस्यापिवारणसंभवात्‌। अथैकेनपुंसात्मात्मसम-
वेतज्ञानादेरन्यात्मनिचाक्षुषादिज्ञानकालेचाक्षुषत्वादेश्चग्रहणावारणायात्मवृत्तिविषयतासंबंधेन
तत्प्रत्यक्षीयमानसंप्रतितत्प्रत्यक्षीयमनःप्रतियोगिकविजातीयसंयोगत्वेनात्मसमवेतवृत्तिविषय-
तासंबंधेनतत्प्रत्यक्षीयमानसत्तावच्छिन्नप्रतिताद्दशविजातीयसंयोगवत्समवायत्वेनगुणसमवेत-
वृत्तिविषयतासंबंधेनतत्प्रत्यक्षीयमानसत्तावच्छिन्नप्रतिताद्दशविजातीयसमवेतसमवायत्वेनहे-
तुत्वकल्पनमावश्यकंइतिचेन्नआत्मवृत्तिविषयतासंबंधेनतत्प्रत्यक्षीयमानसत्तावच्छिन्नप्रतितत्प्र-
त्यक्षीयमनःप्रतियोगिकविजातीयसंयोगत्वेरूपगुरुधर्मेणसमवायप्रत्यासत्त्याहेतुत्वकल्पनापेक्षया
ताद्दशसंबंधेनतद्धर्मावच्छिन्नप्रतिसमवायसंबंधेनतदात्ममानसत्वावच्छिन्नप्रतिवातादात्म्यसंबंधे-
नतदात्मत्वेनहेतुत्वकल्पनमेवात्ममानसवारणायकल्पयितुमुचितं॥ एवमात्मवृत्तिविषयता-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ल्पनेवकार्यादिदेशावच्छिन्नशब्दस्यसमवायस्यतद्देशस्यपुरुषीनकर्णानवच्छिन्नतयानोक्तापत्तिः संभवति।
नत्वसमवायस्याव्याप्यवृत्तित्वविरहेणकर्णानवच्छिन्नतयाकथंकर्णावच्छिन्नसमवायस्यतत्त्वेनहेतुतेतिवा
च्यं।एतदनुरोधेनशब्दसमवायस्याव्याप्यवृत्तित्वोपगमादितिचेन्न॥तादृशकार्यकारणभावकल्पनापेक्षया
शब्दवृत्तिविषयतयातत्पुरुषीयश्रावणंप्रतिअवच्छेदकतासंबंधेनैवतत्पुरुषीयकर्णत्वेनहेतुतायाएव
तादृशापत्तिवारणायकल्पयितुमुचितत्वात्।नचावच्छेदकतासंबंधेनकर्णस्यकर्णावच्छिन्नशरीरगगनसं २३
योगस्यापिमत्वान्न्यापिविषयतयाश्रावणापत्तिःभवन्मतेपुरुषभेदेनानंतसंनिकर्षकारणतायाअव
च्छेदकस्यगौरवस्यकर्णावच्छिन्नत्वसमवायत्वयोर्मिथोविशेषणविशेष्यभावेविनिगमनाविरहेणकार
ल्प२ णतावाहुस्यचपुसंगात्तदपेक्षयाशब्दत्वेनैकहेतुतायाएवकल्पयितुमुचितत्वात्।एवंमानसप्रत्यक्षेमतः
संनिकर्षस्यहेतुत्वेपिमानाभावं आत्मायोमनःसंयोगादिविलक्षणसंनिकर्षस्यकालेजन्यज्ञानसा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0, In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षयकघ्राणतत्वंनतुद्रव्यसमवेतविषयकघ्राणतत्वं गंधातिरिक्तद्रव्यसमवेतस्य घ्राणेनाग्रहणात्।एवंर
सनसंयुक्तसमवायस्यजन्यतावछेदकं रसनत्वमेवनतुद्रव्यसमवेतरासनत्वे रसातिरिक्तद्रव्यसमवेत
रासनत्वेरसातिरिक्तद्रव्यसमवेतस्यरसनेनाग्रहणात्. श्रोत्रप्रत्यासत्तेश्चप्रत्यक्षहेतुत्वे मानाभावः। तथा
हिश्रोत्रस्यसमवायसमवेतसमवायादिरेवप्रत्यासत्तिः। तद्धेतुतावशाच्छब्दतत्समवेतशब्दत्वादिग्रहेत.
त्रयादिविषयादिघटितेतरसामग्रीसंवलनदशायांसमवायरूपप्रत्यासत्तिविरहात्. शब्दादिप्रत्यक्षानुत्पाद
कत्वादित्यादितत्तद्धेतुताग्राहकप्रमाणिकीस्यात्. तदेवन्. शब्दादिसत्वेनतदाश्रयरूपश्रोत्रेंद्रियसमवायादेर्व्यति
रेकस्यैवासंभवात्॥ अथैतद्देशावस्थितेनपुंसाकाश्यादिविप्रकृष्टदेशावस्थितशब्दस्यग्रहणवारणायशब्द
त्तिविषयतासंबंधेनतत्तत्पुरुषीयकर्णावछिन्नसमवायत्वेनहेतुताकल्पनमावश्यकं. तत्कल्पनेचकाश्यादि
देशावछिन्नशब्दसमवायस्यएतद्देशस्थपुरुषीयकर्णावछिन्नसमवायत्वेनहेतुताकल्पनमावश्यकं. तत्क

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नद्यंनिकर्षः भावग्रहे चक्षुस्त्वचोः संयोग एव हेतुर्न तु संयुक्तसमवायसंयुक्तसमवेतसमवायौ किंतु द्रव्या
न्यसत्त्वचाक्षुषत्वाड्यान्यसत्त्वस्पार्शनत्वावच्छिन्नेप्रतिसामानाधिकरण्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकौ चक्षुः
संयोगाभावाभावत्वक्संयोगाभावाभावौ विशेषणतानाविशेषेण हेतुः जातिचाक्षुषत्वजातिस्पार्शनत्वाव-
च्छिन्नेप्रतिस्ववृत्तिप्रागभावप्रतियोगिस्ववृत्तिचाक्षुषविषयसमवेतत्वतादृशस्पार्शनविषयसमवेत
त्वरूपप्रत्यासत्तिभ्यां कृतिर्हेतुः घ्राणरसनयोस्तु समवाय एव हेतुर्न तु संयोगः तयोर्द्रव्याग्राहकत्वात् तावपि २२
संयुक्तसमवेतसमवायः गंधरसग्रहे प्रतिबंधकीभूतदोषादिसमवधानदशायां तद्विषयकगंधत्वरस
त्वादिप्रत्यक्षवारणाय जातिविषयकघ्राणजरासनप्रत्यक्षे स्ववृत्तिप्रागभावप्रतियोगिघ्राणजप्रत्यक्षविष
यसमवेतत्वतथाविधरासनप्रत्यक्षविषयसमवेतत्वप्रत्यासत्तिभ्यां कृतिहेतुत्वकल्पनावश्यकतया ततए
वासंनिकृष्टगंधरसवृत्तिजातिप्रत्यक्षवारणसंभवात्· घ्राणसंयुक्तसमवायस्य च कार्यतावच्छेदकगंधवि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रेपरिमाणग्रहस्तुपरिमाणत्वादिनाजन्यत एवेतिवाच्यं॰ तादृशजातिविशेषग्रहे संनिकर्षस्यविशिष्यहेतुत्वो
पगमेपि यत्राद्वेतिर्वोनवंशादौ संनिकर्षदशायां तत्तुल्यपरिमाणवत्तिऽव्यांतरे॰ च्चुवांतरजातिग्राहकविल
क्षणसंनिकर्षस्तत्रतादृशऽव्यांतरस्वाद्वेतिरोनवंशादावपितादृशवैजात्यविशिष्टपरिमाणग्रहापत्तिः
अतस्तादृशपरिमाणग्रहेपिविलक्षणसंनिकर्षस्यहेतुतायाआवश्यकत्वात्तादृशानंतवैजात्यग्रहे वि-
शिष्यसंनिकर्षहेतुतामपेक्ष्योपदर्शितकार्यकारणभावकल्पनाया एवोचितत्वात्॥ इत्थंचतादृशाकृति
हेतुतयैवासंनिकर्षदशायांऽव्यवहृत्तिनिखिलजातीनांअपिप्रत्यक्षवारणंसंभवति। एवमसंनिकृष्टगुण-
कर्मणोश्चाक्षुषादिकयत्किंचिदेकाश्रयसंनिकर्षकालेद्वित्वादिप्रत्यक्षवारकचक्षुःसंयोगाद्यभावप्रतिबंध
कतथाऽव्यासमवेतचाक्षुषत्वस्योपदर्शितकृतिकारणतानिरूपितकार्यतावच्छेदकत्वेनातादृशकारण-
तयापिरावारणमितिचक्षुरादिसंयुक्तसमवेतसमवायस्यतत्संयुक्तसमवायस्यहेतुत्वंनिर्युक्तिकमेव॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्यप्रतिबंधकत्वे शंखादौ पि तद्द्रव्यसंयोगदशायां तदन्यशुक्लरूपादिमद्द्रव्यांतरस्य संनिकर्षसत्त्वे पि तादृश
जातिग्रहानुपपत्तेः॥ न च शुक्लत्वादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासंबंधेन चाक्षुषप्रतिसामानाधिकरण्यसं
बंधेन पित्तद्रव्यादिसंयोगस्य प्रतिबंधकत्वं कल्प्यते। उपदर्शितस्थले सामानाधिकरण्यसंबंधेन पित्तद्रव्या
दिसंयोगस्य शुक्लरूपाद्यंतरे शुक्लत्वादिग्रहो नानुपपन्न इति वाच्यं। एवं सति तथाविधद्रव्यांतरसंनिक
र्षविरहे पि शुक्लत्वादिनिर्विकल्पकापत्तेः। तस्मात् शुक्लजातिग्रहे दोषस्य प्रतिबंधकता न संभवतीति शुक्लादि
ग्रह एव तस्य प्रतिबंधकत्वमुपगंतव्यं॥ तथा चोपदर्शितस्थले शुक्लाद्यविषयकशुक्लत्वादिग्रहस्य दुर्वार
तया तादृशकार्यकारणभावकल्पनमावश्यकं॥ एवमर्द्धनिखातवंशादौ परिमाणविशेषग्राहकविलक्षण
संनिकर्षाभावेन तद्ग्रहे पि तद्वृत्तिपरिमाणत्वावांतरजातिविशेषग्रहापत्तेर्दुर्वारैवेति तद्वारणायापि ता
दृशकार्यकारणभावकल्पनमावश्यकं। न च तत्र जातिविशेषस्यैव ग्रह एव विलक्षणसंनिकर्षहेतुता कल्प्य २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

संबंधस्य द्वित्वत्वादेः सत्वात् द्वित्वादेर्यत्किंचिदेकाश्रयमात्रसंनिकर्षकाले च नैतादृशसंबंधेन द्वित्वत्वा
दौ हानिर्वर्त्तनेयावदाश्रयसंनिकर्षविरहेणातदव्यवहितोत्तरक्षणे द्वित्वादिचाक्षुषानुदयात्॥ तदानीं
जनकहानिहानिचाक्षुषविषयसमवेतत्वस्य द्वित्वत्वादावभावात्. न च द्वित्वादेश्चाक्षुषोत्पत्तिकाले तदूर्ध्वक्षणो
त्पन्नहानेः ईदृशसंबंधेन द्वित्वत्वादेः सत्वान्न तदानीं। एवं यत्किंचिदेकाश्रयसंनिकर्षविगमेन तदुत्तरक्षणे द्वि
त्वत्वादिप्रत्यक्षापत्तिर्दुर्वारैवेति वाच्यं॥ तत्र तादृशकार्यकालसत्तयामपि फलोपधानेन तत्त्वोपगमेन तदा
नींतादृशहानिनाशे न तत्प्रत्यक्षासंभवात् अवश्यकल्पनीयश्चैतादृशकार्यकारणभावः अन्यथा शैरवादौ
श्चैत्यग्रहप्रतिबंधकीभूतपित्तद्व्यादिसंयोगसत्वेपि शुक्लरूपाद्यविषयकस्य शुक्लत्वादिजातिप्रत्यक्षस्य
प्रकारांतरेणदुर्वारत्वात्. यत्तु शुक्ला द्विरूपं रूपत्वादिना गृह्यत एव परं तु श्चैतः शंखस्यादिप्रतीतिवारणा
य शुक्लत्वादिजातिविशेषग्रह एव पित्तादिरूपदोषस्य प्रतिबंधकता कल्प्यत इति॥ तदसत्॥ शुक्लत्वग्रहदोष

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्राह्यद्वित्वादेर्यत्किंचिदेकाश्रयमात्रसन्निकर्षदशायाम् अतींद्रियद्वित्वादेर्यावदाश्रयसन्निकर्षदशायां चक्षुः
संयुक्तसमवेतचाक्षुषवत्समवायस्य तादृशसंयोगाभावाभावस्य च कारणतावच्छेदकप्रत्यासत्त्या द्वित्वत्वा
दौ सत्त्वेन तत्तत्प्रत्यक्षस्य कारणस्यावश्यकत्वात् एवं च निराकृतायां संयुक्तसमवेतसमवायहेतुतायां संयुक्त
समवायस्य हेतुत्वमावश्यकं॰ अन्यथा द्रव्यसमवेतजातिचाक्षुषस्य सन्निकर्षशून्यकाले कारणासंभवात् च
चक्षुःसंयोगाभावाभावस्य विशेषणताप्रत्यासत्त्या सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्या च हेतुत्वाभावादिति ॥ २०
अत्रेदं ब्रूमः । द्वित्वादेर्यत्किंचिदेकाश्रयसन्निकर्षविदशायां द्वित्वत्वादिप्रत्यक्षवारणाय विजातीयसत्स
मवेतचाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रत्युपदर्शितचक्षुःसंयोगाभावहेतुत्वं न कल्प्यते परं तु जातिचाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रति
द्रव्यभिन्नं यत्समवेतं तच्चाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रत्येव वा स्ववृत्तिप्रागभावप्रतियोगि यत्स्ववृत्तिचाक्षुषं तद्विष
यसमवेतत्वसंबंधेन क्लृप्तेः तादृशक्लृप्तेः स्ववृत्तिप्रागभावप्रतियोगिस्ववृत्तिचाक्षुषविषयसमवेतत्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धेन तदभावादिति अथ द्रव्यान्यसमवेतत्वस्य जन्यतावच्छेदककोटौ निवेशे द्रव्यत्वावच्छिन्नप्र
तियोगिताकभेदघटकीभूतविशेषणविशेष्यभावे विनिगमनाविरहेण कारणतावाहुल्यमवच्छेदक
गौरवं चेति लाघवाद्गुणसमवेतचाक्षुषत्वस्यैव तथात्वोपगम उचितः। तथा च कर्मवृत्तिजातिप्रत्य
क्षानुरोधेन संयुक्तसंभवेतसमवायहेतुत्वमावश्यकमिति चेन्न द्रव्यान्यत्वगुणत्वेऽपेक्ष्य द्रव्या
वृत्तिजातिविशेषपुरस्कारेणैव गुणकर्मणोर्निवेशनीयतया कर्मवृत्तिजातिप्रत्यक्षानुरोधेनापि सं
युक्तसमवेतसमवायहेतुत्वासिद्धिः न चातींद्रियादिघटितसन्निकर्षदशायां रूपपत्वादेश्चाक्षुषवा
रणाय चक्षुःसंयुक्तसमवेतचाक्षुषवत्समवायत्वेन हेतुत्वकल्पनमावश्यकमिति वाच्यं॥ चाक्षुषयत्स्वा
श्रयवृत्तित्वसंबंधेन चक्षुःसंयोगाभावहेतुतयैव तादृशस्थले रूपत्वादिचाक्षुषस्य वारणस्य संभवात्
आवश्यकचक्षुःसंयोगाभावाभावहेतुतावच्छेदकसंबंधमध्ये चाक्षुषविषयतानिवेशनं अन्यथा चाक्षुषा॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वात्. न च तदकल्पने संनिकर्षं विनैव गुणकर्मगतसामान्यप्रत्यक्षापत्तिरिति वाच्यं । यतस्तत्कल्पने
पि घटत्वादिरूपव्यासज्यवृत्तिधर्मिगुणग्राहकयावदाश्रयसन्निकर्षशून्यकालेयत्किंचिदाश्रयघटितसं
निकर्षात् घटत्वादिजातिप्रत्यक्षवारणाय चक्षुःसंयोगाभावस्य सामानाधिकरण्यसंबंधावच्छिन्नप्रति
योगिताकाभावः सामानाधिकरण्यसंबंधेन द्रव्याव्यसमवेतचाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रत्यक्षं प्रति हेतुर्वाच्यः
यत्किंचित्कपालवृत्तेः चक्षुःसंयोगाभावस्य सामानाधिकरण्यसंबंधेन घटादौ सत्वसत्वकालेतादृ १२
शचक्षुःसंयोगाभावाभावस्य सामानाधिकरण्यसंबंधेन घटत्वादावसत्वेन तदानीं तन तद्ग्राक्षुषे व्यभि
चारस्यादिति तद्वारणाय द्रव्याव्यासमवेतविषयकत्वस्य कार्यतावच्छेदककोटौ निवेशः एवं च गुण
कर्मवृत्तिनिखिलजातेर्वासन्निकर्षदशायां प्रत्यक्षवारणमित एव संभवति तन्मते तदाश्रये सामा
नाधिकरण्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकचक्षुसंयोगाभावस्यासत्वेन तत्र सामानाधिकरण्यसंबं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नचैतत्कश्चिदभ्युपैति अथसन्नाजातेः प्रामाणिकत्वेन तदानीं चक्षुःसंयुक्तसमवेतरूपादिसमवायस्य
तत्राक्षुषत्वानयातादृशधर्मएवभासतेनत्वथंघटहानिधर्मातिषयकघटप्रत्यक्षापत्तिरितिचेन्न
मसे। एवमपितदानीमाश्रयाविषयकरूपत्वनीलत्वादिप्रत्यक्षापत्तिर्दुर्वारैव। नचेष्टापत्तिः।
स्वाश्रयाविषयकजातिप्रत्यक्षस्यसिद्धान्तविरुद्धत्वादित्यतः संयुक्तसमवायहेतुत्वमावश्यकमेवे
त्याहुः नदपिनाविजातीयसंयोगत्वस्यैवतत्समवाययोरेवप्रत्यक्षजनकतयातदानींचघटेवि
जातीयचक्षुःसंयोगानभ्युपगमात् नघटतत्समवेतसमवेतरूपत्वनीलत्वादिप्रत्यक्षासंभवात्,
आश्रयाविषयकजातिप्रत्यक्षविरहात् वस्तुतस्तुतदानींतत्रचक्षुःसंयोगएवप्रामाणिकः चाक्षुष
रूपस्यतत्राप्रामाणिकत्वात्· चक्षुःसंयोगेचफलातिरिक्तप्रमाणस्यदुर्वचत्वात् अतीन्द्रियतयाप्रत्य
क्षासंभवात्· यत्तुसंयुक्तसमवेतसमवायहेतुतयानसंयुक्तसमवायान्यथासिद्धिः। तस्याएवानावश्यक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वच्छिन्नचक्षुःसंयोगवत्समवायत्वेन हेतुताया आवश्यकत्वादिति संयुक्तसमवायहेतुतासिद्धिरित्याहुः तद
पि न। नवीनैश्चित्ररूपस्यैवानभ्युपगमात्. नव्यचित्रस्थलेऽव्याप्यवृत्तिनानारूपमंगीकुर्वतां नव्यानां मतेऽपि
पीताद्यवच्छिन्नसंनिकर्षान्नीलादिप्रत्यक्षवारणाय नीलादिचाक्षुषंप्रति नीलावयवावच्छिन्नचक्षुःसंयो
गवत्समवायत्वेन हेतुताया आवश्यकत्वात्संयुक्तसमवायहेतुतासिद्धिर्निःप्रत्यूहैवेति वाच्यं। अवच्छिन्न
वृत्तिचाक्षुषंप्रति स्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वसंबंधेन चक्षुःसंयोगत्वेन हेतुतयैव तादृशापत्तिवारणासंभवात्. १८
नीलावच्छिन्नचक्षुःसंयोगवत्समवायत्वेन हेतुतायानियुक्तित्वात्. विवेचितं चेदमस्माभिरधिकमपरे तु
संयुक्तसमवायस्याहेतुत्वे यत्र कपालनाशकाले घटचक्षुःसंयुक्तस्तदुत्तरक्षणे घटप्रत्यक्षं चक्षुःसंयोग
बलात्स्यात् न तु तद्वृत्तिघटत्वद्रव्यत्वादिज्ञानेः गुणादेश्च तदानीं तत्र चक्षुःसंयुक्तसमवेतसमवायस्य त
त्घटकीभूतकपालतद्वृत्तिचक्षुःसंयोगयोर्विरहेणाभावात्. तथा च धर्मविषयकधर्मिप्रत्यक्षमापत्तितं.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संनिकर्षहेतुतानकल्पनेतथासत्यनंतकार्यकारणाभावप्रसंगात् किंतुद्रव्यान्यसमवृत्तिविषयतासंबंधेन
चाक्षुषत्वावच्छिन्नप्रतिसामानाधिकरण्यसंबंधेनचक्षुःसंयोगाभाववत्त्वेनएकंप्रतिबंधकत्वंकल्पनेद्वित्वा
देर्यत्किंचिदाश्रयसंनिकर्षदशायांचतदाश्रयव्यक्तिवृत्तेश्चक्षुःसंयोगाभावस्यद्वित्वादौसामानाधिकर
ण्यसंबंधेनसत्त्वात्तत्प्रत्यक्षापत्तिः यावदाश्रयसन्निकर्षविनापिद्रव्यजात्यादिचाक्षुषात्तया व्यभिचारःस्यात्तन्नि
वारणायद्रव्यान्यसमवृत्तित्वस्यविषयतानिवेशः॥ नचचक्षुःसंयोगवत्यपिचक्षुःसंयोगाभावस्यान्यावच्छेदेनसत्त्वात्
कदापिद्वित्वादिचाक्षुषंनस्यात् नियमतएवसामानाधिकरण्यसंबंधेनतेषुतादृशप्रतिबंधकसत्त्वादिति
वाच्यं॰ स्वसमानाधिकरणैकत्ववत्त्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकचक्षुःसंयोगाभावस्यैवप्रतिबंधकतयाते
नसंबंधेनचक्षतः संयोगस्यव्याप्यवृत्तित्वात्तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकेतदभावस्यापितथात्वेनानुप
पत्त्यभावात्॰ केचित्तुकेवलनीलावयवावच्छिन्नसन्निकर्षात्चित्रद्रव्यप्रत्यक्षवारणायतत्रनीलाद्यभाववदवयवा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एतन्नव्यक्तिघटितसामग्र्युत्पाद्योच्छित्वादिव्यक्त्यन्तरे स्वस्वीयकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नोत्पादात्तादृशसामं
ग्र्युत्पन्नतन्नच्छित्वादेः तदानीमपि सत्वेन तच्चैतद्व्यक्तिघटितसंनिकर्षकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नापत्तेः। कथं
चिदपि वारणासंभवादित्यतः [redacted] तदेतद्व्यक्तिसमवेतान्यत्वनिर्विषयतासंबंधेन प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रति तत्तदेत
द्व्यक्तिसमवेतभेदत्वादिना हेतुत्वस्यापि कल्पनीयतया एतद्व्यक्तिसमवेतत्वोत्पादित्वाद्यंतरप्रत्यक्षोत्पाद
कसामग्र्यां ~~तदेतद्व्यक्तिसमवेतभेदस्याप्यंतर्भावेन ... सामग्र्यां तदेतद्व्यक्तिसमवेतत्वोत्पादित्वाद्यंत~~
~~रप्रत्यक्षोत्पादकसामग्र्यां~~ तदेतद्व्यक्तिसमवेतभेदस्याप्यंतर्भावेन तादृशसामग्र्यास्तदेतद्व्यक्तिसमवेतत्वाव १७
भावेनायत्नसंभवादित्याहुः। तदपि न। कारणतावच्छेदककोटौ तत्तदाश्रयाणां तत्तद्व्यक्तित्वेन निवेशोऽप
दर्शितयुक्त्या तत्तदाश्रयचक्षुःसंयोगस्यैवोपदर्शितात्मनिष्ठप्रत्यासत्त्या हेतुतौचित्यात्संयुक्तसमवायहेतु
ताया असिद्धेः वस्तुतस्तु यत्किंचिदेकाश्रयसन्निकर्षदशायां छित्वादिप्रत्यक्षवारणायोपदर्शितरीत्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परिमाणग्रहे तत्त्रसरेण्वावच्छिन्नसन्निकर्षत्वेन हेतुतेति वाच्यं ॥ तत्त्रसरेणव्यक्त्यवच्छिन्नसन्निकर्ष
जन्यतावच्छेदककोटौ तत्त्रसरेणुलौकिकविषयतायाअपिनिवेशेनव्यभिचारानवकाशादितिचेदे
वं सति तत्त्रसरेण्ववच्छिन्नचक्षुःसंयोगस्यैव त्वाच्चचक्षुःसंयुक्तमनःप्रतियोगित्वरूपनिष्ठप्रत्यास
त्त्यनंगीकारेपि विषयीभूतपरिमाणव्यक्तीनां तद्व्यक्तीनां वा नैकैकव्यक्तिसन्निकर्षदशायां असंनिकृ
ष्टव्यक्तांतरग्रहापत्त्यसंभवात् तथा च कुतः संयुक्तसमवायहेतुतासिद्धिरिति केचित्तु यत्किंचिदेकाश्र
यसन्निकर्षदशायामसन्निकर्षदशायां द्वित्वादिव्यासज्यवृत्तिधर्मप्रत्यक्षानुदयात्तत्[illegible]द्रव्यसमवे
तचाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रति चक्षुःसंयुक्ततत्[illegible]द्रव्यसमवायत्वेन हेतुत्वकल्पनमावश्यकं ॥ अथ त
त्कल्पनेपि कथं तादृशापत्तिवारणं संभवति । न च द्वित्वादिचाक्षुषस्य असंनिकृष्टाश्रयघटितसन्निक
र्षस्यापि कार्यतावच्छेदकाक्रांततया तदभावान्नापत्तिरिति वाच्यं । तादृशव्यक्तिघटितसन्निकर्षं विनापि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शपरिमाणग्रहानुपपत्तेः॥ अथ त्रुटित्वविकल्पेनार्त्तत्रसरेणुसमुदायत्वं त्रसरेणुअवच्छिन्नसंयोगवत्
त्समवायत्वेन सहस्रादित्रसरेण्ववच्छिन्नसंनिकर्षहेतुताकल्पने वृक्षकादिवत्पारस्परसहकारेणोवन
नत्कारणतावच्छेदकावच्छिन्नानां फलोपधायकत्वान्नातिप्रसंगः उपदर्शितस्थले संयोगभेदेपि प्रत्येकं
तावत्कारणतावच्छेदकावच्छिन्नस्तोमात्मकसामग्र्युक्षतैव॥ अतो नताहृशपरिमाणग्रहानुपपत्तिः (कार्य
तावच्छेदकावच्छिन्नस्तोमात्मकसामग्र्युक्षतैव॥ अतो नताहृशपरिमाणग्रहानुपपत्तिः) कार्यतावच्छेद
कं तु तत्तत्परिमाणव्यक्तिचाक्षुषत्वं न तु तज्जातीयपरिमाणचाक्षुषत्वमतोनं तेत्रसरेणुवनारंभेडु
र्महत्त्वे तज्जातीयपरिमाणचाक्षुषे तदवच्छिन्नसन्निकर्षस्य व्यभिचारः॥ नच तत्तत्परिमाणव्यक्तेरेवकदा
४२ चित्तत्त्रसरेणुव्यक्तिघटितसहस्रत्रसरेण्ववच्छिन्नसन्निकर्षादिवर्तद्घटितताहृशमहत्त्वे तरघटित
सहस्रत्रसरेण्ववच्छिन्नेनसन्निकर्षादपि ग्रहणात्तत्त्रसरेण्ववच्छिन्नसन्निकर्षस्य व्यभिचार इति कथं न १६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

स्प १ योगवत्समवायस्य यदि सहस्रत्रसरेण्ववच्छिन्नचक्षुःसंयोगवत्समवायत्वादिना हेतुता तदा सहस्रत्रसरे
ण्ववच्छिन्नसन्निकर्षसत्त्व एव यादृशं परिमाणं गृह्णत एतेन तादृशपरिमाणावनिङ्ग्रे पंचाशत्त्रसरेण्ववच्छेदेन १२
प्रथमं चक्षुःसंयोगो जनितस्तदनंतरं अपरत्रसरेण्ववच्छे[illegible]देनापरचक्षुःसंयोगो जनितस्तत्र चैतादृश
परिमाणग्रहानुदयप्रसंगः कस्यापि संयोगस्य तत्रसहस्रत्रसरेण्ववच्छिन्नत्वविरहात्. अत एव परिमाण स्प ४
विशेषचाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रति विजातीयसंयोगवत्समवायत्वेन हेतुतां तादृशवैजात्यं च तेषां सामान्य
जनकतावच्छेदकवैजात्यव्याप्यं। अदृष्टनिर्वर्तितवंशादिचक्षुःसंयोगेन कल्प्यते फलाभावादिति नानु
पपत्तिः इत्यपि हेयमेवं उपदर्शितस्थले प्रथमचक्षुःसंयोगे तादृशवैजात्याभ्युपगमे तदुत्पत्तिद्वितीय
क्षणे एव तादृशपरिमाणचाक्षुषप्रसंगे न द्वितीयसंयोगे [illegible]तदभ्युपगमे च विनष्टेपि प्रथमसंयोगे द्वि
तीयसंयोगात्तच्चाक्षुषप्रसंगेन तयोरेकस्मिन् अपि तदभ्युपगमासंभवात्. उभयसंयोगसत्त्वेपि ताद

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चक्षुःसंयोगोत्पत्तिद्वितीयक्षणएव घटोत्पत्तिस्तत्र तत्क्षणोत्पन्नादृशसंयोगोत्पादकक्रियया घटचक्षुःसंयोगो न
संभवति घटात्मकसमवायिकारणस्य प्रागसत्वात्. नापि तत् द्वितीयक्षणोत्पन्नत् क्रिययैव पूर्वसंयोगस्य विरो
धिनः सत्वात्. अतस्तादृशक्रियानाशे सति क्रियांतरोत्पत्त्यापावता कालेन घटचक्षुःसंयोगउत्पत्स्यते तावत्पर्य
न्तं घटचक्षुषापलाब्धिं तनीयः। एवं च विजातीयसंयोगतद्वत्समवेतसमवाययोर्हेतुतयैवोक्तरीत्यासकला
नुपपत्तिवारणासंभवात्. गवाक्षानवच्छिन्नसंनिकर्षदशायां त्रुटितत्समवेतप्रत्यक्षवारणाय्योपदर्शितसं १५
युक्तसमवायहेतुत्वकल्पनमनादेयमेवेति॥ अन्ये तु अर्द्धनिखातवंशादौ परिमाणविशेषचक्षुषानुपपा
त्. यावत्त्रसरेणुअवच्छिन्नसन्निकर्षसत्व एवतज्जातीयपरिमाणं गृह्यते॥ न तत्त्रसरेण्ववच्छिन्नसंयोगव
त्समवायस्य तज्जातीयपरिमाणचाक्षुषंप्रति विशिष्यहेतुत्वमावश्यकमिति चक्षुःसंयुक्तसमवायहेतुता
सिद्धिरिति वदंति। तत्राप्येवंचिंतनीयं परिमाणविशेषचाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रति तावत्त्रसरेणुअवच्छिन्नसं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यसंयुक्तविशेषणतादिभेदेनइंद्रियपुरुषभेदेनचभिन्नानांसंयोगघटितसंनिकर्षाणांकारणतावच्छे
दकंद्वैगुण्येनानंतकारणतावाकॢप्तं. क्रियासंयोगजन्यतावच्छेदकजात्योः प्रत्येकं चक्षुःसंयोगनिष्ठवैजा
त्यभेदेनद्वित्वंतु क्रियायाकारणतातावाकॢप्तसंयोगस्यैककारणतावाकॢप्तमिति। केचित्तु। प्रत्यक्षजन
कतावच्छेदकजातिः संयोगजसंयोगमात्रवृत्तैवातोनक्रियाजन्यतावच्छेदकजात्यानवासंयोगजन्यतावच्छे
दकजात्यासंक~~प्रसंगः क्रियाजन्यतावच्छेदकजात्यानवासंयोगजन्यतावच्छेदकजात्यासंक~~रप्रसंगः क्रि
याजन्यचक्षुःसंयोगंविनाचनभवत्येवचाक्षुषंसर्वत्रचचाक्षुषोत्पादस्थलेफलबलेनक्रियाजन्यचक्षुःसं
योगस्यैवकल्पनीयत्वात्. नचक्रियाजन्यसंयोगंविनाप्याहत्तैवसाजातिः क्रियाजन्यसंयोगस्यलेप्यवय
वसंयोगाधीनसंयोगांतरोत्पत्त्यैवचाक्षुषमुत्पद्यतइत्येवाकिंनोपेयतेविनिगमनाविरहादितिवाच्यं. ए
वंसतिइंद्रियसंयोगनिष्ठताद्दशजातेरेवचक्षुःसंयोगाद्यवभ्युपगमादित्याहुः अत्रचयत्रकपालाद्यै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ष्पक॰ अन्यथा लौकिकसंनिकर्षविनापि दोषविशेषादिसहकृतेन चनायकत्तानांशादौ उ पीविषयस्यतदं
शे लौकिकस्यो न्यस्याव्यभिचारस्य दुर्वारत्वात्॰ तत्र लौकिकत्वानुपगमे च तत्तदुत्तरमुरगमसाक्षात्कारोमीत्याकार
कसाक्षात्कारित्वस्यानुपपत्तेः न च साक्षात्कारित्वव्यंजकलौकिकविषयताविशेष एव संनिकर्षजन्यता
वच्छेदकजन्यतावच्छेदकत्तयोपगंतव्यः॥ स च तादृशारोपव्यावृत्त एवेति न व्यभिचार इति वाच्यं॰ज
न्यतावच्छेदकतया विषयताविशेषस्वीकारस्य सिद्धांतविरुद्धत्वात्॰ एवं च तादृशव्यभिचारवारणा
यकारणवैशिष्ट्यनिवेशस्यावश्यकत्वे जनकतावच्छेदकजातेर्नानात्वेप्य दोषः कार्यकारणभावबाहुल्य १४
स्य कार्यतावच्छेदकजातेर्नानात्वेपि सत्वादिति चेत् माभूत्तद्व्यभिचारवारणाय कारणतावच्छेदकजा
तेरैक्यासिद्धिः कार्यकारणभावकल्पनालाघवेन स्यादेवयत एव तस्यः संयोगादिनिष्ठप्रत्यक्षजनकताव
च्छेदकजाते क्रियासंयोगजन्यतावच्छेदकजातिव्याप्यविरुद्धभेदेन द्वित्वे संयोगसंयुक्तसमवेतसमवा

रणत्वादिक्रियोत्तरदेशघटितसामग्र्यास्तादृशवैजात्यावच्छिन्नोत्पादप्रयोजकत्वानभ्युपगमात्तादृशसंयो
गेषु वैजात्यविरहोपपत्तिरिति ॥ अथ क्रियाजन्यतावच्छेदकजात्या संकरप्रसंगात्त्वक्षः संयोगवै-
जात्यकल्पनं न संभवतीति चेन्न क्रियाजन्यतावच्छेदकजात्यतावच्छेदकजात्या संकरप्रसंगात्त्वक्षःसंयो
गवैजात्यकल्पनेन संभवतीति चेन्न क्रियाजन्यतावच्छेदकजातेस्तादृशवैजात्यव्याप्यविरुद्धभेदेन द्वित्वो
पगमात्तादृशवैजात्यस्यैव क्रियादिजन्यतावच्छेदकतानिव्याप्यविरुद्धभेदेन द्वित्वं कथं नोपगमात्
तां दृशवैजात्यस्य च क्रियादिजन्यतावच्छेदकजातिव्याप्यविरुद्धभेदेन द्वित्वं कथं नोपगम्यत इति तु ना
शंकनीयं ॥ यतो जन्यतावच्छेदकजातेर्नानात्वे व्यभिचारेणाकारणत्वानुपपत्तिः ॥ जन्यतावच्छेदकजाति
नानात्वे च कार्यकारणभाववाहुल्यमात्रमिति क्रियाजन्यतावच्छेदकजातिनानात्वमेवोचितमिति ॥ अथ
लौकिकसन्निकर्षआदिजन्यतावच्छेदककोटौ कारणीभूतलौकिकसन्निकर्षवैशिष्ठनिवेशनमाव-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यवाभ्युपवत्समवेतस्याभ्युपगतावच्छिन्नं प्रति हेतुत्वोपगमादुपदर्शितस्थले विजातीयालोकसंयोगविरहे
ऽभावापत्तिविरहात्। न चैतदानीमालोकांतरसंयोगसत्वेऽचाक्षुषापत्तिर्दुर्वारेत्याशंकनीयं। तादृशालोक
संयोगे वैजात्यानभ्युपगमात्॥ अथ संयोगनिष्ठतादृशवैजात्ये नियामकाभावः संयोगत्वमात्रस्य सामग्र्या
स्तन्नियामकत्वे निखिलसंयोगानामेव तदाश्रयत्वप्रसंग। न च विजातीयक्रियैव तन्नियामिकेति वाच्यं॥ त
थासति यत्रैकयैव क्रिययैकस्मिन्त्रसरेणौ गवाक्षावच्छिन्नेपरस्मिंश्च तदनवच्छिन्नसंयोगो जनिताए
वं यत्र एकयैव क्रियया एकस्मिन्स्थूलावयवावच्छिन्नो परस्मिंश्च सूक्ष्मावयवावच्छिन्नः संयोगो जनितस्त १३
त्र गवाक्षानवच्छिन्नत्रसरेणुसंयोगसूक्ष्मावयवावच्छिन्नस्थूलावयवविसंयोगयोस्तादृशवैजात्याविरहे
प्रयोजकविरहादिति चेन्मैवं॥ न च क्रियातन्तुत्तरदेशघटितत्वं संयोगकृत्युत्पादकसामग्र्येव तादृश
वैजात्यप्रयोजिकाउपदर्शितस्थले च गवाक्षानवच्छिन्नत्रसरेणुसंयोगजनकीभूतत्वक्रियातन्तुत्रसरे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चक्षुःसंयोगत्वेन चाक्षुषवत्समवेत चाक्षुषं प्रति विजातीयचक्षुःसंयोगवत्समवेतसमवायत्वेन गवाक्षानवच्छिन्नत्रुटि २

गवाक्षावच्छिन्नचक्षुःसंयोगत्वतादृशसंयोगवत्समवायत्वादिना हेतुता न कल्प्यते । अपि तु द्रव्यचाक्षुषं प्रति विजातीयं चक्षुःसंयोगेऽणुमात्रदेशावच्छिन्नस्थूलावयविचक्षुःसंयोगे च तादृशजातिविशेषो न कल्प्यते ततः कल्पनानुपपत्तेस्तत्कल्पकाभावात् अतीततादृशसंनिकर्षात् त्रसरेण्वादिचाक्षुषप्रसंगः । एवं तादृशसन्निकर्षदशायां त्रसरेण्वादिसमवेतचाक्षुषप्रसंगोपि नास्ति तदानीं तत्तदवयवचक्षुःसंयोगे वैजात्यानभ्युपगमेन विजातीयचक्षुःसंयोगवत्समवेतसमवायविरहात् न च यत्र त्रसरेणौ चक्षुःसंयोगोत्पत्तितदवयवचक्षुःसंयोगोत्पत्ती द्वितीयक्षणे तस्य तत्समवेतरूपादेश्च चाक्षुषं जालांतरवर्त्तिसौरतेजःसंयोगनाशश्च तदुत्तरमपि त्रसरेणौ तत्समवेतचाक्षुषप्रसंगः पूर्वचाक्षुषानुरोधेन तथाविधत्रुटिचक्षुःसंयोगे वैजात्यस्यावश्यं स्वीकरणीयत्वादिति त्रुटिचाक्षुषतत्स चाक्षं

मवेतचाक्षुषयोर्गवाक्षावच्छिन्नचक्षुःसंयोगतादृशचक्षुःसंयोगवत्समवेतसमवायत्वाभ्यामेव ड

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

वाक्षावच्छिन्नचक्षुः संयोगवत्समवायस्य तदानीं सत्त्वेन यत्र च जलादौ स्थूलावयवावच्छेदेन संनिकर्षः गवा
क्षावच्छेदेन पार्थिवत्रुटौ सन्निकर्षात् त्रुटिभिन्नपृथिव्यां च न सन्निकर्षस्तदानीं त्रुटिभिन्नजलाद्यात्मकद्रव्य
विषयकप्रत्यक्षस्य विषयतया पृथिवीत्वेप्युत्पन्नत्वाच्च । तदानीं स्थूलावयवावच्छिन्नचक्षुःसंयोगव-
त्समवायस्य सत्त्वेन व्यभिचारस्य दुर्वारत्वादिति चेन्न ॥ स्वनिरूपितलौकिकविषयताश्रयत्रुटिसमवेतत्व
लौकिकविषयत्वोभयसंबंधेन चाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रति गवाक्षावच्छिन्नचक्षुःसंयोगवत्समवायत्वेन स्व १२
निरूपितलौकिकविषयताश्रयत्रुटिभिन्नद्रव्यसमवेतत्वलौकिकविषयत्वोभयसंबंधेन चाक्षुषत्वा
वच्छिन्नं प्रति स्थूलावयवावच्छिन्नचक्षुःसंयोगवत्समवायत्वेन हेतुता स्वीक्रियते उपदर्शितस्थलयोः
पृथिवीत्वे तत्र चाक्षुषव्यक्तिनिरूपितलौकिकविषयताश्रयत्रुट्यादिसमवेतत्वविरहेण तादृशोभयसंबं
धेन तत्र चाक्षुषस्यानुत्पन्नत्वात् इति न व्यभिचार इत्याहुः तदपि न सम्यक् । तथाहि । त्रुटितत्समवेतचाक्षुषादौ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यसंयोगत्वे नैव निवेशः। अतो जालांतरवर्तित्वादेर्उर्वचत्वेपि न क्षतिः। स्थूलत्वं च महत्वं॥ अथ त्रसरेणुस
मवेतचाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रतिगवाक्षावच्छिन्नचक्षुःसंयोगवत्समवायत्वादिना हेतुत्वं न भवति त्रुटिसम
वेतपृथिवीत्वादेर्घटादिसंनिकर्षादपि प्रत्यक्षोदयात तदानीं गवाक्षावच्छिन्नचक्षुःसंयोगवत्समवायस्य
व्यभिचारेणत्रुटिभिन्नसमवेतपृथिवीत्वादेश्च त्रसरेणुकाद्यनवच्छिन्नचक्षुःसन्निकर्षकाले त्रुटौ प्रत्यक्षोदया
न्तु ५ त्तदानीं च तत्र स्थूलावयववावच्छिन्नसंयोगस्य विरहेण त्रुटिभिन्नसमवेतपृथिवीत्वादेश्च त्रसरेणुकाद्यन
कर्ष ४ वच्छिन्नचक्षुःसन्निकाले त्रुटौ प्रत्यक्षोदयात्तदानीं च तत्र स्थूलावयवावच्छिन्नसंयोगस्य विरहेण च व्य
भिचारात्। न च गवाक्षावच्छिन्नसंयोगवत्समवायस्य जन्यतावच्छेदककोटौ त्रसरेणुनिरूपितलौकिकवि
षयतायाः स्थूलावयवावच्छिन्नचक्षुःसंयोगवत्समवायजन्यतावच्छेदककोटौ च त्रुटिभिन्नद्रव्यं घटे च स्थू
लावयवावच्छिन्नसन्निकर्षस्तत्र जलीयत्रुटिविषयकप्रत्यक्षस्य विषयतया पृथिवीत्वे प्रत्यक्षापत्तेः न च ग

२४ निरूपितलौकिकविषयताया निवेशान्न व्यभिचार इति वाच्यं। तन्निवेशेपि यत्र जलीयत्रुटौ गवाक्षावच्छिन्नसन्निकर्षः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दरेएकव्यक्तिसन्निकर्षाध्यवत्वंतर प्रत्यक्षापत्तेः। नद्धारणायविषयाणां विशिष्टसन्निवेशेच विषयाणां पुरुषा
पेक्षयावहुतरतयावहुतरकारणताप्रसंगात्. अत्रचगोत्वादेरेकव्यक्तिकतयानातिप्रसंगः इत्यास्तांनिष्ठु
प्रत्यासत्त्यापाराद्यावछिन्नचक्षुः संयोगादिहेतुतायाएवकल्पनमुचितमिति। अन्येतु. गवाद्यानवछिन्न
कर्षात्रसरेणुतो अणुदेशमात्रअवछिन्नसन्निकर्षाद्वस्थूलद्रव्याणां चाक्षुषवारणाय यथात्रसरेणु
चाक्षुषेगवाक्षावछिन्नचक्षुःसंयोगस्य त्रुटिभिन्नद्रव्यचाक्षुषेवस्थूलावयवावछिन्नचक्षुःसन्निक ११
र्षस्यहेतुत्वकल्पनमावश्यकं तथाताद्दशसंनिकर्षकालेत्रसरेणुआदिसमवेतरूपादिचाक्षुषवारणा
यत्रुटिसमवेतचाक्षुषं प्रतिगवाक्षावछिन्नचक्षुः संयोगवत्समवायत्वेन त्रुटिभिन्नद्रव्यसमवेतचाक्ष
षंप्रतिस्थूलावयवावछिन्नचक्षुः संयोगवत्समवायत्वेनहेतुत्वमावश्यकमितिसंयुक्तसमवायहेतुता
सिद्धिः गवाक्षावछिन्नत्वंचजालांतर्वर्तिसौरतेजस्संयोगावछेदकावछिन्नत्वं। तादृशसंयोगस्यविजाती

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वमस्तु तत एव च साक्षाद्यवच्छिन्नसन्निकर्षाद्गोत्वप्रत्यक्षवारणासंभवात् इति किं तादृशगुरुधर्मावच्छिन्नसं-
न्निकर्षहेतुतयेति वाच्यं· साक्षाच्चक्षुषस्य गोत्वचाक्षुषहेतुत्वेपि निरूपदवस्थसाक्षात्संनिकर्षात्साक्षाच्चाक्षुषा-
नंतरं यथाकथंचित्संनिकर्षात् गोत्वचाक्षुषापत्तेः विना तादृशहेतुतां वारयितुमशक्यत्वादित्याहुः । तदसत्·
गोत्वचाक्षुषं प्रति साक्षाद्यवच्छिन्नचक्षुःसंयोगवत्समवायहेतुत्वे एकपुरुषीयत्तथाविधसंनिकर्षादन्यस्य
गोत्वचाक्षुषवारणाय तत्पुरुषीयत्वनिवेशस्य आवश्यकतया पुरुषभेदेन कारणताबाहुल्यप्रसंगः इत्य
तदपेक्षया समवायेन गोत्वचाक्षुषे प्रति स्वाश्रयचक्षुःसंयुक्तमनःप्रतियोगिकविजातीयसंयोगवत्त्व
संबंधेन साक्षाद्यवच्छिन्नचक्षुःसंयोगस्य हेतुतायां एवोचितत्वात्· ईदृशयुक्त्या संयुक्तसमवायस्य हेतु-
त्वासिद्धेः अथैवं द्रव्यचाक्षुषादौ चक्षुःसंयोगादेरपि उपदर्शितात्मनिष्ठप्रत्यासत्त्यैव हेतुत्वं किं न स्वीक्रि-
यते विषयनिष्ठप्रत्यासत्त्यापरे पुरुषभेदेन कारणताबाहुल्यप्रसंगादिति चेन्न । तन्त्रात्मनिष्ठप्रत्यासत्त्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्तसमवेतसमवायहेतुतावाकल्प्यमिति। अत्र केचित्—सास्नाद्यवच्छिन्नसन्निकर्षं विना गोत्वादिजातिप्रत्यक्षानु
दयात् गोत्वादिवृत्तिविषयतया चाक्षुषत्वाद्यवच्छिन्नं प्रति सास्नाद्यवच्छिन्नचक्षुःसंयोगवत्समवायत्वादिना
हेतुत्वमावश्यकमिति संयुक्तसमवायहेतुतासिद्धिः। न चैकस्यां गवि सास्नाद्यवच्छिन्नचक्षुःसंनिकर्षकाले तद
नवच्छिन्नसन्निकर्षबलात् ज्ञानव्यक्तिविशेष्यकचाक्षुषापत्तिवारणाय गोत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासंबं
धेन चाक्षुषप्रति सास्नाद्यवच्छिन्नचक्षुःसंयोगस्य समवायेन हेतुत्वमावश्यकमिति कृतं तादृशचक्षुःसंयोग १०
वत्समवायहेतुतयेति वाच्यं। तादृशाकारणत्वाकल्पने विशेष्यतासंबंधेन गोत्वचाक्षुषे तयाविधसंयोगहे
तुत्वेपि यथा कथंचित् संनिकर्षात् गोत्वनिर्विकल्पकवारणासंभवात्। न च तदानीं गोत्वनिर्विकल्पकोपग
मे क्षतिविरहः॥ निर्विकल्पकस्यातीन्द्रियतयानुभवविरोभावादिति वाच्यं॥ तदा निर्विकल्पकोपगमे तदनंतरं
गौरिति आकारकोपनीतभानादिप्रसंगात्। न च गोत्वचाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रति सास्नादिचाक्षुषत्वेनैव हेतु-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वादीनां चाक्षुषत्वं न ततो निर्वहतीति संयुक्तसमवायहेतुत्वमावश्यकं न च चक्षुःसंयुक्तसमवायहेतुतायामपि
संयुक्तांशे चाक्षुषत्वनिवेशनमावश्यकं । अन्यथाऽऽत्मनः परमाणवादिघटितसन्निकर्षात् पृथिवीत्वा
दिप्रत्यक्षतापत्त्या तु एवं च त्रुटिप्रत्यक्षे व्यभिचारवारणाय द्रव्यान्यद्रव्यसमवेतचाक्षुषत्वमेव तज्जन्य-
तावच्छेदकं वाच्यं ॥ न च द्रव्यान्यद्रव्यसमवेतत्वचाक्षुषत्वमन्त्यान्यसमवेतचाक्षुषत्वादीनां तथात्वमादाय द्र
व्यान्यद्रव्यसमवेतत्वयोरभिधो विशेषणविशेष्यभावे विनिगमनाविरहो दुर्वार इति उपदर्शितं विनिगमना
विरहेण चक्षुःसंयुक्तसमवेतसमवायहेतुतावच्छेदकसहस्रं नैव न्याय्येति वाच्यं ॥ महत्त्वसमवेतं चाक्षुष-
त्वस्यैव चाक्षुषं च चक्षुःसंयुक्तसमवायजन्यतावच्छेदकत्वोपगमे नोपदर्शितविनिगमनाविरहप्रयुक्तगौ
रवानवकाशादिति चेन्न हि मयापि द्रव्याभिन्नसमवेतचाक्षुषत्वस्य चक्षुःसंयुक्तसमवेतसमवायजन्यताव
च्छेदकत्वं न वाच्यं । अपि तु चाक्षुषत्वसामान्येन चाक्षुषत्वस्यैवेति नोपदर्शितविनिगमनाविरहेण चक्षुःसंयु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

समवायहेतुत्वेमानाभावः न वैतत्कल्येचक्षुः संयुक्तसमवेतचाक्षुषवत्समवायस्य जन्यतावच्छेदकमुपदर्शित
रूपं मद्भिन्नं यत्समवेतं तच्चाक्षुषत्वेकालिकसंबंधेन घटवद्भिन्नं यत्समवेतं तच्चाक्षुषत्वं वेत्यत्रविनिगमनावि
रहोवक्ष्यतीतिवाच्यं॥ मद्भिन्नचाक्षुषत्वादीनां तथात्वेगुणकर्मचाक्षुषासंग्रहप्रसंगात्॰ मन्मतेसंयुक्तसमवा
यहेतुत्वाभ्युपगमात्संयुक्तसमवेतसमवायजन्यतावच्छेदकेनगुणादेचाक्षुषसंग्रहस्यावश्यकत्वात्॰ अथैत
न्मतेद्रव्यभिन्नं यत्समवेतं तच्चाक्षुषत्वस्यकिंवामूर्त्तभिन्नं यत्समवेतं तच्चाक्षुषत्वस्य ⊞ चक्षुः संयुक्तसमवेत २
समवायजन्यतावच्छेदकत्वमुपेयते इत्यत्रविनिगमनाविरहात् द्रव्यभिन्नत्वसमवेतत्वयोर्मिथोविशेषण
विशेषाभावेविनिगमनाविरहश्च कार्यकारणभावबाहुल्यप्रसंगात् इत्येतादृशापेक्षया विजातीयसत्सम
वेतचाक्षुषत्वस्यैवजन्यतावच्छेदकत्वमुचितमितितादृशवैजात्यं चंद्रव्यत्वावृत्तंतत्सिद्धिश्चचाक्षुषाभावादि
प्रतिबध्यतावच्छेदककोटिविविषजयादृश्यमेवस्यति॥ एवं च द्रव्यमात्रसमवेतानां गुणकर्मद्रव्यत्वपृथिवी॰

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वायजन्यतावच्छेदकत्वमुपगन्तव्यमिति संयोगहेतुतायां मानाभाव इति चेन्न। संयुक्तसमवेतसमवायस्य सं-
युक्तसमवेतचाक्षुषवत्समवायत्वेन हेतुत्वे सद्भिन्नसमवेतचाक्षुषत्वस्य द्रव्यभिन्नयत्समवेतं तच्चाक्षुषत्व-
स्य कालिकसंबंधेन घटवद्भिन्नयत्समवेतं तच्चाक्षुषत्वादेर्जन्यतावच्छेदकत्वमित्यत्र विनिगमनाविरहे-
णानन्तकार्यकारणताकल्पनप्रसंगात्। न च महत्संयुक्तसमवेतसमवायत्वेन हेतुत्वमतेपि तस्य द्रव्यभि-
न्नयत्समवेतं तच्चाक्षुषत्वस्य जन्यतावच्छेदकत्वमुपेयमिति किं चोक्तधर्माणामित्यत्र विनिगमनाविरहो दुर्वार
इति वाच्यं॥ द्रव्यभिन्नयत्समवेतं तच्चाक्षुषत्वादीनां महत्संयुक्तसमवेतसमवायजन्यतावच्छेदकत्वोपगमे
चतुरणुकाद्यवयवसंनिकर्षकालीने त्रुटौ पृथिवीत्वादिद्रव्यपक्षे व्यभिचारप्रसंगात्। तस्मान्महत्संयुक्तसमवे-
तसमवायत्वेन हेतुत्वमेवोचितमिति। स्यादेतत्। द्रव्यभिन्नयत्समवेतं तच्चाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रति चक्षुःसंयु-
क्तसमवेतचाक्षुषवत्समवायत्वेन द्रव्यचाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रति चक्षुःसंयोगत्वेन हेतुतां चक्षुःसंयुक्तस

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दशायां तु पृथिवीत्वादिप्रत्यक्षानुपपत्तेः। अथ परमाणुघटितसन्निकर्षाद्रूपत्वादिप्रत्यक्षवारणाय संयु
क्तसमवेतसमवायहेतुतायां संयुक्तदले महत्त्वं न निवेश्यते अपि तु समवेतांशे लौकिकविषयतासंबंधेन
चाक्षुषवत्त्वं तावतापि चक्षुः संयुक्तपरमाणुसमवेतरूपादीनां लौकिकचाक्षुषविषयत्वाभावेनोक्तापत्तिवार
णासंभवात्। एवं च निरूपानुद्भूतरूपद्रव्यघटितसन्निकर्षात् द्रव्यसमवेतरूपत्वादिप्रत्यक्षवारणाय रूपा
नुद्भूतरूपाभावानोकारणतावच्छेदककोटिनिवेशनमप्यनुपादेयं॥ समवेतांशे चाक्षुषविषयतानिवेशेनैवोप ८
पत्तेः॥ तथा च सन्निकृष्टसमवेतचाक्षुषत्वस्य संयुक्तसमवेतसमवायजन्यतावच्छेदकत्वेपि नोपदर्शितस्थले पृ
थिवीत्वादिप्रत्यक्षानुपपत्तिः तत्रापि पृथिवीत्वे चक्षुः संयुक्तसमवेतचाक्षुषवत्समवायस्याक्षतत्वादिति
संयुक्तसमवायहेतुतायां महत्त्वादिनिवेशनं तत्फलं॥ इत्थं च द्रव्यगुणकर्मचाक्षुषसाधारणसन्नाक्षुषत्वं स्येव
चक्षुः संयुक्तसमवायजन्यतावच्छेदकत्वमुपगंतव्यमिति संयोगहेतुतायां मानाभावादिति चेन्न। संयुक्तसम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सत्वात् व्यभिचार इति द्रव्यान्यसमवेतविषयकचाक्षुषत्वमेव तज्जन्यतावच्छेदकं वाच्यं। तथा च न तद्धेतुत-
या द्रव्यगुणादिचाक्षुषनिर्वाह इति संयोगसंयुक्तसमवायहेतुत्वमावश्यकं। अथैवमपि संयोगहेतुताकल्प
नमनर्थकं। द्रव्यतत्समवेतचाक्षुषसाधारणाद्रव्यसमवेतविषयकचाक्षुषत्वस्यैव चक्षुःसंयुक्तसमवाय
जन्यतावच्छेदकत्वोपगमान्न एवं द्रव्यचाक्षुषस्याप्युपपत्तेरिति चेन्न। परमाणुघटितसन्निकर्षात् पृथिवी
त्वादिप्रत्यक्षवारणाय संयुक्तसमवायहेतुतायां महत्त्वनिवेशनस्यावश्यकतया त्रुटिप्रत्यक्षे व्यभिचारवार
णाय तज्जन्यतावच्छेदकोटौ द्रव्यसमवेते द्रव्यान्यत्वनिवेशस्यावश्यकतया द्रव्यप्रत्यक्षे संयोगहेतुताया आव
श्यकत्वात्। न च महत्संयुक्तसमवेतसमवायजन्यतावच्छेदकं सद्भिन्नसमवेतचाक्षुषत्वमेव वाच्यं॥ ननु द्रव्य
भिन्ने यत्समवेतं तन्नचाक्षुषत्वं एवं च पृथिवीत्वादिचाक्षुषस्य तादृशसंयुक्तसमवेतसमवायजन्यतावच्छेद
काक्रान्ततया स्थूलपृथिव्याद्यसन्निकर्षदशायां तावच्छेदकत्वे चतुरणुकादिरूपस्थूलपृथिव्याद्यसन्निकर्ष

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सूचना:— पे० नं० ४ देखी ७ सम्म छैन, (४-५-६-७- छैनन् ।)

णतावाकृत्यादवच्छेदकगौरवाच्च ॥ केचित्तु ॥ तत्तत्तृतीयचाक्षुषे दोषसमवायादिनातत्तीयचक्षुः संयोगत्वा
दिना हेतुत्वापेक्षया लाघवात्संयोगादिना तत्तत्तृतीयचाक्षुषादिनैव हेतुता कल्प्यते ॥ अथैवं संयोगादेरिंद्रिय
व्यापारानुपपत्तिः ॥ तज्जन्यत्वे सति तज्जन्यजनकत्वस्यैव व्यापारत्वात् तन्नचेंद्रियस्य प्रत्यक्षप्रमितिकर
णतैव न निर्वहतीति चेन्न सचमेतदर्थं तत्तृतीयत्वादिकमनिवेश्य द्रव्यलौकिकत्वावच्छिन्नं प्रति संयो
गत्वेन सामान्यतः एकहेतुत्वं कल्पितं तत्तृतीयचक्षुःसंयोगत्वादिना हेतुत्वेपींद्रियकरणता निर्वाह ३
यतस्य सामान्यत एकहेतुताया अवश्यकल्पनीयतया सामान्यादिति वदंति वस्तुतस्तु चलः संयोगत्वादिना त
हेतुत्वं किंतु जातिविशेषं पुरस्कारेणैवा गुदेशावच्छिन्नसन्निकर्षादितः प्रत्यक्षता रणायकान [illegible]
वि[illegible] अ[illegible] [illegible]सन्निकर्षात्तु थिसीत्यादितु त्वपक्षा [illegible] संयुक्त [illegible]
हेतुनाया संयुक्तं —— महत्वं [illegible] निवेशनीयं । एवं च [illegible] दोषम [illegible] समवायस्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नाभ्युपेयत्तेनो न व्यभिचारः॥ आत्मत्वावच्छिन्नलौकिकविषयतैव कार्यतावच्छेदिका प्रत्यासत्तिः। कार्यतावच्छे
दकं चक्षुष्ट्वचाक्षुषत्वादिकमेव। न चैतादृशप्रत्यासत्त्या चाक्षुषत्वावच्छिन्नं गुणादौ स्तौँति न व्यभिचार ए- ३१२
कपुरुषेन्द्रियसन्निकर्षात् पुरुषान्तरीयप्रत्यक्षवारणाय तत्पुरुषीयत्वं निवेश्यैव कार्यकारणभावः। स्वी
कार्यः। प्रत्यक्षनिष्ठं तत्पुरुषीयत्वं तदात्मसमवेतत्वं चक्षुरादिनिष्ठं तत्पुरुषीयत्वं च तन्मनःसंयोगी
यत्वं। एवं चेन्द्रियमनोयोगस्य स्वातन्त्र्येण हेतुत्वं न कल्प्यते सन्निकर्षकारणतावच्छेदककोटौ त-
न्निवेशनस्यावश्यकतयैव नियमतत्तदपेक्षोपपत्तेः॥ अव्यवहितप्राक्क्षणकारणतावच्छेदकवि
शिष्टकारणसत्ताया एव प्रकृते फलोपधाने तन्त्रत्वोपगमात्। वस्तुतस्तु तत्पुरुषीयचाक्षुषत्वाव
च्छिन्नजनकतावच्छेदकतया तत्तत्पुरुषीयचाक्षुरादिषु जातिभेद एव स्वीक्रियन्ते तन्मनःसंयुक्तचक्षुः
संयोगत्वादिना हेतुत्वे तन्मनःसंयुक्तत्वचक्षुस्त्वयोर्विशेषणताविशेष्यभावविनिगमनाविरहेण कार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वावच्छिन्नंप्रति चक्षुःसंयोगत्वादिनैव विशिष्यैव कार्यकारणभावः॥ लौकिकत्वस्य कार्यतावच्छेदककोटौ
निवेशानुपनीतभानादौ न व्यभिचारः लौकिकत्वं साक्षात्करोमीतिप्रतीतिसिद्धो विषयताविशेषः। गुणा
दिचाक्षुषे व्यभिचारवारणाय द्रव्यत्वनिवेशः। अथ गुणादिचाक्षुषाव्यवहितपूर्वक्षणे स्वाश्रयचक्षुःसं
योगादेरावश्यकत्वात्कथं व्यभिचारः॥ यदि च एकविषयसन्निकर्षाद्विषयान्तरप्रत्यक्षवारणाय वि
षयतासंबंधेन चाक्षुषत्वादिकं प्रति स्वसमवायेन चक्षुःसंयोगाद्यभावाद्व्यभिचारः संभवतीति तस्य २
सत्तदा कार्यतावच्छेदककोटौ द्रव्यीयविषयतानिवेशोप्यसौ दुर्वारः॥ द्रव्यचाक्षुषएव गुणादेरपि विषय
तया तत्रापि विषयतालक्षणकार्यतावच्छेदकप्रत्यासत्या द्रव्यलौकिकचाक्षुषोत्पत्तेरिति चेन्न। कार्य
तावच्छेदकोपलक्षितकार्याधिकरणे कारणाभावेन व्यभिचारः अपितु कार्यतावच्छेदकविशिष्टाधिकर
णे तदभावएव प्रकृते च द्रव्यलौकिकचाक्षुषादौ गुणादेर्विषयत्वेपि द्रव्यलौकिकविशिष्टविषयता-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रघटचाक्षुषापत्तेर्वारयितुमशक्यत्वात्‌। न तु घटचाक्षुषे त्वन्मते तदनुरोधे न चक्षुर्मनोयोगस्यावश्यं कल्पनी
यत्वात्‌। यत्तु इंद्रियमनोयोगस्य विषयाविशेषोऽप्यवच्छेदकस्त्व म्प्[illegible] पेयते॥ एवं च विषयताप्रत्यासत्त
त्या चाक्षुषत्वावच्छिन्नं प्रत्यवच्छेदकतया प्रत्यासत्त्यैव चक्षुर्मनोयोगादीनां हेतुत्वं कल्प्यते। उपदर्शितस्य
लेपटचाक्षुषानुरोधेन पटरूपविषयावच्छेदेनैव चक्षुर्मनोयोगः कल्पनेन तु घटावच्छेदेनापीति नाति
प्रसंग इति तदसत्‌॥ तथा सति विषयेंद्रियसन्निकर्षहेतुताया विलयप्रसंगादिति। विषयेंद्रियसन्निकर्ष
स्तूत्सकाले तत्तद्विषयावच्छेदेनेंद्रियमनोयोगाकल्पनादेवातिप्रसंगवारणसंभवादिति। इदं त्वापाततः।
वस्तुतस्तु विशेष कार्य कार्यकारणभावकल्पनेऽपि सामान्यकार्यकारणभाव आवश्यकः अन्यथाऽसंनि
कृष्टघटादौ द्रव्यप्रत्यक्षानुत्पत्तिप्रयोजकतातत्तद्विशेषधर्मावच्छिन्नाभावेऽपि स्वीकर्त्तव्येति गौरवं मन्मते
तु एकस्मिन्नेव विजातीयसंयोगत्वावच्छिन्नाभाव एव कल्प्यत इति लाघवं तस्माद्द्रव्यलौकिकचाक्षुष

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सन्निक

वक्तव्या। अथवा चक्षुरादिसंयोगेष्वेव जातिविशेषः कारणतावच्छेदकतयास्वीक्रियते॥ तदभ्युपगमश्चा
वश्यकः॥ अन्यथा ऽऽत्मदेशावच्छिन्नेंद्रियसन्निकर्षादितो द्रव्यप्रत्यक्षादिप्रसंगात् इति चेत् संभवत्येतादृशा
रीत्यानुगतरूपेण कार्यकारणभावः किंत्वप्रामाणिकः कदाचिच्चाक्षुषं कदाचित्स्पार्शनं इत्यादिनियम(
निर्वाहाय चाक्षुषादौ चक्षुःसंयोगादीनां विशेषकारणताया आवश्यकत्वादेतादृशकार्यकारणभावं विना
ऽप्युपपत्तेः॥ अथ विषयेंद्रियसन्निकर्षस्योक्तानुगतरूपेणैव हेतुता कल्प्यते इंद्रियमनोयोगस्य च च ९
क्षुर्मनोयोगत्वादिना चाक्षुषत्वाद्यवच्छिन्नं प्रति विशिष्यैव हेतुत्वेति न चाक्षुषस्पार्शनादावतियमः। चक्षु
र्मनोयोगादिश्च फलबलाच्चाक्षुषाद्यव्यवहितपूर्वक्षण एव कल्प्यते अतो विषयसत्वगिंद्रियमात्रसंयोग
दशायां चक्षुषा च समं मनःसंयोगसत्त्वे चाक्षुषापत्तिरित्येतादृशफक्किकानवतार इति चेन्न विषयेंद्रिय
सन्निकर्षस्य विशिष्य हेतुत्वानभ्युपगमे यत्र घटे त्वगिंद्रियमात्रसन्निकर्षं पटे च चक्षुःसन्निकर्षस्तत्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सन्निकर्षः — लि० गदाधरः। नं० ४२०८

श्रीगणेशाय नमः॥ ॥श्रीसिद्धेश्वर्यै नमः॥ ॥प्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दभेदेन प्रमा चतुर्विधा॥ तत्र
ऐंद्रियसंनिकर्षजन्यं ज्ञानं प्रत्यक्षं। जन्यताचविषयताप्रत्यासत्यवच्छिन्ना ग्राह्या। तेन जन्यज्ञानमात्रस्यैवात्मम
नोयोगजन्यत्वेपि नातिप्रसंगः। जन्यज्ञानत्वावच्छिन्नाया आत्ममनोयोगजन्यतायाः समवायप्रत्यासत्यव
च्छिन्नत्वात्॥ तत्र लौकिकसन्निकर्षः षड्विधः संयोग। संयुक्तसमवाय। संयुक्तसमवेतसमवाय समवाय
समवेतसमवायविशेषणताभेदात्। अलौकिकस्त्रिविधः सामान्यलक्षणाज्ञानलक्षणायोगजधर्मभेदात्।
एतेषां च प्रत्यक्षसामान्यं प्रति अनुगतरूपेण हेतुता संभवति। सर्वसाधारणानुगतातिप्रसक्तरूपस्य दु
र्लक्षणोपि दुर्वचत्वात्। नापि द्रव्यादिविषयकलौकिकप्रत्यक्षं प्रति चक्षुस्त्वग्मनोयोगादिसाधारणेंद्रियसं
योगत्वादिना चक्षुरादिसाधारणेंद्रियादित्वस्यानुगतस्य निर्वक्तुमशक्यत्वात्। न चेंद्रियत्वं जातिः। तेजस्त्वादि
नां संकरप्रसंगात्। अर्थेंद्रियनिष्ठेष्वेकेषु जातिविशेषं स्वीकृत्य विजातीयेकत्ववत्संयोगत्वादिनैव हेतुता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वाच्यं। तस्याप्याघात्। तस्मादेतद्दृष्टावच्छिन्नं प्रतितद्दंडत्वेन हेतुतेति विशिष्टैककार्य्यकारणभावः। प्रत्यासत्तिस्तु न संयोगः। तद्दंडानधिकरणादे-
शेपि तत्सत्वात्। किंतु यद्देशवृत्तिसंबंधेन घटः तद्देशवृत्तित्वं स्ववृत्तित्वसंबंधेन दंडघटितकालिको देशिकी वा। यत्र तादात्म्यसंबंधेन घटः तत्र स्वप
तासंबंधेन दंडरूपेण तादृशविशेषस्वीकारे मामेयमनाभावशनिवदिति। प्राचीनास्तु। भ्रमिजनकत्वेनैव दंडस्य हेतुतेति। न च। भ्रम्यं प्रतिपूर्ववर्त्ति
त्वेः स्यान्यथासिद्धत्वात्। घटार्थिनो दंडे प्रवृत्तिश्च प्रथमं भ्रमेरुपधानानिर्णयात् विनिगमकाभावात्। दंडस्यापि घटजनकत्वेन भ्रमिं प्रति
हेतुत्वे अन्योन्याश्रयात्। केचित्तु दंडत्वं कृत्तिजातिस्वीकारे परंपरासंबंधेन हेतुत्वकल्पनागौरवात् दंडवृत्तिरेव जातिर्न संकरः स्वर्णादेः पा-
र्थिवभागस्याप्युपष्टंभकत्वात्। न वृत्तिरेव जातिरित्याहुः। दंडत्वं तद्वृत्तिधीविशेष्यत्वमिति केचित्। न दंडवृत्तिशक्तिस्वीकारादेकशक्ति
सत्वेन तस्य हेतुतेति। यथा तृणादावपि मणिवृत्तिशक्त्यैव वह्नेदर्शकं कारणतानामवादिमाग्यितथा कार्य्यतावच्छेदकं खंडघटत्वाद्यवृत्तिनाति राम: ३
विशेषः। तेन न व्यभिचार इति केचित्। कचित्तु दंडत्वं दंडमात्रवृत्तिमखंडोपाधिः सतनावच्छेदकमित्याहुः। । इति दंडघटकारणतावि-
चारः। । दण्डकारणता विचारः। गदाधरः। नं० ४३०७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गमनाविरहात्। अत्र केचिदाहुः। न च सा जाती रूपादिवृत्तिर्नीलत्वादिना जातिसंकरप्रसंगात्। न च रसवृत्तिर्मधुरत्वादिना जातिसंकरप्रसंगात्।
न च गंधवृत्तिः सुरभित्वादिना संकरप्रसंगात्। न च स्पर्शवृत्तिः सुकुमारत्वादिना संकरप्रसंगात्। न च परिमाणवृत्तिः प्रकृष्टत्वादिना सं-
करप्रसंगात्। न च संयोगवृत्तिरभिघातत्वादिना संकरप्रसंगात्। न चाभिघातत्वं विरुद्धमेवास्तु तथापि दंडत्वस्य एकदंडस्य चक्रसंयो-
गादिरूपकल्पनापेक्षया लाघवात् नैकत्ववृत्तित्वमेवास्तु पृथक्त्ववृत्तिरस्तु हेत्वबधिज्ञानापेक्षणात्। तादृशजातिप्रत्यक्षं प्रति अव-
धिज्ञानस्य स्वातंत्र्येण हेतुकल्पने गौरवात्। न च तत्कार्यतावच्छेदकं पृथक्त्वप्रत्यक्षत्वं मेयत्वादिना पृथक्त्वाभाने व्यभिचारवृत्तिश्च पृथक्-
त्वस्यैकपृथक्त्वद्विपृथक्त्वादिबहुप्रकारसंभवात्। तावद्भेदेन कार्यकारणभावकल्पनेनतानंत्यं तदपेक्षया पृथक्त्वभिन्नासमवेतप्र-
कारकप्रत्यक्षं प्रति अवधिज्ञानस्य हेतुत्वमस्तु लाघवात्। न च दंडत्वस्यापि पृथक्त्वभिन्नावृत्तित्वात्। न च ग्रहे अवच्छिन्नत्वनस्यन स्यात् त-
मिति. तंत्र्येण हेतुत्वं॥ विषयसंदिग्धत्वात्। मणिकारमतेनैतदनभ्युपगमात्। दंडत्वावच्छेदेन कारणताग्रहे तत्पूर्वं तादृशजाति -- नैकत्व-
वृत्तिमेवास्तु जातिः। न च एकवृत्ति दंडत्वजातिस्वीकारे कोमलदंडादपि घटोत्पत्तिः स्यात्। न च भ्रमेर जनकत्वादेव न घटोत्पत्तिरिति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्य कृतित्व घटादेरपि क्षणिकत्वापत्तेः अवयविनाशं प्रति द्रव्यनाशं प्रति वा अवयवसंयोगनाशस्यारंभकसंयोगनाशत्वेन विजाती
यसंयोगनाशत्वेन वा हेतुत्वं किंतु द्रव्यनाशं प्रति स्वाश्रयसमवेतसंयोगनाशत्वेन तत्तद्व्यक्तित्वेन वा तथा च अखंडघटप्रयोगत
तत्र द्व्यवयवनाशेपि घटनाशे विनाशानुपपत्तिः बाधितत्वाच्च तत्र घटेन घट इति प्रतीतेरभावात् घटो भग्न इति प्रत्ययस्यावयवसं
योगनाशविषयत्वात् । इति चेन्न । उभयसिद्धसकर्तृकव्यक्तिनिष्ठतत्तद्व्यक्तित्वादीनां कर्त्रादिकार्यतावच्छेदकत्वापेक्षया ला
घवाज्जन्यत्वमतिरिक्तं स्वीकृत्य तस्यैव कर्त्रादिकार्यतावच्छेदकत्वं स्वीक्रियते । न चैतादृशकार्यकारणभावस्वीकारे क्षितिकर्तृ
त्वेन ईश्वरस्य तत्र ज्ञाने कृतीनां च न तत्र मूर्त्तसंयोगादीनां च कल्पनागौरवमिति वाच्यं । एतादृशकल्पनागौरवस्य फलमुखत्वेना रामः
इतीश्वरवादः दोषत्वात् इति संक्षेपः ॥ ॥श्रीः॥ ननु दंडस्य घटत्वावच्छिन्नं प्रति केन रूपेण हेतुता नानतावद् दंडत्वेन तस्यैकस्याभावात् । न च दं १६
डत्वजातिर्घटजनकतावच्छेदक एवेति वाच्यं । पृथिवीत्वादिना संकरप्रसंगात् । तथाहि पृथिवीत्वं विहाय दंडत्वं स्वर्णदंडे दंडत्वं वि
हाय पृथिवीत्वं घटे पार्थिवदंडे तयोः सांकर्यात् । न च दंडकत्वव्याप्ति जातिविशेषः । परंपरया दंडत्वानीति ... पादिवृत्ति न याविभि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मीमांसकानां शरीरत्वेन हेतुत्वं क्षित्यादौ व्यभिचारस्य च क्षायितत्वात् । कृतिजन्यतात्वमेव शरीरजन्यतावच्छेदकमिति चेन्न कृतिजन्यताव
च्छेदकं यदि जन्यत्वं क्षित्यादौ व्यभिचारः कृतिजन्येन शरीरजन्यत्वमिति प्रसक्तत्वान्न विहितं न वत्वात् । ईश्वरासिद्धेरप्रसङ्गत्वाच्च । अ
थ घटादिकं कृतिजन्यतावच्छेदकं न हि तदेव शरीरजन्यतावच्छेदकमस्तु किं कृतिजन्यत्वेन अथ जन्यत्वं प्रागभावप्रतियोगित्वं न द
नङ्गीकारे ध्वंसप्रतियोगित्वं वा प्रागभाववत्त्वादिकं चाखण्डोपाधिरिति सिद्धान्तविरुद्धं । अभावत्वप्रागभावत्वादेः स्वरूपानतिरिक्तत्वसिद्धान्ता
त् । तादात्म्येन वाधाधेयभावेन वा स्वाश्रयत्वे वस्वस्य सत्त्वात् । इत्थं च प्रागभावप्रतियोगित्वस्य तत्तद्व्यक्तिविश्रान्ततया । न व्यक्तित्वमे
व कर्तृतानादेश्वकार्यतावच्छेदकं न कथंचिदिति कर्तृकत्वसिद्धिरुभयसिद्धसकर्तृकपक्षे स्वतन्त्रव्यक्तित्वेन कर्तृजन्यत्वात् कृतिजन्यत्वा
च्च लाघवात् । सिद्धान्ते सन्तानत्वस्य खण्डत्वं प्रागभावत्वादेर्जन्यत्वस्य वा स्वीकारे च उभयसिद्धसकर्तृकव्यक्तिनिष्ठतया स्वीका
रे तेनैव ज्ञानादिजन्यतायां लाघवात् । अतिरिक्तस्य ईश्वरस्य तत्र ज्ञानेच्छाकृतीनां तेनामूर्त्तसंयोगादौ नवि फलत्वनागौरवात् । ए
वं खण्डघटादौ व्यभिचारादघटत्वावच्छिन्नं प्रति यत्नं दण्डत्वादिना हेतुत्वं तथा ज्ञानेच्छाकृतित्वादिनापि वस्तुतस्तु घटकमात्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जनकतावच्छेदिका अवयविमात्रवृत्तिजातिः सा च चैत्रत्वमैत्रत्वादि इति वर्द्धमानोपाध्यायाः अन्यत्र चेष्टाशक्ति प्रतीतेः योगात्। इति
चैनस्समवायेन कार्यतावच्छिन्नं प्रति तादात्म्येन कार्यत्वावच्छिन्नं प्रत्येव वा विषयतया ज्ञानेच्छाकृतीनां हेतुत्वमित्युक्तलक्ष
वलेन हेतोः साध्यव्याप्यत्वसिद्धौ साध्यव्याप्यहेतोरव्यापकत्वेन नानुपाधिः साध्याव्यापकत्वात्। शरीरजन्यत्वस्य क्षित्यादिपक्षे सत्प्रतिपक्ष
त्वसंभवेपि अस्मदादयः कर्तृत्वात् शरीरपवनसंयोगादीनां चेश्वरजन्यानां सत्त्वात्। स्वधर्माधर्मसाक्षात्कारणां कार्यत्वेन ईश्वरसिद्धौ
बाधकाभावात्। शरीरजन्यत्वेन सप्रतिपक्षासंभवात्। सकर्तृकत्वानुमानसंभवात् इति तु वैशेषिकाधिकारव्याख्याने न्यायाः। तस्मिं सं
सत्प्रतिपक्षासंभवेपि व्यभिचारानुमानसंभवात्। अत एव साक्षात्प्रयत्नाधिष्ठेयजन्यत्वमपि नोपाधिः शरीरे साक्षात्प्रयत्नाधि एस: १५
ष्ठेयमित्यनियमात्। प्रयत्नेन यन्त्रिष्ठक्रिया द्वारा व्यापारद्वारा वा कार्यत्वात्। पार्थेतनस्यैव साक्षात्प्रयत्नाधिष्ठेयत्वे साधनव्या
पकत्वात् ईश्वरकृत्या परमाणुक्रिया द्वारा द्व्यणुकादिजननात्। परमाण्वादेरपि साक्षात्प्रयत्नाधिष्ठेयत्वात्। शरीरकर्तृकत्वमपि नोपा
धिः कार्यमात्रकर्तुः शरीरसहकारित्वाभावात्। नीरुजत्वावच्छिन्नं प्रति अस्मदादिकर्तृत्वेन क्लृप्तत्वादिनान्वयहेतुत्ववत्। भवतामपि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वेपटादेरसिद्धसाधनमितितदपिनक्षितिपदेनसर्गाद्यकालीनोत्पलद्रव्यस्यैवधर्मित्वपत्वात्। नवाधोनवासिद्धसाधनमिति। अथात्रश
रीरजन्यत्वमुपाधिः। नेत्रक्षितिरकर्तृकाशरीराजन्यत्वादितिसत्प्रतिपक्षः। नव्यभिचारेणसाध्यव्यभिचारोवेतिनचस्वरूपासिद्धेरनेकत्वेपि
व्याप्यग्राहकप्रमयाशरीरविशेषणस्यव्यर्थत्वेनव्याप्यभावादसमर्थविशेषणत्वमितिवाच्यं। नीलधूमादेर्व्यर्थविशेषणत्वेपि
पात्रेरव्याप्यत्वात्। धूमत्वघटितव्याप्तितोनीलधूमत्वघटितव्याप्तेरन्यत्वात्। विनानीलविशेषणंतादृशव्याप्तिग्रहयोगेनतस्य
सार्थकत्वाच्च। अधिकोननिगृह्यतइतिचेत्तस्यपुरुषदोषतयापरिभाषामात्रत्वात्हेतुसनेऽभावात्। व्यतिरेकिमुद्रयाचचेष्टायांगमकत्वे
वैयर्थ्याभावाच्च। यत्रसकर्तृकत्वेनशरीरजन्यत्वमितितस्यव्यापकत्वात्। व्यतिरेकिणाअङ्कुरस्यजन्यत्वंगोकारेपिअर्थापत्तिविधयापिस
त्प्रतिपक्षादेःसंभवात्। शरीरत्वंचचेष्टाश्रयत्वंशरीरावयवत्वंवाचेष्टाश्रयश्रमः। शरीरमितिन्यायसूत्रात्। चेष्टात्वंचजीवनशरीरक्रि
याविशेषगतोजातिविशेषः। प्रयत्नजन्यतावच्छेदकः। शरीरक्रियाचेष्टाइतिआचार्येणाभाष्यव्याख्यानात्। नचमृतस्यवृक्षशरी
रेऽव्याप्तिःचेष्टास्वरूपयोग्यत्वस्यविवक्षितत्वात्॥ दंडत्वादिवद्व्ययवसंयोगादिगतएकत्वगतोवाजातिविशेषः। शरीरत्वंचेष्टा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

घटादिसंतानानां खंडघटादीनां च कार्यत्वेन घटत्वादिहेतुनापि ईश्वरसिद्धेरप्रसक्तत्वात्। इति वीऽधिकारव्याख्याने निविधानाद्। तत्र आरंभकसंयो
गनाशस्य घटनादेः क्षणिकत्वापत्तिप्रसंगभिया सामान्यतोऽन्यनाशे हेतुत्वात्। स्वोपधायकतत्तत्संयोगव्यक्तिनाशस्य तत्तद्व्यक्तित्वेन तत्तद्
व्यनाशस्य हेतुत्वात्। न खंडघटप्रमाणाश्रितनिरप्युक्तं तानः खंडघटादिशंकादिकं परमाणुद्वित्वादिकमपि पक्षः। न चैकस्य पक्षत्वे अ
सत्त्वसंदिग्धानैकांतिकता सर्वसाधारणस्य पक्षतावच्छेदकस्यैकस्याभावेन पक्षातिरिक्ते व्यभिचारसंशयाऽपि वाच्यं तेषां पक्षसमत्वात्।
तदुक्तं न हि पक्षे पक्षसमे वा व्यभिचारः। पक्षसमत्वं च संदिग्धसाध्यत्वं निश्चितसाध्याभाववत्त्वं ते हेतौ वृत्तितासंशयस्यैव व्यभिचारसंशय
त्वात्। एकदानानैव वापेक्षतावच्छेदकं जन्यमात्रं वा पक्षः। पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन साध्यसिद्धेरुद्देश्यत्वान्नांशतः सिद्धसाधनं। ताव
दस्यतमस्तं सुद्बुद्धिविशेषविषयत्वं वा संदिग्धकर्तृकत्वं वा पक्षतावच्छेदकमिति। अन्ये तु अदृष्टाजनकक्षितिजन्यभिन्नं स्वजनकादृष्टाक्ष
तिजन्यभिन्नं जन्यं वा पक्षः। स्वतन्त्रपदं च गगनात्मनादावंशतः सिद्धसाधनादिवारणाय इत्यनुमानखंडं प्राहुः। विवादाध्यासितकर्तृक
त्वेन पक्षे विवादस्य सकर्तृकत्वेन मीमांसकानामिष्टेवार्थः। यत्तु क्षितित्वावच्छेदेन पक्षत्वे निश्चयबोधः। तत्सामानाधिकरणेन पक्ष

राम: १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रुः। सर्वमिदं साक्षात्परंपरासाधारणस्यजन्यत्वस्यातिरिक्तत्वमनेसंगच्छते कृतिजन्यत्वादिकं साध्यं। अन्यथा तु जन्यत्वस्य जन्यकृत्याघटितत्वात्।
सामान्यतः कार्यमात्रघटितव्यापकतायाः कृत्याघेतदवच्छेदकस्यपाकृतिरसिद्धतयासाधनायोगात्। घटादिकार्यविशेषघटितव्यापक
त्वादेः कृत्यादौ प्रसिद्धं प्रतिघटितव्यापकत्वादेरसिद्धेरप्रसिद्धविशेषस्य साध्यत्वे व्यभिचाराच्च कालिकसंबंधेन कृतिमत्यस्मिन् कालिक
संबंधेनानुमितिस्वरूपं कृतिसाध्यत्वं दृष्टान्ते घटपटवत्सिद्धं विषयतया कृतिमत्यस्मिन्समवायेन तादात्म्येन वा असंबंधत्वरूपमिकृतिसाध्यत्वं तं ने
यायिकन्येः प्रसिद्धं ईश्वरकृत्यादेः सर्वविषयकत्वात्। तथापि साध्यत्वाद्यविषयतयास्थितिः स्वाव्यवहितपूर्वकृतिकार्यत्वात्। स्वस्य
व्यवहितपूर्वकालः कृतिमान्कार्यव्यवहितपूर्वकालत्वात् कालत्वाद्ययव्यवहितपूर्वकालयत् इत्यादिकं बोध्यं। न च कार्यत्वं न कर्तृ
ज्ञानादेश्च जन्यतावच्छेदकं किंतु घटपटत्वादिकमेवेति वाच्यं। घटत्वादीनामनंतत्वेन लाघवेन जन्यत्वस्यैव कर्त्रादिकार्यतावच्छेदकत्वात्।
शरीरस्यानंतकर्तृज्ञानादेश्च कार्यतावच्छेदकं न जन्यत्वमात्रमिति चेन्न। अन्यथासिद्धतयाश्शरजन्यत्वे न जन्यत्वायोगात्। शरीरजन्यतापेक्षया
जन्यत्वस्य लघुत्वाच्च। जन्यत्वमपि नैकमिति चेन्न। तस्यानुगतस्यान्यत्वात्। घटताद्यवच्छिन्नं प्रतिकपालादिगोचरज्ञानत्वेन वाहेतुत्वेप्याघ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बोधनात् । अदृष्टद्वाराजन्यत्वेनार्थान्तरं । स्वर्गजनकजनकादृष्टजनककृतेरिन्मादिजनकत्वेबाधात् । तस्याः क्षितिजनकत्वेमानाभावात् । अन्य
थाध्वंसद्वारास्वोत्तरत्वसंबंधेनवास्वधारणानिविष्टकृतिमात्रजन्यतासिद्ध्यर्थान्तरतापत्तेईश्वरत्वात् । अदृष्टद्वारपर्य्यन्तानुधावनानौचित्यादिमा
रु: । यद्वाजन्यादृष्टोपादानगोचरत्वंजन्यत्वं । नातोदृष्टद्वारार्थान्तरता क्षितिजनकादृष्टजनककृतेः क्षित्युपादानगोचरत्वाभावात् । नचयथाकथं
चिदुपादानगोचरत्वस्यातिप्रसक्ततयाअदृष्टद्वारार्थान्तरावारकत्वात् । स्वोपादानगोचरत्वंस्वधाननुगमादननुगतमितिक्षित्युपादानगोचरत्व
स्याविपक्षेणानुमानाप्रसिद्धिर्व्यभिचारोदृष्टान्तासिद्धिरितिवाच्यं । कार्य्यमात्रावच्छिन्नंप्रतिज्ञानेच्छाकृतीनामेकार्थप्रत्यासत्त्याहेतुत्वात् । यत्रसमगवा
येनकार्य्यंतत्रविषयतयाज्ञानमिच्छाकृतिर्वेतिव्यापकताशरीरत्वाभावेस्वोपादानगोचरत्वकथनात् । इत्थंचोपादानगोचरापरोक्षज्ञानेच्छा रामः ९३
कृतिजन्यत्वसाध्यात्वेसव्यभिचारवारणायभावत्वेनवाविशेषितंकार्य्यत्वंइत्यपिचिन्तामणिप्रभृतिमतम् । यत्तुसमवायेनसंबंधावच्छिन्न
जन्यत्वस्यहेतुत्वेनव्यभिचारानवकाशात् । नादृष्टकार्य्यकारणाभावस्यचात्रोत्कल्पनर्कत्वात् । समवायसंबंधावच्छिन्नप्रागभावप्रतियोगि
त्वमेवसमवायेनकार्य्यत्वंइहकपालेसमवायेनघटोभविष्यतिनसंयोगेनेतिप्रतीतेः प्रागभावस्यापिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वादिमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शेषत्वतन्मात्रेण पूर्वसमानविषयत्वा स्वर्गं प्रति यागस्य कालान्तरभाविकारणत्वे तु स्वर्गकारणता। पूर्वकारणत्वमेव च स्वर्गकारणत्वं। ननु पूर्वसंबंधेन
स्वर्गं प्रति यागस्य न व्यापकत्वं हि व्याप्तिनियामकसंबंधस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन दूषितत्वात्। एवं च व्यापारजनकतावच्छेदकमेव तदपेक्षाम्य॰
त्वादिकं स्वनिष्ठजनकतावच्छेदकं न तु फलव्यापारो प्रति व्यापारिणोऽन्यथा हेतुत्वमिति प्राचीनमेवोक्तं साधुतरमिति ध्येयं। अयं प्रतिपूर्ववर्तित्व
ग्रहे त्वेवयं प्रतिपूर्ववर्तित्वग्रहस्यान्यथासिद्धौ फलानन्तुशतत्वेनाप्यविशेषात्। स्वर्गनियतपूर्ववर्तित्वस्य स्वर्गकारणतया स्वर्गाव्यपूर्ववर्ति
त्वमगृहीत्वा स्वर्गपूर्ववर्तित्वग्रहाभावात्। अपूर्वजनकत्वेन यागस्य स्वर्गजनकत्वात् इति। अदृष्टजनकजन्यकृत्यजन्यत्वे सति जन्यत्वं साध्यं। अजन्य
त्वांतस्य पक्षत्वे वा वृत्तिविरहेण परं जनकत्वानपायात्। व्यापकेव्यर्थविशेषणताविरहात्त्वन्यपि केचित्। समानाधिकरणादृष्टजनककृतिजन्यध्वंसा
प्रध्वंसत्वं किंतु यजेत न हिंस्यादित्यादौ यागाहिंसादेः क्रियायामेवेष्टानिष्टसाधनत्वं श्रुत्या बोध्यते। न च स्वाशास्त्रानुपपत्त्यामिति अपूर्वं वारोप्य पूर्वसा
धनत्वं यागादेस्तु ज्ञानेच्छाकृतीनामदृष्टजनकत्वं मानाभावात्। इच्छाविशेषस्य यागादेस्तथात्वेपि ज्ञानकृत्योस्तथात्वात्। कृतीष्टसाधनताबोध
स्यापि धीर्निरत्नत्वात्तान चांतुसादि तक्रियायामपि परिहार्यत्वसंबंधानपरिहितो यज्ञमवाधकत्वादीनां ज्ञानादिविशेषार्थानां स्वर्गजनकत्वस्य भक्त्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तज्ज्ञानजन्यत्वे सति तज्जन्यत्वं ईश्वरज्ञानेजन्यसत्वे हेतुत्वेन क्षितिजनकसंयोगादावपि हेतुत्वात्। दण्डेनासिद्धेश्च कुलालादिकृतेश्चेष्टासंयोगादि
द्वारैव घटादिहेतुत्वादिति परास्तं। साक्षादव्यवहितपूर्वकालवृत्तित्वं घटितजनकतानिरूपितजन्यतायाः एव साक्षात्जन्यताशब्दार्थत्वात्।
घटादेर्दंडांतस्योगेतु चैत्रस्य घटांतेन न च तत्र व्यभिचारः। पक्षस्येपि पक्षसमत्वात्। अथाऽदृष्टद्वारा व्यवहितपूर्वकालेसत्वमप्यव्यवहितपूर्वकालस
त्वमिति चेन्न। यत्राऽदृष्टद्वाराहेतुत्वं तत्र व्यवहितपूर्वकालसत्तोऽव्यवहितपूर्वकालसत्वस्यैव निवेशात्। नहि व्यापारमात्रसत्वे घटानां व्या
पारीति प्रतीतिरनुभविकी। अदृष्टस्य दृष्टनित्यान्यत्वविरहेण तेन संबंधेन व्यापकत्वस्याप्यभावाच्च। कालिकसंबंधेन कारणतावच्छेदकव्या
पकता च न यत्र कार्यं तत्र उत्पत्तिर्वा तत्र कारणमिता कालिका पूर्ववर्तितामात्रेण हेतोरभावात्। किंतु यदा कार्योत्पत्तिस्तदव्यवहितपूर्वक्ष
णे कारणमिति या कारिका तत्र कार्यात्मनोऽव्यवहितपूर्वकालत्वस्य तेन संबंधेन कार्य्यस्यैव वा समानाधिकरणो यः कालिकसंबंधावच्छिन्ना राम: १२
भाववत्तावृत्तितेभिन्नतानवच्छेदकत्वपर्य्यवसन्नं दैशिकेन संबंधेन द्रव्यत्वादिनाऽनादिव्यापकत्वसत्वेपि न तत्पूर्वकालसत्वकालिकव्यापकतागर्भी
यं च कारणतायां न पूर्वत्तत्वमित्येतद्गर्भितो वैयर्थ्यादिति निपुणमवलोकनीयं। स्वर्गाद्युत्पत्तिअपूर्वस्य कारणतायां दैशिकव्यापकतानिवेशे कालिकवि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

कर्म्मणो रवत्वान्न विषयतया शिष्यादिकार्य्यस्य जनकत्वमिति वैधाधिकारव्याख्याने न्यायः। नचैवं स्वर्गजनकादृष्टजनकयागादि
जनकत्वेन हेतुत्वे न स्वर्गाविषयत्ववनाशितिजनकादृष्टजनककर्म्मान्तर फलहेतेरप्युद्देश्यतया शितिविषयत्वेनादृष्टजनककर्म्मा
ऽर्थान्तरस्य दुर्वारत्वात् न च कार्य्यजनकादृष्टजनककर्म्मणो विषयतया कार्य्यादिव्यापकत्वेपि न तस्य साक्षादव्यवहितपूर्व्वकालसत्वमिति का
रा८ रणताभावाच्चास्मादृशकृतजन्मनमासाध्यानार्थान्तरमिति वाच्यं। अदृष्टद्वारेणास्मदादिकृतेः पूर्व्वसत्वघटितकारणत्वासिद्धावर्थान्तरता
पत्तेः साध्यत्वाख्यविषयतया व्यापकत्वघटितजनकत्वनिरूपितजन्यतारूपसाध्यास्यान्यत्वप्रवेशे फलेव्यभिचारात्। तस्य पक्षस
मत्वेप्यसिद्धेः॥ अत्रोच्यते। यागादेः स्वर्गजनकतायां व्यापकतानापूर्व्वसंबन्धघटिता स्वर्गस्योद्देश्यविशेष्यत्वान्नियमार्थं स्वर्गया
गयोः समवायेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितावश्यापेक्ष्यदैशिकव्यापकतासत्वेनापूर्व्वद्वारकालिकव्यापकताविवक्षणात्। किं
न्तु अव्यवहितपूर्व्वस्यन्तितायामेवापूर्व्वाप्रवेशः। तथा चापूर्व्वद्वारा फलाव्यवहितपूर्व्ववर्त्तित्वघटितजनकतायाः कृतौ सत्वेपि अत्र
साक्षात्फलाव्यवहितपूर्व्ववर्त्तित्वघटितजनकतानिरूपिताया जन्यतायाविवक्षणान्नार्थान्तरत्वमिति। एतेन साक्षात्कृतिजन्यत्वं न

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वि
तिभेरसत्वात् प्रसक्तं हि प्रतिषिध्यत इति प्रवादस्तो वेदेनयध्यंसात्रैकालिकाप्र सैवनिषेधात्तन्त्वात्र पारलौवमीमांसकसिद्धांतत् तानाध्वंसं
वेधावछिन्नप्रतियोगिताकत्वमपिनात्योभावत्वं ध्वंसस्यचात्योन्याभावस्यापि संबंधप्रतियोगितावच्छेदकत्वेमानाभावात् संबंधांत
रेणप्रतियोगिनिसत्तिसंबंधांतरेणाभावप्रतीतित्वेनाभावस्य संसर्गप्रतियोगितावच्छेदकत्वं न संभवंतो। मोन्याभावप्रागभावौ वे
तिसमवायेन कपाले घटो भविष्यतीतिसंयोगेनेत्यादिप्रतीतेः प्रागभावस्यापि संबंधप्रतियोगितावच्छेदकत्वमिति चिंतनीयं। तावद्
यतेमता भावकार्यत्वं प्रतियोग्युत्पत्तिनिबंधिनियमियपिवदंति। स्वर्षसितिजनकादृष्टजनकास्यवादिकर्मासिद्धसाधनं। तज्जनकादृष्ट
जनकक्रमेनोत्पन्नजनकत्वेमानाभावात्। अन्यथातेडुलादिकर्मणामुक्तत्वात् स्वर्गजनकादृष्टजनकत्वेनरपिपाकादिजनकत्वं राम:
स्यात्तन्नकालेपिपठनिषेधकं कोतीत्यादिप्रत्ययःस्यात्। अथमाकुसिद्धसाधनमर्थान्तरता कथं निवर्त्यमिति चेत्साक्षाज्जन्यत्वस्यावि ११
लक्षणादितिगृहीतायवाज्जन्यत्वं नरस्यवहितपूर्वक्षणवृत्तित्वेन व्यापकतावत्किंतु यज्ञजन्यत्वं नाशान्यजन्यवाज्जन्यत्वं ततश्च विषय
तयाभ्रमिर्थिव्यापकस्याघटितजनकतानिरूपितजन्यतानिवेशात्स्वार्थान्तरसिद्धिजनकादृष्टजनकास्यवादिकर्मणेत्यदृष्टजनक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वेनध्वंसइतिप्रतीतिविषयत्वेनवाऽनुगमाच्च।एवमन्यताभावत्वमन्योन्याभावत्वमखण्डोपाधिः।अनुगतप्रतीतेर्बाधकंविना
ऽनुगतधर्म्मविषयत्वान्नतुसदातननसंसर्गाभावत्वमन्यताभावत्वंघटोनपटइत्यादिप्रतीतसदातनत्वघटितविषयीकरणात्।अन्य
थारूपत्वादेरपिचक्षुर्मात्रग्राह्यत्वरूपतानस्यात्।अननुगतोपाधिरनुगतप्रत्ययायोगश्चसमानः।त‒वसाधारणस्यसंसर्गाभाव
त्वस्यैवाभावाच्च।नचसंसर्गारोपजन्यप्रतीतिविषयाभावत्वंसंसर्गाभावत्वंतादात्म्येतरसंबंधघटितानां।अन्योन्याभावसाधारणमितिवाच्यं
वाच्यं।प्रतियोगिसंसर्गारोपस्यप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोग्यारोपस्यवाऽभावधीहेतुत्वेमानाभावात्।अनाहार्यारो
पस्यप्रतिबंधकत्वात्।आहार्यारोपस्यविनेच्छामभावात्।नचनियतनिषेधस्थलेइच्छासामग्रीनतिष्ठतिइष्टसाधनत्वादिज्ञा
नविरहात्मानाभावात्।घटध्वंसप्रागभावप्रतियोगित्वावच्छेदकत्वविरहवत्।ध्वंसादेःप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधत्वस्या
भावाच्च।एकसंबंधेनप्रतियोगिनिसतिसंबंधान्तरेणात्यन्ताभावप्रतीतेवत्ध्वंसप्रागभावप्रतीत्यभावात्।अतएवान्यो
न्याभावस्यनतादात्म्यप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधः।प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधस्तुनस्यवर्त्मनएवसंयोगेनवह्निम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

घटो भविष्यतीतिप्रतीत्यनुपपत्तेः प्रतियोगिप्रागभावयोरेकक्षणावृत्तित्वात्। अतो वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्तिकत्वमे
व भविष्यत्त्वं देशकालयोरभेदोपचारादन्वयइतिवक्तव्यं तथा च वर्त्तमानकालोत्तरकालोत्पत्तिकत्वमेव भविष्यत्त्वमास्तां किं प्राग
भावेन नहि भविष्यतीतिप्रत्ययातिरिक्तः स्वातंत्र्येण इह प्रागभावइतिप्रत्ययः सचेतसां। एवं त्वं तत्सर्वत्वमपि ध्वंसपादिनामि
ति चेन्न। वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगित्वस्य वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्तिकत्वस्य वा भविष्यतीतिविषयत्वेनानुभवसिद्धत्वे
न प्रागभावस्यापलापासंभवात्। तदुक्तमाचार्य्यैः व्याख्याकौशलं हि तत् यदनुभवोपि व्याख्यायकथ्यते। इति अस्तु वानुत
त्तिमत्त्वं विनाशित्वं सदातनतायां तदभाववत्त्वं सदातनत्वभिन्नत्वं वा सकर्त्तृकत्वे लिंगं उत्पत्तेरतींद्रियतया लौकिकप्रत्यक्षाभावे
प्यलौकिकप्रत्यक्षतानपायात्। सर्वकालवृत्तेरेव सदातनत्वात्प्रागभावानंगीकारेण व्यभिचारविरहात्। अथजन्याभाव रामः १०
त्वं ध्वंसत्वं जन्यत्वं च प्रागभावप्रतियोगित्वमन्यथानिर्वक्तुमशक्यत्वात्। न प्रागभावहानिः। प्रागभावत्वं चाविनाश्यभावत्वमित्य
न्योन्याश्रयश्चेति चेन्न ध्वंसाकारानुगतमनेनत्यास्वंडोपाधिरूपत्वात् ध्वंसत्वस्य ध्वंसस्वरूपतासिद्धांतनयेपि ध्वंसपदवा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नादेरसत्वात् विनाशिशरीरस्मदादीनां शरीरायोगात्। अपरीक्ष्याऽनेऽन्या ज्ञातिजन्यत्वं वा सकर्तृकत्वं क्षितिपूर्वं ज्ञानादि सिद्धौ तदाश्रयत
यार्थेश्वरसिद्धेरप्रत्यूहत्वात्। कार्यत्वं च प्रागभावप्रतियोगित्वं न तु कृतिसाध्यत्वमिति नासिद्धिः। प्रागभावत्वं च भविष्यतीति विषयो
ऽखंडोपाधिरूपः। जन्यत्वरूपकार्यत्वमेव वा न तन्नातोऽदृष्टां न दार्ष्टांतो भयासंग्रह इति अथ भविष्यतीति प्रतीतेर्वर्त्तमानकालो
त्तरकालोत्पत्तिकत्वे विषयकत्वे नैवोपपत्तौ प्रागभावेन मानं न च भविष्यतीति प्रतीतेस्तत्प्रतिविषयकत्वमसिद्धं॥ प्रागर्थो भोगीका
रपि विनोत्पत्तिविषयत्वात् भविष्यतीति प्रतीतेः निर्वाहकत्वात्। तथाहि भविष्यत्वं यदि वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगित्वमुच्यते तदा घटो भविष्य
तीत्येवमादौ देशकालयोः प्रागभावेनान्वयः प्रतियोगिनो वा। आद्ये ध्वंसावच्छिन्ने भविष्यतीति धीप्रसंगः। अन्त्ये गेहे वर्त्तमानो यः
प्रागभावस्तत्प्रतियोगित्वस्य ध्वंसावच्छिन्ने घटे सत्वात्। न द्वितीयः अघभविष्यतो त्यादौ प्रतियोगिताव्यकपराभावात्। अथ स्वार्थ
मिति चेन्न तथापि गेहे भूत्वा प्रागगेहे गमिष्यति घटे अत्र प्रांगणे भविष्यतीति धीप्रसंगात् प्रांगणे हि घटे वर्त्तमानस्य प्रागभावप्र
तियोगित्व सत्वात् प्रतियोगिनि प्रागभावे चोभयत्रापि देशकालयोरन्वयो न तो नोक्तदोष इति चेन्न। तथा सम्यग्भिमत्स्यतो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लास्मिन्कर्मास्मि क्षयतीति श्रुतेः। उपास्यते नेदृशितइति मीमांसकाः। ननु चार्हन्विकल्पः सर्वज्ञः इति सौगताः। दिगंबर इति दिगंबराः। लोक
व्यवहारसिद्ध इति चार्वाकाः। शिव इति शैवाः। पुरुषोत्तम इति वैष्णवाः। पितामह इति पौराणिकाः। यज्ञपुरुष इति याज्ञिकाः। सर्वदर्शी
सर्वकर्त्ता सर्वविषयकनित्यज्ञानेच्छाकृतिमानिति नैयायिकाः। वैशेषिकाश्च। तदुक्तं कुसुमांजलौ किंवहुना कुलाला अपि यं विश्वकर्मे
त्युपासते तस्मिन्नेवं जातिगोत्रप्रवरचरणकुलधर्मादिवदासंसारं विख्याते भगवति संशय एव नास्ति कुतस्तं निरूपणीयं। तथापि
न्यायचर्चेयमीशस्य मननव्यपदेशभाक्। उपासनैव क्रियते श्रवणानंतरागता श्रुतो हि भगवान्श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणादिभ्य
स्तावी मंतव्यो भवति श्रोतव्यो मंतव्य इति श्रुतेः। मानाभावादीश्वर एव नास्ति नैव कथा तस्य निरस्तानादीश्वरत्व इति मीमांसकाः। तत्र प्रति
पत्तयः। आत्मत्वं जीवभिन्नवृत्तिर्वा भोविधित्वं ज्ञानादिमत्त्वं वा क्षितिः सकर्तृका न वेत्यादि। तत्र क्षितिः सकर्तृका कार्यत्वात् घटवदित्यनुमा एमः ९
नात् क्षितौ सकर्तृकत्वसिद्धौ अस्मदादिर्नकर्त्तेत्यवाधार इति अतिरिक्त कर्तृकत्वसिद्धिः। सकर्तृकत्वं च परोक्षज्ञानेच्छाकृतिमज्जन्यत्व
ज्ञानाद्यैकैकव्यतिरेके जन्यत्वं वा ज्ञानादिकं च विशेषणं। अतोऽस्मदादिज्ञानसिद्धसाधनं अर्थान्तरं वा स्थितिपर्वमस्मदादेः सत्त्वेपि नरादीनां तत्र ज्ञा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

इति कापिलाचार्याः। आदिविद्वान् प्रथम मत एव विद्वान् चिद्रूपस्वभावाच्चेतनो न तु प्रकृतिवज्जडो नोपरागोपाधिसिद्धः न तु छिन्न
त्वादिवत्साध्यः। तेन कृत्स्नो नित्यो न तु प्रकृतिवत्परिणामी परिणामस्यैव तन्मात्रे साध्यत्वात्। नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्य
ते सतः। इति सांख्यसिद्धांतात्। तेषां तु व्यक्तिविनाशो आविर्भावतिरोभावौ तौ च ताद्रूप्येण दृश्यत्वादृश्यत्वे आदौ सर्गादौ। विद्वानसि
द्धो योगसिद्धिसमुपार्जितानिमाद्यष्टसिद्धिमान् शक्तित्यार्थः। चिद्रूपस्वभावाच्चेतनस्य न तु ज्ञानवत्वेन तस्यानन्यांतरसाधारणात् स्व
ऽतिच सर्गादावादिविद्वान्न तु भवन्न कपिलो महामुनिर्धर्मविज्ञानैश्वर्यैः प्रादुर्भवेति। कापिलस्येश्वरात्मकत्वात्। सिद्धानां कपिल
श्चास्मीति भगवद्वाक्यात्। क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टो निर्माणकायमधिष्ठाय सः प्रदायप्रयोजकोऽनुग्राहकश्चेति पातंज
लाः। क्लेशा रागद्वेषमोहाः कारणे कार्योपचारात् कर्म धर्माधर्मौ तन्निदानं विहितनिषिद्धं यागहिंसादि। विपाकाः सुखदुःखभोगाः
फलपर्यन्तमाशेरत इत्याशया धर्माधर्माः तैरपरामृष्टोऽसंबद्धः शरीरेन्द्रियसाध्ययज्ञादिकर्मनिर्माणार्थं कायो निर्माणकायः संप्रदी
यतेऽस्मादिति व्याख्येति संप्रदायो वेदः स चानादिर्भगवताप्रयोजितो। अनुग्राहको यदादिनिर्माणशिक्षाद्वारा प्रथमतो भगवानेव कुला

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भावत्वेन वा तेन प्रकृत्यर्थस्यानन्वयप्रसङ्गः॥ न चास्तु इतरत्ववन्नीमान्नत्वादिकमपेक्ष्य लघुतया शुक्लत्वनीलरूपत्वमहत्परिमाणत्वगुरुत्व
घटत्वादिजातिरेव भावप्रत्ययप्रकृत्यर्थतावच्छेदिका। आकाशत्वं नीलत्वं महत्त्वं गुरुत्वं इत्यादौ ऽन्यप्रयोगः। प्रकृत्यर्थश्चाश्रयतासंबंधे
न शब्दत्वादिविशिष्टप्रकारः घटत्वं पटत्वमित्यादौ नीलो घटत्वमित्यादिकं सर्वधारयासुत्तरभावप्रत्ययादिस्थले च यथानुभवं लक्ष
क्षणा च न न च घटत्वं पटत्वजातिप्रकारकोऽनुभवस्य प्रयोगः घटत्वं पटत्वमित्यादौ प्रकृत्यर्थतावच्छेदकस्य घटपटसंबंधादेरेव तादृशप्रे
ण त्वप्रत्ययार्थादन्यथा केऽपि नित्या घटत्वं सत्तविरोध इति वाच्यं। तत्त्वमित्यादि घटादिविशिष्टवाचकतदादिशब्दोत्तरप्रत्ययस्य
ले एवं तेनरूपेणानुभवप्रयोगात्। न च तथापि शब्दत्वनीलत्वादीनां घटत्वपटत्वादीनां चानन्तजातीनां शक्यतावच्छेदकत्वे गौरवा राम:
द्यापत्वादितरत्वादिपंचकानां तत्तत्प्रकारकानां वा शक्यतावच्छेदकत्वमेवोचितमिति वाच्यं। शब्दत्वादिकं प्रत्येकमासत्त्यविनिगमकपि ८
तायां शब्दत्वादित्वैव लाघवाधिपतिं पारिभाषिकमिति समासः॥ ॥श्री॥ यस्माज्जातं यतो लीनं निभातं चैव सर्वगं स्वपालनं। यस्मिन्न दृश्यते जगद्
यं सपाया परमेश्वरः। तत्रेश्वरः अनन्तस्वभावश्रयोपनिषदः। अद्वैतिनो धर्मी केवलः स्वप्रकाशज्ञानात्मकः। आदिविद्या नित्य

इति भावप्रत्ययार्थविचारः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कालवृत्त्यन्तरसंकोचेपि रक्तो घटो नीलोस्य लत्वं नास्तीति व्यवहारोपपत्तिः। न चात्र प्रकृतार्थविशिष्टत्वप्रत्ययार्थतावच्छेदकावच्छिन्नाभा
ववोधतादिति चेन्न कर्मधारयाद्युत्तरभावप्रत्ययार्थाधेयतासंबंधेन पूर्वपदार्थतावच्छेदकं तादूप्येण प्रतीयत इति सकलानुभवसिद्ध
त्वात् स्तुभवापलापप्रसंगात्। कृत्तद्धितेत्यादिपाणिन्युक्तशास्त्रव्याघाताच्च। वस्तुगत्या पूर्वपदार्थवृत्तित्वविशिष्टस्योत्तरपदार्थता
वच्छेदकस्य समभिव्याहारस्तु न मानत। प्रत्ययेऽस्तु उत्तरपदार्थतावच्छेदके पूर्वपदार्थसंबंधस्यान्वयाभावादिति लाघवादि तु पंचत्वस्तु न॰
स्तु वा भावप्रत्ययस्य शक्तिकल्पने कर्मधारयाद्युत्तरभावप्रत्यये शक्तिकल्पने कर्मधारयाद्युत्तरभावप्रत्ययस्य पूर्वपदार्थविशिष्टेस्यो
त्तरपदार्थतावच्छेदके निरूढलक्षणाभ्युपगमात्। एवं घटवत्त्वमौपगवत्वमित्यादौ तद्धितोत्तरभावप्रत्ययस्यापि पूर्वपदार्थविशिष्ट
स्योत्तरपदार्थतावच्छेदके परविशिष्टसंबंधोपगुविशिष्टापत्यत्वादौ निरूढलक्षणा· विशिष्टत्वं निरूपितत्वसंबंधेन। तथा प्रमेयत्वं प
रत्वमित्यादिकृत्प्रत्ययोत्तरभावप्रत्ययस्यापि निरूपितविषयत्वादिसंबंधेन पूर्वपदार्थप्रमाविशिष्टज्ञानादौ निरूढलक्षणा। अमग्रा
धेयतासंबंधेन प्रकृतार्थस्य भावप्रत्ययार्थे प्रकारत्वाभावेपि कर्मधारयाद्युत्तरभावप्रत्ययार्थे प्रकृतार्थ आधेयतासंबंधेन प्रकारतया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्यात्। अस्तु वा मतं पंचकवदवच्छेदकत्वाश्रययोरपि द्वयोः एवं शाब्दप्रमयापि ताकाङ्क्षयान घनीलेतराद्भिन्नत्वे सति नीलभिन्नान्यो-
न्याभावप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकाश्रयसामान्येवान्वयबोधः। नीलरूपादिसत्ताचन्द्रत्वादिरूपेण शब्दप्रमयादिस्थले वा-
वच्छेदकताश्रययोर्वा रघयमन्वयः। तथा च नीलपदितराद्भिन्नत्वे सति नीलवद्भिन्नान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकाश्रया-
श्रयश्च मन्वयः। एवमवच्छेदकताश्रययोरैक्ये नान्वयः। नीलादिसत्ताचन्द्रत्वादिप्रमयोत्तरत्र प्रमयस्थलेऽन्वयः संगमनीयः।
ननु तथापि नीलोत्पलत्वगुणकर्मारोपसत्वमित्यादि कर्मधारयोत्तरभावप्रमयस्थले विशिष्टस्य नातिरिक्ततया नीलोत्पले तरा-
श्रयसमवेतत्वस्य नीलविशिष्टोत्पलत्वादौ बाधादनन्वयप्रसंगः। अथ तदितरासमवेतत्वस्य न प्रवेशः किंतु नीलाभिन्नोत्पलभिन्न-
नीलोत्पलनिष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकेतरधर्मे वाऽन्वयबोधः। तादृशेतरत्वरूपेण पूर्वपदार्थविशिष्टोत्तरपदार्थतावच्छे- राम:
दकमेव कर्मधारयोत्तरभावप्रमययोर्बोधयति। नामदिति समभिव्याहारस्थले तत्वबद्धत्वनीलोत्पलत्वविशिष्टद्रव्यत्वादेरप्रमयः
तादृशस्थले प्रकृत्यर्थभिन्नत्वस्यापि पृथक्त्वप्रमयार्थप्रकारतया नानाभ्युपगमादिवाच्चयितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मे

घटत्वत्वादिघटकतया कथंरूपेण सर्वत्र शक्तिरिति वाच्यं। सामान्यतो वर्त्तमानत्वावच्छेदकतयोरेव शक्यतावच्छेदकत्वात्। येन संबंधेन प्रकृ
त्यर्थतावच्छेदकस्याभानं तन्नतत्संबंधावच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगिताकाभाववृत्तेः स्वरूपतः संसर्गतयाभानाभ्युपगमेन घटत्वादौ बाधकाभावा
त्। तन्नतत्समभिव्याहारस्य नियामकत्वाच्च नातिप्रसंगः। न चैवं घटेतरसमवेतत्वादिरूपेण घटेतरसमवेतत्वादेर्घटत्वादिघटकतया घटत्व
त्वादिप्रकारकानुभवापलापापत्तिः। तदपेक्ष्य तद्धर्मान्तररूपेण शक्तिपक्षस्य सम्यक्त्वादिति वाच्यं। तदनुरोधेन सामान्यतो घटेतरावृत्तित्वत्वा
दिनार्थघटेतरावृत्तित्वादेरेव घटत्वत्वादिघटकत्वात्। समवेतत्वाद्यवच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगितार्थेतरवृत्तेः स्वरूपतः संसर्गतया घटकत्वादे
वघटत्वत्वादौ बाधकाभावात्। न चैवं तरादीनां पंचानामेकाकत्वे नीलत्वं गुरुत्वमित्यादौ नीलरूपमहत्परिमाणादेः प्रतिव्यक्तिभिन्नतया
कुत्रापि नीलरूपमहत्परिमाणादौ नीलमहदादिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्यासत्वात्। अनन्वयप्रसंगः। एवं तत्वमि
त्यादौ घटत्वादिनानाव्यक्तिसत्वात् कतरत्तदिशक्तोत्तरभावप्रमययस्य तेष्यनन्वयप्रसंग इति वाच्यं। तत्र विशेष्यदलस्याप्रवेशात्। किं
तु केवलं नीलेतरावृत्तित्वादिप्रकारेणैवान्वयबोधात्। प्रकृत्यर्थतावच्छेदकत्वमात्रबोधकत्वकल्पनयैव नीलरूपाद्यतिरिक्तस्य नतेनोऽप्र॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यैवसंसर्गांशकत्वात्। अन्येतु घटत्वत्वपटत्वत्वाद्यनंतशक्यतावच्छेदककल्पने घटत्वादिघटकीभूतवैशिष्ट्यानां शक्तिविषयत्वकल्पने गौ
रवात् लाघवेन सर्वत्रैव तद्घटितमानमन्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकं च विशकलितानि पंचैवाकाशानि। एवकारव्युत्पत्तिवैचित्र्या
त्रैकपदार्थस्यापि परस्परमन्वयबोधः। इतरान्योन्याभावपदोत्तरवाक्यमन्वयः प्रकृतिपदात्तत्पदादेर्लाभः। तथा च घटत्वमाकाशत्व
नानात्वमित्यादौ सर्वत्रैव प्रकृतिप्रत्ययाभ्यां मिलित्वा घटेतरत्वेतरत्वमानभिन्नत्वे सति घटनिष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकेतरदिसाद्यैर्वा
क्यबोधः। ननु प्रकृत्यर्थघटादिसन्निकृष्टस्यापि भावेन तत्वासमेतत्वादीनां पृथगंतर्भावः। पृथक्तत्त्वज्ञानस्यानन्वयासिद्धत्वात्। नैवं घटत्वमित्या
दावव्यवहितादेराकाशत्वमित्यादावाकाशैकत्वादेश्च बोधापत्तिस्तस्यापि तादृशानवच्छेदकेतरत्वादिति वाच्यं तादृशानवच्छेदकेतरत्वरूपेण रामः
प्रकृत्यर्थव्यवच्छेदकमेव बोधयतीत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामभिव्याहारव्युत्पत्तेर्ध्वंसांतरविशेषाभावान्न चैवं सम्यक्तमपि समवतामितिवाच्यं। तत्प्रकारक ६
बोधस्यानुभवसिद्धत्वात्। सन्ने तत्र सन्निष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकेतरत्वेनैवान्वयः। सदितरान्तर्निष्ठस्याप्रसिद्धत्वादेवाभा
वात्। प्रकृत्यर्थतावच्छेदकबोधकमात्रव्युत्पत्तेराकाशाभावादेरिताप्रत्ययः। न च तथापि तन्नत्वं यत्र यावत्तत्त्वव्यापकत्वावच्छेदकत्वयो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रुटितेस्यादिपाणिनिसूत्रेपि समासत्वले संबंधपदं पदार्थतावच्छेदकद्वयसामानाधिकरण्यपरं। एवं च नीलोत्पलत्वमित्या-
दौ नीलाभिन्नोत्पलनिष्ठ यो नीलत्वोत्पलत्वयोः सामानाधिकरण्यमित्यन्वयः। निष्ठता संसर्गः। एवमग्रेपि। भावप्रत्ययार्थैकदेशेपि
प्रकृत्यर्थान्वयो व्युत्पत्तिवैचित्र्यात्। नीलाभिन्नोत्पलनिष्ठं नीलत्वोत्पलत्वयोः सामानाधिकरण्यमिति वान्वयः। निष्ठत्वं चात्र तयोः
सामानाधिकरण्यमिति प्रतीतिसाक्षिकः स्वरूपसंबंधविशेषः। न च सामान्यतः सामानाधिकरण्यत्वेन सामानाधिकरण्यमेवार्थो
स्तु किंतु पदार्थतावच्छेदकप्रवेशेनेति वाच्यं। तथा सति नीलोत्पलत्वमित्यादौ नीलोत्पलत्वयोः सामानाधिकरण्यालाभादितरविशेष
णतेनोपस्थितस्य पदार्थतावच्छेदकद्वयस्य सामानाधिकरण्यविशेषणत्वेनान्वयायोगात्। समस्यमानपदस्य नीलत्वोत्पलत्वयोर्ल
क्षणायां नीलोत्पलपदादभेदानुभवापत्ता पादियाऽः। तदुभयमप्यसत् गौरवात् नीलोत्पलत्व उत्पलसमवेतमिति वाक्यस्यायोग्यत्व
प्रसंगात्। नीलोत्पलत्वमुत्पलत्वे इति वाक्यस्यायोग्यत्वप्रसंगाच्च। कृत्रुटितेस्यादिपाणिनिसूत्रविरोधप्रसंगाच्च। तच्च कृदादिसकलसा
धारणत्या संबंधावगमपदार्थतावच्छेदके पूर्वपदार्थसंबंधावगमपरस्योत्तरपदार्थतावच्छेदके पूर्वपदार्थसंबंधावगमपरत्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वच्छिन्नत्वं चरमपर्याप्तत्वं वा महत्त्वगुरुत्वं नीलत्वमित्यादौ महत्त्वगुरुत्वनीलत्वादिजातिप्रकारेण महत्त्वगुरुत्वनीलरूपादिकमेवा
र्थः इत्यादिकं स्वयमूह्यं। कर्मधारयादिसमासोत्तरभावप्रत्ययस्य चाधेयतासंबंधेन पूर्वपदार्थविशिष्टमुत्तरपदार्थतावच्छेदकमर्थः। न
जातिरूपगुणे तथा त्तरभावप्रत्ययस्य विषयत्वादिसंबंधेन पूर्वपदार्थविशिष्टमुत्तरपदार्थतावच्छेदकं। मतुबादितद्धितोत्तरभावप्रत्ययस्य
तु निरूपितत्वादिसंबंधेन पूर्वपदार्थविशिष्टमुत्तरपदार्थतावच्छेदकमर्थः। कृत्तद्धितेत्यादिसूत्रे संबंधावगमपदस्य समानस्थले
यथोत्तरपदार्थतावच्छेदकसंबंधाधिकरणत्वमपरपदार्थतावच्छेदकसामानाधिकरण्यसंबंधेनैकपदार्थतावच्छेदकसंबंधवानःप
रपदार्थतावच्छेदकसंबंधो वार्थः। कृत्तद्धितेत्यादिसूत्रे संबंधावगमपदस्य समासस्थले यथोक्तापरपदार्थतावच्छेदकसंबंधपर राम: ५
त्वात्। नीलोत्पलत्वमित्यादौ नीलाभिन्नोत्पलवृत्तिनीलसंबंधाधिकरणोत्पलत्वे संबंधद्वयाकारको। नीलाभिन्नोत्पलवृत्तिनीलत्व
संबंधसामानाधिकरण्यसंबंधेन नीलत्वसंबंधउत्पलत्वसंबंधद्वयाकारतो वान्वयबोधः स्यात्। केचित्तु कर्मधारयादिसमासोत्त
रभावप्रत्ययस्य तत्तत्पदार्थतावच्छेदकद्वयसामानाधिकरण्यत्वेन समस्यमानपदार्थतावच्छेदकद्वयसामानाधिकरण्यमर्थः। कृ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वपि प्रमेयत्वादिरूपेण प्रमेयत्वादिकमेवार्थः। तथैवानुभवात्। प्रमेयत्वत्वं च प्रमानिरूपितविषयत्वत्वं विषयता च स्वरूपसंबंधविशे
षोऽपि व्याख्यातं। आकाशत्वमित्यत्राप्याऽऽकाशत्वेनाऽऽकाशत्वमेवार्थः। तथैवानुभवात् आकाशत्वत्वं च शब्दत्वेनत्वाकाशतासमवे
तत्वे सत्याकाशनिष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वे च सति समवेतत्वं। आकाशस्यैकत्वादावतिव्याप्तेः। कालत्वदिक्त्वमित्यत्रापि का
लत्वदिक्त्वत्वरूपेण कालत्वदिक्त्वमेवार्थस्तथैवानुभवात् कालत्वत्वं दिक्त्वत्वं च कालत्वादिघटितस्वरूपसंबंधविशेषः। ननु का
लेतरासमवेतत्वे सति नित्यादिकं कालत्वादिप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वादावपि व्याप्तेः। आत्मत्वं मनस्त्वमित्यत्राप्याऽऽत्मत्वमनस्त्वमे
वार्थः। आत्मत्वत्वं मनस्त्वत्वं चात्ममनोभिन्नासमवेतत्वे सति आत्ममनोनिष्ठान्योन्याभावीयपर्याप्तिविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छे
दकताश्रयत्वे च सति समवायेन पर्याप्तत्वं सकलात्ममनोवृत्तिद्वित्वेऽतिव्याप्तिवारणाय पर्याप्तिविशेषावच्छिन्नत्वेत्यवच्छेदकताविशेषणं
चरमपर्याप्तत्वोपादानाज्ज्ञानादेः पर्याप्त्यनभ्युपगमेऽपि न तत्रातिव्याप्तिः। ज्ञानेऽनु पर्याप्तिरूपेयत। एवं तेन नासंभवः। यद्वा च पर्या
प्त्याख्यसंबंधो नांगीक्रियत एव समवायसंबंधेन द्वित्ववतोऽन्योन्याभावोऽप्येकः स्वीक्रियते। तदा नोपादेयमेव पर्याप्तिविशेषा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादिरूपेण प्रकृतसमर्थतावच्छेदकमेव बोधयति नान्यदिति समभिव्याहृतप्रत्यासमवेतत्वसंबंधेनैवप्र
कृतसमर्थस्य घटादेस्तत्पदार्थेऽन्वय इति युक्तं स्येवाऽभावादेर्वारणासंभवात्। किं समवेतत्वस्य शक्यतावच्छेदकांतर्भावे नेति वाच्यं। अभा
वासवृत्तित्वाप्तिवारणाय तस्य घटत्वादिघटघटितत्वावश्यकतया शक्यतावच्छेदकेपि तदंतर्भावस्यावश्यकत्वादन्यथा घटत्वमि
त्यादौ घटत्वत्वादिप्रकारकबोधस्य सर्वानुभवसिद्धस्यापलापापत्तेः न च तादृशानुभवोऽसिद्ध इति वाच्यं। तथा सति सम्यंतरलस्या
पि व्यर्थत्वापत्तेः। लाघवाद्धर्मत्वरूपेण शक्तिपक्षस्यैवोचितत्वापत्तेश्च। यदि च घटत्वं तद्विविधं एकं घटेतरभेदानुव्यापकत्वं अ
परं च घटत्वव्यवहारविषयतावच्छेदकत्वं। तत्राद्येऽभावोसिद्धवारणाय समवेतत्वांतर्भावस्यावश्यकत्वेपि द्वितीये तदंतर्भावे मा-
नाभावः। उक्तयुक्त्यैवाभावासावपि प्रसंगविरहात्। तच्च केवलघटेतरासमवेतत्वादेव प्रकारकत्वस्यानुभवसिद्धत्वादिति विभा राम: ४
वितेन तदांतर्भावनीयं। शक्यतावच्छेदकमपि तदेवमेवमग्रेपि सर्वं बोध्यं। सत्तेत्यत्र च सत्तात्वरूपेण सत्तैवार्थः। सत्तात्वं तु सन्निष्ठा-
योग्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वे सति समवेतत्वमात्रं। न तु तदितरासमवेतत्वस्य प्रवेशो व्यर्थत्वादप्रसिद्धत्वाच्च। प्रमेयत्वमित्यादा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रकृतिप्रत्ययाभ्यामन्वयबोधः। तथा घटत्वमौपगवत्वमित्यादितद्धितेन त्वभावप्रत्ययस्यापि निरूपितत्वादिसंबंधेन पूर्वपदार्थविशिष्ट उत्तरपदार्थतावच्छेदके निरूढलक्षणा। घटसंबंधिवृत्ति घटविशिष्टः संबंधः उपगुपत्यक्षमूपगुविशिष्टमपत्यत्वमित्यादिरेव प्रकृतिप्रत्ययाभ्यामन्वयबोधः कृत्तद्धितेभ्यः समं भावगमो भावप्रत्ययेनेति पाणिनिसूत्रात् अमत्वापरपदार्थतावच्छेदके संबंधागमः पूर्वपदार्थस्य संबंधावगमश्चेति तदर्थादित्याहुः। तदसत् अनुभवापलापात्। घटत्वं पटत्वमित्यादौ घटत्वत्वरूपेण बोधस्यैव सर्वानुभवसिद्धत्वात्। कस्यचिद्धर्मेण प्रकारकबोधस्य त्वेपितस्य सार्वसिकत्वात्। तथैवानुभवात्। सांप्रदायिकास्तु। तत्त्वादिभावप्रत्ययानामर्थः प्रत्येकघटत्वत्वपटत्वत्वादिकमेव तस्य शक्यतावच्छेदकं। प्रामाणिकगौरवस्यादोषत्वात्। घटत्वं पटत्वमित्यत्र घटवृत्ति घटत्वं पटवृत्ति पटत्वमित्येव प्रकृतिप्रत्ययाभ्यामन्वयबोधः एवं सर्वत्रैव प्रकृत्यर्थवृत्तित्वस्य संसर्गमर्यादया त्वपदार्थे भानं पर्यवसन्नं। पदसमभिव्याहारस्य प्रत्ययनियामकतात्र घटवृत्ति घटत्वमित्यादौ न पटत्वादिबोधः। घटत्वत्वं च घटेतरासमवेतत्वे सति घटनिष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वे च सति समवेतत्वं स्वं पटत्वत्वादिकमपि निर्वाच्यं। अभावादावतिप्रसंगवारणाय समवेतत्वोपादानं। न च घटेतरासमवेतत्वे सति सकलघटनिष्ठात्यन्ता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

घटत्वादिरूपप्रकृत्यर्थतावच्छेदकधर्ममात्रप्रतियोगिकाभावस्य बोधयितुमशक्यत्वात् इति वाच्यं नञ्तलादिभावप्रत्ययसमभिव्याहृतन,
ञाप्रकृत्यर्थतावच्छेदकविशिष्टधर्मत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावो बोध्यते इति व्युत्पत्त्या व्यवहारोपपत्तेः नीलोत्पलत्वं राजपुरुषत्व
मित्यादिसमासस्थलेपि धर्मस्वरूपेणाप्रकृत्यर्थतावच्छेदकमुत्पलत्वपुरुषत्वादिकमेव भावप्रत्ययो बोधयति। नीलाभिन्नोत्पल
वृत्तिधर्म्मः। राजसंबंधिपुरुषवृत्तिधर्म्म इत्यादिरेव प्रकृतिप्रत्ययाभ्यां समन्वयबोधः। न चैवं रक्तोत्पलादावपि नीलोत्पलत्वा
दिव्यवहारापत्तिः। प्रकृत्यर्थतावच्छेदकीभूतोत्पलत्वादेरत्रापि सत्त्वात् इति वाच्यं। कर्मधारयबहुव्रीहितत्पुरुषादावुत्तरभावप्रत्ययसमभिव्या
हृतप्रत्ययादेः प्रकृत्यर्थतापन्नविशिष्टधर्मत्वावच्छिन्ननिरूपितसंबंधितावोधकतया तथा व्यवहारापरिहारात्। वस्तुतस्तु कर्मधारया
दिसमासोत्तरभावप्रत्ययस्याधेयतासंबंधेन पूर्वपदार्थतावच्छेदकविशिष्टउत्तरपदार्थतावच्छेदके निरूढलक्षणा। एवं च नीलोत्प
लत्वमित्यादौ नीलाभिन्नोत्पलवृत्ति नीलविशिष्टमुत्पलत्वमित्यादिरेव प्रकृतिप्रत्ययाभ्यां समन्वयबोधः एवं पङ्कजं भोक्तव्यमित्यादि
तत्पुरुषोत्तरभावप्रत्ययस्यापि विषयित्वादिसंबंधेन पूर्वपदार्थतावच्छेदके निरूढलक्षणा पाककर्तृवृत्तिपाकविशिष्टाकृतिरित्येव

रामः
२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विषयदुःखजनकज्ञानसमवधानदशायां सुखत्वादिप्रकारेण सुखादिविषयापत्तिः। सुखदुःखाभावयोर्द्वेषस्वरूपयोग्यतया कार्य्यसहवर्त्तित्वेन
बलवद्द्वेषस्यात्र प्रतिबन्धकत्वासंभवादिति वाच्यं। इष्टत्वात्। प्राचीनैरपि बलवद्द्वेषविषयदुःखजनकज्ञानस्योपायेच्छां प्रति हेतु-
त्वाभ्युपगमेन सुखत्वाप्रकारकेच्छाया इष्टत्वात्। सामान्यतो विशेष्यतावच्छेदकताप्रत्यासत्त्या बलवदिष्टसाधनताज्ञानस्य बलवद्द्वे-
षप्रतिहतत्वेन ननु सुखदुःखाभावयोरपि बलवद्द्वेषसंभवाच्चेति प्राहुः। केचित्तु बलवद्द्वेषोपि न प्रतिबन्धकः॥ ॥श्रीः॥ ननु त्वत्तादि-
भावप्रत्ययस्य केन रूपेण शक्तिरिति चेदत्र प्राञ्चः। धर्म्मत्वरूपेण धर्म्म एव तस्य शक्तिः लाघवात्। धर्म्मत्वमाधेयत्वं। शक्ततावच्छेद-
कं च प्रत्येकं त्वतलादिकमेव। ननु सामान्यतो भावप्रत्ययत्वं अनुगतस्य तस्य दुर्वलत्वात्। तेन रूपेण ज्ञानेपि त्वत्वप्रकारकं ज्ञाना-
ज्ञाद्बोधोदयाच्च। घटत्वं पटत्वमित्यादौ घटवृत्तिधर्म्मः पटवृत्तिधर्म्म इत्याद्येव प्रकृतिप्रत्ययाभ्यामन्वयबोधः। धर्म्मत्वरूपेण
प्रकृत्यर्थतावच्छेदकधर्म्ममात्रबोधकत्वमुपगम्यैव घटत्वं पटत्वमित्यादिरूपधर्म्मविशेषमात्रलाभः। नचैवं पटेपि घटत्वं नास्ती-
तिव्यवहारविरोधः घटवृत्तिधर्म्मस्य [illegible]त्वादेस्तत्र सत्त्वात्। अन्वयितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य व्युत्पत्तिबलल्लभ्यतया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वस्थापितया चतुर्थक्षणोत्पत्त्यावारणाय तद्धेतुत्वमावश्यकमेवेति वाच्यं। नत्रैक्षणोत्पत्त्यादिसाक्षात्कारोत्पत्त्यात्पेक्षाबुद्धेः क्षणावस्थाव
स्थापित्वासंभवात्। नच तत्पापित्वगमत्वस्वरूपावच्छेदकीभूततनोरकसाधनत्वविषयकसमूहालंबनज्ञानं तत्रैवोत्पत्त्यावारणाय तद्धेतुत्व
मावश्यकमितिवाच्यं। द्वेषाछुपायोगपद्याभावात्। नच यत्किंचित्गीयक्षणोत्पत्तिमादेसाक्षात्कारोत्पत्त्यादेपितदुपधायकापेक्षाबुद्धेः क्षणा
वयावस्थापित्वं द्वेषाछुपायोगपद्यं वा सुपपन्नमेवेति तदा तद्धेतुत्वमावश्यकमितिवाच्यं। तस्य हेतुत्वे मानाभावात्। किंतु तादृशस्वत्वविशे
षीयसमूहालंबनप्रत्यक्षरेवधुस्वजनकतत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकताप्रत्यासत्त्या प्रकारतासंबंधेन तत्तदुत्पत्तीयस्वत्वा
त्वावच्छिन्नं प्रतिप्रतिबंधकता। एकस्मिन्नेव काले समनियतानन्तुकालोपाधिसत्वात्। विनिगमनाविरहेण प्रतिपुरुषं प्रतिपुरुषं का गमः २
लोपाधिभेदात्। गुरुतरानंतकार्यकारणभावकल्पनापेक्षया कतिपयज्ञानपत्नीनां तत्तद्व्यक्तित्वेन प्रतिबंधकताकल्पनानस्थत्वात् इत्याहुः॥
अन्ये तु तादृशस्वत्वविशेषे इच्छावारणाय लाघवात् समानप्रकारताप्रत्यासत्त्या बलवद्द्वेषएव कार्यसहवर्तित्वेन इच्छाप्रतिबंधकः। फ
लेगोचरे बलवद्द्वेषविषयसाधनताज्ञानयोः सत्वोपायगोचरबलवद्द्वेषस्यावश्यकतया तान्नैवं सुखादौ तु स्वत्वादिप्रकारककल्पक्षा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

च्यं। अथ सिद्ध्यन्नमात्रत्वात् नवापि शब्दसमवाय्यधिकरणतया कृती -- नानेष्वअवं न क्षणोत्पद्यसंबंधस्य कल्पनीयतया महत्त्वौरवमिति
वाच्यं। एतेनात्मा शब्दस्य मानसतापत्या मात्मजीवात्मभिः सर्वविनिगमनाविरहस्तथापि प्रमेक मनो व्यक्तिमादाय विनिगमनाविरहो दुर्वारः।
न च मनसः शब्दसमवायित्वे मनो दण्डाभिघातादिरेकाव्याप्त समवायिकारणं स्यात् तस्य न संभवति। न च मनसोविभुत्वाभावेन तेषां
दण्डाभिघातासंभवात्। भेर्य्याः सन्निधौ नियमतो मनःसत्त्वमानाभावादिति वाच्यं। भावकार्य्याणां समवायिकारणकत्वस्याप्रयोज
कतया शब्दस्यासमवायिकारणानभ्युपगमेऽपि क्षतिविरहात्। निमित्तपवनदण्डसंयोगभेरीदण्डाभिघातादिः देनिमित्तकार
णविषयेऽत्यत्र तत्कालपदमिष्ठादि पूर्वक्षणात्मकस्य तत्कालपदं न तथा च देवसाध्य वाहितपूर्वमसत्त्वेऽपि न क्षतिरिति वाच्यं।
तस्य हेतुत्वे मानाभावात्। वलवद्द्वेषनाशक्षणे बाधकाभावेनेष्टापत्तेः स्वीकारात्। अन्यथा वलवद्द्वेषनाशसत्त्वे चतुःप
ञ्चक्षणानन्तरमपि नेच्छाभावनाशस्यापि सुवचत्वात्। विशिष्यक्षणनियमस्य सर्वत्र साम्प्रशति। न च तथापि यन्नायाधव पेक्षया सु
खात्मकं नरकसाधनसुखसाधनत्वविषयकं समूहालंबनं ज्ञानं ततः क्रमेण नरकबलवत्त्वबलेच्छ तेच्छे तत्रापेक्षावुद्धेः क्षणत्रया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

योग्यविशेषविशेषगुणत्वस्य संस्कारव्याप्यत्वात् । अन्यथा संस्कारादेरपि क्षणद्वयमात्रावस्थायित्वापत्तेः । अथात्मसमवेतमानसं द्विविधं
जातिमानसं आत्मविशेषगुणमानसं द्विविध जाति चैतन्न तावदाद्यस्य नात्र संभवः जातिप्रत्यक्षं प्रति जातित्वेन कारणत्वात् · तादृशका
र्यकारणाभावस्य चक्षुःसंयुक्तसमवायादेः सन्निकर्षानंगीकर्तॄणां स्वतंत्राणां मते धर्माधर्मादीनां मानसप्रत्यक्षं प्रति प्रतिबंधकत्वानं
गीकर्तॄणां न्यायानां नये चावश्यकत्वात् । न्यायमतेऽयं हि गुणमानसावसरे स्व प्रपंचितं । नापि द्वितीयस्यात्र संभवः । धर्माधर्मादीनां मानसप्रत्य
क्षं प्रतिबंधकत्वानंगीकर्तृनये आत्मविशेषगुणमानसं प्रति ज्ञानसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नमात्रवृत्ति योग्यात्मविशेषगुणत्वस्यैकजातिम
त्वेन निरुक्तयातादात्म्यसंबंधेन कारणत्वात् । तदपि तत्रैव प्रपंचितं । न च तथापि शक्तवृत्तिजातेर्मानसप्रत्यक्षं दुर्वारमिति वाच्यं । धर्मत्वादि
जातीनां मानसवारणाय समवेतमानसं प्रति समवेतत्वसंबंधेन निरुक्तयोग्यत्वाविशेषगुणस्य मनःसंयुक्तसमवेतसमवायस्य सन्निकर्ष
त्वानंगीकर्तॄणां न्यायानां नये जातिमानसंप्रत्यक्षमानसस्य वाऽहेतुत्वादिति चेदेवं विषयतासंबंधेन गवदात्मवृत्तीवात्मनामपि शावस
मवायित्वस्य दृष्टत्वात् । नचैवं अनेनात्र यत्किंचिज्ज्ञानाधारत्वकल्पनामपेक्ष्य निखिलशब्दाधारतयैकव्यक्तिकल्पने नैव लघीयसीतिवा

राम: १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नं० ४२०७ दण्डघटकारणताविचारः। गदाधरः॥

श्रीः॥ अथ शब्दोऽव्याप्तिनो गुणत्वात् भावकार्यत्वात् इत्यनुमानादेव पृथिव्यादिबाधेन अतिरिक्ताकाशसिद्धिरिति चेन्न अत्र भट्टाचा
र्यानुयायिनः। तदनुमानेन प्रमाणानां रक्षितत्वात् यावदात्मन एव शब्दसमवायित्वसिद्धेरतिरिक्तव्योमकल्पने मानाभावाद्गौरवाच्च। श्रो
त्रमपि कर्णशष्कुलीविवरावच्छिन्नभगवदात्मैव केवलं शष्कुलीविवरमेव वा अवच्छिन्नतासंबंधेन शब्दग्राहकत्वात्। असमवायसन्निकर्षे
ण शब्दग्रहस्येति प्रवादस्याग्राह्यत्वात्। न च भगवदात्मनो वा शब्दसमवायित्वं जीवात्मनो वा शब्दस्य विनिगमनाविरहः। जीवात्मनानात्वेपि
प्रत्येकमादाय विनिगमनाविरहस्य दुर्वारत्वादिति वाच्यं। जीवात्मनां शब्दाधारत्वे अहं सुखी अहं दुःखीत्यादिमानसलौकिकप्रत्यक्षवदहं शब्दव
नापि अतिरिक्तप्रतिबंधकत्वकल्पनापत्तेः। न च संस्कार वानित्यपि मानसलौकिकप्रत्यक्षं स्यात्। इत्यपि प्रसंगस्यैव विनिगमकत्वात्। भा
वनाद्यादिवत्। शब्दस्यापि अयोग्यत्वकल्पने मानसप्रत्यक्षं प्रति शब्दत्वेनापि अतिरिक्तप्रतिबंधकत्वकल्पनापत्तेः। न च संस्कारादेरपि निषेधमानस
प्रतिबंधकतावच्छेदकवैजात्यमेव शब्दसाधारणं कल्प्यत इति नातिरिक्तप्रतिबंधकत्वकल्पनमिति वाच्यं। तथापि अनंतशब्देभ्यो वैजात्याकार
ताकल्पनगौरवस्य दुर्वारत्वात्। तद्वैजात्यस्य शब्दनिष्ठत्वेन नास्ति नाशकतावच्छेदकयोग्यविभुविशेषगुणत्वमादाय सांकर्यप्रसंगाच्च।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu